

Вадим Колечкін
Борис Шевченко

БИТВА ЗА ЦЕНТРАЛЬНУ УКРАЇНУ

Військове
протистояння між
Червоною армією
і вермахтом на
Кіровоградщині
у січні – березні
1944 року

Кіровоградське обласне відділення
пошуково-видавничого агентства
«Книга Пам'яті України»

Кіровоградська обласна організація
Національної спілки краєзнавців України

Державний архів
Кіровоградської
області

**Вадим Колечкін
Борис Шевченко**

БИТВА ЗА ЦЕНТРАЛЬНУ УКРАЇНУ

ВІЙСЬКОВЕ ПРОТИСТОЯННЯ МІЖ ЧЕРВОНОЮ АРМІЄЮ І ВЕРМАХТОМ
НА КІРОВОГРАДЩИНІ У СІЧНІ – БЕРЕЗНІ 1944 РОКУ

Кропивницький 2021

УДК 94(477.65)«1944»

К 60

Бібліотека видання

«Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України».

Серія «Студії з історії Центральної України»

Колечкін В. П., Шевченко Б. Л.

К 60 Битва за Центральну Україну. Військове протистояння між Червоною армією і вермахтом на Кіровоградщині у січні – березні 1944 року. – Кропивницький: Поліграф-Сервіс, 2021. – 420 с. – (Серія «Студії з історії Центральної України»).

ISBN: 978-966-2294-68-2

ISBN: 978-966-130-166-4 (серія)

Книга присвячена малодослідженим подіям історії Кіровоградщини в роки Другої світової війни – звільненню радянськими військами її території від німецьких збройних сил у січні – березні 1944 року. На підставі широкого кола архівних джерел, більшість з яких вводиться до наукового обігу вперше, детально розповідається про наступ Червоної армії наприкінці 1943 р., проведення нею Кіровоградської, Корсунь-Шевченківської, Березнегубато-Снігурівської та Умансько-Ботошанської наступальних операцій. Окрім архівних документів і матеріалів, бойові дії між ворожими сторонами розглядаються крізь призму вітчизняної і закордонної історичної та мемуарної літератури.

Видання буде корисним історикам, краєзнавцям, а також усім, хто цікавиться минулим Центральної України в роки Другої світової війни.

Всі права застережено.

Жодна частина цієї книги не може бути використана чи відтворена без письмового дозволу комунальної установи

«Кіровоградське обласне відділення пошуково-видавничого агентства

«Книга Пам'яті України»

© КУ «Кіровоградське обласне відділення пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України», 2021

© Кіровоградська обласна організація Національної спілки краєзнавців України, 2021

© Колечкін В. П., Шевченко Б. Л., 2021

© ТОВ «Поліграф-Сервіс», оригінал макет, тиражування, 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5

РОЗДІЛ І. | Кіровоградська наступальна операція (січень 1944 року)

Борис Шевченко

Перша спроба	10
На Кіровоград!	58
Різдвяне звільнення	86
Лелеківська «фортеця»	105
Рейд	126
Завдання дня не виконане	185
Пролог Корсунь-Шевченківської битви	219

РОЗДІЛ ІІ. | Північні райони Кіровоградщини у Корсунь-Шевченківській операції (січень – лютий 1944 року)

Вадим Колєчкін

Підготовка 2-го Українського фронту до прориву ворожої оборони	228
Початок Корсунь-Шевченківської наступальної операції.	
2-й Український прориває ворожу оборону	233
Боротьба за створення надійного кільця оточення навколо військ Штеммерманна.	
Контратаки корпусу фон Формана	243
Відволікаючий наступ фон Формана.	
49-й стрілецький корпус відбиває наступ військ генерала Вітерсхайма	254

РОЗДІЛ III. | Бойові дії на Кіровоградщині Вадим Колечкін | під час Умансько-Ботошанської та Березнегувато-Снігурівської наступальних операцій (березень 1944 року)

Підготовка нової наступальної операції	
2-м та 3-м Українськими фронтами	286
Початок Умансько-Ботошанської операції.	
Наступ 57-ї та 37-ї армій 3-го Українського фронту.	298
Червона армія звільняє Кіровоградщину.	352
ПІСЛЯМОВА.	411

ПЕРЕДМОВА

У березні 1944 р. війська Червоної Армії завершили визволення Кіровоградської області від військ нацистської Німеччини та її союзників. Цьому передували нелегкі бої, що розпочалися у жовтні 1943 р. на дніпровських плацдармах, які у важких битвах були захоплені та утримувалися частинами Степового та Південно-Західного фронтів. Після цього радянських вояків чекав важкий наступ, який тривав безперервно майже шість місяців.

По розмоклому чорноземі під проливним дощем та мокрим снігом, у морози та відлиги радянська піхота і танкісти крок за кроком просувалися Кіровоградщиною вперед, долаючи опір ворога, який аж ніяк не збирався відступати і здавати окуповані ним території без бою. Пів року радянські артилеристи власноруч котили вперед гармати, намагаючись не відставати від піхоти, а авіатори сподівалися на кожен день, більш-менш придатний для вильотів, аби підняти у повітря свої бойові машини і допомогти наземним військам пробитися крізь ворожу оборону або дати відсіч ворожим контратакам.

За ці пів року радянським бійцям та командирам вдалося остаточно переломити на свою користь ситуацію на центральноукраїнській ділянці фронту. Нагадаємо, що нелегкий шлях радянських військ по Кіровоградщині розпочався на Дніпрі у вересні 1943 р., коли перші підрозділи Червоної армії розпочали подолання німецького «Східного валу» по правому, крутому, берегові річки. На човнах, плотах, будь-яких підручних засобах піхота та артилеристи намагалися подолати широченну водну перешкоду, відшукуючи будь-яку придатну для переправи ділянку на ворожому березі. Десь це вдалося зробити непомітно, десь довелося долати водну перепону під щільним ворожим вогнем. Проте у будь-якому випадку, після висадки на обраному клаптику правого дніпровського берега розпочиналися ворожі контратаки з танками та артилерійським вогнем, а у небі над головами радянських воїнів нависала ворожа авіація, яка ладна була змішати берегову смугу з водою, аби тільки не дати бійцям Червоної армії закріпитися на щойно створеному плацдармі.

Відбивати ворожі контратаки радянським воїнам доводилося часто-густо лише стрілецькою зброєю, гранатами та протитанковими руш-

ницями, названими з гіркою іронією «Прощай, батьківщино» легкими «сорокап'ятками» та тридцьюмовими дивізійками ЗиС-3, які заміняли і танки, і гаубиці, і авіацію, що застрягла на далеких тилових аеродромах на Лівобережжі. Незважаючи на активність ворога, радянським частинам все ж таки вдалося втримати за собою значну частину правого берега Дніпра у Онуфріївському районі, пожертвавши частиною інших плацдармів, що були рясно политі кров'ю червоноармійців.

Наступним завданням для Степового фронту, що тримав позиції на території Кіровоградщини, стало визволення великого промислового центру Кривого Рогу. Саме з плацдармів Кіровоградської області розпочала свій шлях по Українському Правобережжю знаменита 5-та гвардійська танкова армія генерал-полковника Павла Ротмістрова, що мала стати головною ударною силою фронту.

Стрімкий рух танкістів розпочався без остаточного зосередження, з великою кількістю легких танків, які в умовах осіннього бездоріжжя стали для танкової армії швидше баластом, ніж суттєвою допомогою у боротьбі з ворожими танковими дивізіями, яких після появи 5-ї гвардійської танкової армії на криворізькому напрямку значно побільшало в околицях Кіровограда. Декілька танкових дивізій вермахту мусили терміново покинути сонячну Італію і вирушити у тривалу подорож залізницею до Центральної України для того, щоб спробувати зупинити тамтешній наступ Червоної армії.

Незважаючи на кілька провальних наступальних операцій під Кривим Рогом, танкісти Ротмістрова відзначилися визволенням Петрівського району Кіровоградської області, а також частини Ново-Празького, Долинського та Новгородківського районів, поступово витісняючи ворога з Кіровоградщини.

Наступ, що здійснювали радянські війська, не був легкою прогулянкою. Неодноразово радянській піхоті доводилося годинами лежати у рідкому чорноземі під вогнем ворожих танків та артилерії, ударами авіації. Численні втрати радянських підрозділів не завжди приводили до визволення від ворога міст та сіл, багато з яких по кілька разів переходили з одних рук до інших.

Ворог не квапився здавати окуповану ним територію, плекаючи безплідні надії на «останній батальйон» або групу танків, що поверне ситуацію назад і дозволить відкинути радянські війська на попе-

редні позиції, а краще – за Дніпро. Це дало б можливість німецьким військам перепочити і підготуватися до подальшої боротьби з червоноармійцями. Тож після кожного радянського наступу німецьке командування сподівалося, що ось тепер його продовження вже не буде, радянські бійці зупиняться і стомлені підрозділи вермахту отримають відпочинок та поповнення, якого вони не знали з часів Курської битви (літо 1943 року).

Проте знову і знову радянський наступ, що, як здавалося німцям, остаточно захлинувся або був зупинений потужними танковими контратаками в одному місці, негайно відновлювався в іншому. Наприкінці жовтня, коли застопорилася перша Криворізька операція, негайно виникла загроза для німецького угруповання біля Кіровограда з боку 1-го та 5-го радянських гвардійських механізованих корпусів. Коли ж німці відрізали і знищили їх підрозділи в околицях Шарівки – Митрофанівки – Нової Праги, радянське командування після тижневих боїв розпочало наступ на Олександрію.

Більш ніж два тижні радянські стрілецькі дивізії та 8-й механізований корпус безуспішно намагалися взяти місто. Не виходили ні лобові штурми, ні спроби обійти районний центр з півночі або з півдня. Здавалося, німецьким військам вдалося загальмувати наступальний порив червоноармійців. Однак, коли справа ставала вже безнадійною, північне крило 2-го Українського фронту розпочало успішне просування у бік Чигирина та Черкас.

Ситуація для німців усе більше нагадувала байку Глібова «Охрімова свита», але у грудні 1943 р. ворожі танкові підрозділи все ще встигали стримувати радянський наступ і при цьому завдавати підрозділам Червоної армії значних втрат. Радянські ж командири безперервно шукали нових напрямків для просування вперед та погано прикритих місць у обороні німців.

Тільки після провалу чергової спроби пробитися до Кривого Рогу та зайняти цей індустріальний район війська 2-го Українського остаточно націлилися на Кіровоград та Черкаси. Радянські танки з піхотою продовжили наступальну операцію у Знам'янському напрямку, перерізали залізничні шляхи, що вели від вузлової станції, чим поставили під загрозу і олександрійське угруповання німців.

У відповідь німці знову контратакували танковими дивізіями і змогли зупинити гвардійців Ротмістрова, а разом з ними і загальнонів-

ськові армії фронту генерала армії Івана Конєва. Хоча взяти обласний центр з маршу не вдалося, бійці Конєва очистили від ворога два важливих районних центри – промисловий центр місто Олександрія (6 грудня) та вузлову залізничну станцію місто Знам'янка (10 грудня). Таким чином, наприкінці 1943 р. внаслідок безперервного наступу радянські війська визволили більш ніж третину області і впритул підійшли до Кіровограда. Шлях дався надзвичайно дорогою ціною, проте зусилля радянських бійців не були даремними. Їхній щоденний, далеко не пафосний ратний подвиг дозволив повернути мирне життя десяткам тисяч мешканців області, значні сільськогосподарські території, не дати ворогу вивезти та знищити матеріальні цінності.

Хоча до остаточного звільнення Кіровоградщини від ворожих військ було ще далеко, але фронт посунувся ближче до кордонів нацистської Німеччини і було зроблено ще один нелегкий крок до перемоги над ворогом, у можливість якої повірила більшість народу.

Василь Даценко

КІРОВОГРАДСЬКА
НАСТУПАЛЬНА ОПЕРАЦІЯ
1944 р.

Борис Шевченко

РОЗДІЛ I.

Кіровоград став свідетелем всей трагедии, всех страданий большого сражения. Каждый десятый из воевавших в России знает Кіровоград. Это было одно из тех мест, где война шла особенно ожесточенно. Немцы настроились не сдаваться, а Конев не отступал.

Пауль Карель
Восточный фронт. Книга вторая. Выжженная земля.
1943 – 1944. Москва, 2003. С. 298.

**КІРОВОГРАДСЬКА
НАСТУПАЛЬНА ОПЕРАЦІЯ
(січень 1944 року)**

ПЕРША СПРОБА

Кіровоград міг бути звільнений від німців у грудні 1943 року. Тоді війська 2-го Українського фронту під командуванням генерала армії Івана Конєва, форсувавши Дніпро і розширюючи плацдарм на його правому березі, мали всі шанси, щоб вибити гітлерівців з міста. Однак перша спроба взяти Кіровоград провалилася. Спонтанелі поразками на Дніпрі та в боях за Олександрію та Знам'янку німці оговталися і все ж таки зупинили майже трьохмісячний переможний наступ червоноармійців.

А почалося все наприкінці вересня 1943 р., коли війська Степового фронту – таку назву до 20 жовтня мав 2-й Український фронт – розпочали форсування ріки Дніпро. 3 жовтня Ставка Верховного Головнокомандування затвердила поданий штабом Конєва план дій на правому березі Дніпра, який передбачав спочатку остаточне форсування ріки і вихід на рубіж Мошни – Чигирин – Павлиш – Липівка, а потім наступ на Кривий Ріг і Кіровоград¹. Таким чином, питання про знищення німців під Кіровоградом і звільнення міста ставилося командуванням 2-го Українського фронту на початку жовтня 1943 р., ще до цілковитої переправи його армій на правий берег Дніпра. Однак, як пише у своїх мемуарах «Записки командующего фронтом» Іван Конєв, детально був прописаний лише перший етап наступальної операції – форсування Дніпра, подальші ж дії 2-го Українського фронту залежали від оперативної ситуації і розмірів захоплених плацдармів. Виходячи з цього, штаб Конєва, після об'єднання 10 жовтня декількох плацдармів між Дерев'юкою і Домотканню в один і отримання таким чином необхідної території для здійснення масштабного наступу, вирішує спрямувати головний удар на південь, у загальному напрямку до Кривого Рогу. Плани були амбітні: захопивши П'ятихатки і Кривий Ріг, ударна група фронту мала вийти аж до околиць Апостолового, що повинно було призвести до перекриття шляхів відходу на захід німецьких військ поблизу Дніпропетровська.

У напрямку Кривого Рогу спрямували чотири армії: 7-му гвардійську генерал-лейтенанта Михайла Шумілова, 37-му генерал-лейте-

¹ Русский архив: Великая Отечественная. Ставка ВГК: Документы и материалы. 1943 год. Т. 16 (5 – 3). Москва, 1999. С. 316 – 317.

нанта Михайла Шарохіна, 57-му генерал-лейтенанта Миколи Гагена та 5-та гвардійську танкову генерал-полковника Павла Ротмістрова. Їхній наступ, який тривав трохи більше місяця – з 15 жовтня до 23 листопада, – в історіографії називається П'ятихатською операцією. Спочатку успіх був на боці червоноармійців. Вони 15 – 16 жовтня прорвали німецьку оборону і до 22 жовтня просунулися на південь майже на 100 кілометрів. 17 жовтня було звільнено Попельнасте, 19 жовтня – П'ятихатки, 21 жовтня – Петрове. Наступного дня радянські війська вибили німців із Саксагані і Верхньодніпровська, а 24 жовтня впритул наблизилися до Кривого Рогу. Це викликало серйозне занепокоєння в штабі групи армій «Південь», бо радянські війська вклинилися між позиціями 8-ї польової армії генерала піхоти Отто Велера і 1-ї танкової армії генерал-полковника Ганса-Валентіна Хубе, що не лише похитнуло їхній взаємозв'язок, а й відкривало перед червоноармійцями шлях на Нікополь. А за словами командуючого групи армій «Південь» фельдмаршала Еріха фон Манштейна, Адольф Гітлер вважав володіння Нікополем з воєнно-економічного погляду винятково важливим². Тому для того, щоб зупинити подальший наступ 2-го Українського фронту, німецьке командування зосереджує на кіровоградському напрямку, а згодом вводить у бій, декілька танкових і піхотних дивізій, у тому числі й ті, котрі прибули з Франції та Італії.

На посилення німцями своїх позицій зі сторони Кіровограда відразу ж відреагувала Ставка Верховного Головнокомандування. 26 жовтня вона надсилає штабу Конєва директиву № 30234, в якій наказувалося одночасно з продовженням наступу на Кривий Ріг головний удар завдати у напрямку Кіровограда, маючи найближче завдання вийти на рубіж Чигирин – Знамянка – Кіровоград – Устинівка³. Однак вже 5 листопада фронтове командування отримує з Москви іншу директиву №30238: *«По имеющимся данным, противник усиливает свою нико-польскую группировку и стягивает в район Никополя часть танковых дивизий, действующих против 2-го Украинского фронта, возможен удар противника из этого района во фланг и тыл продвинувшимся вперед войскам 2-го или 4-го Украинских фронтов.*

² Манштейн фон Э. Утерянные победы. Ростов-на-Дону, 1999. С. 562.

³ Русский архив: Великая Отечественная. Ставка ВГК: Документы и материалы. 1943 год. Т. 16 (5 – 3). С. 228 – 229.

В связи с этим Ставка Верховного Главнокомандования считает первоочередной и важнейшей задачей разгром криворожско-никопольской группировки противника и приказывает:

2-му Украинскому фронту наступление главными силами в направлении Кировограда по директиве Ставки № 30234 временно отложить.

Прочно закрепившись на ныне занимаемом рубеже, нанести удар силами 37-й, 57-й и 5-й гвардейской танковой армий в общем направлении Лозоватка, Широкое, обходя Кривой Рог с запада, и во взаимодействии с 3-м Украинским фронтом разбить криворожскую группировку противника, овладеть Кривым Рогом и выйти на рубеж Петрово, Гуровка, Широкое.

Наступление начать не позже 12 – 14 ноября»⁴.

На криворізькому напрямку червоноармійці двічі переходили в наступ – 14 і 20 листопада. В обох випадках вони вклинювалися у ворожу оборону на декілька кілометрів, але виконати поставлені завдання їм не вдалося. Окрім цього, німці ще наприкінці жовтня зуміли відтіснити їх від Кривого Рогу. 28 листопада Конєв звітує телефоном перед Йосипом Сталіним про проведені бої на правому березі Дніпра і зазначає, що його війська, завоювавши великий стратегічний плацдарм, потребують перепочинку. *«Я просил разрешения временно перейти к обороне на занимаемом рубеже, – писав Іван Конєв у своїх мемуарах. – И. В. Сталин высказал полное удовлетворение действиями войск фронта и согласился с моим предложением. Однако он поинтересовался моими ближайшими планами. Я кратко доложил ему, что войска фронта еще проведут операции по захвату Чигирина, Александрии, железнодорожного узла Знаменки, завершат освобождение Черкасс и отбросят противника от Днепра по всей полосе фронта. И. В. Сталин одобрил этот план...»⁵.*

Отже, наприкінці листопада генерал армії Іван Конєв вирішує зупинити наступ на Кривий Ріг і перенести головний удар на кіровоградський напрямок. Тут розташовувалися 4-та гвардійська, 5-та гвардійська і 53-тя армії. Північніше від них діяла 52-га армія, зусилля якої, однак, були спрямовані на звільнення Черкас. На той час вказані армії вже досягли певних позиційних успіхів, а тому спроба ви-

⁴ Русский архив: Великая Отечественная. Ставка ВГК: Документы и материалы. 1943 год. Т. 16 (5 – 3). С. 231.

⁵ Конев И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1944. Москва, 1972. С. 78.

користати їхній бойовий потенціал була цілком логічною. Наприкінці листопада – у першій половині грудня 1943 р. 5-та гвардійська, 53-тя і 5-та гвардійська танкова армії, рухаючись у загальному напрямку на Знам'янку, досягли значних успіхів. 6 грудня червоноармійці оволоділи Олександрією, 8 грудня – Новою Прагою і Єлизаветградкою, 9 грудня – Знам'янкою. Наступним великим населеним пунктом був Кіровоград.

Розглядаючи наступальні дії 5-ї гвардійської і 53-ї армій в розрізі можливого оволодіння ними Кіровограда цікавими видаються передусім два епізоди. Це бої 35-го гвардійського стрілецького корпусу армії Жадова і танків генерал-полковника Ротмістрова за Новгородку та прорив 53-ї армії поблизу Підлісного. Важливість цих подій стає очевидною, якщо подивитися на оперативну ситуацію на лінії фронту та врахувати те, що вони відбувалися майже одночасно.

У ніч на 9 грудня командарм Жадов видав бойовий наказ, який конкретизував дії підпорядкованих йому військ на наступний день. 32-й гвардійський стрілецький корпус генерал-майора Олексія Родімеца мав вибити німців зі Знам'янки і Мошориного, після чого, передавши ділянку Знам'янка – Костянтинівка 53-й армії, він мав наступати на Аджамку з метою оволодіння нею, а також сусіднім селом Червоний Яр. 33-му гвардійському корпусу генерал-лейтенанта Михайла Козлова була поставлена задача наступати в загальному напрямку Митрофанівки і Плавнів. Нову Прагу і Вершино-Кам'янку мав звільнити від ворога 35-й гвардійський стрілецький корпус генерал-лейтенанта Сергія Горячова. Далі його дивізії повинні були рухатися на Новгородку. Їм на допомогу з-під Знам'янки була направлена 5-та гвардійська танкова армія.

Чим же так приваблювала Новгородка радянське командування? Справа в тім, що оволодіння цим населеним пунктом та подальший рух на південь були пов'язані з уже знайомими нам подіями під Кривим Рогом. Ставка Верховного Головнокомандування не полишала надії розбити тамтешнє угруповання ворога. Тому, коли німці зняли частину своїх сил, які займали позиції в околицях Кривого Рогу і перекинули їх під Кіровоград, щоб зупинити наступ радянських військ, у Москві вирішили цим скористатися. 35-й корпус 5-ї гвардійської армії за підтримки армії Ротмістрова мав спочатку взяти Новгородку та Інгуло-Кам'янку, а далі наступати на Казанку, сприяючи таким

чином діям 53-ї і 37-ї армій, яким ставилося завдання оволодіти Кривим Рогом⁶.

Окрім цього, такі дії радянських військ створювали загрозу для німців й біля Кіровограда. Вклинення в їхню оборону в Новгородці та Інгуло-Кам'янці однозначно сприяло наступу правого крила 5-ї гвардійської армії – 32-го та 33-го гвардійських стрілецьких корпусів. Їхнє просування вперед у поєднанні з атакою 53-ї армії на півночі, біля Підлісного, не лише загрожувало втратою міста, а й створювали перспективу оточення німецьких військ, які діяли східніше від нього, поблизу Суботців, Аджамки, Покровського. Усвідомлюючи можливість такого невтішного сценарію, німці докладали великих зусиль, аби ліквідувати ці вклинення в їхню оборону.

Новгородка. В останні дні листопада 1943 р. генерал-лейтенанта Горячова викликали в штаб 2-го Українського фронту. Йому належало подолати не один десяток кілометрів по важкопрохідних ґрунтових дорогах, аби дістатися села Зелене, де розміщувалася ставка генерала армії Івана Конєва. «Село Зеленое, к моему удивлению, почти полностью уцелело, – писав командир 35-го корпусу в своїх мемуарах «От Волги до Альп». – Сгорели лишь отдельные дома, и их черные печи и трубы напоминали о войне. На противоположном конце главной улицы в доме на окраине расположился командующий фронтом... На этот раз его прибежищем была покосившаяся от времени, подслеповатая украинская хата. Адьютант доложил о моем прибытии, и вот я у командующего»⁷.

Генерал-лейтенант Горячов згадував, що, зайшовши в кімнату, він помітив на столі розкладену карту з помітками і зробив висновок, що Конєв якраз працював з нею. Біля стіни стояло похідне ліжко, а в кутку – етажерка з книгами. «Мы знали, – пише Горячов, – что Конев много читает и даже в условиях войны всегда возит с собой небольшую библиотеку. Были книги и на английском языке, который он неплохо знал»⁸. Горячов звернув увагу на те, що комфронта виглядав значно старше свого віку – на той час Конєву було 46 років, мав се-

⁶ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта. Период с 01.12.1943 по 31.12.1943 г. // Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (ЦАМО РФ). Ф. 240. Оп. 2779. Д. 399. Л. 15 – 17.

⁷ Горячев С. Г. От Волги до Альп. Киев, 1982. С. 86.

⁸ Горячев С. Г. От Волги до Альп. С. 87.

редній зріст, був широкий у плечах. Дізнавшись, як справи в корпусі, чи готовий його особовий склад до виконання нових бойових завдань, Конєв покликав генерал-лейтенанта Горячова до столу і тупим кінцем олівця показав на Нову Прагу. *«В сжатые строки корпус должен был овладеть районным центром Кировоградской области Новая Прага, – продовжує свою розповідь Горячов. – Войскам корпуса предстояло сломить сопротивление 672-го пехотного полка и разведывательного батальона 376-й пехотной дивизии, которые были усилены артиллерией и танками и надежно прикрывались с воздуха авиацией. Кроме этих «мстителей» участок обороняли 534-й пехотный полк и артиллерийский полк 384-й пехотной дивизии»*⁹.

Поставлене завдання 35-й гвардійський стрілецький корпус виконав надвечір 7 грудня – Нова Прага була звільнена від німців. Згодом туди переїхав штаб 2-го Українського фронту. Тут він перебував до 8 січня 1944 р., тобто планування Кіровоградської наступальної операції та керівництво її найуспішнішою фазою генерал армії Конєв здійснював з Нової Праги.

8 грудня командування 2-го Українського фронту окреслило перед Горячовим нову задачу – вибити німців з Новгородки.

Увечері 9 грудня 35-й гвардійський стрілецький корпус впритул наблизився до північних околиць Новгородки: 93-тя гвардійська стрілецька дивізія генерал-майора Володимира Тихомирова опівдні оволоділа Митрофанівкою і вийшла на її південно-західні околиці, а 94-та гвардійська стрілецька дивізія полковника Григорія Шостацького тим часом зайняла Вершино-Кам'янку і дісталася Воронцівки.

**Командир 35-го гвардійського
стрілецького корпусу
генерал-лейтенант
Сергій Горячов.**

Фонди Національного військово-
історичного музею України

⁹ Горячев С. Г. От Волги до Альп. С. 88.

10 грудня червоноармійці увійшли в межі Новгородки. Протягом дня 285-й, 281-й і 278-й гвардійські стрілецькі полки 93-ї дивізії звільнили північну і центральну частину, а два гвардійських полки 94-ї дивізії – 286-й і 283-й – південну частину населеного пункту. На 20 годину під контролем німців залишалася тільки західна частина Новгородки. Згодом вони повністю її покинули, відступивши до Інгуло-Кам'янки. Радянські війська зайняли важливий опорний пункт в обороні гітлерівців. Впевненості діям червоноармійцям додавало те, що під час битви за Новгородку командир 35-го корпусу міг розраховувати на введення у бій у потрібний момент 84-ї гвардійської стрілецької дивізії, котра знаходилася в другому ешелоні на південних околицях Вершино-Кам'янки. Розвиваючи успіх, дивізії корпусу продовжили свій наступ вночі з 10 на 11 грудня і вранці досягли рубежу Новомиколаївка – Новомихайлівка. Далі, однак, вони змушені були зупинити свій рух вперед через спротив німців. У «Журналі бойових дій» 35-го корпусу записано, що впродовж 11 грудня противник дев'ять разів атакував наступаючих червоноармійців силою до батальйону піхоти при підтримці танків і самохідних артилерійських установок (САУ) з Тарасівки та Богданівки¹⁰. Атаки німців не були безсистемними, а мали певну мету. Якщо подивитися на карту, то побачимо, що Тарасівка знаходиться західніше Новгородки, а Богданівка – східніше. Таким чином, завдаючи одночасно удару з околиць цих двох сіл, німці прагнули відрізати 93-ю і 94-ту дивізії від решти корпусу. Пізніше одну із указаних дивізій їм все ж таки вдається оточити біля Інгуло-Кам'янки і Новомихайлівки.

О 19.30 генерал-лейтенант Горячов отримав бойовий наказ командуючого 5-ї гвардійської армії, яким 35-му корпусу було поставлене завданням, наступати в напрямку Інгуло-Кам'янки. Найближчим задачею, прописаним в наказі Жадова, був вихід на рубіж Новомихайлівка – могила Таранова. Після цього радянські війська мали дістатися р. Інгул, який розділяє Інгуло-Кам'янку на дві частини. Декілька годин знадобилося штабістам 35-го корпусу для підведення підсумків проведених 11 грудня боїв і розробки план наступу. Опівночі 12 грудня командирам 93-ї і 94-ї дивізій було повідомлено, що вони повинні будуть перейти в наступ о 10.00, після 35 хвилинної артилерійської підготовки.

¹⁰ Журнал боевых действий 35-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 26.10.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 906. Оп. 1. Д. 39. Л. 40.

Дії червоноармійців 12 грудня були не такими результативними, як у попередні дні. За вісім годин бою вони просунулися вперед лише буквально на декілька кілометрів, хоча згідно з наказом командарма Жадова мали щонайменше зайняти частину Інгуло-Кам'янки. До північних околиць Інгуло-Кам'янки вдалося наблизитися 281-му полку. Два інших стрілецьких полки 93-ї дивізії цього дня спрямували свої зусилля в сторону Тарасівки: 285-й полк узяв під контроль Мазурківку, а 278-й – здійснив перехід з Новомихайлівки до Новотимофіївки і зайняв позиції північно-західніше від неї. Саме вони надалі забезпечували оборону лівого флангу корпусу, поки його частини вели бої з німцями, все глибше і глибше вклинюючись в їхні позиції. Згодом це поставить їх в складне становище.

Днем бою безпосередньо за Інгуло-Кам'янку стало 13 грудня. До 18 години 281-й і 283-й гвардійські стрілецькі полки зайняли ліво-бережну частину населеного пункту. Німці, відійшовши за р. Інгул, продовжували утримувати решту території села. Одночасно з боєм в Інгуло-Кам'янці 288-й полк від могили Таранова перемістився на північно-західні околиці Новосавицького. Тим часом посилюються атаки німців з Тарасівки. Розташовані на тому напрямку 278-й і 285-й полки з труднощами стримують наступ ворожих танків і САУ. Для того, щоб посилити їхні позиції і відвернути можливий прорив німців, генерал-лейтенант Горячов вирішує використати свій резерв – 84-ту стрілецьку дивізію. О 12.00 дивізії генерал-майора Павла Буняшина було наказано залишити 201-й полк південно-східніше Новгородки, щоб він відбивав ворожі атаки з Богданівки, а решту сил вивести на рубіж Новофедорівка – Веселе, звідки, взаємодіючи з 33-м корпусом, їм належало оволодіти Рибчиним, Ольгівкою і Козирівкою. За задумом цей наступ розширював територію вклинення радянських військ в оборону гітлерівців. Однак о 16.30 завдання було скориговане: дивізія замість Козирівки мала спрямувати свій удар північніше від неї, на Покровське¹¹.

14 грудня радянські війська продовжували виконувати поставлені завдання: 94-та дивізія займала Інгуло-Кам'янку і безуспішно атакувала Новосавицьке, 84-та пробувала розвинути наступ біля Рибчиного і Новофедорівки, а 93-тя діяла поблизу Тарасівки. Цього дня був

¹¹ Журнал боевых действий 35-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 26.10.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 906. Оп. 1. Д. 39. Л. 43.

зафіксований прорив німців північно-західніше Новгородки. Напрямом їхнього наступу свідчив про бажання зайти в тил 94-й дивізії і відрізати її від основних сил корпусу. В той же час червоноармійців в Інгуло-Кам'янці атакувало більше десятка танків з Новосавицького.

У першій половині дня 15 грудня, командир 35-го гвардійського корпусу перекидає 278-й і 281-й полки 93-ї дивізії до північно-західних околиць Новгородки для того, щоб вони зупинили наступ ворога. В 14.30, після нічного перегрупування, стрілецькі полки розпочали рух у напрямку Новоандріївки. Успіху, однак, вони не досягли. Декілька контратак німецької піхоти за підтримки 8 – 12 танків змусили червоноармійців перейти до оборони. Сусідня 84-та дивізія також зазнала незначного удару, який не призвів до помітних змін у її становищі. Ситуація кардинально змінилася наступного дня.

Вранці 16 грудня від Новоандріївки і Миколаївки німецька піхота за підтримки значної кількості танків атакувала позиції двох радянських стрілецьких дивізій – 93-ї і 84-ї. І якщо першій вдалося стримати ворожий натиск, то бойові порядки другої були порушені. Батальйон піхоти, 17 танків і 8 САУ під прикриттям димової завіси розпочали наступ на всій ділянці фронту, яку займала 84-та дивізія. Головний удар німці нанесли по Новофедорівці, де оборонявся її 201-й стрілецький полк. 2-й батальйон полку під командуванням капітана Орлова не мав достатньо сил для того, що стримати атаку 6 танків і сотні гітлерівців, які опівдні увійшли в межі Новгородки і захопили споруджену червоноармійцями переправу через р. Кам'янка біля млину. Залишивши прикриття і направивши до взводу піхоти і два танки для обстрілу дивізійного командного пункту, німці поступово почали займати Новгородку. 201-й полк чинив опір до 13 години. Червоноармійці підбили 4 танки, але втратили всі гармати з розрахунками 122-го окремого винищувально-протитанкового артилерійського дивізіону. В бою загинув капітан Орлов.

Наступною жертвою став штаб 84-ї стрілецької дивізії. О 14.00 він був атакований піхотинцями противника. Саперний батальйон, навчальна рота та комендантський взвод на чолі з майором Зайцевим, маючи підтримку у вигляді 5 гармат 74-го артилерійського полку, контратакували німців і змусили їх відступити в південну частину Новофедорівки. Штаб дивізії був врятований. Згодом він вже змушений був вживати заходи для порятунку 41-го і 382-го стрілецьких полків, над якими нависла загроза оточення. Їх було вирішено терміново відвести

на південний берег р. Кам'янка. За річку також відійшов пошарпаний 201-й полк. У підсумку 84-та дивізія, перебуваючи вранці 16 грудня на підступах до Рибчиного, на вечір цього дня полишила зайняті Веселе і Новофедорівку та зайняла позиції на південному березі р. Кам'янка, від Первомайська до Новгородки.

Неспокійно було 16 грудня й на позиціях 94-ї дивізії полковника Шостацького. Її 286-й гвардійський стрілецький полк з околиць Новосавицького був атакований ротою піхоти і 4 танками. Напад вдалося відбити, зберігши зайняті позиції. Полки 94-ї дивізії продовжували розташовуватися в Інгуло-Кам'янці та західніше і східніше від неї, формуючи таким чином вістря 35-го корпусу. Якщо раніше, коли радянські війська наступали, таке положення було виправданим, то після подій 16 грудня воно стало загрозливим. Справа в тім, що дивізія полковника Шостацького мала відкриті незахищені фланги, оскільки дві інші дивізії корпусу – 84-та і 93-тя – змушені були стримувати наступ німців північніше і західніше від Новгородки. Тому у випадку ворожої атаки вони навряд чи могли надати дієву допомогу. Напрошувалося рішення про відступ з-під Інгуло-Кам'янки¹².

У наступні два дні – 17 – 18 грудня – німці нарощують свої сили, періодично атакуючи позиції радянських військ біля Тарасівки, Новофедорівки та Інгуло-Кам'янки. Червоноармійці проводять декілька контратак, намагаються вибити ворога із західної частини Новгородки та зупинити його просування біля Лебединки і Первомайського. На ці два села був направлений головний удар гітлерівців. Вони розраховували зім'яти розташовані там полки 84-ї дивізії генерал-майора Бунашина і вийти в тил 94-ї дивізії, яка перебувала під Інгуло-Кам'янкою.

Об 11.30 18 грудня два батальйони німецької піхоти зайняли Лебединку і Первомайське. Згодом сюди почали прибувати танки. Командир 35-го корпусу генерал-лейтенант Горячов надсилає їм на зустріч навчальний батальйон 94-ї дивізії, вони зав'язують бій на східній околиці Лебединки. Тим часом повністю провалилася 84-та дивізія, полки якої залишили позиції на березі р. Кам'янка і відійшли на південь. У ніч з 18 на 19 грудня німці переправляються через річку і здійснюють підготовку до наступу: формують дві ударні групи піхотинців і танків, одну південніше Новофедорівки, іншу поблизу Первомайського.

¹² Журнал боевых действий 35-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 26.10.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 906. Оп. 1. Д. 39. Л. 50 – 51.

Перед світанком 19 грудня командувач 5-ю гвардійською армією генерал-лейтенант Олексій Жадов виходить на зв'язок зі штабом 35-го стрілецького корпусу. Розмовляючи з генерал-лейтенантом Горячовим, він висловлює своє незадоволення діями командування 84-ї дивізії, зазначаючи, що воно мало більш ніж достатню кількість сил, у тому числі й артилерії, для того, щоб зупинити наступ німців. Жадов наказує відновити положення на ділянці дивізії, тобто відбити назад Новофедорівку, Веселе, Первомайське, а генерал-майору Буняшину оголосити догану. Також командарм віддав ще декілька розпоряджень, які стосувалися подальших дій корпусу Горячова, зокрема, перехід до жорсткої оборони¹³.

Вранці 19 грудня оборонні позиції 35-го гвардійського стрілецького корпусу були атаковані німцями одночасно в різних місцях. Накопичивши в попередні дні сили, вони приступили до реалізації задуму по зрізанню Новгородківсько-Інгуло-Кам'янського виступу. О 9.30 до двох батальйонів піхоти з 12 танками вдарили у фланг 84-й дивізії біля Первомайська. О 12.00 починається наступ з південних околиць Новофедорівки. Всього, за радянськими даними, позиції червоноармійців штурмувало близько полку піхотинців та 70 танків і бронетранспортерів. Такого натиску дивізія Буняшина не витримала. Близько 13 години її бойові порядки, а також гармати 191-го винищувально-протитанкового артилерійського полку, німці зім'яли і досягли висоти 181,1 та балки з гаєм, що знаходилися на два кілометри південніше Новгородки. Не стало на заваді їхньому наступу і введення в бій корпусного резерву – 19-ї механізованої бригади з 5 танками Т-34 і навчального батальйону 94-ї дивізії. Задум німецького командування увінчався успіхом: 84-та дивізія зазнала поразки, а 94-та – потрапила в оперативне оточення під Інгуло-Кам'янкою. У вільному розпорядженні корпусу генерал-лейтенанта Горячова залишилася лише 93-тя дивізія генерал-майора Тихомирова, яка утримувала Новгородку.

Одночасно з наступом на 84-ту дивізію, німці атакували позиції 94-ї дивізії полковника Шостацького, змусивши її залишити Інгуло-Кам'янку і відійти на північний схід, зосередившись на вечір 19 грудня в Новомихайлівці. Тут вона зайняла кругову оборону. Згодом надійшов наказ командувача корпусом про відступ до Новгородки.

¹³ Журнал боевых действий 35-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 26.10.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 906. Оп. 1. Д. 39. Л. 55.

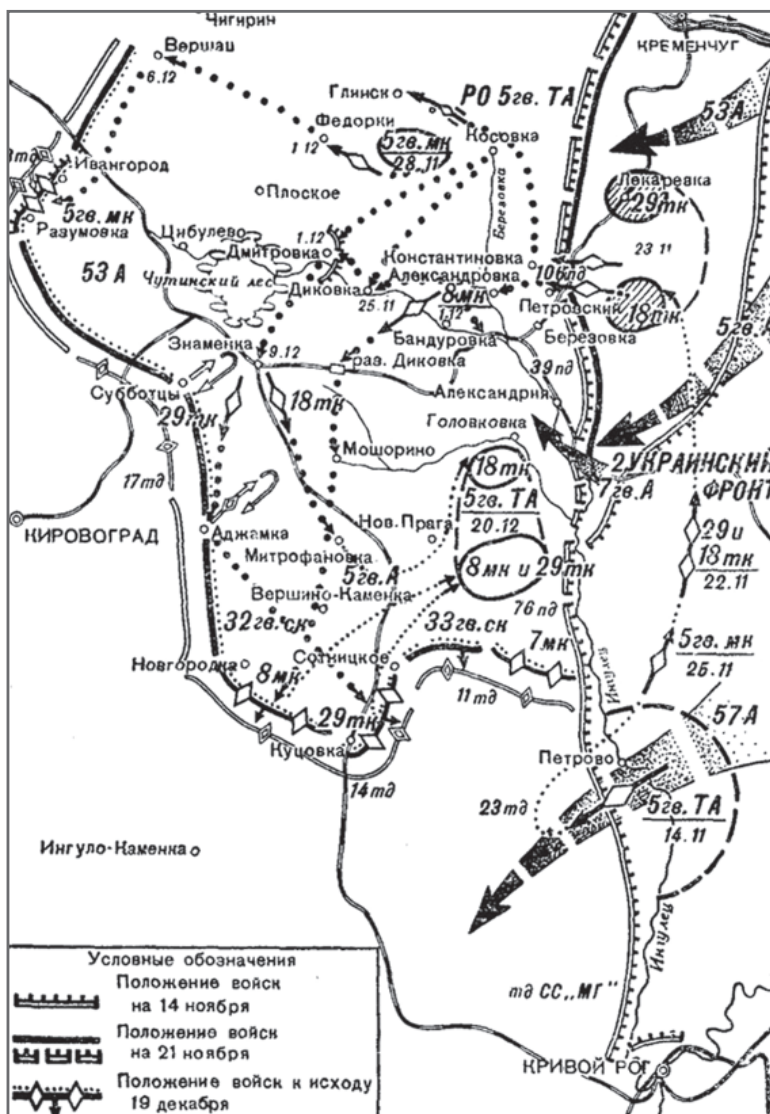
З настанням темряви 286-й стрілецький полк біля висоти 181,1 прорвав передній край оборони ворога і виставив заслони. Через утворений таким чином коридор дивізія Шостацького вийшла з оточення і перед світанком 20 грудня розташувалася на південних околицях Новгородки. Сюди ж протягом дня прибували й залишки 84-ї дивізії Буняшина. Ввечері 20 грудня генерал-лейтенант Горячов розпорядився відвести її в другий ешелон корпусу і розташувати північно-східніше Вершино-Кам'янки¹⁴.

Отже, 19 січня німці досягли значних успіхів. Їм повністю вдалося реалізувати задумане, окрім хіба що знищення 94-ї дивізії. Інгуло-Кам'янку і ще декілька населених пунктів вони відвоювали. На черзі була Новгородка.

Оборона Новгородки стала викликом для радянських військ, з яким вони, однак, не впоралися. Вечором 20 грудня генерал-лейтенант Горячов наказав своїм військам приготуватися до бою. Командир 94-ї дивізії полковник Шостацький отримав завдання замінювати підступи до переднього краю своїх позицій та дороги, які йдуть з Новгородки в південно-західному напрямку. Генерал-майор Тихомиров мав одним батальйоном 275-го полку вибити вночі німців із західної частини Новгородки, а двома батальйонами 285-го полку взяти під контроль розташовані північніше від неї дороги. Також комдивам належало попіклуватися про те, щоб вивести з Новгородки в сторону Вершино-Кам'янки обози та інші служби, котрі не були пов'язані з обслуговуванням бойових порядків їхніх підрозділів. Контролювати виконання відданих розпоряджень у дивізії виїхали штабні офіцери: в 93-тю – майор Соловйов, а в 94-ту – майор Харитонов. На допомогу вказаним дивізіям 20 грудня прибули два полки – 453-й і 458-й – 78-ї стрілецької дивізії генерал-майора Миколи Михайлова. Вони розташувалися в південно-східній частині Новгородки.

Початок дій радянських військ був назначений на 2 годину 21 грудня. Але о 1 годині 30 хвилин німці завдають артилерійського удару по передньому краю оборони 94-ї гвардійської і 78-ї дивізій, що був передвісником їхньої атаки. Артпідготовка тривала близько години, після чого полк піхоти з 20 танками і 25 бронетранспортерами перейшов у наступ. Успіх був досягнутий досить швидко. Німцям вдалося

¹⁴ Журнал боевых действий 35-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 26.10.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 906. Оп. 1. Д. 39. Л. 56, 59.

Бойові дії 5-ї гвардійської танкової армії у листопаді – грудні 1943 року.

Дорогами побед. Боевой путь 5-й гвардейской танковой армии

прорвати оборону червоноармійців на стику дивізій Шостацького і Михайлова. Бойові порядки двох полків 78-ї дивізії були зруйновані, і ті поспішно відступили з Новгородки. Ось як ці події описані в «Журналі бойових дій» 458-го стрілецького полку: *«В 3.00 противник силою 23 танков и столько же бронетранспортеров переходит в атаку на правый фланг 1-го стрелкового батальона из направления высоты 181,1, проходит через боевые порядки 1-й стрелковой роты и выходит к восточной части Новгородки, дальше идет в восточном направлении. К 5.00 противник овладевает восточной частью Новгородки и переходит в атаку на 1-й и 3-й стрелковые батальоны с севера, запада и юга. 1-й и 3-й стрелковые батальоны ведут неравный бой, понеся большие потери, прорывают кольцо противника, выходят по оврагу к восточной окраине Новгородки»*¹⁵.

Захопивши східну частину Новгородки, німці рушили до її центру. Опівдні 21 грудня він вже перебував під їхнім контролем. Окрім цього, ворожі танки і піхота досягли північних околиць населеного пункту. Тепер зайняті німцями позиції дозволяли їм завдати удару по 93-й і 94-й дивізіям з тилу, що й було зроблено. Об 11.30 батальйони піхоти за підтримки 15 танків атакували лівий фланг дивізії Тихомирова, повністю деморалізувавши оборону 281-го полку. Через дві години декілька десятків танків з Новоандріївки пройшли бойовими порядками 278-го полку, на правому фланзі 93-ї дивізії. Були роздавлені гармати 1661-го винищувально-протитанкового артилерійського і 198-го гвардійського артилерійського полків. Починаючи з 13 години, окремі частини двох радянських дивізій у хаотичному порядку відступають з Новгородки в північно-східному напрямку. Командир 35-го корпусу Горячов намагається надати відступу організованості і віддає наказ дивізіям зайняти оборону в околицях Воронцівки, щоб завадити німцям рухатися на Вершино-Кам'янку. З корпусного і дивізійних штабів були вислані офіцери, які збирають розрізнені групи червоноармійців біля Воронцівки та Вершино-Кам'янки і направляють їх на передній край для заняття оборони. Стабілізувати ситуацію вдалося лише на вечір 21 грудня. Радянські війська зупинили німців поблизу Воронцівки.

¹⁵ Журнал боевых действий 458-го стрелкового полка 78-й стрелковой дивизии. Период с 15.05.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 7102. Оп. 146079. Д. 2. Л. 9 об. – 10.

У ніч з 21 на 22 грудня в штаб 35-го стрілецького корпусу надійшов письмовий наказ, підписаний командуванням 5-ї гвардійської армії, де говорилося, що відступ з Новгородки є результатом паніки та нерішучості дивізійних командирів. Армійське керівництво безапеляційно повідомляло, що корпус мав достатньо артилерії і протитанкових засобів, щоб зупинити наступ німців. Розслідувати його дії було наказано прокурору 5-ї армії. Далі в наказі перераховувалися суворі заходи, яких необхідно було вжити. Усім офіцерам і рядовим оголошувалося, що самовільне залишення поля бою карається розстрілом, командири дивізії мали створити загороджувальні загони для того, щоб жоден червоноармієць не зміг залишити свій підрозділ і вийти в тил, не належало також нехтувати таким методом наведення порядку, як розстріли на місці. Окремим пунктом у наказі було прописане розпорядження негайно прочесати тил 35-го корпусу та розташовані неподалік населені пункти. Всіх виявлених чоловіків, у тому числі й цивільних, треба було направити в бойові порядки військ. Мобілізація жителів щойно визволених територій у ряди Червоної армії була загальною практикою. Проводилася вона здебільшого без належного оформлення документів, мобілізовані не проходили необхідного навчання, зокрема, й користування зброєю, не отримували військового обмундирування і амуніції. Тому в історичній літературі їх прийнято називати «чорносивитниками», «піджачниками», «чорною піхотою». Часто траплялося так, що вони гинули в першому ж бою неподалік свого рідного села чи міста. Проілюструємо сказане таким прикладом. Після того, як червоноармійці зайняли 13 грудня Інгуло-Кам'янку, була проведена мобілізація її чоловічої частини населення. До лав Червоної армії потрапив і дев'ятнадцятирічний Сергій Бондаревський. Його зарахували до 288-го гвардійського стрілецького полку 94-ї дивізії. Проте служба молодого новобранця виявилася вельми короткою. Вже 22 грудня він загинув у боях за Новгородку, де й нині похований в братській могилі. Така ж доля спіткала інших двох його односельчан – Михайла Вербового і Василя Тимошенка¹⁶.

Бурхлива реакція генерал-лейтенанта Жадова та інших вищих командирів 5-ї гвардійської армії на втрату спочатку Інгуло-Кам'ян-

¹⁶ Именной список безвозвратных потерь личного состава 288-го гвардейского стрелкового полка 94-й гвардейской стрелковой дивизии // ЦАМО РФ. Ф. 58. Оп. 18002. Д. 72. Л. 9 – 10.

ки, а потім Новгородки обумовлювалася й тим, що на інших ділянках фронту червоноармійці такого успіху не мали. Північніше від 35-го корпусу генерал-лейтенанта Горячова перебували дивізії 33-го і 32-го гвардійських стрілецьких корпусів, котрі мали завдання наступати з рубежу Знам'янка – Вершино-Кам'янка. Надвечір 11 грудня вони отримали бойовий наказ командарма Жадова, який пояснював план майбутньої атаки. 32-му корпусу під командуванням генерал-майора Олексія Родімцева необхідно було зосередитися на взятті двох населених пунктів – Аджамки і Червоного Яру. Досягнувши цієї мети, Родімцев мав вивести свої дивізії аж до Покровського. Його сусід, 33-й стрілецький корпус генерал-лейтенанта Михайла Козлова, мав допомагати йому у звільненні від німців Червоного Яру, а тоді повинен був оволодіти Новоандріївкою і Рибчиним та вийти біля Тарасівки на р. Інгул. Виконання цього, з одного боку, прикривало правий фланг 35-го корпусу, який наступав на Інгуло-Кам'янку, а з іншого – наближало радянські війська до південно-східних околиць Кіровограда. Останнє було важливим з огляду на дії 53-ї армії генерал-лейтенанта Івана Галаніна, яка, прямуючи до міста, вклинилася в німецьку оборону біля Суботців, особливо, в околицях Підлісного. Таким чином, на середину грудня 1943 р. задумувався обхват Кіровограда радянськими військами з двох сторін – з півночі і південного сходу. Успіхом цей задум, однак, не увінчався. Але менш ніж за місяць, у січні 1944 р., він буде повторений військами 2-го Українського фронту під час Кіровоградської наступальної операції. І як відомо, друга спроба виявиться вдалою.

У грудні ж 1943 р. наступальний потенціал двох корпусів армії Жадова обмежувався понесеними втратами в попередніх боях, які майже безперервно тривали з жовтня, і не дозволив їм виконати поставлені завдання. Відчуваючи загрозу для Кіровограда, німці направили до Новоандріївки та Червоного Яру підрозділи зі свого резерву, які в наступні дні завдають удару по дивізіях 33-го корпусу, займають Плавні і Новоандріївку. Звідси вони атакують незахищений фланг 35-го корпусу, який глибоко вклинився в їхню оборону біля Новгородки та Інгуло-Кам'янки. Ще одним опорним пунктом німецьких оборонних позицій було Медерове, яке прикривало шлях на Аджамку, де розташовувався оперативна група штабу 8-ї польової армії. Від його околиць гітлерівці кожного дня проводили контратаки, стримуючи наступ

дивізій корпусу Родімцева. Як наслідок, успіху червоноармійці практично не мали. Надалі генерал-лейтенант Жадов неодноразово віддавав накази про перехід у масштабний наступ, але кожного разу його війська натикалися на організований спротив німців, який завдавав їм серйозних втрат. Урешті-решт було вирішено вранці 21 грудня зупинити наступ і перейти до жорсткої оборони з постійним веденням розвідки. З цього часу і до 5 січня 1944 р. на лінії фронту відбувалися лише позиційні бої.

Зупинка наступу 5-ї гвардійської армії і загалом військ 2-го Українського фронту була вимушеною. Безрезультатні кількадевні атаки 32-го і 33-го стрілецьких корпусів, позбавлених суттєвої підтримки танкових та механізованих підрозділів, демонстрували безперспективність подальших спроб зламати оборону німців і все ж підійти до Кіровограда з південного сходу. На ситуацію впливало й те, що німці не лише оборонялися, а й місцями успішно контратакували війська Жадова.

14 грудня поблизу Тарасівки червоноармійці захопили в полон санітара 3-ї роти 17-го самохідного розвідувального полку 17-ї танкової дивізії. На допиті він розповів, що його дивізія прибула 8 грудня на залізничну станцію в Долинській з-під Херсона. Після розвантаження вона попрямувала до Інгуло-Кам'янки на допомогу іншим німецьким підрозділам. Відразу ж по прибуттю її 39-й танковий полк атакував позиції Червоної армії біля Новгородки. Загальним завданням для 17-ї танкової дивізії генерал-майора Карла-Фрідріха фон дер Медена, за словами полоненого, була локалізація радянського прориву спільно з іншими дивізіями вермахту. Також радянському командуванню стало відомо про штатну організацію і приблизну кількість військових і бойової техніки новоприбулої танкової дивізії. Полонений німець повідомив, що вона складається з чотирьох полків – 39-го танкового, 40-го і 63-го танково-гренадерських і 27-го артилерійського та 17-го самохідного розвідувального батальйону. Танково-гренадерські полки мали по два батальйони, в яких були по три роти, кожна з яких нараховувала 150 осіб. У двох батальйонах танкового полку числилося по 30 танків і 15 САУ¹⁷.

17-та танкова дивізія поспішала на допомогу 384-й піхотній дивізії генерал-лейтенанта Ганса де Саленгре-Драббе, яка в першій поло-

¹⁷ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.12.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 421. Л. 126 – 127.

вині грудня 1943 р. не втримала натиск радянських військ і віддала їм Новгородку, а тоді ще й майже Інгуло-Кам'янку. До цього знищена в Сталінградській битві і відновлена в лютому – червні 1943 р. на півночі Франції та в Бельгії дивізія брала активну участь у стримуванні 2-го Українського фронту під Кривим Рогом. Потім, коли наступ декількох його армій вдалося зупинити, її перекинули на іншу ділянку лінії зіткнення, південніше Нової Праги. Два її піхотні полки – 354-й і 356-й – прикривали напрямом на Новгородку, маючи один батальйон на 2,5 кілометра.

З півночі до них примикали позиції 376-ї піхотної дивізії, якою командував генерал-лейтенант Отто Шварц. Його попередник генерал-лейтенант Арнольд Шелінські загинув восени 1943 р., коли дивізія вела бої з радянськими військами на Кіровоградщині, поступово відступаючи на захід від р. Дніпро. 8 грудня північно-східніше Нової Праги до полону потрапили декілька бійців цієї дивізії. Від них червоноармійське командування дізналося про плачевний кадровий стан 376-ї дивізії, зокрема, в ротах її 767-го і 673-го піхотних полків залишилося лише по 30 – 40 осіб. На підрозділ генерал-лейтенанта Шварца покладалося завдання тримати оборону, але сил було замало, тому він поступово відступав. Серед бійців дивізії ходили чутки, що відступати доведеться аж до Кіровограда¹⁸. 9 – 10 грудня 376-та дивізія вже займала нову ділянку німецько-радянського фронту, яка простягалася від Новоолександрівки і до Новгородки. Таким чином, одним своїм флангом вона прикривала Аджамку, важливий пункт у тогочасній обороні німців, а іншим – Новоандріївку.

Піхоту 376-ї дивізії частково підтримувала бойова техніка з 14-ї танкової дивізії генерал-майора Мартіна Унрейна, яка прикривала Кіровоградський напрямом, гальмуючи просування вперед 32-го і 33-го корпусів армії Жадова. Це було головним її завданням, тому генерал-майор Унрейн не міг надіслати достатню кількість танків і САУ для локалізації прориву червоноармійців біля Новгородки та Інгуло-Кам'янки. Тому було вирішено використати для цього іншу танкову дивізію – 11-ту.

Оговтавшись від подій 9 – 10 грудня, коли було втрачено Знам'янку, Митрофанівку, Вершино-Кам'янку і Новгородку, в розташованому в

¹⁸ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.12.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 421. Л. 104 – 105.

Кіровограді штабі 8-ї польової армії, яку очолював генерал Отто Велер, розпочали вживати заходи для якнайшвидшої стабілізації ситуації на фронті. Особливе занепокоєння викликали події поблизу Новгородки, де радянські дивізії не вдовольнилися її оволодінням, а вирішили розвивати свій успіх далі – 13 грудня німці змушені були частково залишити Інгуло-Кам'янку. Відбулося відносно глибоке вклинення в німецьку оборону. Створився Новгородківсько-Інгуло-Кам'янський виступ. На інших ділянках фронту червоноармійці такого успіху не мали, тому перед командуванням 8-ї польової армії вельми спокусливою виглядала можливість накопичення на його флангах необхідної кількості сил для знищення розташованих там радянських підрозділів. Такий план був настільки логічним і правильним, що гітлерівське командування не мало іншого вибору, як приступити до його реалізації.

Радянські командири усвідомлювали загрозу від подібного розвитку подій. Тому генерал-лейтенант Жадов постійно наголошував на активізації наступу на Кіровоградському напрямі для того, щоб прикрити правий фланг 35-го гвардійського стрілецького корпусу. Численні накази командуючого 5-ї гвардійської армії втілені в життя не були. 16 грудня штаб генерал-лейтенанта Горячова повідомляв, що дивізії корпусу обороняються на ділянці протяжністю 40 км з відкритими флангами¹⁹. Двома днями раніше розвідка зафіксувала появу на ворожих позиціях нових танкових дивізій. До згадуваної раніше 17-ї дивізії, яка по прибуттю розташувалася південніше і східніше Інгуло-Кам'янки, доєдналися 11-та танкова дивізія генерал-майора Венда фон Вітерсхайма. У жовтні – листопаді 1943 р. вона спочатку боролася проти Червоної армії на території південно-східної Кіровоградщини, а потім її планувалося перекинути до околиць Черкас, здійснивши зупинку в Кіровограді. Зупинка в обласному центрі співпала з радянською атакою Новгородки, тому 11-ту танкову дивізію направили туди.

У процесі підготовки до атаки дивізія Вітерсхайма вийшла до Новоандріївки, звідки перед світанком 15 грудня 1-й батальйон 111-го танково-гренадерського полку ударив по бойових порядках 93-ї гвардійської стрілецької дивізії північніше Новгородки. Рухаючись уперед, німецькі танки наткнулися на радянські протитанкові

¹⁹ Журнал боевых действий 35-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 26.10.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 906. Оп. 1. Д. 39. Л. 51.

гармати, що коштувало їм половини бойових машин. Проведені в подальшому атаки також не мали успіху, тому наступного дня головний удар спрямували на 84-ту стрілецьку дивізію.

Цього разу танкістам генерал-майора Вітерсхайма допомагала 2-га парашутна дивізія, тимчасовим командиром якої був генерал-майор Густав Вільке, але фактичне керівництво здійснював підполковник Ганс Крох. 15 грудня вона прибула в Кіровоград з Житомира. Раніше дивізія брала участь у боях з Червоною армією поблизу Радомишля. 12 грудня її вивели з фронту і, завантаживши на житомирському аеродромі в літаки, відправили до Кіровограда, де вона мала взяти дієву участь у зупинці наступу радянських військ. Упродовж 15 грудня три парашутно-стрілецькі полки дивізії Вільке на вантажних машинах були перевезені з аеродрому в Кіровограді до околиць Клинців, Покровського, Калинівки і Козирівки. На ранок 16 грудня 2-га парашутна дивізія була готова наступати. Свої дії вона мала координувати з 11-ю танковою дивізією, головні позиції якої розташовувалися біля Новоандріївки. Перед десантниками ставилося завдання взяти під контроль Тарасівку, а також завдати удару по Новофедорівці, яка відкривала дорогу на Новгородку. Вже в першій половині дня 1-й батальйон капітана Освальда Фінцеля 6-го парашутно-стрілецького полку оволодів Новофедорівкою, вибивши з неї 201-й стрілецький полк 84-ї дивізії генерал-майора Павла Буняшина. Десантникам Фінцеля допомагали інші підрозділи 2-ї парашутної дивізії – 1-й взвод 2-го артилерійського полку і 1-ша протитанкова рота. Далі вони займають Веселе і східну частину Новгородки. Результати боїв 16 грудня були на користь німців: радянська 84-та дивізія відступила за р. Кам'янка, під її контролем перебувало Первомайське та територія від нього до Новгородки. Наступного дня полки 2-ї парашутної дивізії переходять річку і займають два плацдарми на її південному березі: один біля Первомайського, другий – Новгородки, на вулицях якої розташовувався 6-й полк. Таким чином, відбувається поступова підготовка до запланованого раніше прориву позицій 84-ї дивізії і вихід у тил 94-ї стрілецької дивізії, яка перебувала на той час в Інгуло-Кам'янці. Для реалізації цього плану потрібно спочатку захопити Первомайське.

18 грудня 2-й батальйон майора Евальда 2-го парашутно-стрілецького полку просувається до висот біля Первомайська. Попереду рухаються 5-та рота лейтенанта Наварра і 7-ма оберлейтенанта Байнхауера.

Їх мінометним і кулеметним вогнем підтримує 8-ма рота. Ще одна рота – 6-та – залишається в резерві. *«Русские пытаются остановить прорыв парашютистов. Еще до того как парашютисты начинают карабкаться по склонам, слышится вой ракет, – пишет французский историк Жан Мабир в своей книзі «Война в белом аду. Немецкие парашютисты на Восточном фронте 1941 – 1945 гг.». – «Сталинские органы» с невероятным шумом обрушивают свой огонь на штурмовые колонны батальона Эвальда. Снаряды ложатся очень кучно, поднимая густую пыль, осколки разлетаются во все стороны. Огонь такой плотный, что кажется, что от него не укроется ни один кусочек земли. Однако оказывается, что эти ракеты больше страшны своим воем. Конечно, многие нападающие выведены из строя, но, когда кончается бомбардировка, их товарищи встают и продолжают штурм.*

Хорошо натренированные и обученные, парашютисты передвигаются перебежками, пробегая несколько метров и снова залегая в снег. Пулеметные очереди проходят над их головами. Самую большую опасность представляют минометы, снаряды которых падают дождем. Пулеметы «Максим», выплевывая ленту за лентой, строчат без остановки, но тратят патроны без особого эффекта. Выстрелы минометов сливаются в единый оглушающий рев. Склоны быстро покрываются густым дымом, от которого задыхаются наступающие»²⁰.

Опівдні село Первомайськ було в руках парашутистів 2-го полку. Це коштувало їм значних втрат: наприклад, тільки в 5-й роті з 200 залишилося 45 бійців. Однак це не змусило їх зупинитися і вони розвертають свій напрямок руху на північний схід, заходячи в тил 84-й дивізії. Шість танків з десантниками атакують 382-й стрілецький полк і оволодівають панівними висотами в його позиціях. Дивізія Буняшина опиняється на межі краху. Її було притиснуто до річки Кам'янки і позбавлено таким чином оперативного простору для маневру. Протилежний беріг контролювався німцями, які укріпились у Новофедорівці і східній частині Новгородки. Вільним для відступу лишався тільки східний напрямок. Ситуація була настільки непоправною, що навіть отримана генерал-майором Буняшиним догана від армійського командування не допомогла йому організувати лад у своїх підрозділах і дати

²⁰ Мабир Ж. Война в белом аду. Немецкие парашютисты на Восточном фронте 1941 – 1945 гг. Москва, 2005. С. 276 – 277.

відсіч німцям. Ті вранці 19 грудня знову наступають. Цього разу їх ціллю була висота 163,7, розташована на південно-західних околицях Новгородки. Після обіду 7-й парашутно-стрілецький полк досягнув поставленої мети: висота була взята, шлях відступу 84-ї дивізії на схід перекритий. Одночасно з цим німецькі десантники разом з 1-м батальйоном 15-го танкового полку майора Карла фон Зіверса 11-ї танкової дивізії розрізають позиції червоноармійців, проходячи від Новофедорівки до висоти 181,1, що на два кілометри південніше Новгородки. Там вони зустрілися з 17-ю танковою дивізією, яка рухалася зі сторони Батизмана. Підсумком таких маневрів стали, з одного боку, розгром дивізії Буянішина, а з іншого – оперативне оточення 94-ї дивізії в Інгуло-Кам'янці.

Користуючись досягнутим успіхом і не даючи перепочинку радянським військам, німецьке командування вирішує відбити Новгородку. Командири трьох дивізій – 2-ї парашутної, 11-ї і 13-ї танкових – одержують у штабі ЛП-го армійського корпусу завдання вранці 21 грудня атакувати населений пункт.

День, обраний для бою за Новгородку, виявився холодним і похмурим, видимість була незначною, що в поєднанні із потужним сніговим покривом утруднювало ведення бойових дій з обох сторін. Тим не менш 2-й батальйон Евальда просувається до висоти 167, південно-східніше від Новгородки. В його розпорядженні знаходився напівзвод кулеметів МГ-42. Командиром розрахунку одного з кулеметів був обер-єфрейтор Рудольф Мюллер, навідником – Франц Рідель, заряджаючим – Герберт Зайтлер, а набої підносив – Курт Пфістер. Вже майже на вершині висоти на фланзі 7-ї роти лейтенанта Наварри з'являються радянські танки і зупиняють наступ парашутистів. Розрахунок Мюллера змушений притиснутися до землі в пошуках укриття. Через кулеметний вогонь рухатися далі можна було лише повзучи по снігу. Згодом німецькі кулеметники перебираються у воронку від вибуху мінометного чи артилерійського снаряду. Тут вони зустрічають товаришів по зброї з 5-ї роти лейтенанта Лепковські, які також рятують своє життя від куль радянських солдат. З часом це стає зробити важче, їх помічає екіпаж одного з танків червоноармійців і відкриває по них вогонь. Дочекавшись слушної нагоди, вже шестеро десантників покидають своє пристанище і повзком перебирають на схил пагорба. Через дорогу вони помічають групу німецьких бійців. Неподалік

від них штурмова гармата підбиває два радянські танки. Перебігши дорогу, кулеметники Мюллера займають позицію і починають обстрілювати червоноармійців, змушуючи вже їх залягти на сніг. Цим користується 7-ма рота, бійці якої поступово відтісняють радянських солдат. У той момент, коли розрахунок обер-сфрейтора Мюллера мав покинути зайняте місце, щоб прослідувати за десантниками лейтенанта Наварри, поруч з ним вибухає протитанковий снаряд. Всі, окрім Мюллера, загинули. Прийшовши до тями, він наздоганяє 7-му роту, яка разом з іншими підрозділами вже повністю контролювала висоту 167. По завершенню бою були проведені підрахунки втрат. Виявилося, що поміж інших, від кулі снайпера загинули командир 7-ї роти лейтенант Наварра, командир взводу унтер-офіцер Ганс Бон та від вибуху снаряду ротний санітар²¹.

Тим часом поки 2-й батальйон майора Евальда боровся за висоту 167, інші підрозділи 2-ї парашутної дивізії разом з 9 танками дивізії генерал-майора Вітерсхайма повністю зайняли Новгородку і вийшли за її межі, на рубіж висота 159,9, північніше від неї, та висота 167.

Увечері 21 грудня 7-ма рота отримує наказ залишити висоту 167. Чому було прийняте таке рішення, невідомо. Вочевидь, німецьке командування не вважало за необхідне залишати там своїх військових на ніч. Вцілілі десантники Евальда спускаються з висоти і розташовуються на ночівлю на протилежному пагорбі. Серед тих хто, вирив собі яму в снігу для того, щоб провести в ній темну пору доби, був і обер-сфрейтор Рудольф Мюллер. *«Парашютисты сражаются днем и ночью с пустыми животами, спят в ямах, пьют воду из растопленного снега, грызут замерзшие куски хлеба. – пише Жан Мабір. – Даже в зимних костюмах они промокают, их продувает ветер, они замерзают до мозга костей. Их осунувшиеся грязные лица прорезаны глубокими морщинами, глаза лихорадочно горят. В ямах они дрожат от холода. После атаки 16 декабря у них не было никакой возможности передохнуть, силы их на исходе»*²².

Вранці 22 грудня командир 2-го батальйону 2-го парашутно-стрілецького полку майор Евальд віддає наказ своїм ротним знову захопити

²¹ Мабір Ж. Война в белом аду. Немецкие парашютисты на Восточном фронте 1941 – 1945 гг. С. 278 – 283.

²² Мабір Ж. Война в белом аду. Немецкие парашютисты на Восточном фронте 1941 – 1945 гг. С. 283 – 284.

висоту 167. Він повідомляє, що їх будуть підтримувати дві «Пантери» з 11-ї танкової дивізії. Відразу після того, як німці залишили висоту, її зайняли червоноармійці, які, очікуючи повторного наступу, розмістили свою артилерію таким чином, щоб вона прицільно била по західному схилу, яким будуть рухатися парашутисти. Розрахунок виявився правильним. Танки через щільний вогонь гармат не змогли підтримати атаку бійців майора Евальда, і ті змушені були самостійно боротися з червоноармійцями. Ціною великих втрат їм вдається повторно зайняти висоту 167. Радянські солдати відступили, але німцям продовжують дошкуляти снайпери, від куль яких загинув унтер-офіцер Кунце і був тяжко поранений у голову лейтенант Заксе, командир бойової групи 5-ї роти. Для того, щоб закріпити досягнутий успіх, майор Евальд вводить у бій свій резерв – батальйонний взвод велосипедистів обер-фельдфебеля Зауха. Він проходить незначну відстань і натикається на вогонь червоноармійців, які вже оговтались після невдалого бою за висоту. *«Кончается короткий зимний день, наступает ночь. Холод становится еще сильнее. Небольшими группами уходят парашютисты в морозную ночь на поиски своих погибших или раненых товарищей. Выживших они приводят к полугусеничному бронетранспортеру, который должен отвести их в тыл в санчасть.*

Но находят не всех. Некоторых найдут в укрытиях или за сугробами снега только через сутки.

Так обер-ефрейтор Мюллер находит своего товарища ефрейтора Штеркера. Тот лежит на пулемете, как будто хочет прикрыть его своим телом. Его тяжело ранило в руки, и он не мог подняться. В таком положении он и получил пулю в голову, которая положила конец его жизни», – так Жан Мабір підсумовує бій десантників 2-ї парашутної дивізії за висоту 167²³.

У ніч з 22 на 23 грудня 2-й батальйон майора Евальда знову покидає висоту 167. Але цього разу його змінює інший підрозділ. Спустившись з пагорбу, провели перекличку, яка показала, що в 7-й роті з 200 чоловік живими залишилося тільки 35. Такою була ціна повторного бою за висоту 167 – стратегічну позицію на лінії фронту.

Не менш важливе значення мала ще одна висота – 159,9, на лівому фланзі оборони 2-ї парашутної дивізії, північніше Новгородки. 23 груд-

²³ Мабір Ж. Война в белом аду. Немецкие парашютисты на Восточном фронте 1941 – 1945 гг. С. 286.

ня капітан Фінцель і його 1-й батальйон 6-го парашутно-стрілецького полку одержали наказ вирушити до її околиць, щоб змінити розташований там інший підрозділ, вочевидь, з 376-ї піхотної дивізії. Орієнтуючись за компасом та приглушеними звуками від вибухів – через густий туман нічого не можна було розгледіти, – десантники лише надвечір добираються до місця призначення. Капітан Фінцель розшукує штаб розташованої тут частини – він знаходиться у фургоні вантажівки, щоб повідомити про своє прибуття. Поступово підтягуються 1-ша рота оберлейтенанта Гамера і 2-га рота оберлейтенанта Доннера, які Фінцель відразу ж відправляє на передову. « – *Надо быть на месте до рассвета, – рекомендует командир батальона. Парашютисты уходят в ночь. К своему большому удивлению, они не находят ни устроенных позиций с укрытиями и траншеями, ни даже простых окопов для людей. Пехотинцы сухопутной армии жили на открытой местности на невообразимом холоде!*»²⁴.

Праворуч від позицій 1-го батальйону капітана Фінцеля знаходиться висота 159,9, контроль над якою мав важливе оперативно-тактичне значення. Туди був відправлений взвод 1-ї роти Гамера. Облаштувавши штаб, Фінцель приступає до розстановки своїх підрозділів: зліва позиції займає 4-та рота з кулеметами МГ-42 та мінометами, попереду 1-ша і 2-га роти, в резерві залишається 3-тя рота Вернера. Біля висоти 159,9 був встановлений контакт з 6-ю ротою батальйону майора Евальда 2-го парашутно-стрілецького полку. 25 грудня удень, коли німці святкували Різдво Христове, її змінила 5-та рота лейтенанта Лепковські, у якій нараховувалося 50 чоловік. Підходячи до висоти, вона потрапляє під вогонь радянської реактивної артилерії. Лепковські вирішує піднятися на висоту з іншої сторони, недосяжної для ворожих снарядів. За ним прямує обер-фельдфебель Фріц і троє бійців зі штабного взводу – унтер-офіцер Мюшенборн, обер-ефрейтор Альбен і ефрейтор Нагель. Командир 6-ї роти зустрічає новоприбулого лейтенанта Лепковські і ознайомлює його з ситуацією. Той віддає наказ своїм ротним зайняти позиції на висоті 159,9. Потім він вирушає до командного пункту – глибоко виритого в землі бункера, дах якого побудований з дерев'яних колод, поверх чого насипана земля, котра для маскування прикидана гіллям. Неподалік від нього знаходилися дві

²⁴ Мабир Ж. Война в белом аду. Немецкие парашютисты на Восточном фронте 1941 – 1945 гг. С. 289.

75-мм протитанкові гармати, а попереду – декілька САУ, в яких була пошкоджена ходова система, але свою вогневу здатність вони зберігали. Вранці 26 грудня Лепковські надіслав до них тягачі, які доставили пошкоджені САУ в ремонтний пункт.

Двома днями раніше, 24 грудня, 2-га парашутна дивізія повністю розташувалася на тій ділянці фронту, яку раніше займала 11-та танкова. За час, проведений у боях за Новгородку, дивізія генерал-майора Вітерсхайма зазнала великих втрат – у 15-му танковому полку залишилося лише дві «Пантери». Тому тимчасово виконуючий обов'язки командира III-го танкового корпусу генерал-лейтенант Фрідріх Шульц розпорядився відвести її в резерв, північніше Кіровограда²⁵. Після цього положення німецьких частин на фронті було таким: Новгородку прикривала 2-га парашутна дивізія, праворуч від неї 13-та танкова дивізія, а ліворуч – 376-та піхотна дивізія. Цього ж дня армійське командування рекомендувало їхнім командирам посилити пильність на лінії фронту. 25 грудня очікувався наступ червоноармійців.

Після відступу з Новгородки і створення нових позицій по обидві сторони від Воронцівки штаб 35-го гвардійського стрілецького корпусу змінив тактику своїх дій. Якщо раніше радянські війська проводили повноцінні наступи, то тепер, у новій оперативній ситуації, ставка була зроблена на ведення силової розвідки з метою виявлення слабких місць в обороні німців. Ця тактика мала певні успіхи.

Перед світанком 25 грудня розвідувальний батальйон 37-ї механізованої бригади 1-го механізованого корпусу, проводячи силову розвідку, увірвався в північну частину Новгородки. Наслідуючи його приклад, 288-й полк 94-ї стрілецької дивізії наближається впритул до висоти 167 і 26 грудня здійснює спробу оволодіти нею. Інший полк – 283-й – заходить у Новгородку, де займає позиції поруч із 37-ю мехбригадою²⁶. Динамічно в цей день події розвиваються на протилежному фланзі радянських військ. Там 93-тя стрілецька дивізія генерал-майора Тихомирова штурмує висоту 159,9. Близько 3 години її розвідувальна група атакує розташовані на висоті бойові порядки ворога. Атака успішна. Червоноармійці оволодівають важливою позицією. Коман-

²⁵ Harding G. Ghost division. The 11th «Gespenster» Panzer Division and the German Armored Force in World War II. Mechanicsburg, 2016.

²⁶ Журнал боевых действий 35-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 26.10.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 906. Оп. 1. Д. 39. Л. 73.

дир 1-го батальйону капітан Фінцель отримує наказ відбити висоту назад. Німецькі парашутисти в ході кровопролитного рукопашного бою виконують це завдання, але радянські солдати не здаються і знову займають пагорб. На кінець дня висоту 159,9 контролювала Червона армія. Німці готують контратаку, яку розпочинають з першими сутінками. Ніч проходить у майже безперервному протистоянні і на ранок 27 грудня парашутисти Фінцеля досягають успіху. Така бажана для обох ворогуючих сторін висота 159,9 залишається під контролем німців. Новий етап боротьби за неї розпочнеться в січні 1944 року. Тоді десантники за три дні відіб'ють сімнадцять атак радянських солдат, але 7 січня все ж таки відступлять з висоти. Її негайно ж займуть червоноармійці. Але це буде чи не єдиний їхній вагомий успіх поблизу Новгородки в той час.

27 грудня німці проводять ротацію своїх підрозділів на висоті 159,9. На зміну бійцям капітана Фінцеля приходить 2-й батальйон майора Евальда 2-го парашутно-стрілецького полку. Наступного дня відбувається перегрупування вже дивізійних частин. Згідно з наказом корпусного командування 17-та танкова дивізія покидає околиці Новгородки, 13-та танкова дивізія генерал-майора Ганса Міклоша переміщується трохи південно-східніше, а позиції, котрі вона займала передаються 2-й парашутній дивізії. З цього часу і до 5 січня 1944 р. – дня, коли розпочалася Кіровоградська наступальна операція, – німецькі парашутисти, штаб яких розміщувався в Рибчиному, не лише обороняли Новгородку (лінія фронту проходила через північну частину населеного пункту), їхні позиції простягалися на північ, майже до Червоного Яру. Там вони контактували з 376-ю піхотною дивізією.

Перегрупували свої підрозділи і червоноармійці. В ніч з 28 на 29 грудня 37-ма мехбригада залишила позиції і відійшла в тил. Її змінила 94-та стрілецька дивізія полковника Шостацького. Були створені два рубежі оборони: безпосередньо в межах північної частини Новгородки знаходилися бойові порядки двох батальйонів 283-го полку, ліворуч від них – 288-й полк, а за ними – 286-й полк та навчальний батальйон. Північніше дивізії Шостацького розташовувалася 93-тя, а південніше – 78-ма стрілецькі дивізії. В другому ешелоні корпусу перебувала 84-та дивізія. Таке переміщення військових частин було пов'язане з прийнятим пізно вночі 25 грудня планом оборони 35-го гвардійського стрілецького корпусу. Він передбачав заняття обо-

рони на рубежі півтора кілометра північно-західніше висоти 159,9 – північна частина Новгородки – Чечеліївка і проведення на ньому інженерних робіт: риття траншей, окопів, ходів сполучення, землянок, бліндажів, обладнання командних і спостережних пунктів, створення мінних полів²⁷. 30 грудня штаб генерал-лейтенанта Горячова отримав бойове розпорядження №00254/ОП про включення 35-го корпусу майже повністю, окрім 84-ї дивізії, до складу 7-ї гвардійської армії. Також передавалася й ділянка фронту, яку він займав.

Надалі, вже під час підготовки до нової наступальної операції в січні 1944 р., генерал-лейтенант Михайло Шумілов перекине північніше від Новгородки ще три свої стрілецькі корпуси, якими буде прорвати оборону німців. 35-й корпус Горячова знову намагатиметься взяти Новгородку. Ці намагання коштуватимуть великих жертв, але вибити німців з населеного пункту не вдасться. Втрачена в грудні 1943 р. Новгородка опиниться в руках Червоної армії лише в березні 1944 року. Вона забрала багато життів радянських воїнів. Так сталося, що бої за Новгородку і на її підступах розтягнулися на три місяці і мали декілька активних фаз. Червоноармійці гинули тут в грудні 1943 р., січні та березні 1944 року. Наряд чи інший подібний населений пункт Кіровоградщини звільнявся від німців такими зусиллями і такою ціною.

Чи можна було втримати Новгородку в грудні 1943 року? З великою вірогідністю це можна було б зробити, але лише за умови, що радянські війська зосередили б на цьому всі свої зусилля. Щоби генерал-лейтенант Горячов, отримуючи донесення про появу на флангах корпусу нових німецьких танкових частин, прийняв рішення, а командарм Жадов його підтримав, про відведення 94-ї дивізії з Інгуло-Кам'янки і заняття нею разом з іншими дивізіями оборони безпосередньо біля Новгородки. Позиції червоноармійців таким чином не виступали б занадто вперед, що посилювало б безпеку їхнім флангам. За таких умов, німці навряд чи зважилися б на штурм Новгородки.

Однак ні армійське, ні тим паче фронтове командування не ставило перед штабом 35-го корпусу завдання будь-що утримати Новгородку. Бо завдання були масштабніші і визначалися як загальним планом ведення наступальних дій, так і оперативною ситуацією на лінії фрон-

²⁷ Журнал боевых действий 35-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 26.10.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 906. Оп. 1. Д. 39. Л. 74 – 75.

ту, яка постійно мінялася. Як говорилося, оволодіння Новгородкою, а потім наступ на Інгуло-Кам'янку і далі на південь мали сприяти діям радянських військ в околицях Кривого Рогу. Командування 2-го Українського фронту в своїй директиві №00948/ОП від 8 грудня наказувало армії Жадова завдати удару на Новгородку, а трьома дивізіями на Аджамку і до кінця 12 грудня зайняти оборону на ділянці Кіровоград – Губівка – Інгуло-Кам'янка. Генерал-лейтенант Павло Ротмістров, командуючий 5-ю гвардійською танковою армією, мав рушити ще далі, до Казанки²⁸. Успішні дії обох армій відкривали перед фронтовим і верховним командуванням значно більші перспективи, ніж розгром тільки криворізького угруповання німців. У Москві розраховували, що це призведе до виведення на оперативний простір 7-ї гвардійської, 57-ї і 37-ї армії, які вдарять у тил німецьким військам під Нікополем і спільно з 3-м та 4-м Українськими фронтами їх знищать²⁹. Сподівання не виправдалися. Ліквідацію ворога і в околицях Нікополя, і біля Кривого Рогу довелося відкласти більше як на місяць. 30 січня 1944 р. два фронти генералів армії Родіона Малиновського і Федора Толбухіна розпочали битву за так званий Ніпольський виступ. Тривала вона до 29 лютого.

Хоча, говорячи про 7-му гвардійську армію, слід сказати, що вона також не бездіяла в грудні 1943 року. Дивізії її двох гвардійських стрілецьких корпусів – 24-го і 25-го, підтримані 7-м механізованим корпусом, у цей час вели наступ від околиць Нової Праги в південному напрямку, тобто, рухалися ліворуч від 35-го корпусу 5-ї гвардійської армії. Поступово просуваючись вперед, вони змусили німців залишити Верблюжку, Чечеліївку, Сотницьке – населені пункти, розташовані східніше Новгородки, на одній лінії з нею. Таким чином, 35-й корпус генерал-лейтенанта Горячова і війська 7-ї гвардійської армії рухалися синхронно. В той час, коли 94-та дивізія полковника Шостацького доходить до Інгуло-Кам'янки, 409-та стрілецька дивізія 25-го корпусу армії Шумілова, зосередившись між Новгородкою і Чечеліївкою, 13 грудня здійснює марш до Батизмана. Тут вона займає кругову оборону, маючи на меті дочекатися підходу основних сил. Цього їй, зрештою, не вдається зро-

²⁸ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта. Период с 01.12.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 399. Л. 15 – 17.

²⁹ Русский архив: Великая Отечественная. Ставка ВГК: Документы и материалы. 1943 год. Т. 16 (5 – 3). С. 244 – 245.

бити, оскільки радянські війська були сковані боями в околицях залізничної станції Куцівка, а тому просування вперед не мали. 19 грудня 409-та дивізія в Батизмані та 53-тя дивізія, яка поспішала їй на допомогу, були атаковані німцями з Новосавицького. Неочікуваним для них був також удар з північного заходу, зі сторони Новгородки. Його завдали німецькі танки після того, як вони зім'яли бойові порядки 84-ї дивізії генерал-майора Буняшина. Штаб 7-ї гвардійської армії вирішив негайно відвести свої війська з Батизмана. В ніч з 19 на 20 грудня увесь 25-й стрілецький корпус був виведений з бою і переведений у другий ешелон³⁰. На передовій залишилися 24-й і 49-й корпуси. Дві гвардійські дивізії 24-го корпусу – 36-та стрілецька і 8-ма повітрянодесантна, починаючи з 21 грудня, приймають на себе потужний удар німецьких військ південно-східніше Новгородки. Поки одна частина німців намагається відбити цей населений пункт, інша – атакує червоноармійців у Катенково і Богданівці, змушуючи їх відступити³¹. Обидві дивізії відійшли до Чечеліївки, де їх чекав 7-й мехкорпус. Тут вони всі разом зупинили наступ ворога і таким чином остаточно стабілізували лінію фронту. 36-та дивізія своїм правим крилом встановила зв'язок з військами генерал-лейтенанта Горячова з 5-ї гвардійської армії і приступила до робіт з укріплення своїх позицій. Далі їй завданням була лише оборона.

Готувалися до тривалої оборони й на правому фланзі 5-ї гвардійської армії. Крім інженерних робіт, генерал-лейтенант Жадов наказав до кінця грудня провести ряд заходів щодо організації і бойового зміцнення дивізій.

Перше, що вимагав командарм, стосувалося укомплектування підрозділів особовим складом, приведення в порядок їхнього обмундирування, зокрема закінчення видачі зимового одягу, озброєння та амуніції. Кожна дивізія повинна була мати 5 – 6 тисяч бійців. Досягти такої кількості, на думку Жадова, можна було за рахунок *«изъятия из армейских тыловых учреждений и частей, а так же из дивизионных тылов весь годный к строю рядовой и сержантский состав»*³². Важ-

³⁰ Журнал боевых действий 7-й гвардейской армии. Период с 01.10.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 341. Оп. 5312. Д. 286. Л. 54.

³¹ Журнал боевых действий 36-й гвардейской стрелковой дивизии. Период с 03.03.1943 по 24.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1125. Оп. 1. Д. 18. Л. 90 – 93.

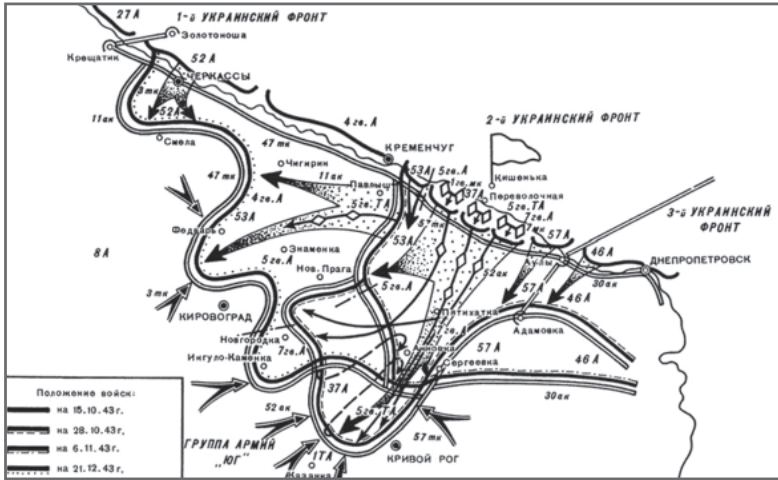
³² Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.12.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 421. Л. 104 – 145.

ливим джерелом поповнення став призов до війська цивільного населення на визволених територіях.

Необхідно було також провести почергово п'ятиденні збори полкового і батальйонного командування та трьох-чотирьохденні зібрання командирів рот і батарей. Ці зустрічі були покликані не лише підсумувати результати попередніх дій, але й мали сприяти поліпшенню знань офіцерського складу про методи організації і управління боєм.

Одночасно з цим підрозділи правого крила 5-ї гвардійської армії продовжували вести розвідку і утримувати зайняті позиції, які простягалися від Вершино-Кам'янки до Мошориного. Коли надійде наказ про підготовку до нової операції, штаб Жадова перегрупує свої війська. Вони посунуться північніше, аж до південних околиць Єлизаветградки. Відбудеться це за рахунок передання з 53-ї армії двох дивізій – 110-ї та 214-ї з їхніми ділянками фронту. Втративши в грудні 1943 р. 35-й корпус, у січні 1944 р. генерал-лейтенант Жадов оперуватиме лише двома стрілецькими корпусами – 32-м генерал-майора Родімцева і 33-м генерал-майора Козлова. Однак це все одно буде грізна сила, враховуючи те, що корпус Родімцева мав чотири, а корпус Козлова – п'ять стрілецьких дивізій. До того ж суттєву підтримку їм надавав 7-й механізований корпус генерал-майора Федора Каткова. Північніше від 5-ї гвардійської армії наступала 53-тя армія.

Підлісне – Долино-Кам'янка. В середині березня 1921 р. в Єлизаветграді, на плацу місцевої 5-ї кавалерійської школи імені 1-ї Кінної армії відбулося представлення її нового начальника. Перед строем курсантів, старшина першого ескадрону Василь Мінаєв зачитав вручений йому наказ про призначення керівником навчального закладу Леоніда Буєвського. Колишній граф, генерал царської армії пообіцяв поступово звикнути до слова «товариш», служити вірою і правдою і вчити так, що його будуть згадувати добрим словом. Одного разу Буєвський викликав до свого кабінету курсанта Івана Манагарова. Приводом до цієї зустрічі став, отриманий ним лист від відомого тоді пролетарського письменника Дем'яна Бедного, у якому той прохав направити Манагарова до Москви на курси «Пролеткульту». Якийсь час назад учень кавшколи відіслав «любимому в народі поету» свій зошит з віршами та декілька газет, де вони були опубліковані. Вочевидь, ознайомившись з ними, Бедний вирішив, що Мангаров має талант, розвивати який складно в умовах навчання у військовому закладі, а потім служби

Наступ 2-го Українського фронту у вересні – грудні 1943 року.

Конєв І. С. Записки командуючого фронтом. 1943 – 1944

в армії. Іншої думки був Буєвський. Незважаючи на свою любов до літератури, він закликав курсанта продовжити навчання. Його підтримав і комісар кавшколи Яків Волков. Слова викладачів подіяли на Манагарова більше, ніж одержаний з далекої Москви лист поета Бедного, і він вирішив залишитися. З часом його інтерес до поезії дещо згас, хоча, як згадує Манагаров, він продовжував ще трохи писати після закінчення кавалерійської школи восени 1923 року³³. В міжвоєнний період Івану Манагарову довелося командувати кавалерійським взводом і полком, закінчити Воєнно-політичну академію в Ленінграді, відвідати Китай і Монголію. Початок німецько-радянської війни він зустрів на посаді командира 8-ї кавалерійської дивізії. Потім його призначали командиром стрілецьких і кавалерійських корпусів, 41-ї армії. У грудні 1943 р. генерал-майор Манагаров став командувачем 53-ї армії, яку в липні додали до Степового фронту. В складі цього фронту, котрим командував генерал армії Іван Конєв, 53-тя армія форсувала р. Дніпро і в жовтні – грудні 1943 р. наблизилася до північно-східних околиць Кіровограда.

³³ Манагаров И. М. В сражении за Харьков. Харьков, 1978. С. 24 – 25.

Вранці 5 грудня командарм Манагаров разом з групою офіцерів знаходився на спостережному пункті 116-ї стрілецької дивізії в селі Серебряне, північніше Олександрії. Робоча обстановка раптом була порушена вибухами снарядів німецької артилерії, один з яких влучає прямісінько в спостережний пункт. На місці загинули командуючий артилерією 53-ї армії полковник Семенов і начальник оперативного відділу армійського штабу підполковник Луньов. Тяжкого поранення зазнали генерал-лейтенант Іван Манагаров та командир 116-ї дивізії генерал-майор Іван Макаров³⁴. В тіло командарма влучило 14 осколків. Член Військової ради 2-го Українського фронту генерал-майор Ігор Грушецький запропонував доставити його до Москви. Проти цього виступили лікарі, зауважуючи, що таку далеку дорогу він навряд чи подолає. Тому вирішили відправити його в польовий госпіталь у Павлиші, де Манагарову терміново провели операцію. Вона закінчилася успішно, життю командуючого 53-ї армії більше нічого не загрожувало. Однак приступити до виконання своїх обов'язків він зміг лише в березні 1944 р., коли закінчився термін його реабілітації³⁵. На час лікування Манагарова його спочатку заміщав генерал-майор Герман Тарасов, який раніше обіймав посаду заступника командуючого 7-ї гвардійської армії, а потім – в січні – березні 1944 р. – генерал-лейтенант Іван Галанін, очільник 4-ї гвардійської армії.

У першій половині грудня 1943 р. 53-тя армія вийшла на рубіж Красносілля – Знам'янка. Північніше від неї наступали частини 4-ї гвардійської армії, а південніше вона мала 5-ту гвардійську армію. Розмежувальна лінія з армією генерал-лейтенанта Олексія Жадова проходила через такі населені пункти: Ясинуватка, Мошорине, Аджамка, південні околиці Кіровограда. Таким чином, в грудні 1943 р. обласний центр знаходився в зоні дій 53-ї армії. На неї і покладалося завдання його звільнення.

Увечері 8 грудня армійський штаб отримує оперативну директиву від командування 2-го Українського фронту, у якій було поставлено завдання оволодіти Кіровоградом до 11 грудня³⁶. Протягом 9 січня вій-

³⁴ Журнал боевых действий 53-й армии. Период с 01.11.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 409. Оп. 10057. Д. 297. Л. 68.

³⁵ Манагаров И. М. В сражении за Харьков. С. 217.

³⁶ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта. Период с 01.12.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 399. Л. 15.

ська 53-ї армії здійснювали підготовку. Було вирішено, що в напрямку міста з північно-східного напрямку просуватиметься 48-й стрілецький корпус. З метою поліпшення своїх позицій його дивізії перегрупувалися і розташувалися таким чином: 233-тя – між Богданівкою і Знам'янкою, 299-та оволоділа Кучерівкою і вела бій за Богданівку. В оперативне підпорядкування генерал-майора Зіновія Рогозного, командира 48-го корпусу, віддали також 110-ту гвардійську стрілецьку дивізію, яка займала позиції поблизу Суботців³⁷. Північніше Єлизаветградки перебувала 252-га стрілецька дивізія 75-го стрілецького корпусу генерал-майора Георгія Анісімова.

10 грудня радянські війська перейшли в наступ. 956-й і 958-й стрілецькі полки вибили німців з Богданівки, а потім за наказом генерал-майора Миколи Травнікова, командира 299-ї дивізії, розвернулися на південний захід і рушили до Глибокої Балки. 960-й полк тим часом, прямуючи з Кучерівки, зайняв розташовані неподалік від неї два села – Топило і Копані. Наступною мала бути Трепівка. З нею, однак, вийшло не так легко, як, приміром, з Кучерівкою, яку червоноармійці взяли без бою.

В околицях Трепівки знаходилися оборонні порядки 10-ї танково-гренадерської дивізії. На початку грудня її було знято з позицій північніше Кагарлика і через Кіровоград перекинуто до Знам'янки. Дивізія розвантажилася на місцевій залізничній станції 4 грудня, а вже наступного дня вийшла на лінію фронту. 20-й танково-гренадерський полк розташувався на південь від Знам'янки, 110-й розвідувальний батальйон – північніше від неї, 41-й танково-гренадерський полк дислокувався в околицях Богданівки. Штаб дивізії розміщувався в Андросовому³⁸.

Увечері 10 грудня радянська розвідка виявила на північних околицях Трепівки до 15 кулеметних точок і до 50 німецьких солдат. Генерал-майор Травніков вирішує наступати двома полками – 956-м і 958-м. Рано-вранці 11 грудня після двадцятихвилинної артилерійської підготовки вони розпочинають просуватися вперед і до обіду наближаються впритул до Трепівки. Далі їхній рух зупиняють контратаки німців. У другій половині дня ті декілька раз завдають удару по чер-

³⁷ Журнал боевых действий 48-го стрелкового корпуса. Период с 01.07.1943 по 26.07.1945 г. // ЦАМО РФ. Ф. 932. Оп. 1. Д. 65. Л. 74 – 75.

³⁸ Schmidt A. Die Geschichte der 10. Infanterie-Division: 10. Infanterie-Division (mot), 10. Panzer-Grenadier-Division. 1941 – 1945. Eggolsheim, 2005. P. 205 – 206.

воноармійцях. Спочатку атаку провели 150 піхотинців з одним танком. Потім до них приєдналася авіація, котра, бомбардуючи позиції радянських полків, скувала будь-яке їхнє пересування. Цим скористалася німецька піхота, яка за підтримки танків перейшла в наступ. *«Это заметил командир 3-й батареи 1-го дивизиона 843-го артополка старший лейтенант Пономарев и несмотря на действия авиации открыл огонь прямой наводкой, – читаємо в «Журналі бойових дій» 299-ї дивізії. – Его примеру последовали и другие батареи, после чего стрелковые подразделения, подбодренные инициативой артиллеристов, открыли огонь из всех видов стрелкового оружия. Контратака была отбита...»*³⁹.

Поки основні сили дивізії Травнікова намагалися взяти Трепівку, 960-й стрілецький полк обігнув її з північного заходу і вийшов до Долино-Кам'янки та Кандаурового. До Кіровограда залишалося не більше 30 кілометрів. Однак на цьому просування підрозділів 299-ї дивізії майже зупинилося: починаючи з 12 грудня вони здебільшого оборонялися. Розвідкою було встановлено, що німці мають укріплені позиції на березі р. Інгул у вигляді опорних пунктів біля Підмогильної, Оситняжки, Божидаєвки. Поблизу Трепівки розташовувалися бойові порядки 110-го розвідувального танкового батальйону 10-ї дивізії, в складі якого числилося три роти, кожна з яких мала 150 – 170 осіб. Також, за словами радянських розвідників, тут зосереджувалося дві самохідні артилерійські установки та шість польових гармат. 13 грудня німці дещо потіснили червоноармійців під Трепівкою: 956-й полк не витримав атаки батальйону ворожої піхоти і декількох танків з напрямку Казарні⁴⁰. Інший стрілецький полк – 958-й – продовжував утримувати позиції, передній край яких проходив за 200 метрів до тамтешньої залізничної станції. Полкова розвідка повідомляла, що на станції перебуває два танки і одна САУ, спостерігається прибуття нових піхотних підрозділів⁴¹. На іншому фланзі 299-ї дивізії події розвивалися більш успішно для радянської сторони. Передові загони 960-го полку на вечір 14 грудня вийшли на підступи до Оситняжки. Таке невелике, але

³⁹ Журнал боевых действий 299-й стрелковой дивизии. Период с 06.06.1942 по 08.03.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1604. Оп. 1. Д. 7. Л. 50.

⁴⁰ Журнал боевых действий 48-го стрелкового корпуса. Период с 01.07.1943 по 26.07.1945 г. // ЦАМО РФ. Ф. 932. Оп. 1. Д. 65. Л. 78.

⁴¹ Журнал боевых действий 958-го стрелкового полка 299-й стрелковой дивизии. Период с 01.09.1942 по 03.05.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 7612. Оп. 91841. Д. 12. Л. 62 об.

поступове просування вперед турбувало німців. Тому вони вирішують провести контратаку. 15 грудня командування 960-го полку відзвітувало, що в першій половині дня відбулися бої з двома невеликими групами піхотинців, які мали завдання розвідати позиції червоноармійців. Радянська розвідка, в свою чергу, помітила пересування німецьких танків біля Оситняжки і Лозуватки, що також свідчило про підготовку до атаки. І дійсно, перед світанком 16 грудня на бойові порядки 960-го полку розпочали наступ декілька ворожих танків. Вони були зустрінуті щільним артилерійським вогнем, тому вже близько 7 години повернулися назад. Цього дня в оперативне розпорядження командира 48-го корпусу поступила 14-та гвардійська стрілецька дивізія, яка знаходилася поблизу Цибулевого в резерві фронтового командування. Завдання, яке покладалося на дивізію полковника Георгія Слатова, полягало в тому, щоб розвинути досягнутий військами генерал-майора Травнікова успіх у наступі на Кіровоград⁴². У ніч з 16 на 17 грудня 14-та дивізія зайняла ділянку фронту Трепівка – Долино-Кам'янка, а два полки 299-ї дивізії, які тут розташовувалися, перебазувалися до околиць Букварки, південніше Підлісного. Такі переміщення були, безперечно, на користь червоноармійців, оскільки значно посилювали їхні позиції на північ від Кіровограда. Відтепер до міста мала прориватися, відносно свіжа, 14-та гвардійська дивізія, маючи з правого флангу полки 299-ї дивізії Травнікова, а з лівого – 233-ю дивізію, яка ніяк не могла зламати оборону німців біля Мілової Балки.

14-та гвардійська стрілецька дивізія була створена в січні 1942 р. шляхом переформування з 96-ї стрілецької (до вересня 1941 р. – гірськострілецька) дивізії. Тогочасним її командиром був генерал-майор Іван Шепетов, який у 1924 р. закінчив 5-ту кінну Єлисаветградську школу імені Семена Будьонного. Влітку 1941 р. дивізія брала участь в оборонних боях з німцями на заході Кіровоградщини, біля Красногірки. В цьому селі похований командир 209-го полку майор Геннадій Міклей, якому за вдалі дії в червні – липні 1941 р. проти ворога було присвоєно звання – Герой Радянського Союзу⁴³. Відзначився в боях з німцями й генерал-майор Шепетов. Восени 1941 р. він також став Ге-

⁴² Журнал боевых действий 14-й гвардейской стрелковой дивизии. Период с 23.09.1943 по 30.04.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1076. Оп. 1. Д. 20. Л. 47 об.

⁴³ Наградной лист Миклея Геннадия Валерьевича. 08.10.1941 г. // ЦАМО РФ. Ф.33. Оп. 793756. Ед. хр. 54. Л. 212 – 214.

роєм Радянського Союзу. В нагородному листі командира 96-ї дивізії, поміж іншого, вказано: *«Шепетов показал образцы умения организовывать бой. Под его руководством дивизия особенно отлично вела себя в боях под Голованевском, на восточном берегу реки Буг...»*⁴⁴. Загалом успішні дії дивізії Шепетова в тяжкий для Червоної армії період – літа й осені 1941 р., проявлену мужність і героїзм особового складу стали підставою для перетворення її в гвардійську стрілецьку дивізію, однак вже під іншим номером – чотирнадцятим. Про таке почесне для підрозділу Шепетова рішення Народного комісаріату оборони СРСР повідомляла газета «Правда» 25 січня 1942 року⁴⁵. Генерал-майор Шепетов продовжив командувати дивізією до травня 1942 р. – часу, коли він, прориваючись з оточення, був поранений і потрапив у полон південніше Харкова. Далі 14-та дивізія в складі різних армій брала участь у боях під Сталінградом, звільненні Лівобережної України. Наприкінці вересня 1943 р., перебуваючи в 57-й армії, вона форсувала р. Дніпро і розпочала своє просування Кіровоградщиною, наблизившись у середині грудня до її адміністративного центру.

Досягли певних успіхів радянські війська й в околицях Єлизаветградки. Нагадаємо, що там діяла 252-га стрілецька дивізія полковника Івана Горбачова. Напевно, найвідомішим військовим, який у ній служив, є розвідник Анатолій Комар, який наприкінці листопада 1943 р. повторив славнозвісний подвиг Матросова. Чотирнадцятирічний рядовий 382-ї окремої розвідувальної роти під час бою з німцями західніше Онуфріївки *«спасая своих товарищей, поднялся во весь рост и бросился к пулемету. Одного фашиста он убил из автомата. Будучи смертельно раненным, бросил гранату и накрыл своим телом вражеский пулемет»*⁴⁶.

Готуючись до наступу, полки 252-ї дивізії 9 грудня зайняли позиції на західних околицях Єлизаветградки. Наступного дня вони просунулися на 8 км і оволоділи Соснівкою, Омельгородом, Ясиновим, Григорівкою. Користуючись сприятливою оперативною ситуацією, полковник

⁴⁴ Наградной лист Шепетова Ивана Михайловича. 08.10.1941 г. // ЦАМО РФ. Ф.33. Оп. 793756. Ед. хр. 54. Л. 485 – 488.

⁴⁵ О преобразовании 96 стрелковой дивизии в 14 Гвардейскую стрелковую дивизию, 132 и 142 танковых бригад в 4- и 5 Гвардейские танковые бригады. Правда. 1942. 25 января. С. 2.

⁴⁶ Наша стрелковая: Ветераны 252-й дивизии вспоминают / Сост. И. Г. Анисимов, А. К. Годовых, И. Г. Гребцов. 2-е изд., перераб. и доп. Пермь, 1987. С. 121.

Горбачов наказує своїм підрозділам вранці 11 грудня продовжити наступ. До кінця дня 928-й стрілецький полк займає Підлісне, а 924-й – Зелений Гай та розташовані в його околицях села. В жодному з населених пунктів ворога не було. Лише західніше Підлісного в поле зору червоноармійців потрапили німецькі автомобіль і бронетранспортер. Бійцям 928-го полку вдалося підбити автомобіль і знищити сімох гітлерівців, а чотирьох взяти в полон. Майже аналогічна ситуація трапилася й опівдні наступного дня, 12 грудня. Цього разу червоноармійці зупинили авто, яке рухалося з Кам'янки до Кіровограда: два німці були вбиті, чотири потрапили в полон⁴⁷. Боїв з ворожими підрозділами не було. Не мала їх 252-га стрілецька дивізія й у наступні дні. Німці не здійснювали жодних наступальних дій. Однак і радянські війська не рухалися вперед, а займалися укріпленням своїх позицій. Затишшя на лінії фронту було порушене опівдні 16 грудня. Тоді до 50 ворожих солдат за підтримки двох танків, у відповідь на наступ червоноармійців, атакували бойові порядки 932-го стрілецького полку майора Юрія Глібка поблизу Ясинового. Контратаку відбили і наступного дня знову було спокійно. Німці накопичували сили. Дивізійна розвідка повідомляла, що по ту сторону фронту, північніше Омельгорода, чуто шум моторів і спостерігається пожвавлення піхоти.

Прорив радянських військ північніше Кіровограда викликав у командування 8-ї польової армії серйозне занепокоєння. Через розрив на лінії фронту, утворений між позиціями 106-ї піхотної і 10-ї танково-гренадерської дивізій, червоноармійці, рухаючись на місто з північно-східного напрямку, заходили таким чином у тил німецьким підрозділам, котрі розміщувалися біля Суботців, Аджамки, Червоного Яру, Покровського. І в армійському штабі, і в штабі 3-го танкового корпусу розуміли, що зупинити наступ Червоної армії можна лише за умови перекидання на критичну ділянку фронту нових частин.

Однак через брак резервів німці змушені були для виконання цієї місії знімати підрозділи з лінії фронту. Увечері 16 грудня штаб 14-ї танкової дивізії, яка оборонялася на рубежі Суботці – Медерове проти 5-ї гвардійської армії генерал-лейтенанта Жадова, отримав наказ перемістити свої основні сили північніше Кіровограда. В Кіровограді був похований її колишній командир – генерал-майор Фрідріх Зібберг.

⁴⁷ Журнал боевых действий 252-й стрелковой дивизии. Период с 01.04.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1536. Оп. 1. Д. 22. Л. 84 – 85.

29 жовтня 1943 р. він разом з начальником дивізійного штабу підполковником Фердінандом фон дер Планітцом був поранений осколком снаряду від протитанкової гармати під час бою південно-східніше Верблужки. Поранення виявилось серйозним, тому 30 жовтня генерал-майора Зіберга літаком доставили в Кіровоград, у госпіталь №3/610. Незважаючи на всі зусилля лікарів, 2 листопада він помер. Через два дні його поховали. Попрощатися з командиром 14-ї танкової дивізії приїхала невелика делегація 8-ї польової армії на чолі з її командуючим генералом Отто Велером. Замість Зіберга керівництво дивізією спочатку взяв на себе старший за званням офіцер – полковник Карл-Макс Грессель, командир 108-го танково-гренадерського полку. 30 жовтня виконуючим обов'язки дивізійного командира був призначений полковник Мартін Унрейн⁴⁸.

Генерал-майор Фрідріх Вільгельм Зіберг став першим командиром відновленої після загибелі в Сталінградській битві 14-ї танкової дивізії. Його – тоді ще полковника, керівника курсу тактики у танковій школі – було призначено на посаду 1 квітня 1943 року. У вересні дивізію, яка знаходилася на завершальній стадії формування на заході Франції, відвідав генерал-інспектор танкових військ вермахту Гайнц Вільгельм Гудеріан. Наступного місяця її відправили на Східний фронт. Наприкінці жовтня 1943 р. 14-та дивізія прибула на залізничну станцію в Знам'янці і після розвантаження увійшла до складу одного з корпусів 8-ї польової армії генерала Велера. Вона разом з іншими новоприбулими підрозділами відіграла важливу роль у зупинці радянського наступу поблизу Кривого Рогу. В першій половині грудня 14-та танкова дивізія поступово відступає до Кіровограда. З великими труднощами їй зрештою вдається зупинити наступ Червоної армії на рубежі Суботці – Медерове. В січні наступного року 14-та дивізія буде головною ударною силою в руках німців під час оборони ними Кіровограда. Великі надії покладалися на неї і в питанні закриття розриву на лінії фронту, утвореного в грудні 1943 р. наступом 53-ї армії.

У ночі з 16 на 17 грудня на позиціях 14-ї танкової дивізії відбулися зміни: передній край оборони зайняли 2-й батальйон 103-го танково-гренадерського полку, саперний батальйон, три чергові роти і 2-й дивізіон артилерійського полку. Решта підрозділів танкової дивізії відійшли до Кіровограда, а потім зосередилися біля Великої Северин-

⁴⁸ Грамс Р. 14-я танковая дивизия. 1940 – 1945. Москва, 2014. С. 164 – 165.

ки. На світанку 17 грудня вони атакували червоноармійців у Підмогильній і Кандауровому. Спочатку 13 танків з піхотою вийшли з Оситняжки і раптовим ударом збили бойові заслони 960-го стрілецького полку і розпочали заходити в тил його другому батальйону. Ще декілька танків у цей час завдали удару з іншої сторони. Не маючи змоги далі оборонятися, 2-й батальйон залишив свої позиції і відійшов назад. Тим часом, 108-й танково-гренадерський полк, рухаючись з Великої Северинки, оволодів Підмогильною, Кандауровим, Нововасилівкою і наблизився до Долино-Кам'янки. Активну підтримку в занятті німецькими наземними військами цих населених пунктів надавала авіація. Її було використано й під час наступу на Долино-Кам'янку, де оборону тримав 36-й гвардійський стрілецький полк 14-ї дивізії полковника Слатова. Близько 16 години він був атакований бронетанковою групою капітана Шванера, до якої згодом приєднався 108-й танково-гренадерський полк. Наступ вели з Кандаурового. Здійснивши декілька спроб, які успіхом не увінчалися, вони повернулися назад. Долино-Кам'янка залишилася під контролем Червоної армії. З настанням темряви німецькі танки були відведені в Підгайці, де мали очікувати нового наступу, який планувалося розпочати наступного дня, 18 грудня.

Оскільки місцевість західніше Долино-Кам'янки виявилася малоприсадною для використання танків, до того ж там червоноармійці мали укріплені позиції, підходи до яких захищали мінні поля, було вирішено атакувати село з південно-східного напрямку. Однак і там не все було гаразд. Під час розгортання в бойовий порядок виявилось, що бойові машини не в змозі втриматися на схилах балок і постійно скочуються донизу. В результаті цього значна їх кількість отримала пошкодження гусениць, двигунів і коробки передач. Виведені з ладу танки відбуксировували до Підгайців, куди були викликані ремонтні бригади. В атаці на Долино-Кам'янку вони участі не брали. Це був серйозний удар по вогневій силі групи капітана Шванера, який підійшовши до села мав у своєму розпорядженні тільки п'ять танків. Така кількість бойових машин не дозволяла ефективно провести наступ, тому німці обмежилися лише обстрілом позицій червоноармійців з далекої відстані. Потім разом з 1-м батальйоном 103-го танково-гренадерського полку танки Шванера зачистили територію північніше Червоного Кута та Рожнятівки і повернулися до Підгайців. Повторної атаки не відбулося, позаяк зі штабу армійського корпусу надійшов наказ тер-

міново вирушити на попередню ділянку фронту, східніше Аджамки для стримування наступу червоноармійців. Однак північні околиці Кіровограда покинули не всі частини 14-ї танкової дивізії: у Великій Северинці і Підгайцях вирішено було залишити 108-й танково-гренадерський полк і 14-й танковий розвідувальний батальйон⁴⁹. Саме вони надалі разом з іншими підрозділами вермахту будуть закривати розрив у німецькій обороні північніше Кіровограда. Розпочнеться це 27 грудня, коли з півночі прибуде 3-тя танкова дивізія генерал-майора Фріца Байєрлейна. До цього вона вела бої з 5-м гвардійським механізованим корпусом за Кам'янку.

5 грудня 5-й мехкорпус, яким командував генерал-майор Борис Сковрцов, отримав завдання зосередитися біля Олександрівки та Омельгорода і наступати звідти в напрямку Кам'янки та Сміли назустріч 52-й армії. Скориставшись відсутністю в німців суцільної лінії оборони, бригади мехкорпусу на ділянці Бовтишка – Івангород зайшли їм в тил і на ранок 14 грудня оволоділи Кам'янкою⁵⁰. В штабі 8-ї польової армії негайно зв'язуються з генерал-майором Байєрлейном і наказують йому вибити червоноармійців з Кам'янки. Командир 3-ї танкової дивізії формує бойову групу – танково-гренадерський, протитанковий батальйон, танковий полк, 2-й батальйон дивізійної артилерії – на чолі з капітаном Карлом-Хайнцом Брантом, яка увечері 14 грудня виконує це завдання. Наступного дня розвідувальний танковий батальйон майора Курта Дайхена займає розташовану південно-західніше від Кам'янки Тимошівку, але за браком сил він не захищає лісові масиви поруч з селом. 16 грудня туди вирушає бойова група обер-лейтенанта Флейшауера, котра, в підсумку, розташувалася в Бондаревому. Червоноармійці відступають до Бовтишки та Івангорода. Тим часом 320-та піхотна дивізія досягає успіхів в Омельгороді і відтісняє одну з радянських мехбригад до Михайлівки. Згодом увесь 5-й гвардійських мехкорпус відходить назад і займає оборону на рубежі Михайлівка – Єлизаветградка.

Пізно увечері 21 грудня в селі Попівка, що південно-східніше Сміли, відбувалася нарада командування 3-ї танкової дивізії, на якій обговорювалися подальші дії, зокрема, переміщення її на південь, до Кіровограда. Було вирішено зібрати всю техніку і особовий склад дивізії в

⁴⁹ Грамс Р. 14-я танковая дивизия. 1940 – 1945. С. 183 – 184.

⁵⁰ Рязанский А. П. В огне танковых сражений. Москва, 1975. С. 117.

околицях Сміли і чекати наказу про виступ, який, на думку присутніх, мав надійти 24 грудня, якраз напередодні Різдва Христового. Оскільки ніхто не хотів святкувати його в дорозі, вирішили зробити це завчасно – 23 грудня. Вояки з інженерних підрозділів дивізії розпалили на центральній площі Попівки велике вогнище, була роздана пошта, а оберфельдфебелю Кочул з 6-го танкового полку вручили нагороду – Німецький хрест у золоті⁵¹.

Розпорядження про передислокацію надійшло до штабу 3-ї танкової дивізії ввечері 23 грудня. Генерал-майор Байерлейн віддав наказ негайно вирушати. Світанок нового дня німці зустріли вже прямуючи до Кіровограда. Колону замикали 6-й танковий і 394-й танково-гренадерський полки. Перші підрозділи дивізії почали прибувати до околиць Каніжа – місця збору – опівдні 24 грудня. На той час Байерлейн вже мав уявлення, що йому доведеться робити на новій ділянці фронту. Йому пояснили, що планується масштабний наступ на позиції радянських військ північніше Кіровограда, у якому 3-тя танкова дивізія має завдати удару по Підлісному. Окрім неї, були задіяні 6-та танкова дивізія – атакувала червоноармійців південніше Підлісного, 11-та танкова дивізія, яка разом з частинами 14-ї танкової і 10-ї танково-гренадерської дивізій мала оволодіти Долино-Кам'янкою і вийти до Богданівки. Загальною метою наступу було закриття розриву в німецькій оборонній лінії і вихід щонайменше на рубіж Єлизаветградка – Суботці. Намагаючись приховати від ворога свій задум, дивізії мали зайняти вихідні позиції безпосередньо перед початком атаки, в ніч із 26 на 27 грудня.

Рано-вранці 27 грудня німці провели коротку артилерійську підготовку і близько 6 години розпочали наступ на Підлісне. В селі розташовувалися позиції 928-го стрілецького полку 252-ї дивізії. Саме він прийняв на себе потужний удар танків і піхоти Байерлейна. В авангарді рухався 6-й танковий полк капітана Бото Кенінга, за ним – батальйони танково-гренадерських полків, протитанковий батальйон, 2-й батальйон дивізійної артилерії. Першими в бойові порядки червоноармійців вторглися 6-та танкова рота лейтенанта Тімера і 5-та танкова рота лейтенанта Шлютера. Зав'язався бій. Штаб 928-го полку запросив підтримки дивізійної артилерії, вогонь якої дещо сповільнив наступ нім-

⁵¹ Armored Bears: The German 3rd Panzer Division in World War II. Vol. 2 / Veterans of the 3rd Panzer Division. Mechanicsburg, 2013.

ців, нанісши їм серйозних втрат. Поранених бійців 3-ї танкової дивізії доставляли в Родниківку, Любомирку і Каніж, де були розгорнуті госпіталі. Генерал-майор Байерлейн вирішує обійти Підлісне з півночі. Близько 14 години 2-й батальйон 3-го танково-гренадерського полку і батальйон 394-го танково-гренадерського полку, виконуючи цей наказ, увійшли в західну частину села⁵². Радянські солдати змушені були поступово відходити назад. Остаточо захопити Підлісне німцям завадило настання темряви. Однак це було лише питанням часу.

Вранці 28 грудня до 400 піхотинців за підтримки декількох десятків танків і щільного артилерійського вогню знову атакували 928-й стрілецький полк. Як і попереднього дня, він не в змозі був довго протистояти переважаючим силам ворога: через декілька годин бою червоноармійці покинули межі Підлісного, а до кінця дня майже втратили ще й село Плішки. Німці його зайняли вранці 29 грудня, після чого продовжили наступати на бойові порядки 928-го полку, який відійшов практично до Єлизаветградки.

У той же час інший стрілецький полк 252-ї дивізії – 932-й – також відбиває атаки ворога поблизу Біляївки і Ясинового, на східних околицях Нерубаївського лісу. Гітлерівцям вдається навіть оточити командний пункт одного з батальйонів. Наступного дня, 30 грудня, німці притиснули 932-й і 924-й полки впритул до північних і східних околиць Єлизаветградки. Бої продовжилися й 31 грудня. О 9.00 до 250 німецьких солдат з 6 танками атакували 932-й полк. З великими зусиллями і ціною значних втрат йому вдалося зупинити ворожий наступ. У бою загинув командир полку майор Юрій Глібка, який до останнього керував діями свого підрозділу⁵³. У травні 1944 р. він отримав звання Героя Радянського Союзу. Однак не за цей епізод, а за проявлений героїзм під час форсування р. Дніпро. Нагородний лист був підписаний дивізійним командиром ще 20 листопада 1943 р., але поки він пройшов всі необхідні затвердження до видання Президією Верховної Ради СРСР відповідного указу, майора Глібка в живих вже не було. Тож найвищу нагороду він, по суті, отримав посмертно⁵⁴.

⁵² Armored Bears: The German 3rd Panzer Division in World War II. Vol. 2 / Veterans of the 3rd Panzer Division. Mechanicsburg, 2013.

⁵³ Наша стрелковая: Ветераны 252-й дивизии вспоминают / Сост. И. Г. Анисимов, А. К. Годовых, И. Г. Гребцов. С. 123 – 124.

⁵⁴ Наградной лист Глибка Юрия Киприяновича. 20.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф.33. Оп. 793756. Ед. хр. 10. Л. 439 – 440.

Не менш сильного удару німці завдали по 299-й стрілецькій дивізії генерал-майора Травнікова, підрозділи якої, нагадаємо, на ранок 27 грудня оборонялися на території від Букварки до Долино-Кам'янки. Червоноармійці нічого не змогли протиставити діям 6-ї танкової дивізії, котра, атакуючи їхні позиції, застосувала тактику обхвату. Прорвавши оборону радянських військ одночасно в двох місцях – на півночі біля Букварки і на півдні поблизу Долино-Кам'янки, німці розпочали заходити їм в тил, намагаючись зімкнути кільце. Ось як ці події описуються в «Журналі бойових дій» 958-го стрілецького полку: *«27 декабря в 8 часов противник на всем фронте обороны полка перешел в наступление с восточной окраины Божедаевки и со стороны леса, что восточней Сентово.*

На 2-й стрелковый батальон противник бросил до 19 средних танков и одного батальона пехоты...

Противнику удалось просочиться через боевые порядки полка. 2-й стрелковый батальон оказался отрезан от 1-го батальона. Танки, двигавшиеся со стороны Божедаевки, и пехота противника, вышли на юго-восточную окраину Серебрярки и дальше на южную окраину Лысого Хутора. Часть пехоты и танков зашли в тыл 1-го батальона... В 16.00 левый сосед под давлением противника начал отход в направлении Зеленого Гая. По распоряжению штаба дивизии в 19.00 полк стал отходить тоже в направлении Зеленого Гая на соединение с отошедшим 956-м полком. Но разведкой было установлено, что Зеленый Гай находится в руках противника. Командир полка решил выйти западнее, возле Вершино-Севериново, где и связался с 956-м стрелковым полком...

Потери за истекиешие сутки в личном составе: убито и ранено с оставшимся в окружении 418 человек»⁵⁵.

Відійшовши на новий оборонний рубіж, полки 299-ї дивізії в ніч з 27 на 28 грудня упорядкувалися, окопалися, здійснили інші приготування до нового наступу ворога. Він не забарився. Близько 9 години німці розпочали наступ відразу з двох напрямків, змусивши червоноармійців відступити до Топила і Копанів. До їхнього полону потрапив службовець 1-ї роти 14-го танково-гренадерського полку, який

⁵⁵ Журнал боевых действий 958-го стрелкового полка 299-й стрелковой дивизии. Период с 01.09.1942 по 03.05.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 7612. Оп. 91841. Д.12. Л. 65 об – 66.

повідомив, що 6-ї танкова дивізія має до 60 танків, 30 САУ, 25 бронетранспортерів⁵⁶.

Переможний марш гітлерівців продовжився і в наступні дні. На вечір 29 грудня підрозділи 299-ї дивізії відійшли до південно-західних околиць Єлизаветградки, де зайняли оборону. Три дні активних боїв коштували дивізії Травнікова дуже дорого: в її стрілецьких полках залишилося трохи більше ніж по сотні бійців⁵⁷.

Потіснили німці й 14-ту гвардійську стрілецьку дивізію. Вона з околиць Долино-Кам'янки відійшла до Кучерівки, яку також ледве не втратила. Ввечері 29 грудня туди увірвалися гітлерівці. *«Пытаясь восстановить положение, части дивизии вели упорные бои с превосходящими силами пехоты и танков противника и к исходу дня Кучеровка была полностью очищена от противника»*, – зазначається в «Журналі бойових дій» 48-го стрілецького корпусу⁵⁸. 30 грудня 36-й і 41-й гвардійські полки 14-ї дивізії здали свою ділянку 233-й стрілецькій дивізії і відійшли в тил, до Богданівки.

Отже, на вечір 29 грудня мета німецького командування була досягнута: розрив в оборонних позиціях 8-ї польової армії північніше Кіровограда закрили. Радянські війська більше не загрожували ні місту, ні розташованим східніше від нього німецьким частинам. Позиції 53-ї армії, які раніше простягалися до Підлісного і Долино-Кам'янки, тепер розташовувалися на лінії Красносілля – Єлизаветградка – Кучерівка – Коханівка – Суботці. Саме з цього рубежу червоноармійці розпочнуть у січні 1944 р. наступальну операцію, одним із головних досягнень якої стане звільнення Кіровограда. Однак зробить це вже не 53-тя армія. Фронтове командування на чолі з генералом армії Іваном Конєвим, готуючись до нового масштабного наступу, забере в армії генерал-лейтенанта Тарасова дві стрілецькі дивізії – 110-ту і 214-ту – з ділянками, котрі вони займали, і передасть їх 5-й гвардійській армії Жадова.

Вирівнявши лінію фронту, німці також провели перегрупування своїх сил. Оборону в околицях Підлісного зайняла 11-та танкова дивізія, північніше від неї розташовувалися бойові порядки 320-ї пі-

⁵⁶ Журнал боевых действий 48-го стрелкового корпуса. Период с 01.07.1943 по 26.07.1945 г. // ЦАМО РФ. Ф. 932. Оп. 1. Д. 85.

⁵⁷ Журнал боевых действий 299-й стрелковой дивизии. Период с 06.06.1942 по 08.03.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1604. Оп. 1. Д. 7. Л. 51.

⁵⁸ Журнал боевых действий 48-го стрелкового корпуса. Период с 01.07.1943 по 26.07.1945 г. // ЦАМО РФ. Ф. 932. Оп. 1. Д. 86. Л. 86.

хотної, а південніше 10-ї танково-гренадерської дивізій. 6-ту танкову дивізію генерал-майора Рудольфа Вальденфельса вивели в резерв групи армій «Південь», під Вінницю. Покинути околиці Кіровограда мала й 3-тя танкова дивізія. Однак через початок наступу радянських військ на початку січня 1944 р. штаб 8-ї польової армії вирішив віддати її як резерв генералу Ніколаусу фон Форману, командирі XXXXVII-го танкового корпусу. Дивізії генерал-майора Байерлейна судилося відіграти надзвичайно важливу роль у битві за Кіровоград. До речі, її успіхи в Підлісному були високо оцінені в щоденному корпусному зведенні, де, зокрема, зазначалося, що 3-тя танкова дивізія захопила в полон 656 червоноармійців, знищила 8 протитанкових гармат, 3 САУ, 94 автомашини⁵⁹.

Не лише ліквідація проривів радянських військ біля Новгородки, Підлісного і Долино-Кам'янки, а й загалом зупинка наступу всього 2-го Українського фронту коштувала німцям великих зусиль та великих втрат особового складу і техніки. Недарма генерал фон Форман скаржився, що в його підпорядкуванні не було жодної дивізії, яка б мала оптимальні кондиції.

Війська генерала армії Конєва восени 1943 р. досягли значних результатів, незважаючи на те, що їм не вдалося прорватися до Кривого Рогу, а потім до Нікополя. Форсувавши наприкінці вересня – на початку жовтня р. Дніпро, вони до кінця року звільнили велику територію від Черкас до Кривого Рогу і завоювали таким чином плацдарм для проведення в майбутньому нових наступальних операцій. Саме такий аргумент наводив командуючий 2-м Українським фронтом Ставці Верховного Головнокомандування, прохаючи її затвердити прийняте ним 20 грудня рішення про загальну зупинку наступу. Також Конєв вважав, що необхідно провести доукомплектацію особового складу, поповнити озброєння і боєприпаси тощо. Прохання Конєва знайшло підтримку в Ставці і та погодила майже всі його пропозиції.

24 грудня штаб Конєва віддав ще один наказ військам фронту, в якому дав вказівки щодо організації оборони. З огляду на те, що в цьому наказі описується створення оборонного рубежу, з якого 2-й Український фронт розпочне Кіровоградську наступальну операцію, процитуємо його в майже повному обсязі:

⁵⁹ Armored Bears: The German 3rd Panzer Division in World War II. Vol. 2 / Veterans of the 3rd Panzer Division. Mechanicsburg, 2013.

«Командующим 53-й, 4-й гвардейской, 7-й гвардейской, 57-й, 37-й, 52-й, 5-й гвардейской танковой армий.

В целях создания прочной непреступной для противника обороны способной успешно противостоять массированным атакам противников приказываю:

1. Пехоту зарыть в землю. К исходу 25 декабря 1943 г. полностью закончить работы первой очереди, создав в батальонах главной оборонительной полосы траншейную систему обороны.

2. Все танкоопасные направления перекрыть противотанковыми опорными пунктами. При их создании учесть обязательное требование – не распылять артиллерийские средства. Иметь в противотанковых опорных пунктах артиллерию всех калибров до 152 мм гаубиц включительно. Артиллерию на огневых позициях закопать и надежно маскировать с воздуха. Иметь погребки для снарядов и щели для личного состава. В руках старших начальников иметь подвижные противотанковые резервы. На важнейших танкоопасных направлениях иметь 85 мм батареи, подготовленные для борьбы с танками противника. Расположение противотанковых опорных пунктов на местности должно обеспечивать их взаимную огневую связь. Подступы к огневым позициям артиллерии противотанковых опорных пунктов минировать.

Подготовить заградогонь артиллерии и минометов перед передним краем и сосредоточенные огня по местам вероятного сосредоточения танков и пехоты противника /в первую очередь лоцины и выходы из них. Лоцины перекрыть батареями минометного действия/.

Подготовить всю артиллерию для контрподготовки в целях срыва готовящейся атаки противника.

3. Организовать систему пехотного огня, увязав его с огнем артиллерии и минометов. Иметь запасные огневые позиции для пулеметов. Снабдить пехоту средствами борьбы с танками противника /гранаты, бутылки с горючей жидкостью/, выделить и тренировать истребителей танков и расчеты противотанковых ружей.

4. Немедленно привести в порядок все оружие, особенно станковые и ручные пулеметы. В кратчайший срок отремонтировать и передать в войска все автоматическое оружие, находящееся в ремонтных мастерских и складах.

5. Широко применить инженерные заграждения в обороне перед передним краем и в глубине, создать минные поля, а также зажига-тельные противотанковые поля из бутылок «КС».

Узлы дорог, мосты заминировать. На важнейших дорогах подгото-вить управляемые фугасы. Перед передним краем создать прово-лочные заграждения, усилив их противотанковыми и противопехот-ными минами.

6. Командирам всех степеней иметь оборудованные наблюда-тельных пунктов с которых было-бы видно поле боя /для обще-войсковых начальников на главном направлении/. Иметь надежную связь с войсками. Проводные линии связи предохранить от разры-вов снарядов и мин, для чего иметь их по ходам сообщений или по специальным ровикам.

Установить круглосуточное наблюдение за противником офице-рами штаба. На наблюдательных пунктах вести журналы наблю-дения.

7. Решительно покончить с беспечностью в охране войск, преда-вать суду. Лично командирам рот, батальонов, полков и дивизий производить поверку бдительности органов боевого охранения. Специальной проверкой офицерами штаба добиться немедленного и решительного изжития беспечности в войсках.

8. Для всего личного состава войск открыть блиндажи для укрытия от артогня противника и утепленные землянки.

9. Обратить особое внимание на обеспечение стыков между ча-стями. Выделить специальные огневые средства для их прикрытия и командиров ответственные за стыки.

Поверку обеспеченности стыков производят старшие начальники (между ротами – командиры батальонов, между батальонами – ко-мандиры полков, между полками – командиры дивизий) с составле-нием соответствующего акта»⁶⁰.

Затверджуючи в Ставці Верховного Головнокомандування рішення про перехід до оборони, Конєв висловив думку, що фронт буде гото-вий до активних дій 10 січня 1944 року. В Москві, однак, скоригували терміни відновлення наступу, вимагаючи розпочати його не пізніше

⁶⁰ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта. Период с 01.12.1943 по 31.12.1943 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 399. Л. 45 – 47.

7 січня⁶¹. Там, як і раніше, розраховували використати війська Конєва для ліквідації криворізько-нікопольського угруповання німців. Через декілька днів у Москві переглянули своє рішення і штаб 2-го Українського фронту отримав нове завдання. Причиною цього стали події пов'язані з 1-м Український фронтом генерала армії Миколи Ватутіна, який у цей час успішно проводив Житомирсько-Бердичівську наступальну операцію.

НА КІРОВОГРАД!

У січні 1944 р. війська 2-го Українського фронту під командуванням генерала армії Івана Конєва провели наступальну операцію, яка в історичній літературі отримала назву – Кіровоградська. Початок її підготовки поклала директива Ставки Верховного Головнокомандування №30272 від 29 грудня 1943 року: *«В связи с успешным наступлением войск 1-го Украинского фронта Ставка Верховного Главнокомандования, воизменение директивы № 30262 от 9.12.1943 г., приказывает:*

1. 2-му Украинскому фронту, прочно удерживая занимаемый рубеж на своем левом крыле, не позднее 5 января 1944 г. возобновить наступление, нанося главный удар на Кировоград силами не менее четырех армий, из которых одна танковая.

2. Ближайшая задача – разбить кировоградскую группировку и занять Кировоград, охватывая его с севера и юга. В дальнейшем овладеть районом Ново-Украинка, Помошная и наступать на Первомайск с целью выхода на р. Южный Буг, где и закрепиться.

3. Одновременно нанести вспомогательный удар силами двух армий в общем направлении Шпола, ст. Христиновка»⁶².

Перед військами Конєва ставилося завдання нанести удар у двох напрямках: головний на Первомайськ через Кіровоград і допоміжний

⁶¹ Грылев А. Н. Днепр – Карпаты – Крым. Освобождение Правобережной Украины и Крыма в 1944 году. Москва, 1970. С. 47.

⁶² Русский архив: Великая Отечественная. Ставка ВГК: Документы и материалы. 1943 год. Т. 16 (5 – 3). С. 251.

на Христинівку. Згідно з задумом Ставки Верховного Головнокомандування, це мало б розколоти оборонні позиції вермахту, а саме 8-ї польової та 1-ї танкової армій групи армій «Південь» і сприяти наступальним діями сусідніх фронтів – 1-го і 3-го.

Допоміжний наступ двох армій 2-го Українського фронту був спрямований назустріч 40-й і 27-й арміям 1-го Українського фронту, які в ході Житомирсько-Бердичівської операції мали вийти до Христинівки і Умані. Там війська обох фронтів мали з'єднатися, оточивши таким чином угруповання німецьких військ біля Канева, Сміли і Звенигородки.

Головний удар фронту Конєва передбачав вихід до р. Південний Буг, неподалік Первомайська, де мали б діяти військові частини 3-го Українського фронту.

Саме таким був початковий стратегічний задум наступу військ генерала армії Конєва в січні 1944 року. На цьому слід особливо наголосити через те, що в радянській історіографії, а також у публікаціях сучасних місцевих дослідників, суть наступу 2-го Українського фронту зводиться лише до звільнення Кіровограда.

На початку січня 1944 р. у розпорядженні комфронту генерала армії Конєва було 594 700 чол., 265 танків і 127 самохідних артилерійських установок (САУ), 7 913 гармат і мінометів, 500 літаків⁶³. Дещо інші дані наводить у своїх дослідженнях радянський вчений Анатолій Грильов – за його твердженням у фронті налічувалося 550 тис. бійців⁶⁴. Це так би мовити офіційна інформація, яка зустрічається в радянській і сучасній українській історичній літературі. Її, однак, не можна вважати точною, а скоріше варто розглядати як наближену до дійсності. Бо, наприклад, згідно з архівними документами лише в 5-й гвардійській танковій армії і 7-му механізованому корпусі нарахувалося майже 400 танків⁶⁵. Крім того, в резерві командування фронту перебували 5-й механізований і 20-й танкові корпуси. Тому цілком закономірним виглядає кількість 620 танків, яка зустрічаєть-

⁶³ Грицюк В. М. Кіровоградська наступальна операція 1944 р. Військово-науковий вісник. 2012. Вип. 17. С. 19.

⁶⁴ Грылев А. Н. Днепр – Карпаты – Крым. Освобождение Правобережной Украины и Крыма в 1944 году. С. 49.

⁶⁵ Журнал боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 154. Л. 4; Журнал боевых действий 7-го механизированного корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3436. Оп. 1. Д. 57. Л. 1 об.

вели бої з дивізіями XI-го корпусу, а центр 2-го Українського фронту у кіровоградському напрямі намагався прорвати оборону XXXXVII-го танкового корпусу. Інший корпус 8-ї армії – ЛП-й армійський, котрий займав позиції південніше Кіровограда, від Митрофанівки до Кривого Рогу участі в боях практично не брав, оскільки на його ділянці радянські 57-ма і 37-ма армії не наступали. Лише дві дивізії корпусу – 2-га парашутна і 13-та танкова – були залучені до стримування наступу 7-ї гвардійської армії в околицях Новгородки. Таким чином, по суті, військам 2-го Українського фронту, які наступали в напрямку Кіровограда, а після його взяття мали оволодіти Новоукраїною і вийти до Первомайська, протистояв XXXXVII-й танковий корпус. Це необхідно брати до уваги під час оцінки співвідношення воюючих сторін під час битви за Кіровоград. Враховуючи те, що на кіровоградському напрямку було сконцентровано основні сили радянських військ (100% танкових і механізованих частин та 60% артилерії фронту)⁶⁹, адже це був головний удар, то їхня перевага над гітлерівцями була колосальною. На жаль, відшукати дані безпосередньо по XXXXVII-му корпусі не вдалося. В документах оперативного відділу штабу 8-ї армії вказується, що німці під Кіровоградом мали 59 танків і 109 САУ, а в 10-й танково-гренадерській дивізії числилося 3 692 бійця. Загалом, за німецькими даними, співвідношення сил було 1:8 на користь Червоної армії⁷⁰.

2 січня 1944 р. командувач 2-го Українського фронту генерал армії Іван Конєв віддав своїм військам перші вказівки щодо майбутнього наступу: *«1. Исходное положение передовыми батальонами и артиллерией занять в ночь с 3 на 4 января 1944 г. Провести самоокапывание пехоты. Установить связь и организовать наблюдательные пункты. С 4 на 5 января полностью занять исходное положение всем боевым порядкам.*

2. День 4 января полностью использовать для отработки вопросов взаимодействия в звене – рота, батарея, батальон, артдивизион. Отработать на местности направления и объекты атаки, взаимодействие с соседями; установить характер обороны противника и его укреплений, чтобы объекты атаки были видны и командирам

⁶⁹ Конєв И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1944. С. 86.

⁷⁰ Die Abwehrschlacht im Raum von Kirowograd 5. – 17.1.1944 // ЦАМО РФ. Ф.500. Оп. 12472. Д. 584. Л. 6 – 7.

стрелковых подразделений, особенно рот и батальонов, и командирам батарей, и командирам дивизионов.

3. Провести общую разведку для окончательного уточнения переднего края системы огня противника и характера инженерных укреплений»⁷¹.

Командующий 2-м Украинским фронтом Иван Конев.

Конев И. С. Записки командующего фронтом.
1943 – 1944

Так як початковим завданням було оволодіння Кіровограда, яке відкривало перед радянськими військами шлях до Первомайська, був розроблений окремий план битви за місто. Було вирішено, що 5-та гвардійська армія та 7-й механізований корпус обійдуть Кіровоград з північного сходу, а підрозділи 5-ї гвардійської танкової армії і 7-ї гвардійської армії – з південного сходу. Внаслідок цього німці потраплять в оточення і будуть знищені, а обласний центр – на другий день наступальної операції звільнений. Важлива роль в операції відводилася рухомим підрозділам – механізованим і танковим корпусам. Наступальні дії піхоти і танків підтримувала 5-та повітряна армія.

«При оценке обстановки и выработке решения командование фрон-

та, – пише генерал армії Іван Конев у своїх мемуарах, – учитывало тот факт, что местность района боевых действий открытая, бедная растительностью, изрезанная большим количеством глубоких балок, идущих в основном перпендикулярно оси нашего наступления. Все это создавало известные трудности для действия наших войск, особенно танков. К тому же гитлеровцы умело использовали для обороны высоты и населенные пункты, зачастую очень крупные, которые также были оборудованы как узлы сопротивления. Противник имел возможность по долинам и балкам скрытно маневри-

⁷¹ Конев И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1944. С. 87.

ровать своими резервами, а также укрывать свои артиллерийские и минометные позиции»⁷².

В альбомі «Боевой путь 5-й гвардейской армии», який у 1946 р. підготували співробітники оперативного відділу штабу армії, зазначається, що головний удар в операції наносили 7-ма гвардійська і 5-та гвардійська танкова армії, а 5-та гвардійська армія наступала на допоміжному напрямку. За результатами першого дня наступу військ 2-го Українського фронту генерал армії Конєв змінив місце головного удару, перенісши його на північний схід Кіровограда, в лінію наступу 5-ї гвардійської армії. Саме тому її командуючому генерал-лейтенанту Олексію Жадову передали 8-й механізований корпус, який до цього був у другому ешелоні танкової армії⁷³. Таку інформацію, однак, ми не знаходимо ні в спогадах комфронта Конєва, ні в мемуарах командуючих армій Жадова і Ротмістрова.

Перед радянськими арміями оборонні позиції займали дивізії 8-ї польової армії під командуванням генерала піхоти Отто Велера. Проти 53-ї і 5-ї гвардійської армій оборонялися 106-та піхотна, 11-та танкова, 10-та танково-гренадерська і 14-та танкова дивізії. 7-й гвардійській і 5-й гвардійській танковій арміям протистояли три німецькі дивізії – 376-та піхотна, 2-га парашутна і 13-та танкова. Перелічені дивізії, окрім 13-ї танкової і 2-ї парашутної, входили до складу XXXXVII-го танкового корпусу 8-ї польової армії. Сама ж армія, яка також мала XI-й і LII-й армійські корпуси, належала до групи армій «Південь», якою командував генерал-фельдмаршал Еріх фон Манштейн.

Відповідно до розташування німецьких військ на лінії фронту оборона Кіровограда і територій навколо нього покладалася на XXXXVII-й танковий корпус. Протяжність позицій, котрі займали його дивізії, сягала біля 100 км, що в поєднанні з невеликою кількістю їх особового складу і техніки не давало можливості створити суцільного рубежу оборони. Тому німцями була застосована система опорних пунктів і лише на окремих ділянках були вириті траншеї. На передньому краї вони мали стрілецькі окопи на три – п'ять чоловік, легкі дрітові загородження. Друга лінія оборони знаходилася на шість – вісім кіло-

⁷² Конєв И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1944. С. 83.

⁷³ Боевой путь 5-й гвардейской армии // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 16. Л. 19 об.

метрів позаду лінії фронту, на р. Аджамка, і, за словами Конєва, була обладнана значно слабше⁷⁴.

Командувач XXXXVII-го танкового корпусу генерал танкових військ Ніколаус фон Форман, який на початку 1944 р. обійняв посаду, так описував боєздатність своїх військ: *«Ни одно из подразделений нельзя было охарактеризовать как даже близкое к оптимальному состоянию. Танковые дивизии в лучшем случае были танковыми группами, пехотные дивизии – усиленными полками. В некоторых подразделениях было так мало техники, что это ограничивало их способность передвигаться. Состояние отдельных батальонов вызвало серьезное беспокойство»*⁷⁵. Ще однією важливою проблемою була відсутність значних резервів у командування XXXXVII-го корпусу. Майже всі його частини перебували на фронті. Генерал Форман у своїх мемуарах зазначає, що для контратаки наступаючих радянських військ і закриття проривів оборонних позицій він міг розраховувати спочатку тільки на 3-тю танкову дивізію генерал-майора Фріца Байерлейна. Її, до речі, також збиралися перекинути на іншу ділянку фронту, але початок наступу 2-го Українського фронту змінив ці плани. Через відсутність власних резервних сил керівництво XXXXVII-го корпусу змушене було звертатися за допомогою до командування групи армій «Південь». Ці прохання були почуті штабом Манштейна і під Кіровоград перекинули елітні підрозділи вермахту – 3-тю танкову дивізію СС «Мертва голова» та танково-гренадерську дивізію «Велика Німеччина». Однак вони дісталися місця призначення вже після того, як місто було втрачене для німців, але все ж таки відіграли ключову роль у зупинці наступу 2-го Українського фронту.

У другій половині грудня 1943 р. війська 7-ї гвардійської армії генерал-лейтенанта Михайла Шумілова, зустрівши опір німців, змушені були зупинити свій наступ і перейти до оборони. Війська армії закріпилися на рубежу Богданівка – станція Куцівка – Сотницьке. 30 грудня 1943 р. армійське командування отримало наказ готуватися до нової наступальної операції. Згідно із директивою № 001022 війська 7-ї армії повинні були 5 січня 1944 р. відновити наступ, завдаючи головний удар у напрямку Кіровограда і, взаємодіючи з 5-ю армією та 5-ю танковою

⁷⁴ Конев И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1944. С. 83.

⁷⁵ Vormann N. The battle of Korsun – Cherkassy. The Encirclement and Breakout of Army Group South, 1944. Translated by Geoffrey Brooks. Havertown, 2018.

армією, оволодіти містом. Ще одна директива, отримана напередодні, передбачала деяке перегрупування армійських підрозділів. До складу 7-ї армії увійшли 35-й стрілецький корпус з 5-ї армії та 33-й стрілецький корпус із резерву 2-го Українського фронту. Натомість 7-а армія позбулася 49-го стрілецького корпусу, який відійшов у підпорядкування командувача 57-ї армії.

2 січня 1944 р. фронтове командування наказом № 002/ОП визначило, що головний удар 7-ма армія завдасть силами 33-го і 25-го гвардійського стрілецьких корпусів у напрямку Покровського. Фронт прориву складав 9 – 10 км. У подальшому вказані корпуси повинні були наступати Кіровоград. Проведення допоміжного наступу покладалося на 35-й гвардійський стрілецький корпус. Його дивізії мали спочатку завдати удару на Новгородку, а потім розвернути наступ на Інгуло-Кам'янку. У резерві 7-ї армії перебував 24-й гвардійський стрілецький корпус.

На 5 січня 1944 р. у 7-й армії налічувалося 20 827 чол. (947 чол. на 1 км), 370 станкових кулеметів (17 кулеметів на 1 км), 1 700 ручних кулеметів (77 кулеметів на 1 км), 758 мінометів 82-мм і 120-мм (18 мінометів на 1 км), 300 протитанкових гармат (14 гармат на 1 км), 380 гармат 76-мм (17 гармат на 1 км), 130 гармат 122-мм (6 гармат на 1 км), 83 гармати 152-мм (4 гармати на 1 км), 52 установки реактивної артилерії (25 установок на 1 км)⁷⁶.

Вранці 4 січня 1944 р. дивізії стрілецьких корпусів 7-ї армії зайняли вихідне положення для наступу.

50-та, 297-ма і 303-тя стрілецькі дивізії, 115-й гвардійський винищувальний протитанковий артилерійський полк, 46-й інженерний ба-

**Командувач 7-ю гвардійською
армією генерал-полковник
Михайло Шумілов.**

Суспільне надбання

⁷⁶ Журнал боевых действий 7-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 341. Оп. 5312. Д. 686. Л. 12.

тальйон та інші частини 33-го корпусу у перший день наступу повинні були оволодіти рубежем Новогригорівка – Покровське. Далі вони мали наступати у напрямку Завадівки. Командний пункт 33-го корпусу розташовувався у селі Олександропо-Пашенкове. Артилерійську підтримку частинам корпусу забезпечували 40-ва гаубична артилерійська бригада, 45-та гарматна артилерійська бригада, а також 76-й полк реактивної артилерії.

72-та і 81-ша гвардійські та 409-та стрілецькі дивізії з 1844-м винищувальним протитанковим артилерійським полком та 329-м інженерним батальйоном 25-го корпусу завдавали головний удар на Плавні і Любо-Надеждівку. До кінця 5 січня їм слідувало вийти на рубіж Покровське – Рибчине, а надалі наступати на Козирівку. Командний пункт 25-го корпусу був у Павлівці, а згодом у Новоандріївці. Артилерійський удар на цій ділянці фронту завдавали 161-й гвардійський артилерійський полк, 1110-й гарматний артилерійський полк.

93-тя і 94-та гвардійські та 78-ма стрілецькі дивізії 35-го корпусу за підтримки 1661-го винищувального протитанкового артилерійського полку наступали на Новгородку, охоплюючи її з півночі. Подальший наступ дивізії корпусу мали спрямувати у напрямку Мазурівки та Інгуло-Кам'янки. Командний пункт 35-го корпусу знаходився північно-західніше Вершино-Кам'янки, а далі, в ході наступу, переміщався до північно-східних околиць Новгородки⁷⁷.

Надвечір 3 січня 1944 р. до ведення вогню була підготовлена артилерія 7-ї армії. Армійське командування поставило перед нею декілька завдань. По-перше, з 8.10 до 9.00 подавити і знищити живу силу та вогневі точки, артилерійські і мінометні батареї ворога у районах Червоного Яру, Плавнів, Новоандріївки та Новгородки. По-друге, з 9.00 до 9.40 підтримати атаку піхоти і танків. По-третє, не допустити контратак танків і піхоти німців із напрямків Аджамки, Червоного Яру, Покровського, Рибчиного.

Підтримувати наступ радянських піхотних і танкових військ мала також 5-та повітряна армія під командуванням генерал-лейтенанта авіації Сергія Горюнова. Координуючи перебіг майбутнього наступу, командування 7-ї армії вирішило, що з 8.50 до 9.00 бомбардувальники мають знищити живу силу і подавити артилерійські і мінометні бата-

⁷⁷ Журнал боевых действий 7-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 341. Оп. 5312. Д. 686. Л. 9 – 11.

реї гітлерівців у районах Червоного Яру, Новоандріївки, Плавнів та Новгородки. З 9,40 радянська штурмова авіація повинна була подавляти і знищувати опорні пункти німців у глибині їхньої оборони⁷⁸.

Як було сказано, поруч із 7-ю армією діяла 5-та гвардійська танкова армія генерал-полковника Павла Ротмістрова. Згідно з планом Кіровоградської операції, вона повинна була наступати у загальному напрямку на Покровське разом зі стрілецькими корпусами 7-ї армії. Передбачалося, що частини 7-ї армії 5 січня прорвуть оборону ворога, а танки 5-ї танкової армії розвинуть подальший наступ.

29-й танковий корпус мав наступати із південних околиць Митрофанівки у напрямку Покровське, Клинці, Соколовські Хутори. Першочерговим завданням підрозділів корпусу було знищення ворога на висотах західніше Митрофанівки і у районі Покровського. Далі їм наказувалося форсувати р. Інгул на ділянці Клинці – Калинівка і завдати удар по Кіровограду з півдня і південного заходу⁷⁹.

18-й танковий корпус отримав наказ наступати з району північно-західніше Вершино-Кам'янки у напрямку північних околиць Плавнів, Калинівки і Нової Павлівки із завданням знищити оборонні позиції гітлерівців між Покровським і Плавнями. Надалі корпус мав вийти до околиць Калинівки, форсувати на ділянці Калинівка – Тарасівка – р. Інгул і наступати на Кіровоград із заходу. Біля роз'їзду Лелеківка 18-й танковий корпус повинен був з'єднатися з 7-м механізованим корпусом, який наступав на північ від Кіровограда, і перекрити можливий напрямок відступу німецьких військ з обласного центру.

8-й механізований корпус перебував у другому ешелоні 5-ї танкової армії. Його підрозділи мали наступати за 18-м корпусом із району Вершино-Кам'янки, через Плавні, форсувати р. Інгул і до кінця 5 січня вийти до Мар'ївки і Сасівки⁸⁰.

3 січня 1944 р. командувач 5-ї танкової армії генерал-полковник Ротмістров наказав для виявлення ворожих мінних полів створити групу із трьох танків, які мають вести розвідку і наступати попереду основних підрозділів. Також із складу другого ешелону були створені загони

⁷⁸ Журнал боевых действий 7-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 341. Оп. 5312. Д. 686. Л. 12.

⁷⁹ Журнал боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 154. Л. 1.

⁸⁰ Журнал боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 154. Л. 2.

для захоплення переправ через р. Інгул. Ці загони були забезпечені необхідними матеріалами для будівництва переправ. Для підтримки наступу піхотних частин 7-ї армії було виділено 32-у і 181-у танкові бригади. Перша увійшла в оперативне підпорядкування 330-ї стрілецької дивізії 33-го стрілецького корпусу, а друга – 409-ї стрілецької дивізії 25-го гвардійського стрілецького корпусу.

4 січня корпуси 5-ї танкової армії зайняли вихідні позиції для наступу. У 29-му танковому корпусі нараховувалося 117 танків Т-34, 9 самохідних установок і 960 чол., у 18-му танковому корпусі – 100 танків Т-34, 6 самохідних установок і 2 130 чол., у 8-му мехкорпусі – 72 танки Т-34, 7 танків МК-3, 29 самохідних установок і 999 чол. Також у 5-й танковій армії був 1-й окремий мотоциклетний полк, який мав 15 танків Т-34 та 162 мотоцикли і розташовувався у цей час біля Нової Праги⁸¹.

Війська армії суттєво переважали супротивника. Так, німці мали 35 танків, а танкова бригада 7-ї армії і два корпуси 5-ї танкової армії – більше 320 танків. Утричі червоноармійці переважали в людській силі, вшестеро – у кількості ручних кулеметів, майже всемеро – по мінометах.

Перед військами 7-ї гвардійської армії на ранок 5 січня 1944 р. оборонялися такі німецькі частини.

Від Новгородки до Червоного Яру позиції займала 2-га парашутна дивізія генерал-лейтенанта Густава Вільке, підсилена 866-м піхотним полком 355-ї піхотної дивізії, 934-м моторизованим артилерійським дивізіоном, трьома артилерійськими полками. За німецькими даними, дивізія мала 3 200 чоловік і займала позиції відстанню в 21 км⁸². А от розвідники 7-ї гвардійської армії нарахували в ній 5 800 бійців та понад 2 тисячі допоміжного персоналу⁸³.

На рубежі Червоний Яр – Новоолександрівка розташовувалися 672-й і 673-й піхотні полки 376-ї піхотної дивізії генерал-лейтенанта Отто Шварца, а також танкові частини із 13-ї танкової дивізії генерал-майора Ганса Мікоша. Особовий склад 376-й дивізії становив 1 050 осіб

⁸¹ Журнал боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 154. Л. 4.

⁸² Die Abwehrschlacht im Raum von Kirowograd 5. – 17.1.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 500. Оп. 12472. Д. 584. Л. 5.

⁸³ Справка-доклад о противнике перед фронтом 7-й гвардейской армии по состоянию на 01.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 341. Оп. 5312. Д. 601. Л. 2.

(840 бійців)⁸⁴. У резерві перебували 161-ша піхотна дивізія біля Новоукраїнки та 293-тя піхотна дивізія в околицях Бобринця. Також на фронт наступу 7-ї армії згодом була перекинута танково-гренадерська дивізія «Велика Німеччина»⁸⁵.

Виконуючи директиву командування фронту від 30 грудня 1943 р., генерал-лейтенант Шумілов вирішив головний удар завдати силами 33-го і 25-го гвардійського стрілецьких корпусів у напрямку Покровського. Проведення допоміжного наступу покладалося на дивізії 35-го гвардійського стрілецького корпусу. У резерві перебував 24-й гвардійський стрілецький корпус. Надалі з перелічених військових частин лише дивізії одного корпусу отримали завдання наступати безпосередньо на Кіровоград. Це були 50-та, 297-ма і 303-тя стрілецькі дивізії 33-го корпусу.

На початок січня 1944 р. 50-та стрілецька дивізія, якою командував генерал-майор Микита Лебеденко, розташовувалася в околицях Митрофанівки і складалася з 359-го, 49-го та 2-го стрілецьких полків. У перший день наступальної операції 50-та дивізія повинна була оволодіти Червоним Яром. Для цього належало зламати німецьку оборону, лінія якої проходила вздовж тамтешнього лісового масиву і складала 3,5 км. На передньому краю гітлерівці вирили одиночні і парні окопи, де розмістили до 16 станкових і 60 ручних кулеметів. Кількісно гітлерівські війська нараховували 720 бійців з 763-го і 767-го піхотних полків та розвідувального загону 376-ї дивізії. Також у німців на цій ділянці було 4 середніх і 2 важких танки, 2 – 3 самохідних гармати, 6 батарей артилерії калібрів 75-мм і 105-мм⁸⁶.

Полки 50-ї дивізії розпочали наступ о 9.00 5 січня 1944 р. після майже годинної артилерійської підготовки. Їм вдалося прорвати оборону ворога і вже через півгодини захопили передню лінію оборони гітлерівців. О 15.00 червоноармійці досягли східних околиць Червоного Яру. З цього часу і до пізнього вечора вони вели бої із німцями в межах цього села. Гітлерівці декілька разів контратакували радянські війська. Так, о 21.30 колона німців кількістю до 150 чоловік, броньовик і два ав-

⁸⁴ Справка-доклад о противнике перед фронтом 7-й гвардейской армии по состоянию на 01.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 341. Оп. 5312. Д. 601. Л. 1.

⁸⁵ Журнал боевых действий 7-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 341. Оп. 5312. Д. 686. Л. 14а.

⁸⁶ Журнал боевых действий 50-й стрелковой дивизии. Период с 07.01.1944 по 09.01.1945 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1159. Оп. 1. Д. 48. Л. 8.

томобіля намагалася пройти через Червоний Яр у північному напрямку, однак, натрапила на радянські частини. Розгорівся бій, у результаті якого гітлерівці втратили до 70 чол., але вже ж такі прорвалися на північ⁸⁷. Остаточо Червоний Яр було звільнено у ніч з 5 на 6 січня. У книзі з історії 50-ї стрілецької дивізії бій за село описується так: *«Во второй половине дня части подошли к Червоному Яру и атаковали противника с ходу. Но атака окончилась неудачно. Противник оказал упорное сопротивление подразделениям 359-го и 49-го стрелковых полков. Его силы в районе Червоного Яра, как выяснилось позже, были внушительными – составляли почти половину 376-й пехотной дивизии. На окраинах села враг поставил танки, подступы к нему заминировал...»*

Командир дивизии убедился, что без тщательной подготовки гитлеровский узел сопротивления не ликвидировать... После 15-минутного артиллерийского и минометного огневого налета подразделения полков дружно возобновили наступление. Вскоре на северо-восточной окраине села завязался упорный бой. Здесь настойчиво пробивались вперед 1-й во главе с майором Крюковым и 3-й под командой капитана Малахова батальоны 359-го стрелкового полка. Быстро удалось подойти к Червоному Яру с юго-востока и подразделениям 49-го стрелкового полка. Однако при атаке южной окраины села по подразделениям 3-го батальона капитана Кузнецова противник обрушил сильный пулеметный и артиллерийский огонь...

Как только артиллерия подавила огонь противника, капитан Кузнецов с криком «Ура!» бросился вперед. Бойцы, воодушевленные его примером, рванулись вслед за ним, и вскоре начался бой на улице села... Только к полуночи Червоний Яр был полностью очищен от немецко-фашистских захватчиков»⁸⁸.

Залишивши Червоний Яр, німецькі війська відступили на раніше підготовлену лінію оборони на правому березі р. Аджамка між селами Привілля і Аджамка. Передній край оборони пролягав біля житлових та господарських будівель і являв собою мережу траншей обладнаних відкритими кулеметними площадками та гніздами. Однак через стрімкий наступ радянських військ гітлерівці не використали повні-

⁸⁷ Журнал боевых действий 50-й стрелковой дивизии. Период с 07.01.1944 по 09.01.1945 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1159. Оп. 1. Д. 48. Л. 11.

⁸⁸ Ганичев Д. В., Муриев Д. З. Дорогами мужества: Боевой путь 50-й стрелковой Запорожско-Кировоградской Краснознаменной, орденов Суворова и Кутузова дивизии. Москва, 1988. С. 127 – 128.

стю потенціал своїх оборонних позицій. Вже надвечір 6 січня частини 50-ї дивізії зайняли Привілля⁸⁹.

Опівночі 6 січня, здійснивши перегрупування сил, полки 50-ї дивізії продовжили наступ у напрямку Бережинки. На 3.00 7 січня 49-й стрілецький полк підполковника Чужа вибив ворога з Лозоватки, а 2-й стрілецький полк майора Твердохлебова з Новоіванівки. На ранок 7 січня радянські полки вийшли на рубіж хутір Шевченка – Мар'ївка – Новогригорівка. Тут гітлерівці підготували чергову лінію оборони. Силами місцевого населення була вирита одна суцільна траншея, яка простягалася з півдня на північ, від хутора Шевченка до села Новогригорівка. Траншея була обладнана відкритими позиціями для стрільців і кулеметників, які через рівнинний рельєф мали хороший огляд до 4 км. Опівдні 7 січня частини 50-ї дивізії після нетривалого бою змусили німців відступити. О 12.30 49-й полк зайняв Мар'ївку, 2-й полк у 12.45 – хутір Шевченка.

Тим часом 359-й стрілецький полк підполковника Гієнка був перекинутий на лівий фланг дивізії і розпочав наступ на Масляниківку. Не очікуючи такого маневру радянських військ, німці відступили, і 359-й полк в 12.30 оволодів Бережинкою. Надалі цей полк продовжив свій наступ. О 18.00 його підрозділи здолали опір німців і через годину увійшли на східні околиці Кушівки. Обороняючи передмістя Кіровограда Кушівку, гітлерівці влаштували позиції у вигляді траншей. Вони розташовувалися в 500 м західніше Кушівки і північніше дороги на Покровське⁹⁰. Ось один із епізодів боїв у Кушівці: *«В пылу схватки никто вначале не разглядел замаскированное вражеское противотанковое орудие, подбившее два советских танка. Лейтенант Скворцов, командир пулеметной роты 2-го полка, первым обнаружил фашистскую пушку. Он выбрал выгодную позицию, лег за пулемет, тщательно прицелился и открыл огонь. После нескольких очередей расчет орудия был уничтожен. Танки снова двинулись вперед, а за ними бросилась в атаку и пехота»*⁹¹.

⁸⁹ Журнал боевых действий 50-й стрелковой дивизии. Период с 07.01.1944 по 09.01.1945 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1159. Оп. 1. Д. 48. Л. 13.

⁹⁰ Журнал боевых действий 50-й стрелковой дивизии. Период с 07.01.1944 по 09.01.1945 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1159. Оп. 1. Д. 48. Л. 15.

⁹¹ Ганичев Д. В., Муриев Д. З. Дорогами мужества: Боевой путь 50-й стрелковой Запорожско-Кировоградской Краснознаменной, орденов Суворова и Кутузова дивизии. С. 132 – 133.

Бій неподалік Кіровограда.

Фонди Державного архіву Кіровоградської області

Подальший наступ 359-го стрілецького полку вглиб Кіровограда не відбувся. Командування полку отримало наказ керівництва 33-го стрілецького корпусу пройти південніше Кіровограда і вийти на рубіж Карлівка – Ганнинське. На ранок 8 січня 359-й полк разом з іншими полками 50-ї стрілецької дивізії зосередився у районі Черняхівка – Миколаївські Сади⁹².

Південніше 50-ї дивізії наступали підрозділи 297-ї стрілецької дивізії, командиром якої був полковник Андрій Ковтун-Станкевич. Перебуваючи на початку січня 1944 р. дещо південніше Митрофанівки, її полки здійснювали підготовку до наступальних дій. Командування 33-го стрілецького корпусу поставило перед дивізією завдання наступати у напрямку Покровського. 5 січня 297-а дивізія перейшла в наступ. Прорвавши оборону ворога, її підрозділи на 14 годину досягли рубежу 500 – 700 м західніше дороги, яка проходила від Червоного Яру до Плавнів. За перший день наступальної операції артилерія

⁹² Журнал боевых действий 50-й стрелковой дивизии. Период с 07.01.1944 по 09.01.1945 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1159. Оп. 1. Д. 48. Л. 15.

дивізії знищила 3 танки, 2 ручних кулемети, до взводу німецьких солдат і офіцерів завдала пошкоджень 5 ручним кулеметам, 2 самохідним гарматам та 3 танкам⁹³.

6 січня 297-а дивізія вибила німців з Покровського і зосередилася західніше цього населеного пункту. Пізно вночі 7 січня дивізія відновила свій наступ у напрямку Кіровограда. Пройшовши Клинці, 1055-й і 1059-й стрілецькі полки за підтримки 503-го артилерійського полку о 7.00 7 січня увірвалися на південні околиці Кіровограда. Зав'язалися вуличні бої, у ході яких німці поступово відступали у північні райони міста. У той же час 1057-й полк вів бої за Бережинку із подальшим завданням наступати на східні околиці Кіровограда.

Протягом 7 січня частинам 297-ї дивізії вдалося закріпитися в межах Кіровограда: 1055-й полк розташовувався у південно-східній, а 1059-й полк – у східній частині міста.

303-тя стрілецька дивізія, якою командував генерал-майор Костянтин Федоровський, перед початком Кіровоградської наступальної операції розташовувалася біля Митрофанівки. У лінії її наступу оборонявся полк 2-ї повітрянодесантної дивізії. У перший день наступу 303-тя дивізія повинна була оволодіти дорогою Червоний Яр – Плавні та вийти до р. Аджамка. Виконати завдання вдалося не повністю. Стрілецькі полки дивізії за підтримки 32-ї танкової бригади 29-го корпусу зуміли зламати німецьку оборону і надвечір 5 січня дістатися до північних околиць Плавнів. Згідно «Журналу бойових дій», 303-тя дивізія цього дня знищила 200 солдат і офіцерів ворога, 3 міномети, 4 гармати, 3 кулемети, захопила в полон понад 20 військових, а втратила – 20 чол. вбитими і 147 чол. пораненими⁹⁴.

Вранці 6 січня 303-тя стрілецька дивізія відновила свій наступ. У другій половині дня 845-й і 849-й стрілецькі полки оволоділи спочатку Покровським, а потім Клинцями, вийшовши на лівий берег р. Інгул. Дочекавшись підходу артилерії, дивізія пізньої ночі 7 січня форсувала річку і, розвиваючи наступ, зайняла Попівку та вийшла на автомобільну дорогу, котра йшла з Кіровограда на південь. Таким чином, вранці 7 січня 303-тя дивізія взяла під контроль головну ма-

⁹³ Журнал боевых действий артиллерии 297-й стрелковой дивизии. Период с 16.03.1943 по 12.05.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1600. Оп. 1. Д. 67. Л. 44 об.

⁹⁴ Журнал боевых действий 303-й стрелковой дивизии. Период с 31.12.1943 по 19.04.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1610. Оп. 1. Д. 6. Л. 17.

гістраль, якою німці могли відступити з міста у південному напрямку. З обіду і до вечора 7 січня німецька авіація практично безперервно бомбила Покровське, Клинці і дороги якими рухалися радянські війська. Під час бомбардування Покровського зазнали ушкодження полкові і дивізійні обози, а також штаб 303-ї дивізії. Було вбито 6 і поранено 12 працівників штабу. Щодо наступальних дій, то полки дивізії 7 січня оволоділи Миколаївськими Садами і наблизились до Федорівки. З цього часу і до завершення Кіровоградської наступальної операції у середині січня 1944 р. 303-тя стрілецька дивізія розташовувалася в околицях цих населених пунктів, проводячи позиційні бої з німцями.

Успішному наступу 297-ї, 50-ї і 303-ї стрілецьких дивізій сприяли дії 29-го танкового корпусу 5-ї гвардійської танкової армії. Згідно з планом Кіровоградської операції 5-та танкова армія повинна була наступати у загальному напрямку на Покровське разом із стрілецькими корпусами 7-ї армії. Передбачалося, що частини 7-ї армії 5 січня прорвуть оборону ворога, а танки 5-ї танкової армії розвинуть подальший наступ. Для підтримки наступу піхотних частин було виділено 32-гу танкову бригаду, яка 4 січня була передана в оперативне підпорядкування 33-го корпусу 7-ї армії. Однак перші результати наступу військ 7-ї армії показали, що цих сил замало. Червоноармійці за дві години бою 5 січня зуміли просунутися лише на відстань до 2 км⁹⁵. Щоб прискорити наступ опівдні, 5 січня у бій були введені 18-й і 29-й танкові корпуси. У другому ешелоні залишався 8-й механізований корпус. 5 січня танкісти Ротмістрова відбивають декілька серйозних контратак німців. Спочатку з Червоного Яру і Плавнів завдали удару 4 самохідні гармати з піхотинцями і 6 танків за підтримки дивізіону артилерії і 3 мінометних батарей. Близько 16 години більше десяти гітлерівських танків з піхотою перейшли в контрнаступ із напрямку Покровського. У результаті 25-та танкова бригада 29-го корпусу зазнала відчутних втрат. Було знищено 22 і підбито 25 танків Т-34.

6 січня корпуси 5-ї танкової армії продовжили наступ. Незважаючи на майже безперервні удари німецької авіації, бригадам 29-го танкового корпусу о 17.00 – 18.00 вдалося вийти до Кіровограда. Так, 31-ша і 25-та бригади вийшли на південні, а 32-га бригада – південно-східні околиці міста. Наступ 31-ї і 32-ї бригад супроводжувався двома

⁹⁵ Ротмистров П. А. Стальная гвардия. Москва, 1984. С. 256.

батареями 1446-го самохідно-артилерійського полку. Інша бригада 29-го корпусу – 53-я мотострілецька – у цей час перебувала біля Первозванівки⁹⁶.

Отже, на ранок 7 січня у південній і південно-східній частині Кіровограда з німецькими військами вели бої полки 297-ї стрілецької дивізії 7-ї армії і бригади 29-го танкового корпусу 5-ї танкової армії. У той же час 18-й танковий корпус, який протягом 5 – 6 січня наступав зліва від 29-го корпусу, вийшов до околиць Нової Павлівки і перекрив шосейну дорогу Кіровоград – Рівне.

Кіровоградська наступальна операція (січень 1944 року).

Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область

⁹⁶ Выписка из журнала боевых действий 29-го танкового корпуса с приложением схем. Период с 03.01.1944 по 30.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3420. Оп. 1. Д.18. Л. 5.

3 північно-східного напрямку на Кіровоград наступали 5-та гвардійська армія та 7-й механізований корпус. Перед ними оборонялися частини 10-ї танково-гренадерської генерал-лейтенанта Августа Шмідта, 14-ї танкової генерал-майора Мартіна Унрейна та 376-ї піхотної дивізії. На лінії розмежування наступу 5-ї і 53-ї армій розташовувалася 11-та танкова дивізія генерал-лейтенанта Венда фон Вітерсхайма.

Після боїв у грудні 1943 р. війська 5-ї гвардійської армії, якою командував генерал-лейтенант Олексій Жадов, розташувалися на рубежі Мілова Балка – Новороманівка – Митрофанівка. На початок 1944 р. на лінії фронту в армії було сім дивізій, кожна кількістю від 4 256 до 5 500 чол., одна легка артилерійська бригада, одна важка гаубична артилерійська бригада, одна винищувальна бригада, дві бригади реактивної артилерії, два винищувально-протитанкових артилерійських полка, один важкий мінометний полк і шість артилерійських полків⁹⁷.

1 – 4 січня 1944 р. 5-та армія займалася підготовкою до наступу: проводилися розвідка оборони ворога та інженерні роботи на лінії фронту, здійснювалося перегрупування військ. Готуючись до наступальної операції, командування 5-ї гвардійської армії провело розвідку місцевості. Було встановлено, що безпосередньо перед фронтом армії місцевість можна розділити на дві смуги. Перед 32-м корпусом і правим флангом 33-го корпусу на ділянці Коханівка – Суботці місцевість досить рівнина і зручна для наступу піхоти і танків. Натомість місцевість у центрі і на лівому фланзі 33-го корпусу, на ділянці Суботці – Митрофанівка, мала багато глибоких балок і ярів, велику кількість населених пунктів і водну перешкоду у вигляді р. Аджамка⁹⁸. Дані, отримані від розвідки місцевості, вплинули на вибір місця головного удару військ 5-ї армії і 7-го механізованого корпусу.

Командування армії вирішило, що головний удар її війська нанесуть на ділянці Коханівка – Суботці. Тут були зосереджені 110-та, 97-ма і 95-та гвардійські стрілецькі дивізії, 32-го гвардійського стрілецького корпусу. Ці дивізії повинні були завдати удару в загальному напрямку на Велику Северинку. За 5 січня вони мали дістатися до Рожнятівки, Зеленого Гаю та Аджамки, а на кінець другого дня наступальної

⁹⁷ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 168. Л. 6.

⁹⁸ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 168. Л. 6.

операції – у взаємодії з військами 7-ї і 5-ї гвардійської танкової армій оволодіти Кіровоградом і вийти до Осикуватого, Обознівки, роз'їзду Лелеківка⁹⁹.

На ділянці фронту, де передбачався напрямок головного удару, 3 січня 1944 р. було зосереджено велику кількість артилерії. За наказом командувача артилерії 5-ї армії тут були розташовані гармати і міномети 111-ї стрілецької дивізії, 7-го мехкорпуса і 1073-го винищувального протитанкового артилерійського полку¹⁰⁰.

Допоміжний удар завдавали дивізії 33-го гвардійського стрілецького корпусу. 13-та гвардійська і 214-та стрілецькі дивізії наступали у напрямку Зеленого Гаю, маючи на меті вийти на північні околиці Кіровограда. На дві інші дивізії 33-го корпусу – 6-ту і 9-ту гвардійські повітрянодесантні – покладалося завдання оволодіти Аджамкою.

Дві стрілецькі дивізії командувач 5-ї гвардійської армії залишив у резерві. 84-та дивізія зосереджувалася перед початком наступальної операції в околицях Знам'янки Другої, а 111-та перебувала біля Мошориного.

Згідно з задумом керівництва 2-го Українського фронту, мобільності наступальним діям піхотних частин 5-ї армії мав надати 7-й механізований корпус, яким командував генерал-майор Федір Катков. У складі корпусу було 49 танків Т-34, 40 гармат різного калібру, 17 мінометів 120-мм, 20 мінометів 82-мм, 37 самохідних установок та 954 бійців. Штаб мехкорпуса знаходився у селі Васине¹⁰¹. Під час наступальної операції 7-й мехкорпус мав підтримувати наступ дивізій 32-го корпусу на головному напрямку удару. Командування мехкорпуса наказало своїм підрозділам обходити великі населені пункти та вузли оборони ворога і стрімко рухатися вперед. Попереду наступала 41-ша гвардійська танкова бригада з десантом на танках, праворуч від неї 16-та, а зліва – 64-та механізовані бригади. У другому ешелоні наступала 63-тя мехбригада.

Кожна зі стрілецьких дивізій, які наступали на головному напрямку, отримала невеликі танкові групи з підрозділів 7-го мехкорпуса. Так,

⁹⁹ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 168. Л. 17.

¹⁰⁰ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 168. Л. 17.

¹⁰¹ Журнал боевых действий 7-го механизированного корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3436. Оп. 1. Д. 57. 1 об.

57-й танковий полк мав допомогти прорвати оборонні позиції німців 95-й і 97-й дивізіям. 100-та і 13-га гвардійська дивізії для цих цілей отримали по 5 танків. Після прориву ворожої оборони на глибину в 4 – 6 км танки мали повернутися в склад 7-го мехкорпуса¹⁰².

На 8 годину ранку 5 січня 1944 р. підрозділи 5-ї гвардійської армії були готові до проведення операції. Після майже годинної артилерійської підготовки вони одночасно з дивізіями армії генерал-лейтенанта Шумілова перейшли в наступ.

Відчутними були успіхи на ділянці головного удару – Коханівка – Суботці. Тут дивізії 32-го корпусу генерал-майора Олександра Родінцева прорвали ворожу оборону і змусили ворога залишити свої позиції. 5 січня червоноармійці зайняли Мілову Балку, Трепівку, Новополяну, Казарню, Барвінівку, Суботці¹⁰³. Було вбито 460 солдат і офіцерів вермахту, розбито 6 гармат різних калібрів, 9 станкових кулеметів, 8 автомашин, підбито 2 танки, 4 самохідних гармати, захоплено 24 полонених, декілька гармат, кулеметів, автомашин, бронемашин, один склад з боеприпасами. Втрати корпусу склали 290 поранених і 93 вбитих¹⁰⁴. Ось як прорив німецької оборони описується в «Журналі бойових дій» 95-ї гвардійської стрілецької дивізії полковника Андрія Олейнікова: *«В 9.00, сопровождаемая огнем артиллерии и минометов, пехота поднялась в атаку и овладела первой линией окопов противника. Последний начал успешное отступление, бросая оружие и теряя живую силу. Рота 290-го гвардейского стрелкового полка посаженная на танки, действовала как танковый десант. К 12.45 передовые батальоны форсировали р. Серебрянка... Во взаимодействии с 97-й гвардейской стрелковой дивизией 290-й гвардейский стрелковый полк овладел восточной частью Казарни»*¹⁰⁵.

7-й механізований корпус генерал-лейтенанта Федіра Каткова, який наступав разом з 32-м стрілецьким корпусом, 5 січня прорвав оборону німців і вирушив у напрямку Кіровограда. Опівдні 41-ша танкова

¹⁰² Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 168. Л. 17.

¹⁰³ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 168. Л. 23.

¹⁰⁴ Журнал боевых действий 32-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 897. Оп. 1. Д. 43. Л. 6.

¹⁰⁵ Журнал боевых действий 95-й гвардейской стрелковой дивизии. Период с 28.08.1941 по 31.05.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 9937. Оп. 1. Д. 23. Л. 163 об.

бригада оволоділа Трепівкою, після чого біля Долино-Кам'янки зустріла опір 217-го будівельного батальйону. Обійшовши його позиції, 41-ша танкова і 16-та механізована бригади надвечір 5 січня вийшли до околиць Великої Северинки, де з Лелеківки були атаковані 1-ю ротою 3-го полку 11-ї танкової дивізії (до 25 танків) і 10-м штрафним батальйоном (до 500 чол.). Третя бригада 7-го мехкорпуса – 64-та механізована – протягом 5 січня вела бої біля Казарні з 110-м розвідувальним загonom 10-ї дивізії, 103-м саперним батальйоном 14-ї дивізії і штабною ротою 7-го танкового полку (8 танків). Лише на ранок 6 січня вона прибула до Великої Северинки¹⁰⁶.

Таким чином, за перший день наступу дивізії 32-го гвардійського стрілецького корпусу і 7-го мехкорпусу досягли значних результатів – заглибилися у ворожу оборону на 25 км. Після того, як удар завдала радянська артилерія, а піхотинці зламали оборону ворога, бригади 7-го мехкорпуса стрімко вирушили вперед, у загальному напрямку на Велику Северинку. Німці нічого не змогли протиставити такому розвитку подій. Через пошкодження ліній зв'язку командування 10-ї танково-гренадерської дивізії отримало повну інформацію про ситуацію на лінії фронту не раніше 10 години. Генерал-лейтенанту Августу Шмідту доповіли, що сильний артилерійський обстріл призвів до значних втрат у дивізійних частинах, а радянська піхота за підтримки 60 танків у багатьох місцях прорвала оборону. Був поранений командир 110-го танкового батальйону капітан Массов, а сам підрозділ роз'єднаний на декілька окремих груп. Подібна ситуація спостерігалася й в інших полках і батальйоні. Тільки опівдні 5 січня німцям вдалося зібрати свої сили і частково відновити лінію оборони по обидві сторони від Казарні. Далі, після узгодження зі штабом XXXXVII-го танкового корпусу, оборонний фронт дивізії був відсунутий до Андрюсового. Так для 10-ї дивізії закінчився перший день наступу червоноармійців: вона втратила 620 бійців, а натомість знищила 28 танків¹⁰⁷. Значний відступ 10-ї дивізії спричинив розрив її спільної лінії оборони з 11-ю танковою дивізією. Саме через цей розрив й наступали радянські танки. 6 січня для локалізації прориву і стабілізації оборони

¹⁰⁶ Журнал боевых действий 7-го механизированного корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3436. Оп. 1. Д. 57. Л. 2 об.

¹⁰⁷ Schmidt A. Die Geschichte der 10. Infanterie-Division: 10. Infanterie-Division (mot), 10. Panzer-Grenadier-Division. 1941 – 1945. – P. 209.

командування XXXXVII-го корпусу направить на цю ділянку фронту 3-тю танкову дивізію, котра знаходилася у резерві.

Іншим був темп наступальних дій радянських дивізій 33-го гвардійського стрілецького корпусу – 13-ї гвардійської і 214-ї стрілецьких та 6-ї і 9-ї гвардійських повітрянодесантних – на лівому крилі 5-ї гвардійської армії. На цій ділянці фронту німці активно застосовували артилерійський вогонь, а також здійснили протягом 5 січня декілька контратак. Так, о 9.35 із західних околиць Новомиколаївки радянські війська атакувала рота піхоти за підтримки двох танків, опівдні німці знову

**Командуючий 5-ю гвардійською
армією генерал-лейтенант
Олексій Жадов.**

Фонди Кіровоградського обласного
краєзнавчого музею

здійснили наступ, але вже кількістю 6 танків. О 13 годині з Барвінівки прибуло дві самохідних гармати, котрі обстріляли бойові порядки червоноармійців. Вогонь по позиціях радянських військ вели також три бронетранспортери і 8 танків з околиць Суботців та 5 танків з гаю, котрий розміщувався північно-східніше Червоного Яру. Отже, 5 січня закінчилося для 33-го корпусу невдало – просування вперед на Аджамському напрямку не було. Ситуація змінилася наступного дня, коли його дивізії досягли перших успіхів.

Вечором 5 січня 1944 р. командарм Жадов уточнив завдання своїм військам. 32-му стрілецькому і 7-му механізованому корпусам було наказано продовжити переслідування відступаючих німецьких підрозділів та розвинути наступ у загальному напрямку на Обознівку і роз'їзд Лелеківка.

У підсумковому результаті вони повинні були, взаємодіючи з дивізіями 33-го гвардійського корпусу, оволодіти Кіровоградом і ввечері 6 січня вийти на рубіж Осикувате – роз'їзд Лелеківка. Командир 33-го гвардійського корпусу отримав завдання частиною дивізій рухатися до північних околиць Кіровограда, а 6-ю і 9-ю гвардійськими

повітрянодесантними дивізіями – звільнити Аджамку. Далі належало вибити німців з Кіровограда і досягнути рубежу роз'їзд Лелеківка – Соколівські Хутори¹⁰⁸.

У полосі наступу 32-го корпусу діяв також 8-й механізований корпус. Він був переданий під керівництво командувача 5-ї армії в ніч з 5 на 6 січня зі складу 5-ї гвардійської танкової армії. 8-й мехкорпус повинен був сприяти розвитку подальшого наступу армії Жадова. Генерал-полковник Ротмістров негативно сприйняв таке рішення, адже, він прагнув використати мехкорпус на ділянці своєї армії. Необхідність уведення в бій підрозділу дійсно була, оскільки у перший день наступу піхота 7-ї армії не зуміла самостійно прорвати німецьку оборону, тому їй на допомогу були надіслані 18-й і 29-й танкові корпуси. За початковим задумом, вони мали не проривати першу лінію оборони гітлерівців, а розвивати стрімкий наступ вже після того, як для цього будуть створені умови. Так як цього не відбулося, виникла загроза, що танкові корпуси будуть скуті боями і не зможуть обійти Кіровоград з південно-східного напрямку. У такій ситуації в нагоді ставав 8-й мехкорпус. На ці ризики наголошував Ротмістров у розмові з представником Ставки Верховного Головнокомандування, координатором наступу 1-го і 2-го Українських фронтів Георгієм Жуковим, який ввечері 5 січня приїхав на командний пункт 5-ї танкової армії. Однак як показав подальший розвиток подій, побоювання Ротмістрова не виправдалися. Ліквідовуючи прорив на півночі Кіровограда, німці вночі з 5 на 6 січня перекинули туди частину сил з полоси наступу 7-ї і 5-ї танкової армій. Таке переміщення, з одного боку, дало можливість гітлерівцям 6 січня зупинити значне просування вперед 32-го стрілецького корпусу, а з іншого – послабило їхні позиції на півдні. Цим відразу ж скористалися армія Шумілова і, особливо, танки Ротмістрова. Нагадаємо, що надвечір 6 січня вони вийшли вже до околиць Кіровограда і взяли під контроль шосейну дорогу Кіровоград – Рівне.

О 8.30 6 січня війська 5-ї гвардійської армії перейшли в наступ. Протягом дня на ділянці 32-го корпусу частини 110-ї гвардійської стрілецької дивізії разом з 89-ю дивізією 53-ї армії вийшли на західний берег р. Інгул і вели бій на південно-західній околиці Лозуватки та західніше Великої Северинки. 97-ма дивізія, яка наступала півден-

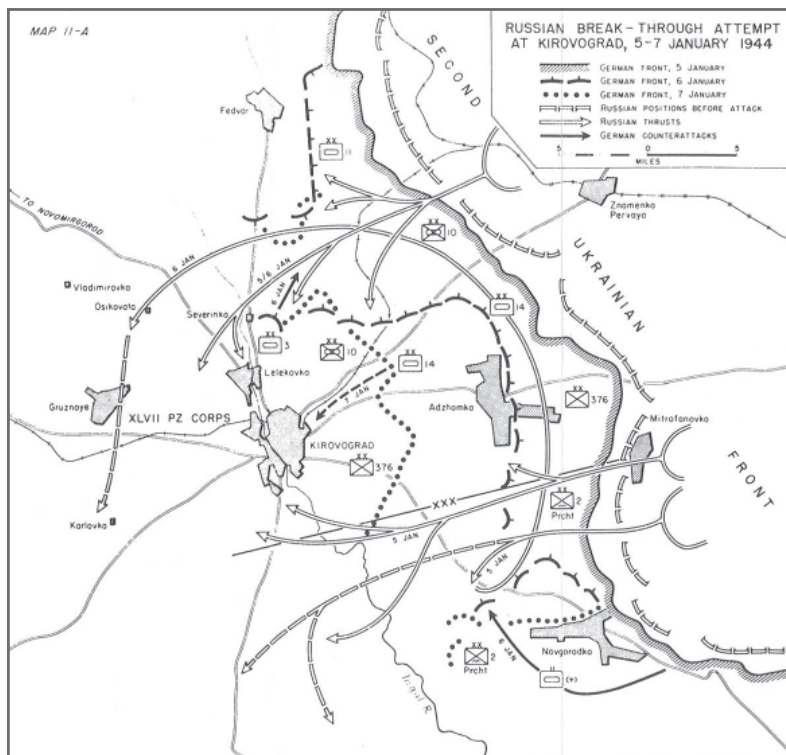
¹⁰⁸ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 168. Л. 25 – 26.

ніше, 6 січня відбивала контратаки ворога біля південних околиць Великої Северинки і північніше Червоного Кута, а 95-та вела бій не-подалік Андросового.

У ніч з 5 на 6 січня німці посилили свої позиції на цій ділянці фронту. Для ліквідації прориву дивізій 5-ї армії і бригад 7-го мехкорпуса вони перекинули частину особового складу і техніки з підрозділів, котрі оборонялися південніше Кіровограда – перед 7-ю і 5-ю танковою арміями, а, головне, направили туди 3-тю танкову дивізію. Вранці 6 січня німці контратакували 32-й стрілецький і 7-й механізований корпуси. Зі сторони Нововасилівки удару завдав батальйон піхоти і 15 танків, з Осикуватого – батальйон піхоти і 25 танків, з Лелеківки – 30 танків і 40 бронетранспортерів. Також позиції радянських військ бомбила авіація. Німецькі літаки завдали удару по Казарні, де розміщувався запасний командний пункт 32-го стрілецького корпусу, зруйнувавши його вузол зв'язку¹⁰⁹.

Детальніше слід розповісти про атаку 3-ї танкової дивізії генерал-майора Фріца Байерлейна, проведену вранці 6 січня у напрямку на північ та північний схід від Кіровограда. Вона була спрямована передусім проти 7-го механізованого та 32-го стрілецького корпусів, які на тій території прорвали німецьку оборону. Нагадаємо, що 3-тя дивізія перебувала в тилу 8-ї польової армії, в Кіровограді. Її мали відправити на іншу ділянку фронту. Однак загроза наступу радянських військ змінила ці плани: дивізію передали як резерв XXXXVII-му корпусу. Вранці 5 січня генерал-майор Байерлейн, розмовляючи телефоном з командиром XXXXVII-го танкового корпусу генералом Ніколаусом фон Форманом, отримав від нього наказ наступного дня вирушити на північний схід від Кіровограда, щоб закрити розрив лінії фронту, який утворився між позиціями 11-ї танкової і 10-ї танково-гренадерської дивізій. 10-та дивізія, зазнавши серйозних втрат, відступала на південний захід. Південніше позицій, які вона займала, ситуація для німців також була складною: 14-та дивізія змушена була 5 січня відступити із займаної лінії оборони до Аджамки. Більш того, радянські війська розірвали її з'єднання з 376-ю піхотною і 2-ї парашутною дивізіями, які займали оборону на ділянці Аджамка – Новгородка. Командир 14-ї дивізії генерал-майор Мартін Унрейн на допомогу 376-й дивізії направив 12 танків.

¹⁰⁹ Журнал боевых действий 32-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 897. Оп. 1. Д. 43. Л. 6.

Бойові дії під Кіровоградом (5 – 7 січня 1944 року).

German Defense Tactics Against Russian Breakthroughs (Historical Study)

І хоча основна атака повинна була відбутися 6 січня, Байерлейн вирішив о 15.00 направити першу частину своїх танків – посилений розвідувальний батальйон майора Курта Дайхена – в напрямку Трепівки. Однак до того часу, коли німецькі танки прибули до місця призначення, червоноармійці пройшли околиці Трепівки і рухалися далі у західному напрямку. О 6.00 6 січня 3-тя танкова дивізія, в авангарді якої діяли 6-й танковий полк капітана Бото Кенінга і 3-й танково-гренадерський полк капітана Карла-Хайнца Бранта, атакувала радянські 95-ту і 97-му гвардійські стрілецькі дивізії північно-східніше Лелеківки –

було знищено декілька танків Т-34 і 15 76-мм гармат¹¹⁰. До кінця дня німці просунулися вперед на 8 км і зайняли позиції на висоті північніше Рожнятівки. Генерал-майор Байєрлейн розраховував з'єднатися з підрозділами 11-ї танкової дивізії генерал-лейтенанта Венда фон Вітерсхайма. Але через велику глибину снігового покриву частини постачання не встигали за передовими загонами дивізії, яким згодом стало бракувати пального і боєприпасів. Тому було вирішено зупинити атаку. До розташування передових загонів 11-ї дивізії залишалося всього 5 км. Повернувшись до дивізійного штабу в Лелеківці, Байєрлейн, порадившись з начальником оперативного відділу підполковником Вільгельмом Фосом, вирішив відступати на захід, аби дивізія повністю не потрапила в оточення. Також командир 3-ї танкової дивізії наказав головному лікареву Мору організувати евакуацію госпіталю з Кіровограда¹¹¹. До речі, в медичному закладі деякий час працював командир санітарного взводу 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії капітан Бажанов. У грудні 1943 р. він потрапив у полон неподалік станції Медерове і після допиту в штабі 376-ї піхотної дивізії в Аджамці був направлений у госпіталь № 2/376, який розташовувався в обласному центрі. 6 січня 1944 р. йому вдалося втекти, а наступного дня в околицях Бережинки зустріти червоноармійців¹¹².

Одночасно з наступом 3-ї танкової дивізії радянські війська вранці 6 січня атакувала бойова група 14-ї танкової дивізії. Спочатку вона разом із саперним батальйоном оволоділа Червоним Кутом, а згодом сусіднім селом Рожнятівкою. Тут група здійснила зупинку для того, щоб дочекатися підходу підрозділів 3-ї дивізії¹¹³. До речі, саме з цими подіями пов'язані дії молодшого лейтенанта, командира танка Т-34 84-го окремого танкового полку 7-го мехкорпуса Кіма Шатила, за які він отримав звання Героя Радянського Союзу. У нагородному листі вказується, що, помітивши скупчення ворожої техніки, автотранспорту і піхоти поблизу висоти 186,9, він відкрив по них вогонь, вивівши з ладу декілька танків, знищивши до роти солдат і офіцерів та нібито

¹¹⁰ Mactaggart P. Escape from Kirovograd. – P. 67.

¹¹¹ Armored Bears: The German 3rd Panzer Division in World War II. Vol. 2 / Veterans of the 3rd Panzer Division. Mechanicsburg, 2013.

¹¹² Выписка из журнала боевых действий 9-й гвардейской воздушнодесантной дивизии 5-й гвардейской армии за январь 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп.4852. Д. 188. Л. 7.

¹¹³ Грамс Р. 14-я танковая дивизия. С. 188.

роздавив пів сотні автомашин. Під час бою його танк був підбитий. Екіпаж загинув, урятуватися вдалося лише Шатілу, якого знайшли обгорілим біля Т-34¹¹⁴.

Таким чином, після проведених атак 6 січня гітлерівцям вдалося зупинити наступ 32-го корпусу. Його підрозділи не зуміли просунутися вперед і продовжували розташовуватися неподалік Великої Северинки і Підгайців.

На лівому фланзі 5-ї армії, дивізії 33-го корпусу звільнили від німців Павло-Миколаївку, Новороманівку, Медерове, Новоолександрівку, Нововолодимирівку, Молодецьке. Частини 9-ї повітрянодесантної дивізії оволоділи центральною і південною частиною Аджамки. Слід зазначити, що 6 січня німецьке командування починає поступове відведення своїх військ з оборонного рубежу на р. Аджамка на захід, до Кіровограда. Це було спричинене тим, що на той час радянські війська вже просунулися значно вперед на півночі та півдні, і таким чином створювалася загроза потрапляння в оточення біля Аджамки. Незважаючи на натиск, німці контратакували радянські війська. Наприклад, на роз'їзді Канатове вогонь вели два бронепотяги, які о 18.00 прибули з Кіровограда. Активно діяла німецька авіація¹¹⁵.

7 січня 1944 р. стало переломним днем у битві за Кіровоград. Вже надвечір 7 січня німцям стало зрозуміло, що місто не втримати. Уночі 14-та танкова дивізія залишила місто і відступила до Лелеківки. Там вже перебували 10-та танково-гренадерська й 376-та піхотна дивізії. Також гітлерівці контролювали роз'їзд Лелеківка залізничної дороги Кіровоград – Шостаківка. Протягом 7 – 9 січня 1944 р. зазначені дивізії перебували в Лелеківки і Злодійській Балці в оперативному оточенні. Нагадаємо, що 18-й танковий корпус 5-ї танкової армії, який протягом 5 – 6 січня обійшов Кіровоград з півдня, вийшов до околиць Нової Павлівки і 7 січня перекрив шосейну дорогу Кіровоград – Рівне. У той же час у ніч з 6 на 7 січня бригадам 7-го мехкорпуса було наказано о 22.30 розпочати наступ і на ранок 7 січня захопити роз'їзд Лелеківка залізничної дороги Кіровоград – Шостаківка та взяти під контроль шлях Кіровоград – Велика Виска для того, щоб перекрити

¹¹⁴ Наградной лист Шатила Кима Дмитриевича. 13.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф.33. Оп. 793756. Ед. хр. 54. Л. 151 – 151 об.

¹¹⁵ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 168. Л. 28.

дорогу для відступу німців із обласного центру у західному напрямку. Однак 7-му мехкорпусу вдалося лише частково виконати поставлене завдання.

Оцінюючи результати наступу 2-го Українського фронту протягом 5 – 6 січня 1944 р., можна з упевненістю стверджувати, що йому вдалося зламати оборону німецьких військ і згідно з затвердженим початковим планом наступальної операції обійти Кіровоград з північно-східної і південно-східної сторін. Унаслідок цього перед дивізіями 8-ї польової армії – 14-ю танковою, 10-ю танково-гренадерською і 376-ю піхотною, які тримали оборону на східному березі р. Аджамка, нависла загроза потрапляння в оточення. Ратуючись від цього, вони відступили спочатку до Кіровограда, а потім до Лелеківки і Злодійської Балки.

РІЗАВЯНЕ ЗВІЛЬНЕННЯ

Оволодіння Кіровоградом було надважливим завданням для 2-го Українського фронту під час його наступу в першій половині січня 1944 року. Без взяття цього міста радянські війська не могли ні повністю, ні частково реалізувати директиву Ставки Верховного головнокомандування № 30272 від 29 грудня 1943 року. Нагадаємо, що в ній захоплення Кіровограда було першим завданням фронту, виконання якого відкривало перед ним кінцеву мету – вихід неподалік Первомайська на р. Південний Буг і зустріч там з військами 3-го Українського фронту генерала армії Родіона Малиновського. Таким чином планувалося розколоти оборонні позиції 8-ї польової армії генерала піхоти Отто Велера і 6-ї армії генерал-полковника Карла-Адольфа Холіда групи армій «Південь».

Важливе значення Кіровоград мав і для німців. Через обласний центр пролягали залізнична і автомобільні дороги, якими здійснювалося постачання 8-ї польової армії і частково 1-ї танкової армії, чий штаб в грудні 1943 р. розміщувався в Бобринці. До Кіровограда прибували нові дивізії вермахту, які потім відправлялися на фронт. Активно гітлерівці використовували також місцевий аеродром. У Кіровограді

розташовувалися тиллові підрозділи 8-ї армії, а також збірний пункт аварійних машин. Так, на початку листопада 1943 р. до міста прибув підбитий танк Т-IV 24-ї танкової дивізії. Його радист оберсфрейтор Міхаель Брюннер залишив спогади про своє перебування в Кіровограді. Він відзначав, що місто було великим прифронтовим перевалочним пунктом, переповненим тисячами солдат. В обласному центрі Брюннер перебував до початку грудня, а потім його танк разом з іншою пошкодженою технікою був завантажений на платформи і залізницею відправлений далі. Одночасно з німецьким танкістом місто залишили медичні сестри місцевого санаторію, працівники радіостанції «Густав» та польової пошти. Це на думку оберсфрейтора означало, що *«Кіровоград скоро здадут...»*¹¹⁶. Окрім тиллових служб, в обласному центрі розташовувався штаб 8-ї армії, який здійснював оперативне керівництво її підрозділами під час боїв на сході Кіровоградщини у вересні – грудні 1943 року. Начальником штабу був генерал-майор Ганс Шпейдель, у післявоєнний час один з керівників Організації Північно-атлантичного договору (НАТО). З середини вересня до початку жовтня 1943 р. в Кіровограді розміщувався також штаб групи армій «Південь», якою командував генерал-фельдмаршал Еріх фон Манштейн.

Помітне місце Кіровоград займав у системі оборони групи армій «Південь» у центральній та нижній течії р. Дніпро. Його стратегічне значення полягало в тому, що він знаходився між двома виступами німецьких військ на лінії фронту – Канівським і Нікопольським. Тому відступ гітлерівців на кіровоградському напрямку створював загрозу флангам 1-ї танкової армії, котра займала позиції біля Нікополя і 4-ї танкової армії, яка вела бої з 1-м Українським фронтом на Канівському виступі. Втрата Кіровограда і подальший вихід військ 2-го Українського фронту на рубіж Умань – Первомайськ призводили до знищення 8-ї армії і ставили в складне положення 1-шу танкову та 6-ту армії.

Кіровоград розташовувався приблизно в центрі ділянки фронту, яку займали корпуси 8-ї польової армії, штаб якої у січні 1944 р. розташовувався в Новоукраїнці. Загалом її оборонні позиції на початку 1944 р. сягали приблизно 260 км і простягалися орієнтовно від околиць Сміли до Кривого Рогу. Згодом її фронт скоротився за рахунок того, що 1-шу танкову армію з-під Нікополя перекинули на північ, на допомогу

¹¹⁶ Брюннер М. На танке через ад. Німецький танкіст на Восточном фронте. Москва, 2009. С. 91 – 94.

військам 4-ї танкової армії, позиції якої успішно атакував 1-й Український фронт в ході Житомирсько-Бердичівської операції (23 грудня 1943 – 14 січня 1944 рр.). Таким чином, 1-ша танкова армія зайняла ділянку фронту між 4-ю танковою і 8-ю арміями. Це призвело до скорочення позицій 8-ї армії, яка тепер протистояла лише 2-му Українському фронту. Під час цього перегрупування з 8-ї армії до 1-ї танкової армії був переданий III-й танковий корпус. Взамін вона отримала LIІ-й армійський корпус зі складу 6-ї армії.

Кіровоград знаходився в секторі дій XXXXVII-го танкового корпусу, яким командував генерал танкових військ Ніколаус фон Форман. Надалі саме на нього покладалося завдання обороняти обласний центр. Власне кажучи, XXXXVII-й танковий корпус на початку січня 1944 р. був більше схожий на армію, ніж на корпус. Коли генерал Форман прийняв його під своє командування, в корпусі було аж сім дивізій – 376-та, 320-та, 282-га, 106-та піхотні, 14-та і 11-та танкові та 10-та танково-гренадерська дивізії. Це, вочевидь, пояснювалося протяжністю лінії фронту, яку мав обороняти корпус – майже 100 км. Незважаючи на таку кількість підрозділів, які знаходилися далеко від оптимального стану, XXXXVII-й танковий корпус практично не мав резервів, тобто всі перелічені дивізії розташовувалися на фронті. Лише після того, як стало цілком зрозуміло, що наступ радянських військ у найближчий час невідворотний, генералу Форману як резерв передали 3-тю танкову дивізію, котра розташовувалася в Кіровограді. Але і її кондиції були не оптимальними. Командир дивізії генерал-майор Фріц Байерлейн, який раніше був начальником штабу Африканського корпусу генерал-фельдмаршала Ервіна Роммеля, пише: *«Нехватка поставок, пополнения как людей, так и транспортных средств и превосходящие силы противника – вот с чем мы столкнулись в Африке и с чем мы столкнулись в России. Я заменил душную жару Африки на сильный степной холод. Также мы недавно участвовали в киевском контрнаступлении. Наши танки были изношены, даже несмотря на то, что наши механики усердно работали над тем, чтобы они были исправны»*¹¹⁷.

Позиції XXXXVII-го танкового корпусу простягалися від північно-східних околиць Олександрівки до Митрофанівки. З півночі на південь його дивізії розташовувалися на лінії фронту приблизно в такому по-

¹¹⁷ Mactaggart P. Escape from Kirovograd. P. 64.

рядку: між Любомиркою і Красносіллям – 282-га, 106-та і 320-та піхотні, від Красносілля до Суботців – 11-та танкова і 10-та танково-гренадерська, від Суботців до Митрофанівки – 14-та танкова і 376-та піхотна. Велика протяжність фронту в поєднанні з невеликою кількістю особового складу і техніки не давали можливість створити суцільного рубежу оборони. Тому німцями була застосована система опорних пунктів і лише на окремих ділянках були вириті траншеї та створені міні поля. Такій обороні бракувало глибини. Відтак, подолавши її першу лінію радянські війська надалі наступали майже безперешкодно. Друга лінія оборони ворога на р. Аджамка не становила значної загрози для червоноармійців. Слабкість німецької оборони визнавав командувач 2-го Українського фронту генерал армії Іван Конєв, який писав: «...оборона противника, построенная по системе сооружений полевого типа, была недостаточно глубокой и на ряде участков была занята недоукомплектованными, основательно потрепанными в предыдущих боях, но еще боеспособными соединениями врага.

*Основу обороны составляли огонь пехотного автоматического оружия, контратаки пехоты и танков, а также массированный огонь артиллерии и минометов...»*¹¹⁸.

Радянські війська мали значну перевагу над німцями, зокрема, в кількості особового складу. Наприклад, якщо взяти 10-ту танково-гренадерську дивізію з 3 692 бійцями, яка обороняла 18 км фронту¹¹⁹, то їй протистояли три дивізії 32-го гвардійського стрілецького корпусу 5-ї гвардійської армії, кожна з яких мала від 4 256 до 5 500 осіб¹²⁰. Зауважимо, що 5 січня радянські війська досягли значних успіхів саме на ділянці 10-ї дивізії. Її підрозділи розташовувалися північніше і південніше від Суботців, а штаб – в Андросовому. Сюди підрозділ прибув 11 грудня 1943 року.

Показово перевагу Червоної армії над XXXXVII-м танковим корпусом 8-ї польової армії демонструє їхнє співвідношення в танках і самохідних артилерійських установках. Генерал армії Іван Конєв у

¹¹⁸ Конєв И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1944. С. 83.

¹¹⁹ Die Abwehrschlacht im Raum von Kirowograd 5. – 17.1.1944 // ЦАМО РФ. Ф.500. Оп. 12472. Д. 584. Л. 5.

¹²⁰ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 168. Л. 6.

своїх мемуарах відзначає, що на головному напрямку удару, тобто на кіровоградському, було зосереджено 100% танкових і моторизованих сил 2-го Українського фронту. А це щонайменше майже 400 танків та більше 80 САУ. В розпорядженні командувача XXXXVII-м корпусом було 56 танків і 109 САУ¹²¹. Звичайно, вказана кількість бойової техніки в німців може коливатися, і, швидше всього, в бік збільшення, але якою б ця кількість не була, вона все одно буде меншою, ніж у червоноармійців. Збільшення концентрації німецьких танків і САУ під Кіровоградом відбулося після того, як сюди прибули елітні підрозділи вермахту – 3-тя танкова дивізія СС «Мертва голова» і танково-гренадерська дивізія «Велика Німеччина». Однак це сталося вже після того, як місто було втрачене для німців, а тому вони взяли участь лише в зупинці подальшого наступу 2-го Українського фронту, а не в битві за Кіровоград.

Компенсувати брак бойової техніки і живої сили німці намагалися за допомогою артилерії. Згідно з документами оперативного відділу штабу 8-ї армії 5 – 6 січня німецька артилерія випустила 177 тис. снарядів, а радянська – 29 тис.¹²²

Генерал Ніколаус фон Форман зазначав у своїх спогадах, що, отримуючи вказівки щодо дій на посаді командувача корпусом, йому було наказано утримувати зайняті позиції будь-якою ціною. Навіть незначні тактичні кроки на кіровоградському напрямі Форману слід було узгоджувати з вищим керівництвом. *«Приказ Гитлера любой ценой держать фронт сделал невозможным мобильную войну... Недооценка сил Советского Союза и в то же время переоценка имеющихся германских сил привела к приказам удерживать Никополь, Кировоград и Канев, которые должны были стать плацдармом для продолжения войны на Востоке...»*, – згадував командувач XXXXVII-го корпусу¹²³.

Наступ військ 2-го Українського фронту не став для німців чимось неочікуваним. Їхня розвідка, а також пошкваллення радянських радіо-переговорів вказували, що відбувається підготовка до наступальної

¹²¹ German Defense Tactics Against Russian Breakthroughs (Historical Study). Center of Military History United States Army. P. 74.

¹²² Die Abwehrschlacht im Raum von Kirowograd 5. – 17.1.1944 // ЦАМО РФ. Ф.500. Оп. 12472. Д. 584. Л. 6.

¹²³ Vormann N. The battle of Korsun – Cherkassy. The Encirclement and Breakout of Army Group South, 1944. Translated by Geoffrey Brooks. Havertown, 2018.

операції. 3 січня командувач 8-ю армією генерал Велер обговорив з генерал-фельдмаршалом Еріхом фон Манштейном, командувачем групою армій «Південь», загрозу наступу Червоної армії і заходи, яких необхідно було вжити, щоб його зупинити. 4 січня в «Журналі бойових дій» 8-ї армії був зроблений запис про неминучість радянського удару¹²⁴.

Вранці 5 січня 1944 р. війська 2-го Українського фронту розпочали наступальну операцію. Після майже годинної артилерійської підготовки в наступ перейшли стрілецькі частини за підтримки танків, а потім, коли оборона була прорвана, рушили танкові та моторизовані корпуси. Вони, нагадаємо, мали на меті обійти Кіровоград з північної і південної сторін. Генерал-майор Байєрлейн так згадував про початок радянського наступу, зокрема артилерійського обстрілу: *«Моя штаб-квартира находилась к западу от Кировограда, но мы ясно слышали гром этого разрушительного обстрела. Я немедленно приказал дивизии перейти в полную боевую готовность. После этого я посетил некоторые из моих подразделений, которые занимали передовые оборонительные позиции, чтобы понять, как идут дела в нашем секторе. Затем мой водитель вернулся в мой боевой штаб в Лелековке (примерно в трех километрах к северо-востоку от Кировограда)»*¹²⁵.

Найбільшого успіху було досягнуто на півночі: дивізії 5-ї гвардійської армії і бригади 7-го механізованого корпусу завдали удару по позиціях 10-ї танково-гренадерської дивізії, змусивши її відступити. Німці втратили 30 гармат, з яких 15 – зенітних. Через розрив, який утворився між підрозділами 10-ї і 11-ї танкової дивізій, пройшли радянські танки. Відступ 10-ї дивізії, яка втратила 620 чол. з 3 692, створив загрозу лівому флангу 14-ї танкової дивізії. Її командир генерал-майор Мартін Унрейн терміново направив бойову групу до автомобільної дороги Суботці – Кіровоград. І хоча цій групі вдалося зупинити наступ червоноармійців по шосе в напрямку обласного центру, вона все ж не мала необхідних ресурсів для закриття прориву на фронті. Тому їй на допомогу направили посилений розвідувальний танковий батальйон, а згодом з дивізійного резерву – саперний батальйон¹²⁶.

¹²⁴ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». Москва, 2010. С. 28.

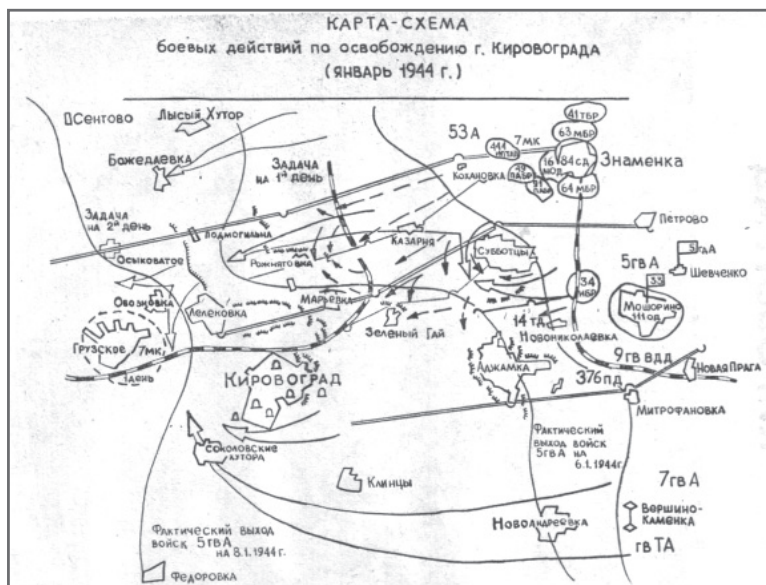
¹²⁵ Mactaggart P. Escape from Kirovograd. P. 66.

¹²⁶ Грамс Р. 14-я танковая дивизия. 1940 – 1945. С. 188.

На південному напрямку Червона армія не здобула таких результатів 5 січня. 376-та піхотна дивізія генерал-майора Отто Шварца нав'язала стрілецьким частинам 7-ї гвардійської армії генерал-лейтенанта Михайла Шумілова бій на передньому краї фронту, і ті, пройшовши вперед лише до 2 км, не створили умов для розвитку наступу корпусів 5-ї гвардійської танкової армії. Тому опівдні 5 січня її командувач генерал-полковник Павло Ротмістров вводить у бій 18-й і 29-й корпуси, які мали завершити прорив німецької оборони. До кінця дня радянські танки декілька раз були атаковані гітлерівцями і не досягли значних результатів. Натомість вони зазнали великих втрат. Наприклад, у 18-му корпусі було знищено 10 танків, а виведено з ладу – 23¹²⁷. Загалом нараховувалося 108 бойових машин. Таким чином, за перший день наступу корпус втратив третину танків. Не кращою була ситуація з 29-м корпусом: його 25-та бригада за перший день боїв не дорахувалася майже 50 танків Т-34 (всього було 59). Події, про які йде мова, відбулися північно-східніше Плавнів. Значну частину радянських танків знищив 3-й батальйон 36-го танкового полку 14-ї танкової дивізії. Під загальним керівництвом командира 9-ї роти оберлейтенанта Ганса-Йохана Кюна 4 танки Т-IV і 7 штурмових гармат (StuG III) зустріли 45 радянських бойових машин біля дороги Новоолександрівка – Новгородка, на 3 км північно-західніше висоти 187,9. У «Журналі бойових дій» 3-го танкового батальйону вказується, що було знищено 24 танки Т-34, після чого німці повернулися у місце свого розташування в Аджамці. Пізніше 3-й танковий батальйон брав участь у боях за роз'їзд Лелеківка.

У липні 1944 р. заступник начальника оперативного відділу штабу 7-ї гвардійської армії підполковник Хижняков підготував і відправив у відділ вивчення досвіду війни штабу 2-го Українського фронту детальний опис дій армії під час битви за Кіровоград. У ньому причини невдалого наступу 5 січня пояснювалися так: *«а) Пехота не использует огневой вал артиллерии и не сближается с противником на минимальное расстояние, в силу чего противник встречает атакующую пехоту организованным огнем уцелевших огневых точек еще до подхода ее на действительный бросок в атаку. В результате этого понесли значительные потери. Так, например: за 5.1.44 – убито 271, ранено 1 365 чел.»*

¹²⁷ Журнал боевых действий 18-го танкового корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3415. Оп. 1. Д. 53. Л. 50.

Бойові дії під Кіровоградом у січні 1944 року.

Книга Памяти Украины. Кировоградская область

б) стрелковые подразделения отстают на значительное расстояние от танков непосредственной поддержки пехоты, тем самым не используют броневую защиту и огневую мощь танков»¹²⁸.

До вищесказаного слід додати й те, що на лінії наступу армій Шумілова і Ротмістрова була недостатньо якісно проведена розвідка. Внаслідок цього артилерія подавила лише невелику частину оборонних позицій і засобів ворога, решту змушені були знищувати вже піхота і танки.

У ніч з 5 на 6 січня командування XXXXVII-го танкового корпусу вирішило відвести дивізії на нову лінію оборони, яка проходила по лівому березі р. Аджамка, і таким чином завдяки скороченню фронту вивільнити підрозділи для завдання контрудару. Вночі на лівому

¹²⁸ Кировоградская операция войск 7-й гвардейской армии (с 5 по 9 января 1944 г.) // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1217. Л. 26.

фланзі 14-ї танкової дивізії були зосереджені всі резервні танки, які були під командуванням генерал-майора Унрейна. Їхнє завдання: вранці 6 січня разом з саперним батальйоном атакувати червоноармійців поблизу Червоного Кута і Рожнятівки. До обіду 6 січня бойова група зайняла вказані населені пункти, але зупинила подальший наступ для того, щоб дочекатися підрозділів 3-ї танкової дивізії. Вони прибули надвечір і з настанням темряви зайняли висоти поблизу Рожнятівки. Загалом для 14-ї дивізії другий день радянського наступу пройшов зі змінним успіхом. Незважаючи на те, що вдалося витримати оборону по березі р. Аджамка та навіть здійснити декілька контратак, її позиції були розтягнуті і вона не мала жодних резервів. У ще більш гіршому стані перебували сусідні з 14-ю дивізією – 10-та танково-гренадерська і 376-та піхотна.

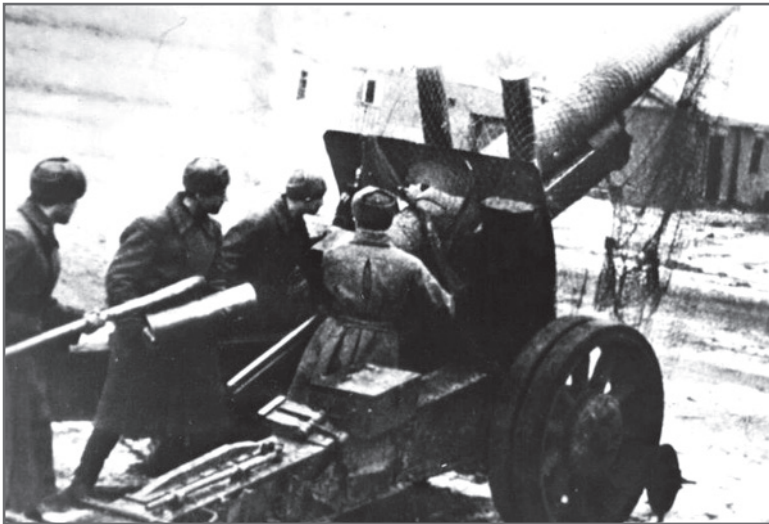
Вечором 6 січня німці знову перегрупували свої війська. 10-та і 376-та дивізії отримали завдання залишити свої позиції і, відступивши до Кіровограда, зайняти його кругову оборону. 14-та дивізія мала наступати на південь для того, щоб закрити тамтешній розрив лінії фронту¹²⁹. Однак цим планам не судилося збутися. Тому що вранці 7 січня в південній і південно-східній частині Кіровограда з'явилися радянські війська і 14-й танковій дивізії було наказано вступити з ними в бій. Тим часом 376-та і 10-та дивізії залишили східні околиці міста і зосередилися в Лелеківці.

Отже, радянські війська досягли Кіровограда вже на початок третього дня наступальної операції. З південного сходу в місто ввійшли полки 297-ї стрілецької дивізії 7-ї гвардійської армії і бригади 29-го та 18-го танкових корпусів 5-ї гвардійської танкової армії. 7 січня стало днем, коли бої велися безпосередньо на вулицях Кіровограда. Радянським військам протистояла 14-та танкова дивізія.

Вранці 6 січня 297-а стрілецька дивізія полковника Андрій Ковтун-Станкевича вибила німців з Покровського і зосередилася західніше цього населеного пункту. Потім, оволодівши спільно з 29-м танковим корпусом Клинцями, її 1055-й і 1059-й стрілецькі полки розташувалися ввечері 6 січня біля Неопалимівки. О 18 годині комдив зустрівся з командувачем 29-го корпусу генерал-лейтенантом Іваном Кириченком, який повідомив, що має намір уночі атакувати Кіровоград. Узгодивши

¹²⁹ German Defense Tactics Against Russian Breakthroughs (Historical Study). Center of Military History United States Army. P. 74 – 75.

свої дії, а також отримавши дозвіл командування 33-го стрілецького корпусу, полковник Ковтун-Станкевич і генерал-лейтенант Кириченко вирішили розпочати штурм міста о 24.00 6 січня. Однак згодом атаку перенесли на 3 годину 7 січня, оскільки командир 303-ї стрілецької дивізії повідомив, що його підрозділи зможуть зайняти бойову готовність і відповідно прикрити лівий фланг 297-ї дивізії не раніше вказаного часу. На початок операції зі звільнення Кіровограда полки дивізії полковника Ковтун-Станкевича розташовувалися таким чином: 1057-й відбивав контратаки південно-східніше Бережинки, 1059-й зосереджувався південно-східніше Завадівки, а 1055 – біля Неопалимівки.

Бой на околиці Кіровограда.

Фонди Державного архіву Кіровоградської області

О 3.00 7 січня 297-ма дивізія розпочала штурм Кіровограда. 1059-й і 1055-й стрілецькі полки вже близько 5.30 увійшли до його передмістя – Кущівки. Обороняючи передмістя Кіровограда, гітлерівці влаштували свої позиції у вигляді траншей. Вони розташовувалися в 500 м західніше Кущівки і північніше дороги Кущівка – Покровське. Далі продовжуючи наступ, полки 297-ї дивізії о 10.00 дісталися центру міста і зайняли позиції біля трьох його церков – Успенської, Преображенської

і Володимирівської. Після цього один батальйон 1055-го полку переправився через р. Інгул і вступив у бій з німцями поблизу фортеці Святої Єлисавети, а інший – рушив до центральної площі, а також мікрорайону Велика Балка. 1059-й полк тим часом зайняв мікрорайон Ковалівка та місцеву залізничну станцію, яку його батальйони взяли під контроль приблизно о 15 годині. Наведемо фрагмент спогадів командира 1059-го полку старшого лейтенанта Кривоспицького: *«Командир поставив мне задачу – пробиться к станции Кировоград и занять ее. Уяснив обстановку, я выслал вперед разведчиков младшего лейтенанта Необутова и ночью занял исходное положение на южной окраине пригорода Куцевка. Скрытно от противника батальон принял боевой порядок углом вперед: слева рота лейтенанта Козлова, впереди рота лейтенанта Федоренко, справа рота лейтенанта Барсукова.*

Вскоре разведка обнаружила боевое охранение немцев и рассеяла его автоматнo-пулеметным огнем. Батальон, открыв стрельбу из всех видов оружия, перешел в наступление. Взвода взаимодействовали хорошо. Сбив мелкие группы автоматчиков противника с их позиций, мы обратили гитлеровцев в бегство и заняли две параллельные улицы, идущие к северной окраине города.

Здесь я приказал роте офицера Федоренко захватить перекресток улиц и прикрыть нас с тыла, что она и сделала, а сам с двумя ротами вышел на северную окраину Кировограда. Вдоль улиц мы вели пулеметный и ружейный огонь.

Паника в стане врага заметно нарастала. По всем признакам было видно, что гитлеровцы намереваются отходить. Необходимо было быстро отрезать фашистам пути отступления. Через местных жителей мы установили, что имеется мост, по которому немцы только и могут выйти из этой части города. Я решил захватить мост. Вместе со стариком кировоградцем-патриотом вперед пошли разведчики младшего лейтенанта Необутова, которые я придал для прикрытия взвод, противотанковых ружей лейтенанта Ерофеева. Вслед за ними в направлении моста вышла рота офицера Федоренко.

Уже брезжил рассвет, когда разведчики и бронебойщики овладели перекрестком улиц, с которого хорошо был виден мост и простреливались подступы к нему. По улице двигались вражеские машины, мотоциклеты, танкетки. Установив связь с соседями и координируя свои действия с ними, и открыл огонь по этим танкеткам и маши-

нам. Немцы заматались и снова бросились от моста в переулки, где попадал я под огонь других наших подразделений наперерез отходившему противнику. Я немедленно бросил роту лейтенанта Барсукова. Немцы метались, как крысы в западне. Их машины налетали одна на другую. Гитлеровцы стали сдаваться в плен. На одной улице подняли руки вверх 13 фашистов, в том числе 3 офицера. Сдался в плен также шофер с исправной машиной.

Овладев мостом, батальон повернулся и стал продолжать наступление по направлению к вокзалу. Двигавшиеся нам навстречу немецкие автомашины и мотоциклы, мы с хода обстреливали из пулеметов и автоматов. Противник пытался обойти нас переулками, но я вовремя выбросил туда мелкие группы стрелков, которые двигались вместе с нами по параллельным улицам, перехватывая удиравших немцев.

К полудню рота лейтенанта Федоренко броском достигла юго-западной окраины станции. Я подтянул роты, бросил в атаку и они сняв немецких автоматчиков, подошли к складам. Здесь противник успел организовать оборону. За кирпичной стеной у него стоял, танк, из поселка били три пушки. Взвод автоматчиков строчил по железнодорожному полотну. Ракетой я вызвал артиллерийский огонь, который вскоре обрушился на безнадежно упорствовавших гитлеровцев. Захватив вокзал и организовав круговую противотанковую оборону, я донес команду о досрочном выполнении боевой задачи»¹³⁰.

Міст, про який йде мова у спогадах, дійсно мав важливе значення для німців. Саме ним підрозділи 14-ї танкової дивізії 7 січня відступали з лівобережної частини Кіровограда до Злодійської Балки. Також для цієї мети слугували ще три переправи через Інгул – біля сучасної школи № 4, кафедрального собору Різдва Пресвятої Богородиці та на вулиці Михайлівській. Відомо, що гітлерівці намагалися підірвати міст поруч з храмом. Але зробити це їм завадив снайпер з 297-ї стрілецької дивізії лейтенант Абдул Лукманов, який убив декількох солдат, які проводили мінування¹³¹.

Перебіг боїв за Кіровоград в Журналі дій 297-ї стрілецької дивізії підсумовується так: «очищая медленно, квартал за кварталом, к 21.00

¹³⁰ Воспоминания об освобождении Кировоградщины (материалы, статьи, рассказы). Кировоград, 1945. С. 42 – 43.

¹³¹ Воспоминания об освобождении Кировоградщины (материалы, статьи, рассказы). С. 44 – 45.

7 января 1944 г. весь город Кировоград был полностью очищен от противника и шло уничтожение изолированных окруженных групп противника в районе оврага на восточной окраине Кировограда»¹³².

Вечором 7 січня до східних околиць Кущівки увійшов 359-й стрілецький полк 50-ї стрілецької дивізії генерал-майора Микити Лебеденка. Подальший його наступ углиб Кущівки і Кіровограда не відбувся. Командування полку отримало наказ пройти південніше Кіровограда і вийти на рубіж Карлівка – Ганнинське¹³³.

Поруч зі стрілецькими полками 297-ї дивізії бої на вулицях Кіровограда вели 31-ша танкова бригада 29-го корпусу та 110-та танкова бригада 18-го корпусу. В історико-краєзнавчій літературі побутує твердження, що саме танкісти 31-ї бригади полковника Семена Попова першими вступили в межі міста з південної сторони. Сталося це пізно вночі 7 січня, після того як підрозділ оволодів Клинцями, Первозванівкою і нинішніми мікрорайонами міста – Масляниківкою, Арнаутівкою і Новоолексіївкою. 7 січня німці атакували позиції бригади, змусивши її зупинити своє подальше просування до центру міста. Також, як зазначається в «Журналі бойових дій» 31-ї бригади, ворожа артилерія вела вогонь по кладовищу, що східніше розвилки дороги на Рівне, а також по фортеці Святої Єлисавети¹³⁴. У результаті бригада очистила від німців південну частину міста і станом на 20.00 7 січня розташовувалася в межах мікрорайону Новоолексіївка. Інші підрозділи 29-го корпусу на цей час перебували південніше Старої Балашівки і біля Озерної балки (25-та танкова бригада і 53-й мотострілецький батальйон) та Кущівки (32-га танкова бригада)¹³⁵. Вранці 8 січня їм було наказано залишити межі та околиці Кіровограда і наступати на південний захід, у напрямку Карлівки, Іванівки, Назарівки.

Одночасно з 31-ю бригадою 29-го корпусу південно-західну частину Кіровограда звільняла 110-та танкова бригада полковника Ефрона Вишмана 18-го корпусу. Вранці 7 січня вона з околиць Новопетрів-

¹³² Журнал боевых действий 297-й стрелковой дивизии. Период с 25.07.1943 по 30.12.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1600. Оп. 1. Д. 7. Л. 132.

¹³³ Журнал боевых действий 50-й стрелковой дивизии. Период с 07.01.1944 по 09.01.1945 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1159. Оп. 1. Д. 48. Л. 15.

¹³⁴ Журнал боевых действий 31-й танковой бригады 29-го танкового корпуса. Период с 15.10.1943 по 17.06.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3114. Оп. 1. Д. 5. Л. 22.

¹³⁵ Журнал боевых действий 29-го танкового корпуса. Период с 03.01.1944 по 30.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3420. Оп. 1. Д. 18. Л. 5.

На вулиці звільненого Кіровограда.

Фонди Державного архіву Кіровоградської області

ки перейшла дорогу Кіровоград – Рівне і увійшла в межі міста. Далі, обійшовши фортецю Святої Єлисавети, її підрозділи близько 9.30 зайняли вулиці Пушкіна і Гоголя, а також закріпилися неподалік заводу Профінтерн та молокозаводу на Новій Балашівці. В місті німці здійснювали опір лише невеликими розрізненими групами. О 16.00 позиції 110-ї бригади атакували 20 танків зі сторони Обознівки і до 30 автомашин та бронетранспортерів з піхотою, які рухалися дорогою від роз'їзду Лелеківка. Опівдні 8 січня підрозділи бригади залишили Кіровоград і о 15.00 зосередилися поблизу Нової Павлівки з подальшим завданням наступати на Іванівку¹³⁶.

Також в очищенні Кіровограда від німецько-фашистських військ брали участь частини 9-ї і 6-ї гвардійських повітрянодесантних дивізій 5-ї гвардійської армії. Згідно з планом наступальної операції вони повинні були спочатку звільнити Аджамку, а потім зі східної сторони увійти в місто і рухатися його вулицями до західної околиці. Тобто на них покладалося завдання звільнення центру Кіровограда. Південну

¹³⁶ Журнал боевых действий 110-й танковой бригады 18-го танкового корпуса. Период с 06.01.1944 по 31.10.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3196. Оп. 1. Д. 5. Л. 2.

його частину, як було сказано, визволяли підрозділи армії Шумілова і бригади танкової армії Ротмістрова.

Зазначені дивізії, які входили до складу 33-го гвардійського стрілецького корпусу, під час операції завдавали допоміжного удару в полосу наступу 5-ї армії генерал-лейтенанта Олексія Жадова. Перебіг боїв на цій ділянці фронту обумовлювався розвитком подій на головному напрямку наступу 5-ї армії. Так, успішний прорив ворожої оборони 32-м гвардійським корпусом на рубежі Коханівка – Суботці і досить швидкий рух 7-го механізованого корпусу на північ Кіровограда створював для німецьких військ загрозу потрапляння в оточення. Подібна ситуація складалася і на півдні, де наступала 7-ма і 5-та танкова армії. Тому підрозділи вермахту, які обороняли Аджамський напрямок, змушені були періодично відступати на захід, до околиць обласного центру. Це впливало і на темп просування червоноармійців, котрі перших відчутних результатів на цій ділянці фронту досягли лише на другий день наступу – 6 січня, коли гітлерівці вперше відвели свої частини. Хоча повільний рух 9-ї і 6-ї дивізії пов'язаний не лише з цим. Не слід також забувати про те, що це був допоміжний удар, а тому тут не було сконцентровано танкових і механізованих підрозділів, які забезпечували швидке просування вперед. До того ж саме на цій ділянці вермахт мав міцну оборону і для стримування наступу радянських військ використовував щільний мінометний і артилерійський вогонь. О 3 години 6 січня радянська розвідка зафіксувала відхід гітлерівців. *«Почти по пятам немцев, в их траншеи и блиндажи проникли наши разведчики. Отход немцев был установлен. Однако именно теми разведчиками было обнаружено большое количество противотанковых и противопехотных мин, прикрывающих передний край обороны противника... Позже было установлено, что перед фронтом дивизии, противник создал минное поле в три ряда...»*, – говориться в «Журналі бойових дій» 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії¹³⁷.

Переслідуючи відступаючих німців, полки 9-ї дивізії зайняли Медерове, Новоолександрівку, Молодецьке і Нововолодимирівку. Опівдні 6 січня розпочався бій за Аджамку. Якщо попередніми населеними пунктами червоноармійці оволоділи без ворожого спротиву, то біля Аджамки події розгорталися по-іншому. Бійці 376-ї піхотної дивізії,

¹³⁷ Выписка из журнала боевых действий 9-й гвардейской воздушнодесантной дивизии за январь 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 188. Л. 4 – 5.

зайнявши оборону на правому березі р. Аджамка, нав'язали радянським військам бій, який тривав до пізнього вечора. Потім німці вчергове залишили свої позиції. Цим відразу ж скористалася піхота 9-ї дивізії, яка опівночі повністю переправилася через річку і на ранок 7 січня досягла Гаївки. Тут вона зупинилася, для того, щоб дочекатися дивізійних обозів і артилерії, які затрималися через підрив мосту на р. Аджамка. У другій половині дня радянські війська оволоділи Новогригорівкою і Бережинкою. Надалі 9-та повітрянодесантна дивізія повинна була перейти в резерв командування 33-го корпусу, але командир вирішив продовжити наступ і штурмом взяти Кіровоград. Таке рішення генерал-майора Олександра Сазонова було продиктоване необхідністю збереження наступального пориву на цьому напрямку, адже сусідня 6-та гвардійська повітрянодесантна дивізія на той час дещо затрималася в просуванні.

Увечері 7 січня, приблизно о 18 годині, 23-й стрілецький полк 9-ї дивізії, обійшовши Бережинку і не зустрівши опору ворога, дістався передмістя Кіровограда – Кушівки. А 3-й стрілецький батальйон 28-го полку вийшов до східних околиць міста неподалік трьох млинів. Далі підрозділи дивізії вирушили вглиб обласного центру. Долаючи спротив невеликих розрізнених груп, червоноармійці рухалися вулицями Кіровограда до південно-західних його околиць. Пізно вночі 7 січня, після того як 26-й стрілецький полк розбив роту ворожої піхоти біля фортеці Святої Єлисавети, в тій частині міста, яка була на лінії наступу 9-ї дивізії не залишилося жодного гітлерівця¹³⁸. Вночі і протягом дня 8 січня дивізія розташовувалася в межах Кушівки, Масляниківки, Арнаутово, Никонорівки і Новоолексіївки, готуючись до подальшого наступу.

Північніше 9-ї дивізії наступали полки 6-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії генерал-майора Михайла Смірнова. Їм протистояли 20-й полк 10-ї танково-гренадерської і 103-й полк 14-ї танкової дивізій. Перших успіхів у наступі гвардійці досягли 6 січня. В «Журналі бойових дій» зазначається, що близько півночі німці припинили повністю артилерійський і частково мінометний вогонь та розпочали відвід своїх підрозділів. О 3 годині дивізія розпочала їхнє переслідування і на ранок 6 січня вийшла до північних околиць Аджамки, де

¹³⁸ Выписка из журнала боевых действий 9-й гвардейской воздушнодесантной дивизии за январь 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 188. Л. 7.

зустріла організований опір ворога. Спочатку червоноармійці вибили гітлерівців зі східної частини села, а потім спробували переправитися через р. Аджамка, котра розділяє його на дві частини. Спроба подолати водну перешкоду виявилася не вдалою, бо майже всі підходи до неї були під ворожим обстрілом. Тому було вирішено доручити це завдання штрафникам. Близько 18.00 110-та штрафна рота форсувала річку і забезпечила просування інших дивізійних частин. Підтягнувши артилерію, 6-та дивізія вранці 7 січня батальйонними колонами розпочала переслідування німецьких військ. Темп просування був невисоким. Це було пов'язане з тим, що дороги, якими рухалися червоноармійці були заміновані. Надвечір передові підрозділи 14-го повітрянодесантного полку досягли східної частини Кіровограда. О 19.00 7 січня 14-й і 20-й полки 6-ї дивізії увійшли в місто. *«Непосредственно в городе противник оказывал сравнительно слабое сопротивление и постепенно начал отход на северо-запад в р-н Лелековка, так как южнее и западнее города вышла южная группировка (части 7-й гвардейской Армии). К 20.00 7 января 1944 г. город полностью очищен от противника, части дивизии выйдя на его юго-западную окраину заняли оборону: 14-й гвардейский воздушно-десантный стрелковый полк – северо-западнее тюрьмы, 20-й гвардейский воздушно-десантный стрелковый полк – Ново-Алексеевка, 17-й гвардейский воздушно-десантный стрелковый полк – Арнаутовка»*, – зазначається в «Журналі бойових дій» 6-ї дивізії¹³⁹. Після взяття Кіровограда 6-та гвардійська повітрянодесантна дивізія перейшла в резерв 5-ї гвардійської армії і отримала наказ обороняти місто з південного заходу.

З північно-східної сторони в Кіровоград вступили підрозділи 13-ї гвардійської стрілецької дивізії 5-ї гвардійської армії. Відбулося це вранці 8 січня і, судячи з архівних документів, дивізія не вела боїв з німцями на вулицях обласного центру, а точніше його передмістя Новомиколаївки. Один з її полків – 42-й гвардійський – перед світанком 8 січня вийшов до південних околиць Лелеківки і зайняв дорогу, котра сполучала її з Новомиколаївкою. О 7.30 згідно з розпорядженням командувача 33-м гвардійським корпусом полк розпочав наступ на Лелеківку з метою знищити тамтешнє угруповання ворога. У результаті

¹³⁹ Журнал боевых действий 6-й гвардейской воздушнодесантной дивизии. Период с 14.12.1943 по 21.10.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1313. Оп. 1. Д. 15. Л. 8.

Червоноармійці проходять через Кіровоград.

Фонди Державного архіву Кіровоградської області

трьохгодинного бою він частково оволодів східною частиною села і зосередився на лівому березі р. Інгул. Надвечір 8 січня полк передав свою ділянку 95-й гвардійській стрілецькій дивізії і перейшов у другий ешелон 39-го гвардійського стрілецького полку. Опівдні 8 січня 39-й і 34-й полки 13-ї дивізії пройшли центральною частиною Кіровограда – від Новомиколаївки до Нової Балашівки. Таким чином, вказані підрозділи зосередилися на західних околицях міста, в межах сучасних мікрорайонів Нова Балашівка і Озерна Балка¹⁴⁰.

Отже, підсумовуючи розповідь про звільнення Кіровограда, відзначимо, що ключову роль у цьому відіграли 297-ма стрілецька дивізія і бригади 29-го танкового корпусу. Вони перед світанком 7 січня увійшли в місто з південно-східної сторони і протягом дня, поступово рухаючись його вулицями, здолали опір ворога. Увечері 7 січня в межі Кіровограда зі східного і південно-східного напрямів вступили ще дві

¹⁴⁰ Отчет о боевых действиях 13-й гвардейской дивизии (Кировоградская операция) // ЦАМО РФ. Ф. 897. Оп. 1. Д. 25. Л. 51 об.

дивізії Червоної армії – 9-та і 6-та гвардійські повітрянодесантні. Радянські війська відносно швидко оволоділи Кіровоградом: у журналах бойових дій вказаних дивізій зазначається, що вже близько 21 години 7 січня місто було звільнене від ворога. Тому поширене в спогадах і дослідженнях радянського періоду твердження про те, що червоноармійці вели бій за кожний квартал обласного центру та ледве не за кожний його будинок, навряд чи відповідає дійсності. Не можна погодитися й із загальноприйнятими даними про кількість загиблих воїнів Червоної армії за звільнення Кіровограда – 36 465 осіб¹⁴¹. Ця цифра є явно перебільшеною і, вочевидь, стосується загалом всієї наступальної операції 2-го Українського фронту 5 – 17 січня 1944 р., а не битви конкретно за місто. Архівні документи свідчать, що втрати дивізій, котрі вели бої в Кіровограді, нараховують сотні, а не десятки тисяч.

Успішним діям радянських військ сприяло те, що розвиток їхнього наступу спонукав німців відмовитися від ведення позиційних боїв безпосередньо в місті. На вечір 6 січня оборона Кіровограда була доручена 10-й танково-гренадерській і 376-й піхотній дивізіям, загальне керівництво якими здійснював генерал-лейтенант Август Шмідт. Ці дивізії розташовувалися на східних околицях міста, зокрема, полки 10-ї дивізії займали позиції південніше залізничної дороги, котра йде з Кіровограда до станції Канатове. Дізнавшись вранці 7 січня про появу червоноармійців на півдні Кіровограда, генерал-лейтенант Шмідт вирішив не вступати в глибину міста, а відвести свої війська до Лелеківки. Що й було зроблено. Його приклад наслідувала й 14-та танкова дивізія генерал-майора Мартіна Унрейна. Однак їй довелося пробиратися через місто. Ввечері 6 січня вона розпочала своє зосередження в межах сучасних мікрорайонів обласного центру Арнаутове, Масляниківка, Новоолекіївка, маючи завдання далі наступати на південь. Але вранці 7 січня підрозділи 14-ї дивізії неочікувано для себе змушені були вступити в бій з червоноармійцями і під їх тиском відступити в місто. Тому бої на вулицях Кіровограда для дивізії Унрейна стали скоріш вимушеними, ніж запланованими. Немає підстав думати, що 14-та дивізія прагнула дати бій радянським військам на території міста і зупинити їхнє просування. Документи фіксують лише спротив

¹⁴¹ Книга Памяти Украины. Кировоградская область. Т. 1. г. Кировоград, г. Александрия, Александрыйский район, Александровский район. Кировоград, 1995. С. 48.

невеликих груп, котрі мали на меті затримати наступ червоноармійців, поки основні сили дивізії не залишать місто. Пізно ввечері 7 січня 14-та танкова дивізія остаточно покинула межі Кіровограда: спочатку німці переправили свою техніку на правий берег Інгулу, використавши для цього тогочасні мости (на Ковалівці, біля школи №4, поруч з Кафедральним собором Різдва Пресвятої Богородиці та на вул. Михайлівській), а потім, пройшовши нинішніми мікрорайонами Озерна Балка, Черемушки, Біляєва, Старою Балашівкою, прибули до Злодійської Балки.

ЛЕЛЕКІВСЬКА «ФОРТЕЦЯ»

У ході Кіровоградської наступальної операції військам 2-го Українського фронту вдалося не лише звільнити Кіровоград, а й оточити в його околицях три дивізії 8-ї польової армії вермахту. До цього часу ці події залишаються маловивченими. Через брак архівних документів дослідники, описуючи перебіг операції, обмежуються лише загальними формулюваннями, взятими, головним чином, із мемуарів керівників і учасників наступальної операції. У присвяченій цій темі історичній літературі відсутній на достатньому рівні аналіз бойових дій радянських і німецьких військ, часто зустрічається плутанина з кількістю і назвами оточених ворожих дивізій. Не до кінця з'ясованим залишалося питання про загальну кількість німецького угруповання, яке потрапило в оточення, а також про результати дій радянських військ із його ліквідації.

Першу лінію оборони Кіровограда німці розташовували близько 25 – 30 км східніше міста. Однак після прориву 5 – 6 січня 1944 р. радянськими військами німецьких оборонних порядків гітлерівські війська змушені були відступити на захід і зайняти кругову оборону Кіровограда. Наступ радянських танкових і механізованих частин на лівому та правому флангах фронту у цей час був досить швидким, тому німці не зуміли повноцінно організувати оборону міста. 10-та танково-гренадерська дивізія генерал-лейтенанта Августа Шмідта ввечері 6 січня, відбивши декілька атак червоноармійців в околицях Андро-

сово, відступила до Кіровограда, розташувавши свій штаб на місцевому аеродромі. Її 110-й танковий і 10-й протитанковий (командир – майор Райхенбах) батальйони зайняли позиції вздовж південної сторони залізничної дороги. Також було вирішено, що генерал-лейтенант Шмідт візьме загальне керівництво діями 10-ї дивізії і 376-ї піхотної дивізії генерал-лейтенанта Отто Шварца. Оцінивши ситуацію на фронті, він розпорядився з настанням темряви розпочати підготовку до переправлення військ на західний берег Інгулу через міст на північній околиці Лелеківки. Про свої наміри командир 10-ї танково-гренадерської дивізії о 12.30 7 січня повідомив штаб XXXXVII-го танкового корпусу. Через декілька годин його рішення було схвалене і о 17.30 німецькі війська вирушили до Лелеківки. Опівночі 10-та і 376-та дивізії, вочевидь, пройшовши нинішньою вулицею Короленка, розташувалися в правобережній частині села¹⁴². Згодом до них приєдналася 14-та танкова дивізія генерал-майора Мартіна Унрейна, яка з боями залишила Кіровоград. Таким чином, на ранок 8 січня три німецькі дивізії знаходилися в Лелеківці і розташованій західніше від неї Злодійській Балці. 14-та дивізія зайняла оборону з південно-східного, 10-та – з північного і північно-східного, а 376-та дивізії – зі східного напрямків. Загальне керівництво оточеними військами здійснював генерал-лейтенант Август Шмідт. Командир 95-ї гвардійської стрілецької дивізії, яка штурмувала позиції німців у Лелеківці, полковник Андрій Олейников відзначає, що *«гитлеровцы превратили этот населенный пункт в сильно укрепленный район. Глубокие траншеи, проволочные заграждения, минные поля, танки, самоходная артиллерия – все это давало фашистам основание думать, что они в Лелековке задержатся надолго»*¹⁴³.

Тим часом, у ніч з 6 на 7 січня 41-й гвардійській танковій, 16-й, 63-й і 64-й механізованим бригадам 7-го мехкорпуса генерал-лейтенанта Федора Каткова було наказано о 22.30 розпочати наступ і на ранок 7 січня захопити роз'їзд Лелеківка та дорогу Кіровоград – Велика Виска для того, щоб перекрити шлях відступу німців із обласного центру у західному напрямку. О 2.00 7 січня танки 41-ї бригади під командуванням полковника Олександра Доценка, знищивши дві артилерійські і одну мінометну батареї, а також до роти німецької піхоти, оволоділи

¹⁴² Schmidt A. Die Geschichte der 10. Infanterie-Division: 10. Infanterie-Division (mot), 10. Panzer-Grenadier-Division. 1941 – 1945. P. 210.

¹⁴³ Олейников А. И. Рожденная на землях запорожских. Киев, 1980. С. 111.

Німецький танк на вулиці Кіровограда.

Фонди Кіровоградського обласного краєзнавчого музею

Осикуватим, що розташовується північно-західніше роз'їзду Лелеківка. Далі, виставивши заслін із 3 танків на північно-західних околицях Осикуватого, 41-та бригада продовжила рух на південь, у напрямку Обознівки. На той час північно-східну частину населеного пункту вже займали підрозділи 16-ї мехбригади, а німці, замінувавши дороги і підірвавши переправу через річку, відійшли до південних околиць Обознівки. О 7.00 7 січня танки 41-ї бригади захопили Обознівку, однак після цього вони змушені були зупинити свій наступ. Німці зруйнували переправу через місцеву річку. Її відновленням займався саперний взвод 41-ї бригади.

Оволодівши Обознівкою, 7-й мехкорпус отримав плацдарм для подальшого наступу. 7 січня його бригади спробували взяти під контроль роз'їзд Лелеківка та пролягаючу поруч із залізницею автомобільну дорогу Кіровоград – Велика Виска. Діяли вони оперативно, тому перші успіхи були досягнуті швидко. Вже о 8.00 7 січня 16-та мехбригада оволоділа роз'їздом Лелеківка. Сталося це внаслідок здійсненого обхідного маневру. Командир бригади полковник Михайло Хотимський залишив біля Обознівки роту піхоти з артилерією, котрі повинні були імітувати наступ, а основними силами через Катеринівку підійшов

до роз'їзду з північного заходу. Не очікуючи такого розвитку подій, німці покинули роз'їзд Лелеківка¹⁴⁴. Досягнувши результату, командування 16-ї мехбригади вислало у напрямку Кіровограда передовий загін – 4 танки Т-34 240-го танкового полку і 3-й мотострілецький батальйон, який повинен був узяти під контроль тамтешнє перехрестя доріг. Однак він майже відразу ж був атакований німецькою артилерією і танками зі сторони Кіровограда та практично повністю був знищений. Врятувалося лише 40 червоноармійців на чолі з командиром батальйону і старшим ад'ютантом. Опівдні ворог завдав удару по роз'їзду Лелеківка, де оборонявся 2-й мотострілецький батальйон. Зокрема його позиції атакували 23 танки і 5 бронетранспортерів зі сторони села Лелеківка. О 14.00 з Кіровограда до роз'їзду прибув бронепотяг, який обстріляв бойові порядки радянських військ. Діяла також німецька авіація¹⁴⁵.

Мехбригада полковника Хотимського обороняла роз'їзд Лелеківка до вечора 7 січня, після чого покинула його і о 18.00 прибула до Обознівки. Як було сказано, під час боїв за роз'їзд мехбригада зазнала великих втрат: частина бійців загинула, деякі зникли безвісти чи потрапили в полон¹⁴⁶.

З німецької сторони в бою за роз'їзд Лелеківка брав участь 3-й танковий батальйон 36-го полку 14-ї танкової дивізії. Він знищив 11 танків Т-34, а втратив два танки і одну штурмову гармату, якою командував лейтенант Кляйн. Екіпажу танка під керівництвом оберлейтенанта Кюна, вдалося захопити один Т-34 неушкодженим. За це 12 січня 1944 р. командир 9-ї роти 3-го танкового батальйону обер-лейтенант Ганс-Йохан Кюн був нагороджений Лицарським Хрестом.

Якщо 16-та мехбригада вела бій з німцями зі східного напрямку, то 41-ша танкова бригада близько 10.30 зайняла західні околиці роз'їзду Лелеківка. Однак вже о 12.30 німці зі сторони Кіровограда атакували її позиції, зім'явши перед цим бойові порядки 3-го і 2-го батальйонів.

¹⁴⁴ Журнал боевых действий 7-го механизированного корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3436. Оп. 1. Д. 57. Л. 4.

¹⁴⁵ Отчет о боевых действиях 16-й механизированной бригады (Кировоградская операция) // ЦАМО РФ. Ф. 3330. Оп. 0000001. Д. 0002. Л. 15 – 16.

¹⁴⁶ Список безвозвратных потерь (без вести пропавших) сержантского и рядового состава 16-й механизированной бригады за период боевых действий с 1 января по 10 мая 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 58. Оп. 18002. Д. 1188; Ведомость безвозвратных потерь офицерского состава 16-й механизированной бригады за время с 1 января по 8 мая 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 11458. Д. 359.

онів 16-ї бригади. Атака була успішною: 41-ша бригада відступила на північний захід і розташувалася на схилах висоти 189,2, що приблизно по центру відстані між Обознівкою і роз'їздом Лелеківка. Тут вона потрапила в оточення: її підрозділи були відрізані від тилкових служб, тому позбулися можливості отримувати пальне і боєприпаси. Було вирішено припинити наступ на роз'їзд і повернутися до Обознівки. О 17.30 7 січня німці перейшли у наступ на Осикувате і Обознівку. Через годину вони підійшли до Обознівки. На її північній околиці розташовувалися підрозділи 41-ї бригади, які артилерійським і мінометним вогнем, а також вогнем танків, зупинили наступ німців і змусили їх відступити. Згідно з «Журналом бойових дій» 41-ї гвардійської танкової бригади німці у цьому бою втратили 4 танки, 2 бронетранспортери і до роти піхоти¹⁴⁷. Відступаючи, ворог залишив 3 танки і 2 самохідні артилерійські установки, які продовжували обстрілювати позиції 41-ї бригади до настання темряви. О 20.00 7 січня 41-ша бригада отримала наказ прорватися через бойові порядки ворога і до світанку 8 січня вийти в околицю Соколівських Хуторів, що були значно південніше роз'їзду Лелеківка. Прибувши у зазначене місце, 41-ша бригада з'єдналася з частинами 5-ї гвардійської танкової армії і стала на перепочинок. Бій за роз'їзд Лелеківка дорого коштував бригаді: спалено 9 танків Т-34 і 9 автомашин, підбито 6 танків, вбито 41, поранено 48, зникло безвісти 28 військових¹⁴⁸. У ній залишилося 2 танки і 14 активних штиків, тому 8 січня наступальних дій вона не проводила. На початку наступальної операції, 5 січня, 41-ша гвардійська бригада мала у своєму розпорядженні 26 танків Т-34 (по 13 в 204-му і 206-му танкових батальйонах) та 78 бійців (мотострілецький батальйон).

Інша бригада 7-го мехкорпуса – 63-та механізована – 7 січня вела бій за Грузьке, маючи кінцеве завдання взяти під контроль залізничну станцію Шостаківка. Об 11 годині її танковий полк з двома ротами

¹⁴⁷ Журнал боевых действий 7-го механизированного корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3436. Оп. 1. Д. 57. Л. 5 об; Именной список сержантского и рядового состава 41-й гвардейской танковой бригады пропавших без вести за период боевых действий с 15.10.43 г. по 01.03.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 58. Оп. 18002. Д. 226; Именной список безвозвратных потерь сержантского и рядового состава 41-й гвардейской танковой бригады за период боевых действий с 1 января по 20 января 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 58. Оп. 18002. Д. 281.

¹⁴⁸ Журнал боевых действий 41-й гвардейской танковой бригады. Период с 01.01.1944 по 14.05.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3131. Оп. 1. Д. 2. Л. 243.

піхоти 2-го мотострілецького батальйону розташувалися в Катеринівці, а потім опівдні вийшли до північно-східних околиць Грузького. До кінця дня червоноармійці повністю оволоділи селом і захопили склади з паливом, боєприпасами, речами, продовольством, автокухню, автомобіль і трьох військових.

Протягом 8 січня бригада перебувала в Грузькому і вела розвідку в напрямках Шостаківки та роз'їзду Лелеківка. Ворожа авіація, користуючись відсутністю зенітної артилерії, на низьких висотах бомбила позиції бригади, не даючи їй особовому складу можливість пересуватися. Німцями було знищено і підбито 8 автомашин, 2 автокухні, 5 танків Т-34, а також убито 16 і поранено 20 червоноармійців¹⁴⁹. Вночі 63-тя мехбригада вирушила з Грузького до Соколівських Хуторів, куди дісталася вранці 9 січня. Сюди ж прибули підрозділи ще однієї бригади 7-го мехкорпуса – 64-ї механізованої. Впродовж 7 – 8 січня вона знаходилася біля Катеринівки, де спочатку переправила техніку через тамтешню річку (одна самохідна артилерійська установка СУ-56 затонула, інша застрягла в болоті), а потім вела бій поблизу висоти 189,2 південніше Катеринівки¹⁵⁰.

Отже, 7 – 8 січня бригади 7-го мехкорпуса зробили спробу оволодіти західними околицями Кіровограда, зокрема взяти під контроль роз'їзд Лелеківка, залізницю станцію Шостаківка та автомобільну дорогу Кіровоград – Велика Виска. Спроба ця виявилася невдалою, тому німці зберігали можливість виходу з оточення з-під обласного центру. Пояснити це можна спротивом ворога, а також тим, що на території між Обознівкою і околицями Соколівських Хуторів радянські війська не мали повноцінних позицій. Тут діяли лише мехбригади, а піхотні частини – 39-й стрілецький полк 13-ї стрілецької дивізії – з'явилися тільки увечері 8 січня. Однак цих сил явно було недостатньо для того, щоб не допустити прориву гітлерівців. Інші радянські стрілецькі дивізії в цей час були сковані боями під Обознівкою і Осикуватим.

По-іншому ситуація склалася на південному заході Кіровограда. Передові частини 18-го танкового корпусу 5-ї гвардійської танкової армії генерал-полковника Павла Ротмістрова 7 січня вийшли до околиць Нової Павлівки і перекирили тамтешню шосейну дорогу Кіровоград – Рів-

¹⁴⁹ Журнал боевых действий 63-й механизированной бригады. Период с 01.02.1943 по 19.01.1945 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3352. Оп. 1. Д. 3. Л. 71 об.

¹⁵⁰ Выписка из журнала боевых действий 64-й механизированной бригады. Период с 04.01.1944 по 07.12.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3353. Оп. 1. Д. 4. Л. 11 об. – 13 об.

не. Корпус протягом 7 січня був двічі атакований групами по 20 танків з напрямку роз'їзду Лелеківка. 8 січня 18-му корпусу полковника Олександра Фірсовича було наказано наступати на південний захід від Нової Павлівки¹⁵¹. Поруч із бригадами 18-го корпусу діяв 29-й танковий корпус генерал-майора Івана Кириченка, який станом на 19.00 – 20.00 7 січня також контролював шосейну дорогу Кіровоград – Рівне.

Таким чином, 18-й і 29-й корпуси, виконавши своє початкове завдання із перекриття шосейної дороги Кіровоград – Рівне, не стали наступати на північ, до роз'їзду Лелеківка, а повернули свої сили в протилежний бік. Коли б частини корпусів все ж продовжили свій наступ на північ і допомогли б 5-ї армії повністю взяти під контроль залізничну дорогу Кіровоград – Шостаківка і шосейну дорогу Кіровоград – Велика Виска, то німецькі війська у Лелеківці опинилися б у цілковитому оточенні. Однак реальна ситуація виявилася іншою.

7 січня 1944 р. зі ставки Адольфа Гітлера надійшов наказ, у якому Лелеківка оголошувалася «фортецею», а розташовані в ній дивізії мали залишатися на своїх місцях і якомога довше стримувати наступ радянських частин, доки розрив на фронті не буде ліквідовано. Командування XXXXVII-го танкового корпусу негативно оцінило таке рішення Гітлера. На думку генерала танкових військ Ніколауса фон Формана, підпорядковані йому дивізії слідувало вивести з-під Кіровограда і розташувати на новій лінії фронту. Ось фрагмент з його спогадів: *«В центре вырисовывалось полное окружение 376-й стрелковой дивизии, 10-й танково-гренадерской дивизии и 14-й танковой дивизии в районе Лелековки. Гитлер дал свой личный приказ, чтобы эти дивизии не двигались, а сохраняли свои позиции в качестве цитадели.*

*Грузское к западу от Лелековки было потеряно. Было ясно, что VIII Советский механизированный корпус и его пехота готовились продвигаться на запад к Умани. На их пути немецкая оборона состояла из наблюдательных постов. К северу 11-я танковая дивизия сообщила о крупном нападении VII-го Советского механизированного корпуса. Она не думала, что в конечном итоге сможет противостоять растущему давлению»*¹⁵².

¹⁵¹ Журнал боевых действий 18-го танкового корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3415. Оп. 1. Д. 53. Л. 54, 56.

¹⁵² Vormann N. The battle of Korsun – Cherkassy. The Encirclement and Breakout of Army Group South, 1944. Translated by Geoffrey Brooks. Havertown, 2018.

Якою ж була чисельність оточеного під Кіровоградом німецького угруповання? Точної відповіді на це питання ані опрацьована література, ані архівні документи не дають. Є окремі відомості, опираючись на які, можна лише приблизно скласти уявлення про кількісні показники оточених німецьких частин. Наприклад, у «Журналі бойових дій» 5-ї гвардійської армії вказується, що станом на 19.00 7 січня в оточенні перебуває німецьке угруповання кількістю 50 танків, 2 – 3 тис. піхоти і з багатьма автомобілями¹⁵³. Учасник січневих боїв під Кіровоградом військовий кореспондент Борис Полевой згадує: *«Нам сказали, что у Лелековки сосредоточилось сейчас около пяти тысяч пехотинцев, около ста танков и много артиллерии...»*¹⁵⁴. Така ж кількість військових значиться в книзі з історії 36-го танкового полку 14-ї танкової дивізії¹⁵⁵.

Протягом 8 – 9 січня 1944 р. радянські війська намагалися знищити оточені в Лелеківці і Злодійській Балці німецькі дивізії. Генерал армії Конєв неодноразово віддавав відповідні накази керівництву 5-ї гвардійської армії, а те переадресовувало їх командирів 32-го гвардійського стрілецького корпусу генерал-майору Олексію Родімцеву, дивізії якого діяли на цій ділянці фронту. Власне, перед корпусом Родімцева стояло щонайменше два завдання: перше – знищити німців у Лелеківці і Злодійській Балці, друге – вийти на західні околиці Кіровограда. Оскільки ці задачі були взаємопов'язані, вони виконувалися одночасно. 110-й і 111-й дивізіям було наказано оволодіти Обознівкою та Осикуватим і звідти наступати до рубежу Олександрівка – Овсяниківка – Івано-Благодатне, а 95-й дивізії – розібратися з оточеним угрупованням ворога.

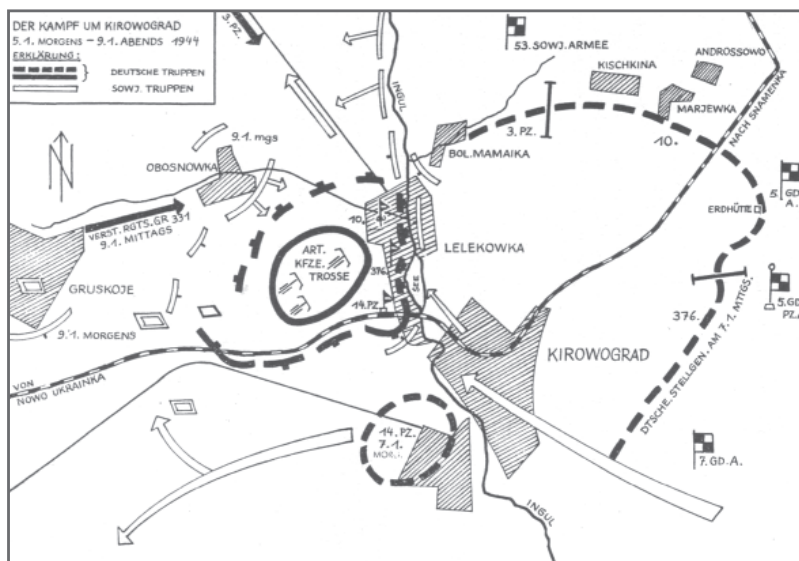
95-та гвардійська стрілецька дивізія полковника Андрія Олейнікова вранці 8 січня вибила німців з Підгайців і впритул наблизилася до Лелеківки. Впродовж 8 – 9 січня її полки вели бої з ворогом безпосередньо на вулицях села. Після того, як червоноармійці зайняли східну частину Лелеківки, вони о 6.00 форсували р. Інгул і розпочали просування вже по її західній частині, опівдні досягнувши вулиці, котра

¹⁵³ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 168. Л. 25.

¹⁵⁴ Полевой Б. М. Эти четыре года. Из записок военного корреспондента. Книга первая и вторая. Собрание сочинений в девяти томах. Т. 7. Москва, 1984. С. 478.

¹⁵⁵ Byrd R. Once I had a comrade. Karl Roth and the Combat History of the 36th Panzer Regiment 1939 – 45. Solihull, 2006. P. 119.

проходила східніше церкви Святої Трійці (290-й і 287-й гвардійські стрілецькі полки). Також їм вдалося, перейшовши по кризі озера, закріпитися на південних околицях Лелеківки, там де вона межує зі Старою Балашівкою (284-й гвардійський стрілецький полк). На цьому просування радянських військ зупинилося. «Противник организовал яростное сопротивление, укрепил каждый дом, установил большое количество пулеметов, отрыл траншеи вдоль улиц и на склонах высот, окружающих Лелековку с севера и запада. На высоте 163,7 его пулеметы вели огонь вдоль улиц, не давая возможности продвигаться нашей пехоте. Танки, самоходные орудия, бронетранспортеры до 5 – 6 штук непрерывно курсировали вдоль улиц, выходили на высоту 163,7 и подвергали наши части сильному обстрелу. Артиллерия и минометы из районов: западная часть Лелековки, Обозновки подвергали непрерывному обстрелу боевые порядки частей дивизии», – зазначається в

Бої під Кіровоградом (7 – 9 січня 1944 року).

Schmidt A. Die Geschichte der 10. Infanterie-Division: 10. Infanterie-Division (mot),
10. Panzer-Grenadier-Division. 1941 – 1945

«Журнали бойових дій» 95-ї дивізії¹⁵⁶. Також німці підірвали міст через Інгул, який сполучав лівобережну і правобережну Лелеківку та замінували підходи до нього.

Артилерію активно застосовувала й радянська сторона. Дивізії 109-ї гаубичної бригади 16-ї артилерійської дивізії у ніч із 8 на 9 січня отримали наказ обстрілювати оточені ворожі війська для того, щоб унеможливити їхнє перегруповання. На виконання цього завдання бригада використала 70 пострілів. 9 – 10 січня бригада завдала удару також по позиціях німців у Злодійській Балці¹⁵⁷. За словами командира 64-го мотоциклетного батальйону 14-ї танкової дивізії Рольфа Грамса, системний артилерійський вогонь свідчив про намір паралізувати будь-який рух у середині кільця оточення і знищити всі укриття. *«Короче говоря, русские собирались обстреливать «крепость» до тех пор, пока не созрют условия для штурма»*, – зазначав Грамс¹⁵⁸. Унаслідок радянських обстрілів 9 січня в Лелеківці і Злодійській Балці спалахнула велика пожежа.

У ніч з 8 на 9 січня гітлерівці, використовуючи танки і САУ, чотири рази безуспішно атакували позиції 95-ї дивізії. Не мали успіху й червоноармійці: протягом 9 січня вони продовжували вести бої з ворогом на вулицях Лелеківки. Лінія зіткнення проходила від висоти 163,7 до гирла р. Грузька і далі по правому березі Інгулу. Однією з опорних точок у німецькій обороні була церква, де був встановлений кулемет. Культова споруда декілька раз переходила від однієї до іншої сторони. Зрештою 20-му полку 10-ї танково-гренадерської дивізії вдалося остаточно взяти її під контроль. За словами генерал-лейтенанта Августа Шмідта, 20-й і 41-й гренадерські полки мали в цей час не більше ніж по 100 бійців¹⁵⁹.

Зрозумівши, що німці міцно закріпилися в Лелеківці, командир полковник Олейніков вирішив змінити тактику. У другій половині дня 9 січня, він за погодженням корпусного керівництва відкликає 284-й стрілецький полк з південних околиць Лелеківки і відправляє його на північ.

¹⁵⁶ Журнал боевых действий 95-й гвардейской стрелковой дивизии. Период с 28.08.1941 по 31.05.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 9937. Оп. 1. Д. 23. Л. 163 об. – 164.

¹⁵⁷ Журнал боевых действий 109-й гаубичной бригады. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 9937. Оп. 1. Д. 23. Л. 10 – 12.

¹⁵⁸ Грамс Р. 14-я танковая дивизия. 1940 – 1945. С. 193.

¹⁵⁹ Schmidt A. Die Geschichte der 10. Infanterie-Division: 10. Infanterie-Division (mot), 10. Panzer-Grenadier-Division. 1941 – 1945. P. 211.

Тим часом у ніч з 9 на 10 січня відбувається перегрупування інших двох полків: 290-й займає всю лінію фронту, а 287-й також перекидається до північних околиць Лелеківки. Задум був наступний: поки 290-й полк стримує німців на вулицях населеного пункту, два інших полки обходять село з північного заходу і за підтримки 13-ї дивізії, яка наступає з півдня, оточують і знищують бійців ворожої армії.

13-та гвардійська стрілецька дивізія полковника Іллі Лайтадзе штурмувала оборону німців у Лелеківці і Злодійській Балці з півдня і південного сходу. Вранці 8 січня 42-й гвардійський стрілецький полк вийшов за 300 м південно-східніше Лелеківки і оволодів розвилкою дороги, котра йшла з села до Кіровограда, а точніше до його передмістя Новомиколаївки. Полку було наказано атакувати Лелеківку. У результаті трьохгодинного бою він вибив гітлерівців зі східної частини Лелеківки, вийшов і закріпився на лівому березі р. Інгул¹⁶⁰. На цій ділянці радянські війська потіснили саперний і розвідувальний батальйони 14-ї танкової дивізії. Лише після введення у бій 11 танків і штурмових гармат 14-ї дивізії вдалося стабілізувати їхнє становище. Німці знищили два танки Т-34, 3 самохідні установки і 3 протитанкові гармати. Пізніше на ділянку оборони розвідувального батальйону були передані декілька танків «Пантера» з 11-ї танкової дивізії¹⁶¹. О 16.30 42-й полк передав свої позиції 95-й дивізії, а сам перейшов у другий ешелон 39-го гвардійського стрілецького полку 13-ї дивізії.

Інший стрілецький полк 13-ї дивізії – 34-й гвардійський під командуванням молодшого лейтенанта Євгена Чернишова – на ранок 8 січня досягнув північно-східних околиць передмістя Новомиколаївка, а в другій половині дня пройшов через Кіровоград і закріпився в його західній частині.

8 січня до іншого передмістя обласного центру – Нової Балашівки – був переведений штаб 13-ї дивізії. В'їхавши до Нової Балашівки, штабні машини з півночі були атаковані ворожою артилерією і танками, обстріляні кулеметним вогнем з бронетранспортерів. Проти німців були кинуті підрозділи, які знаходилися в резерві командира дивізії – 4-й гвардійський окремий винищувально-протитанковий дивізіон і навчальний батальйон. Їм було наказано розвернути наступ і очистити

¹⁶⁰ Отчет о боевых действиях 13-й гвардейской дивизии (Кировоградская операция) // ЦАМО РФ. Ф. 897. Оп. 1. Д. 25. Л. 51 об.

¹⁶¹ Грамс Р. 14-я танковая дивизия. 1940 – 1945. С. 192.

ти північну частину Нової Балашівки, взявши під контроль залізничне полотно, яке розділяє передмістя на дві частини. Червоноармійцям вдалося підбити два бронетранспортера і змусити ворожі танки відступити, залишилися лише окремі групи автоматників. У ніч з 8 на 9 січня німецька артилерія обстрілювала північну частину Новомиколаївки і Нову Балашівку¹⁶². Дивізійна розвідка повідомляла, що в Злодійській Балці спостерігається скупчення до 30 танків, до 10 бронетранспортерів і біля 500 автомашин. Також у небі над Лелеківкою були зафіксовані транспортні літаки, які на парашутах скидали вантаж. 9 січня німці не здійснювали значних наступальних дій на позиції 13-ї дивізії, обмежуючись лише кулеметним і артилерійським вогнем.

Через деякий час оточеним німецьким дивізіям почало бракувати боєприпасів, пального й продовольства. Частини їхнього забезпечення знаходилися за колом оточення. Наприклад, обози й підрозділи забезпечення 14-ї танкової дивізії ще перед боями за Кіровоград були розташовані в Хмельовому, Злинці та Великій Висці, і, крім зв'язку з бойовими частинами дивізії, ніяких інших контактів із ними не мали. У Великій Висці німцями було сформовано й відправлено в напрямку Лелеківки колону вантажівок із необхідними предметами забезпечення. Під вогневим прикриттям декількох бронетранспортерів і встановлених на вантажівках ручних кулеметів колоні вдалося прорвати коло оточення й прибути в розташування дивізії. У ніч на 9 січня в напрямку Лелеківки було відправлено ще одну колону, яка також успішно дісталася місця призначення. Для того, щоб перервати постачання боєприпасів, пального й продовольства німецьким дивізіям, радянські частини провели наступ на Велику Виску, який, однак, закінчився невдало. Німецький гарнізон села й підрозділи 276-го дивізіону зенітної артилерії зуміли відбити наступ і втримати Велику Виску як найближчу базу забезпечення оточених дивізій.

Згодом у цьому вже не було потреби, бо Гітлер під тиском наполягань командування 8-ї армії та XXXXVII-го танкового корпусу вранці 9 січня дозволив 14-й танковій, 10-й танково-гренадерській і 376-й піхотній дивізіям залишити Лелеківку та її околиці. О 13.00 9 січня генерал-лейтенант Август Шмідт повідомив корпусне командування, що вихід з оточення планується вночі у загальному напрямку на Грузьке.

¹⁶² Отчет о боевых действиях 13-й гвардейской дивизии (Кировоградская операция) // ЦАМО РФ. Ф. 897. Оп. 1. Д. 25. Л. 51 об.

Дочекавшись погодження зі штабу, яке надійшло о 16 годині, німецький командир віддав наказ розпочати підготовку. У місці запланованого прориву з півдня були розташовані 1-й батальйон 103-го танково-гренадерського полку і розвідувальний батальйон 14-ї дивізії. Організувавши таким чином прикриття, німці вийшли з оточення, спочатку – 10-та танково-гренадерська, а за нею – 376-та піхотна дивізії. В ар'єргарді рухались підрозділи 14-ї танкової дивізії. Вийшовши з оточення, 14-та дивізія прибула на залізничну станцію Шостаківка, а згодом зайняла нові позиції між Грузьким і Карлівкою¹⁶³. Полки 10-ї дивізії розташувалася західніше Грузького, а її штаб в Івано-Благодатному. Між вказаними підрозділами позиції зайняла 376-та дивізія генерал-лейтенанта Отто Шварца.

Наголосимо, що запорукою успішного виходу німців з оточення були дії бойової групи 331-го полку, який 9 січня зайняв околиці Грузького, та 11-ї і 3-ї танкових дивізій, котрі стримували червоноармійців поруч з Обознівкою, Осикуватим, Оситняжкою, не допускаючи таким чином їхнього просування до західних околиць Кіровограда і, відповідно, перекриття шляху для відступу з Лелеківки і Злодійської Балки.

З перелічених підрозділів провідну роль відіграла 3-тя танкова дивізія генерал-майора Фріца Байєрлейна. Повернувшись увечері 6 січня у Лелеківку, де розміщувався штаб 3-ї танкової дивізії, Байєрлейн обговорив ситуацію на фронті з начальником оперативного відділу штабу дивізії підполковником Вільгельмом Фосом. Той повідомив йому про відсутність зв'язку зі штабом XXXXVII-го танкового корпусу в Паліївці, а також те, що, очевидно, дивізії, котрі обороняють Кіровоград, у тому числі й 3-тя танкова, наразі майже оточені радянськими військами. Байєрлейн знав про наказ Гітлера за жодних обставин не відступати, але загалом оцінював його негативно. *«Мы столкнулись с этим в Африке», – згадував генерал-майор. – «Это почти стоило нам Африканского Корпуса в Аламейне. Если бы Роммель не пошел против этого, война в Африке была бы закончена в 1942 году. Шестая армия была уничтожена в Сталинграде из-за такого приказа»*¹⁶⁴. Байєрлейну вдалося переконати офіцерів дивізійного штабу, в тому числі й підполковника Вільгельма Фоса, в необхідності відступу дивізії в північно-західному напрямку. На його думку, утримувати Кіровоград,

¹⁶³ Грамс Р. 14-я танковая дивизия. 1940 – 1945. С. 196.

¹⁶⁴ MacTaggart P. Escape from Kirovograd. P. 67.

перебуваючи в оточені, не було ніякого сенсу, правильніше б було намагатися відбити втрачені позиції, діючи вільно західніше міста. Сприяла реалізації цього задуму й відсутність зв'язку з вищим командуванням – Байєрлейн міг самостійно приймати рішення. Ймовірно, якби він все ж звернувся за дозволом, йому було б відмовлено і в підсумку 3-тя дивізія з великою вірогідністю потрапила б в оточення.

Опівдні 7 січня Байєрлейн зустрівся з командирами 10-ї танково-гренадерської, 14-ї танкової і 376-ї піхотної дивізій. Їм він розповів про свої плани. Однак ніхто з них не підтримав пропозицію Байєрлейна. Але ніхто і не став заперечувати. Командир 10-ї дивізії генерал-лейтенант Август Шмідт повідомив, що перекине частину своїх підрозділів на позиції, які займала 3-тя дивізія.

Після обіду 7 січня генерал-майор Байєрлейн зібрав у дивізійному штабі командирів підпорядкованих йому підрозділів і вже їх ознайомив зі своїм рішенням. *«Нам нужна свобода действий»*, – сказав він. – *«Поэтому мы вырвемся из этой ловушки сегодня вечером»*¹⁶⁵. Після цього розпочалася підготовка. Було сформовано п'ять ударних груп. Першими рухалася танкова і бронетанкова техніка 6-го танкового полку капітана Бото Кенінга, піхота і частина артилерії, які повинні були пробивати шлях через ворожу оборону. В цій колоні перебував і генерал-майор Байєрлейн. За цією групою прямували інженерні частини, решта артилерії і 3-й мотопіхотний полк під командуванням полковника Ернста Вельмана. Далі у колоні перебували медичні підрозділи, поранені солдати і офіцери та пошкоджена техніка. Окрему ударну групу становив посилений 394-й мотопіхотний полк підполковника Бойєрмана. Функцію прикриття виконував розвідувальний батальйон під командуванням майора Курта Дайхена. Фланги колони обороняли самохідні артилерійські та зенітні установки¹⁶⁶.

О 17.30 3-тя танкова дивізія була готова до виступу. Начальник зв'язку надіслав останню радіограму в штаби XXXXVII-го корпусу і 8-ї армії, у якій зазначалося: *«3-я танковая дивизия пробивается из кольца в северо-западном направлении, чтобы блокировать брешь во фронте и действовать в тылу противника с целью деблокады окруженного города»*¹⁶⁷. Вранці 8 січня, після 40 кілометрового маршу 3-тя дивізія,

¹⁶⁵ Mactaggart P. Escape from Kirovograd. P. 67.

¹⁶⁶ Карель П. Восточный фронт. Книга вторая. Выжженная земля. 1943 – 1944. Москва, 2003. С. 300.

¹⁶⁷ Карель П. Восточный фронт. Книга вторая. Выжженная земля. 1943 – 1944. С. 300.

втративши лише один танк з екіпажем та декілька грузовиків, вийшла до околиць Володимирівки, де зустріла частини 11-ї танкової дивізії¹⁶⁸. Байерлейн зв'язався з командувачем XXXXVII-м танковим корпусом і доповів йому про свої дії. Генерал Ніколаус фон Форманом не приховував свого задоволення від операції, проведеної командиром дивізії. Бо насправді вихід 3-ї дивізії з напівоточення був дуже важливою подією для командувача німецьких військ під Кіровоградом. Адже відтепер він мав у своєму вільному розпорядженні, окрім 11-ї танкової дивізії, ще один боєздатний підрозділ. До того ж у цей час до Кіровограда рухалися, надіслані командувачем групою армій «Південь» генерал-фельдмаршалом Ерхом фон Манштейном, ще дві дивізії – 3-тя танкова дивізія СС «Мертва голова» і танково-гренадерська дивізія «Велика Німеччина». Цими силами генерал Форман планував зупинити наступ Червоної армії, але перед тим визволити оточені в Лелеківці і Злодійські Балці дивізії. Тому після дозаправки транспортних засобів бойових машин та поповнення боєприпасів, командир 3-ї танкової дивізії було наказано атакувати радянські війська в околицях Осикуватого. А 3-й розвідувальний батальйон майора Дайхена згодом отримав завдання знищити підрозділи 8-го механізованого корпусу, які на початку січня 1944 р. діяли біля Паліївки, Малої Виски та Мар'янівки.

Згідно з задумом німецького командування, Байерлейн повинен був скувати наступ 7-го механізованого і 32-го стрілецького корпусів біля Обознівки та Осикуватого і таким чином не допустити їх виходу на західні околиці Кіровограда, що означало б цілковите оточення міста і, відповідно, гітлерівських дивізій в Лелеківці – Злодійській Балці. Виконувати це завдання Байерлейн відправив 6-й танковий полк капітана Бото Кенінга і 3-й танково-гренадерський полк капітана Карла-Хайнца Бранта. Їхня перша атака виявилася невдалою, тому командир 3-ї танкової дивізії змінив план наступу. Він наказав своїм полкам відійти з поля розу червоноармійців, створивши таким чином у них враження, що німці відступають. Тим часом, дивізійна артилерія, зайнявши позиції, завдала удару по Осикуватому. Як тільки артилерійський вогонь припинився, гітлерівці знову атакували село. Цього разу наступ був успішним: вдалося не лише захопити населений пункт, але й завдати

¹⁶⁸ Armored Bears: The German 3rd Panzer Division in World War II. Vol. 2 / Veterans of the 3rd Panzer Division. Mechanicsburg, 2013.

відчутних втрат радянським військам. У західній історіографії зазначається, що вони втратили 40 протитанкових гармат і 400 осіб вбитими. Також 500 червоноармійців потрапило в полон¹⁶⁹. Значні втрати червоноармійців підтверджують і радянські документи. З них дізнаємося, що Осикувате обороняв 468-й стрілецький полк 111-ї стрілецької дивізії за підтримки резервних частин 64-ї механізованої бригади 7-го мехкорпуса. В «Журналі бойових дій» 111-ї дивізії так описується бій за село: *«В 16.00 противник стремясь прорваться к своей окруженной группировке в районе Лелековки, контратаковал полк силою свыше 40 танков с десантом пехоты при поддержке авиации с направления хутор Лесной. Танки противника, на больших скоростях ведя огонь с хода ворвались в деревню и смяли полк не успевший к тому времени закрепиться. Полк отошел в Обозновку»*¹⁷⁰. Документи післявоєнного часу фіксують, що 8 січня 1944 р. значна частина бійців 468-го полку загинула, зникла без вісти і потрапила у полон¹⁷¹. Тому німецькі дані якщо й не повністю відповідають дійсності, то, вочевидь, наближені до неї.

Через десять років командувач XXXXVII-м танковим корпусом генерал Форман, оцінюючи дії командира 3-ї танкової дивізії, написав у своїх мемуарах, що це був *«редкий пример все еще не сломленного боевого духа войск»*¹⁷². Взявши Осикувате, німці рушили на Обознівку. Бій за це село закінчився вже на користь червоноармійців: резервні частини 63-ї мехбригади і 41-ша танкова бригада 7-го мехкорпуса разом з піхотою 111-ї дивізії зайняли оборону на півночі Обознівки і зупинили наступ ворога. *«Противник, потеряв 4 танка сожженными, 2 подбитыми, 2 транспорта и до роты пехоты, отошел на западные скаты высоты 179,5, оставив на огневом рубеже 3 танка типа «Тигр» и два самоходных орудия, которые вели огонь с места*

¹⁶⁹ Armored Bears: The German 3rd Panzer Division in World War II. Vol. 2 / Veterans of the 3rd Panzer Division. Mechanicsburg, 2013; Mactaggart P. Escape from Kirovograd. P. 68.

¹⁷⁰ Журнал боевых действий 111-й стрелковой дивизии. Период с 01.01.1944 по 30.12.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1306. Оп. 1. Д. 37. Л. 2.

¹⁷¹ Алфавитные списки безвозвратных потерь сержантского и рядового состава 111-й стрелковой дивизии // ЦАМО РФ. Ф. 58. Оп. 977525. Д. 273; Донесения об освобожденных из плена // ЦАМО РФ. Ф. 58. Оп. 18003. Д. 1415, 1442, 1466, 1497, 1575, 1588, 1589.

¹⁷² Vormann N. The battle of Korsun – Cherkassy. The Encirclement and Breakout of Army Group South, 1944. Translated by Geoffrey Brooks. Havertown, 2018.

до наступления темноты», – говориться в «Журналі бойових дій» 41-ї гвардійської танкової бригади¹⁷³.

Згодом полки 3-ї дивізії залишили Осикувате і розташувалися південніше Каніжа. Під час відступу їх переслідували радянські війська, тому 3-й танково-гренадерський полк провів контратаку, результатом якої стало знищення двох танків Т-34 і взяття в полон 200 червоноармійців¹⁷⁴. Окрім того, загинуло чимало воїнів Червоної армії: 11 січня поблизу Олександрівки і Овсяниківки значних втрат понесли 444-й винищувально-протитанковий артилерійський полк та 110-та і 111-та гвардійські стрілецькі дивізії 5-ї гвардійської армії¹⁷⁵.

Однак не лише генерал-майорові Байєрлейну належить заслуга стримування наступу радянських військ. Північно-східніше Осикуватого, приблизно в околицях Оситняжки, спротив червоноармійцям чинила 11-та танкова дивізія генерал-лейтенанта Венда фон Вітерсхайма. 8 січня її підрозділи також досягли певних успіхів. *«Мы столкнулись с некоторым начальным сопротивлением, но танковые гренадеры, сопровождающие танки, вскоре преодолели позиции русских. Наша артиллерия ударила по позициям русских в тылу, когда мы продвинулись, уничтожив несколько противотанковых орудий»*, – згадував генерал-лейтенант Вітерсхайм¹⁷⁶.

Якщо 3-тя і 11-та танкові дивізії прикривали Лелеківку і Злодійську Балку з півночі та північного заходу, то бойова група 331-го полку – залишок знищеної 167-ї піхотної дивізії – 9 січня наступала від Великої Виски до Грузького, маючи на меті розчистити коридор для виходу оточених підрозділів вермахту. З цим завданням вона впоралася, взявши під контроль 9 січня території неподалік Грузького, а вже на ранок 10 січня її передові патрулі зустріли підрозділи 10-ї танково-гренадерської дивізії.

¹⁷³ Журнал боевых действий 41-й гвардейской танковой бригады. Период с 01.01.1944 по 14.05.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3131. Оп. 1. Д. 2. Л. 243.

¹⁷⁴ Armored Bears: The German 3rd Panzer Division in World War II. Vol. 2 / Veterans of the 3rd Panzer Division. Mechanicsburg, 2013.

¹⁷⁵ Именной список безвозвратных потерь сержантского и рядового состава 444-го истребительно-противотанкового артиллерийского полка за 10 – 30 января 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 58. Оп. 18002. Д. 135; Список безвозвратных потерь 110-й гвардейской стрелковой дивизии за январь 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 58. Оп. 18002. Д. 133; Журнал боевых действий 111-й стрелковой дивизии. Период с 01.01.1944 по 30.12.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1306. Оп. 1. Д. 37. Л. 3.

¹⁷⁶ Mactaggart P. Escape from Kirovograd. P. 68.

Відомо, що німці вийшли з оточення через місце, яке мав контролювати 39-й полк 13-ї гвардійської стрілецької дивізії. Але підрозділи 39-го полку не зуміли втримати натиску ворога. Автор книги з історії 13-ї дивізії, підполковник Іван Самчук, який навчався в Українській кінній школі імені Семена Будьонного в Зінов'євську, провину за це покладає на керівників дивізії та полку полковника Лайтадзе і майора Фаворова. Щоб виправити ситуацію, начальник дивізійного штабу полковник Бельський спрямував у місце прориву німців 4-й окремий винищувально-протитанковий дивізіон майора Розанова, навчальний батальйон капітана Чванкіна і комендантську роту капітана Бірюкова¹⁷⁷. Розглянемо ці події детальніше.

О 9.00 8 січня керівництво 39-го полку отримало усний приказ командира 13-ї дивізії рухатися у напрямку роз'їзду Лелеківка. Пройшовши у першій половині дня центром Кіровограда, полк надвечір 8 січня зайняв позиції між обласним центром і роз'їздом, контролюючи рейдерну дорогу. Відразу після того, як 39-й полк залишив межі Кіровограда і рухався дорогою до роз'їзду Лелеківка, його підрозділи були обстріляні з повітря, а також артилерією зі сторони Лелеківки. Інтенсивний артилерійський і кулеметний вогонь вівся по позиціях полку впродовж 9 січня з південно-східних околиць Грузького. О 4.00 9 січня 39-му полку було наказано наступати на роз'їзд Лелеківка. Однак через щільний автоматно-кулеметний вогонь і обстріли танків та бронетранспортерів червоноармійці змушені були зупинитися. Значних втрат зазнав 2-й стрілецький батальйон. Він був відведений у тил, а його особовий склад переданий до 3-го батальйону. Загалом, як сказано в «Журналі бойових дій», під час цієї атаки полк втратив 6 осіб вбитими, 34 були поранені, а 4 бійця зазнали обмороження.

Уночі 10 січня 39-й полк невеликими групами вів бої за залізничну дорогу Кіровоград – Шостаківка. О 5 годині під прикриттям вогню артилерії і бронетранспортерів оточені в Лелеківці і Злодійській Балці німецькі дивізії почали відступ до роз'їзду Лелеківка та Грузького. Підрозділи 39-го полку розпочали переслідування гітлерівців та за підтримки 34-го полку оволоділи роз'їздом Лелеківка і його околицями¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Самчук І. А. Тринадцатая гвардейская. Боевой путь Тринадцатой гвардейской Полтавской ордена Ленина дважды Краснознаменной орденов Суворова и Кутузова стрелковой дивизии (1941 – 1945). Москва, 1971. С. 225 – 226.

¹⁷⁸ Журнал боевых действий 39-го гвардейского стрелкового полка 13-й гвардейской стрелковой дивизии. Период с 01.01.1944 по 31.03.1944 г. // ЦАМО. Ф. 6235. Оп. 313716. Д. 2. Л. 4 – 6.

Поруч з піхотою 13-ї дивізії діяли 63-тя механізована і 41-ша гвардійська танкова дивізії 7-го мехкорпуса. Нагадаємо, що на ранок 9 січня вони перебували в околицях Соколівських Хуторів, прибувши сюди після боїв 7 – 8 січня за роз'їзд Лелеківка та Грузьке. Увечері 9 січня мехбригади зосередилися біля радгоспу Лаврентіївський, північніше Вільного і Нової Павлівки. О 4.00 10 січня вони перейшли в наступ і через півтори години оволоділи роз'їздом, а потім вирушили на Обознівку. Протягом дня 2-й мотострілецький батальйон і танковий полк 63-ї мехбригади прочісував Злодійську Балку і території біля Обознівки та Лелеківки¹⁷⁹. Саму ж Лелеківку, відразу після того, як німці її покинули, зайняли полки 95-ї дивізії. Потім їм було наказано наступати далі на захід. Увечері 10 січня вони розташувалися південно-східніше Грузького.

Отже, радянські війська остаточно оволоділи західними околицями Кіровограда вранці 10 січня – вже після того, як німецькі дивізії вийшли з оточення.

У радянській історіографії щодо оцінки результатів боїв у Лелеківці і Злодійській Балці панувала чітка позиція: військам 2-го Українського фронту вдалося знищити більшу частину ворога, і лише його невелика група зуміла вирватися з оточення. Витоки цієї позиції слід шукати у спогадах керівників Кіровоградської наступальної операції. Хоча у багатьох журналах бойових дій радянських частин без найменшої деталізації також вказується, що більшість оточених гітлерівців була знищена. Але все ж таки архівні документи дають певні статистичні дані про втрати ворога. Так, у «Журналі бойових дій» 2-го Українського фронту вказується, що 5-а гвардійська армія 9 січня проводить бої з Лелеківським угрупованням, яке нараховує 150 танків¹⁸⁰, що є перебільшенням. Начальник штаба 5-ї армії генерал-майор Микола Лямін у бойовому донесенні від 10 січня 1944 р. повідомляв, що поблизу Лелеківки виявлено 400 розбитих автомашин, 52 танки і 50 самохідних гармат ворога¹⁸¹. У документах 7-го мехкорпуса зазначається, що у Лелеківці виявлено 60 танків і 11 самохідних гармат.

¹⁷⁹ Журнал боевых действий 63-й механизированной бригады. Период с 01.02.1943 по 19.01.1945 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3352. Оп. 1. Д. 3. Л. 73.

¹⁸⁰ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта за январь 1944 г. // ЦАМО. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1130. Л. 22.

¹⁸¹ Грылев А. Н. Днепр – Карпаты – Крым. Освобождение Правобережной Украины и Крыма в 1944 году. С. 53.

У «Журналі бойових дій» 8-ї гвардійської бомбардувальної авіаційної дивізії вказується, що 9 січня її підрозділи завдали удару по розташованій в околицях Лелеківки німецькій техніці кількістю до 500 одиниць. Льотчики дивізії повідомили про знищення і пошкодження до 50 танків і автомашин цього дня, а також розсіяння до чотирьох батальйонів піхоти. У «Журналі бойових дій» 8-ї авіадивізії за 10 січня вказується: *«Благодаря массированным действиям нашей авиации Лелековский плацдарм в течении дня 9 января 1944 г. был ликвидирован... разгромлено 3 пехотных дивизии и 1 танковую дивизию противника. Противник на поле боя оставил до 5 тысяч трупов и до 500 единиц танков и автомашин»*¹⁸².

У середині ХХ ст. в Німеччині вийшли друком перші дослідження, присвячені історії окремих німецьких дивізій. Ці праці були написані, як правило, колишніми командирами, офіцерами чи солдатами цих дивізій. У 1957 р. вже згадуваний Рольф Грамс опублікував книгу з історії 14-ї танкової дивізії, а генерал-лейтенант Август Шмідт у 1963 р. написав історію 10-ї танково-гренадерської дивізії. Автори цих книг, описуючи бої в околицях Лелеківки, зазначають, що німецьким дивізіям вдалося вийти з оточення майже без втрат. *«Мы были выведены из кармана Лелековки без потерь. Поскольку была только одна замороженная дорога для снабжения, вывод дивизий должен был быть точно запланирован... Только несколько вражеских танков тщетно пытались остановить прорыв... 10-я дивизия вышла со всеми своими ранеными. Неприятелю не досталось ни одного исправного тяжелого оружия...»*, – пише генерал-лейтенант Шмідт¹⁸³. Його, до речі, за заслуги в боротьбі за Кіровоград, зокрема, загальне керівництво оточеними дивізіями, 23 січня 1944 р. було нагороджено Рицарським Хрестом з дубовим листям.

Командувач XXXXVII-го танкового корпусу генерал танкових військ фон Форман також говорив, що німецькі дивізії вийшли з оточення без серйозних втрат і в своїх мемуарах не без прихованої гордості за своїх підлеглих зазначав: *«В центре, к западу от Кировопограда, в*

¹⁸² Журнал боевых действий 8-й гвардейской бомбардировочной авиационной дивизии. Период с 16.07.1943 по 19.06.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 20042. Оп. 1. Д. 13. Л. 68 – 69.

¹⁸³ Schmidt A. Die Geschichte der 10. Infanterie-Division: 10. Infanterie-Division (mot), 10. Panzer-Grenadier-Division. 1941 – 1945. P. 212.

результате ночного перегруппування 10 января был создан сплоченный фронт, задача, требующая почти сверхчеловеческой энергии от офицеров и солдат этих трех дивизий... Они ни в коем случае не находились в прекрасном месте, но, тем не менее, были в лучшем настроении, избежав почти неизбежного окружения. Несколько часов назад выбор, казалось, лежал между смертью и пленом – и теперь они снова были дома. Им приказали держать Лелековку. Они не понимали смысл приказа, но повиновались ему»¹⁸⁴.

Вихід трьох дивізій з оточення в Лелеківці і Злодійській Балці був беззаперечно стратегічним успіхом німецького командування. За умов, коли радянські війська значно переважали 8-му польову армію, а ситуація на інших ділянках фронту загалом складалася не на користь німців, відступ її частин був практично неминучим. Тому втрата Кіровограда хоча й була значною, але все ж таки, напевно, очікуваною для командування 8-ї армії. Більше занепокоєння в нього викликала перспектива повністю втратити під час його захисту декілька боєздатних підрозділів. Це надалі б поставило 8-му армію у складне становище, зокрема, суттєво зменшило б її оборонні можливості. Зберігши дивізії, німецьке командування отримало змогу використати їх у подальших боях. Так, 10-та танково-гренадерська і 376-та піхотна стримували натиск радянських військ західніше Кіровограда до початку березня 1944 р., а 14-та танкова брала участь у деблокації оточених під Корсунь-Шевченківським німецьких військ.

Як говорилося, важливу роль у порятунку зазначених дивізій відіграла 3-тя танкова дивізія, котра сама ледве не потрапила в оточення. Водночас аналіз її дій, а точніше рішень, котрі приймали командир дивізії та члени штабу, наштовхують на роздуми щодо питання: а чи могло б оточення не відбутися? З великою часткою ймовірності можна відповісти ствердно: за певних умов німецькі дивізії могли відступити з-під Кіровограда ще до їхнього оточення. Цьому завадила людина, яка перебувала за тисячі кілометрів звідти, – Адольф Гітлер. Як згадує генерал фон Форман, Гітлер був категорично проти будь-яких відступальних дій німецької армії поблизу Кіровограда, навіть тоді, коли це було цілком доречно. Тому вже 7 січня з його ставки надійшов наказ не відступати, який поставив німецькі дивізії у складне становище і не

¹⁸⁴ Vormann N. The battle of Korsun – Cherkassy. The Encirclement and Breakout of Army Group South, 1944. Translated by Geoffrey Brooks. Havertown, 2018.

приніс ніякої користі. Поки керівництво XXXXVII-го корпусу і 8-ї армії умовляло Гітлера скасувати розпорядження, підрозділи декілька днів зазнавали, по суті, даремних втрат. Адже, перебуваючи в оточенні, вони не мали ні оперативного простору, ні ресурсів для наступу. Єдиний, хто порушив наказ Гітлера, прикрившись відсутністю зв'язку з вищим керівництвом, був командир 3-ї танкової дивізії генерал-майор Байерлейн. Він, проявивши ініціативу, ще до оточення вивів свою частину на захід і вже звідти завдавав ударів по радянських військах.

Таким чином, загалом оточення у січні 1944 р. під Кіровоградом трьох дивізій XXXXVII-го танкового корпусу 8-ї польової армії стало результатом, з одного боку, вдалих обхідних маневрів військ 2-го Українського фронту, а з іншого – бажання вищого керівництва вермахту будь-що втримати місто.

РЕЙД

Особливе місце в історії Кіровоградської наступальної операції належить 8-му механізованому корпусу. Хоча б тому, що сам генерал армії Іван Конєв у своїх спогадах стверджував, що важливою умовою розгрому німців під Кіровоградом стало вчасне перегрупування мехкорпусу з лінії наступу 7-ї гвардійської і 5-ї гвардійської танкової армій на північний схід від міста, де діяла 5-та гвардійська армія генерал-лейтенанта Олексія Жадова. Таке рішення було ухвалене Конєвим увечері 5 січня за підсумками першого дня операції і мотивувалося тим, що набагато кращих результатів досягла саме армія Жадова, тому надалі напрям її наступу був визначений як більш перспективний, а отже потребував додаткових сил.

Це рішення негативно сприйняв командувач 5-ї гвардійської танкової армії генерал-полковник Павло Ротмістров. Коли він перебував у бойових порядках 18-го і 29-го танкових корпусів, з ним на зв'язок вийшов начальник штабу армії генерал-майор Володимир Баскаков, який повідомив про перепідпорядкування 8-го мехкорпуса, а також про те, що на спостережному пункті командарма очікує представник Ставки Верховного Головнокомандування маршал Георгій Жуков. У спогадах

«Стальная гвардия» Ротмістов так переповідає свою розмову з Жуковим: *«Отдав необходимые распоряжения генералам И. Ф. Кириченко и В. И. Полозкову, вступившему в командование 18-м танковым корпусом 23 декабря 1943 г., я тотчас же на своем танке выехал на наблюдательный пункт.*

– Как идут дела? – встретил меня Г. К. Жуков обычным вопросом.

– Теперь, можно сказать, хорошо.

Маршал внимательно слушал мой доклад, рассматривая положение войск, отмеченное на оперативной карте. Я доложил ему, что с первых же минут боя противник оказал 7-й гвардейской армии яростное сопротивление и поэтому пришлось усилить пехоту двумя танковыми бригадами, а затем вводить в сражение и оба танковых корпуса.

Г. К. Жуков оторвал взгляд от карты:

– А вам известно, что Конев передает восьмой мехкорпус Хасина в армию Жадова?

– Да, мне доложил об этом начальник штаба. Только не понимаю, для чего отбирать у меня второй эшелон, предназначенный для развития успеха и, главным образом, для отражения контратак противника при обходе Кировограда.

Жуков лукаво улыбнулся:

– Вот и докажете, что ваша армия справится с задачей и без восьмого мехкорпуса. Кстати, решительное наступление армии Жадова будет содействовать вашему успеху, поскольку противник так или иначе должен оттянуть часть своих сил с южного и юго-западного участков на северо-запад. – Маршал доброжелательно посмотрел на меня. Суровые черты его лица смягчились и снова озарились улыбкой. – Плохой тот командир или солдат, который не стремится добиться победы первым. Мне нравится это здоровое честолюбие»¹⁸⁵.

Ротмістрова можна зрозуміти: ввівши опівдні 5 січня у бій два танкових корпуси, щоб вони завершили прорив ворожої оборони, він розраховував використати 8-й мехкорпус для розвитку наступу і виконання поставленого завдання – обхід Кіровограда з південно-східної сторони і перекриття тамтешніх автомобільних доріг. Тепер же, не маючи резерву, він повинен був діяти лише двома корпусами, які у другій половині 5 січня вели жорсткі бої з німцями в околицях Червоного Яру, Новоандріївки, Привілля, Покровського, зазнаючи відчутних втрат. На

¹⁸⁵ Ротмістров П. А. Стальная гвардия. С. 256 – 257.

кінець дня вимальовувалася досить невтішна ситуація: за повідомленням командирів корпусів, гітлерівці на цій ділянці фронту мали міцну оборону, а тому перспектива швидкого подальшого наступу була під загрозою. Штаби 5-ї гвардійської танкової і 7-ї гвардійської армій побоювалися, що в наступні дні їхні війська будуть сковані боями і вчасно не вийдуть у задане місце. Можливо, так би й було, якби німецьке командування, прагнучи ліквідувати прорив червоноармійців на півночі від Кіровограда, вночі з 5 на 6 січня не перекинуло туди частину своїх сил, які тримали оборону перед арміями Ротмістрова і Шумілова. З одного боку, це дало німцям змогу 6 січня дещо зупинити наступ 5-ї гвардійської армії, а з іншого – послабило їхні позиції південно-східніше обласного центру. Цим відразу ж скористалися піхота 7-ї гвардійської армії генерал-полковника Михайла Шумілова і, особливо, танки генерал-полковника Ротмістрова. Нагадаємо, що вже надвечір 6 січня вони вийшли до південних околиць Кіровограда, а наступного дня звільнили його від ворога. Окрім того, вони повністю виконали інше завдання – взяли під контроль автомобільні дороги, котрі йшли з міста на південь і південний захід, що змусило німецьку 14-ю танкову дивізію відступати через місто на північ, до Лелеківки. Отже, незважаючи на труднощі першого дня наступу, 7-ма гвардійська і 5-та гвардійська танкова армії цілком вдало діяли протягом 6 – 7 січня і відіграли ключову роль у звільненні Кіровограда. А що ж армія Жадова? На відміну від них, її 32-й гвардійський стрілецький корпус у цей час дещо сповільнив свій рух вперед і на кінець 7 січня вів бої поблизу Созонівки, Підгайців, Великої Северинки та Лозуватки. Надалі – 8 – 9 січня – його дивізії намагалися безуспішно вийти до околиць Грузького, щоб перекрити німцям шлях відступу з Лелеківки. Зробити їм це вдалося лише 10 січня – вже після того, як ворожі війська покинули село та його околиці. До того ж не забуваймо, що Кіровоград вже декілька днів як був звільнений від ворога.

Таким чином, рішення Конєва хоча й було логічним, але не далекоглядним. Командувач фронтом не прорахував того, що німці кинуть значні сили на ліквідацію радянського прориву на півночі від Кіровограда. В своїх мемуарах «Записки командующего фронтом. 1943 – 1944» він пише: «...гитлеровцы, решив, что главный удар наносится севернее Кироваграда, перегруппировали свои силы и оказали серьезное

*сопротивление... они начали проводить сильные контратаки пехотой и танками, особенно по левому флангу ударной группировки 5-й гвардейской армии»*¹⁸⁶. Ставка на те, що напрямок наступу 5-ї гвардійської армії є більш перспективним себе не виправдала. Вирішивши перекинути у смугу її наступу 8-й мехкорпус, командування 2-го Українського фронту сподівалося, що армія Жадова і надалі буде стрімко рухатися вперед і якнайшвидше обійде Кіровоград, оточивши розташовані в ньому і поблизу нього німецькі підрозділи. І треба сказати, що бригади 7-го мехкорпусу, які підтримували наступ піхоти 5-ї гвардійської армії, вже 7 січня вийшли до західних околиць міста, взявши під контроль роз'їзд Лелеківка.

Але закріпитися вони не змогли, що є цілком зрозумілим, адже у них не було підтримки стрілецьких дивізій 32-го корпусу, бо ті якраз вели бої поблизу Обознівки і Осикуватого. Не змінило ситуацію і прибуття на допомогу 8-го мехкорпусу, зокрема й через те, що місця призначення він дістався майже з добовим запізненням – ввечері 7 січня. Як говорилося, генерал-полковник Ротмістров планував використати 8-й мехкорпус для розвитку наступу своєї армії. На вечір 5 січня підрозділ розташовувався в Новоандріївці та Плавнях, що дещо західніше Вершино-Кам'янки, і був готовий до введення у бій. Між 21 і 22 годинами до штабу 5-ї гвардійської танкової армії зателефонував генерал армії Іван Конев. Слухавку підняв начальник армійського штабу генерал-майор Баскаков, якому комфронта повідомив, що 8-й мехкорпус передається в оперативне командування генерал-лейтенанта Жадова – його слід було вивести з бою і на 8 годину 6 січня зосередити біля Казарні. Для виконання цього наказу Баскаков негайно відправив офіцерів штабу в розташування корпусу. О 23 годині підрозділ вирушив до Казарні, його маршрут пролягав через Вершино-Кам'янку, Митрофанівку і Морошине. За ніч корпус мав подолати майже 70 кілометрів. Під час переходу корпусне керівництво отримало наказ від командування 5-ї гвардійської армії – після виходу до Казарні розвинути енергійний наступ у напрямку Грузького, куди прибути не пізніше вечора 6 січня. Однак до Казарні 8-й мехкорпус (66 танків і 22 САУ) дістався лише у другій половині 6 січня і після завершення приготувань лише о 19 годині взявся до виконання поставленого завдання. А згідно з «Журналом бойових дій» 5-ї гвардійської армії корпус розпочав бої в полосі

¹⁸⁶ Конев И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1944. С. 89.

армії о 21 годині¹⁸⁷. Запізнення корпусу автори книги «Дорогами побед: боевой путь 5-й гвардейской танковой армии» пояснювали так: *«Некоторые мотострелковые подразделения совершали марш пешим порядком – не хватало автотранспорта. Почти все мосты на маршруте оказались разрушенными, материалов для их восстановления не было. Много времени отнимал поиск обходов. К тому же с рассвета начались налеты авиации противника»*¹⁸⁸. У ніч з 6 на 7 січня 8-й мехкорпус дістався до р. Інгул, біля Підмогильної. Однак, як виявилося, тамтешня переправа через водойму була зруйнована, тому аж до ранку корпус займався її відновленням. Переправившись на західний берег Інгулу, бригади 8-го мехкорпусу рушили спочатку до Водяного, а потім до Грузького, куди прибули о 22 годині 7 січня. У селі на той час оборону тримала 63-тя мехбригада 7-го мехкорпусу. Вночі 8-й мехкорпус залишив Грузьке і відступив до Нової Павлівки, де перебували інші бригади 7-го мехкорпуса, а також підрозділи 18-го танкового корпусу армії Ротмістрова. Отже, як ми бачимо, перекидання 8-го механізованого корпусу не дало значних результатів. На момент його прибуття до Грузького Кіровоград уже фактично був очищений від німців. Не сприяв корпус також поліпшенню ситуації біля Обознівки і Осикуватого, де дивізії 32-го гвардійського стрілецького корпусу були скуті боями і не могли дійти до західних околиць Кіровограда, щоб перекрити шляхи відступу німців з Лелеківки і Злодійської Балки. Сам же корпус також не допоміг 7-му мехкорпусу взяти під контроль роз'їзд Лелеківка і автомобільну дорогу Кіровоград – Велика Виска. Тому навряд чи помилимося, якщо висловимо думку, що, якби комфронта Конєв не вирішив перегрупувати 8-й мехкорпус, це суттєво не вплинуло б на хід наступальної операції. Звичайно, ніхто не звинувачує генерала армії Івана Конєва у прийнятті цього рішення – вочевидь, на той час і в тих умовах воно було цілком логічним. Штаб 2-го Українського фронту здійснював керівництво операцією на основі оперативних зведень і донесень штабів армій, а ті, відповідно, керувалися звітами своїх підрозділів. У такій ситуації ризик помилитися завжди був високим. Власне, наше припущення того, що Конєв міг отримати не цілком повну інформацію про підсумки першого дня наступу радянських військ, має документальне

¹⁸⁷ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 168. Л. 27.

¹⁸⁸ Дорогами побед. Боевой путь 5-й гвардейской танковой армии / П. Я. Егоров, И. В. Кривоборский, И. К. Ивлев, А. И. Рогалевич. С. 146.

підтвердження. Так, 26 лютого 1944 р. в Моренцях начальник штабу 5-ї гвардійської танкової армії генерал-майор Баскаков у своїй доповіді на нараді керівного генеральського і офіцерського складу армії з вивчення досвіду проведених Кіровоградської та Корсунь-Шевченківської наступальних операцій зазначав: *«Главные силы корпусов вышли западнее и северо-западнее Плавней и к 21.00 5 января приводили себя в порядок.*

Командиры корпусов к этому времени действительной обстановки не выяснили и неправильно информировали Командарма, докладывавая, что противник продолжает оказывать сопротивления. Это обстоятельство вызвало решение Командующего фронтом перебросить 8-й Александрийский механизированный корпус для развития успеха 5-й Гвардейской Армии /общевойсковой/, действовавшей севернее и наносившей удар на Кировоград с северо-запада.

Таким образом Армия осталась без 2-го эшелона, который был так необходим для развития успеха»¹⁸⁹.

З огляду на сказане, генералу армії Івану Конєву тяжко дорікати за рішення щодо 8-го мехкорпуса, яке він прийняв увечері 5 січня 1944 р. на основі наявної інформації про перебіг боїв на лінії фронту. Інша справа, що майбутній Маршал Радянського Союзу і після війни продовжував відстоювати думку про те, що перегруповування корпусу мало ледве не ключове значення в успішному завершенні Кіровоградської наступальної операції. Ось що Конєв пише в своїй статті «Кіровоградская операция», опублікованій у 1969 р. у п'ятому випуску «Военно-исторического журнала»: *«Перегруппировка из 5-й гвардейской танковой армии 8-го механизированного корпуса в состав 5-й гвардейской армии и выдвижение его в обход Кировограда с северо-запада, несомненно, было очень правильным мероприятием. Именно это в последующем и обеспечило успех всей операции»¹⁹⁰.*

Таку ж думку відстоював і командарм генерал-лейтенант Олексій Жадов, котрий у своїх спогадах «Четыре года войны» зазначає: *«Успеху Кировоградской операции во многом способствовала быстрая реакция командования фронта на все изменения обстановки. Решение*

¹⁸⁹ Доклад начальника штаба 5-й гвардейской танковой армии генерал-майора Баскакова на совещании руководителей генерального и офицерского состава армии по вопросу изучения опыта проведенных Кировоградской и Корсунь-Шевченковской операций // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 291. Л. 67.

¹⁹⁰ Конев И. С. Кировоградская операция. Военно-исторический журнал. 1969. Вып. 5. С. 70.

И. С. Конева перебросит 8-й механизированный корпус из 5-й гвардейской танковой армии в полосу 5-й гвардейской армии для развития наметившегося успеха, несомненно, ускорило разгром противника и освобождение Кировограда»¹⁹¹.

**Командувач
5-ю гвардійською танковою
армією генерал-полковник
Павло Ротмістров.**

Суспільне надбання

Як вже говорилося, іншої думки з приводу доцільності передачі 8-го мехкорпуса був командарм генерал-полковник Павло Ротмістров. У 1972 р. була опублікована його книга «Время и танки», де він, розповідаючи про використання танкових і механізованих частин під час битви за Кіровоград, виступає опонентом Конєва. «Маршалу Г. К. Жукову было доложено, что, конечно, для развития успеха 5-й гвардейской армии нужны танки, — пишет Ротмистров. — Однако трудно согласиться с тем, что для этих целей необходимо отбирать у 5-й гвардейской танковой армии ее второй эшелон — 8-й мехкорпус. К тому же корпус потеряет много времени на перегруппировку с одного направления на другое, и, когда он вступит в бой в полосе 5-й гвардейской армии, Кировоград будет в руках советских войск. Жизнь подтвердила правильность этого прогноза...

Жизнь подтвердила правильность этого прогноза...

Спрашивается, зачем же нужно было отбирать у 5-й гвардейской танковой армии 8-й мехкорпус, ее второй эшелон. Ведь задача 2-го Украинского фронта в этой операции была предельно конкретной — освободить Кировоград. И она успешно выполнялась»¹⁹². Підсумовуючи, командарм 5-ї гвардійської танкової армії зазначає: «Что касается использования 8-го механизированного корпуса в полосе действий 5-й гвардейской армии, то следует признать, что он, конечно,

¹⁹¹ Жадов А. С. Четыре года войны. Москва, 1978. С. 162.

¹⁹² Ротмистров П. А. Время и танки. Москва, 1972. С. 169 – 170.

*сыграл свою очень важную роль, но только к исходу 7 января, т. е. при отражении танковых ударов противника на этом направлении»*¹⁹³.

До слів Маршала бронетанкових військ Радянського Союзу Павла Ротмістрова додамо, що, перебуваючи у підпорядкуванні командувача 5-ї гвардійської армії, корпус не лише відбивав контратаки ворога, але й отримав завдання 8 січня оволодіти околицями Грузького, а далі наступати на північний захід, у загальному напрямку на Новомиргород. В історіографії ці події отримали назву – рейд 8-го мехкорпусу на Малу Виску, який часто в мемуарній літературі та деяких публікаціях розглядається як нібито окрема спеціально спланована операція зі знищення тамтешнього ворожого аеродрому і місцевої залізничної станції. На наш погляд, погодитися з таким твердженням досить тяжко. Найважливіша база не містить жодних натяків на саме таку мету червоноармійців. Навпаки, архівні документи свідчать, що кінцевим пунктом призначення був Новомиргород, а не Мала Виска. Пояснюється це тим, що, з одного боку, взяття під контроль Новомиргорода та його околиць мало стратегічне значення – допомога арміям правого крила 2-го Українського фронту, які прямували до Умані назустріч 1-му Українському фронту, а з іншого – воно диктувалося загальним перебігом військової операції. Те що, наступ 8-го мехкорпуса пов'язувався з діями 1-го Українського фронту, свідчить, зокрема, виданий генералом армії Іваном Конєвим наказ: *«5-й гвардейский танковый корпус 1-го Украинского фронта дерется за Звенигородку. С захватом Звенигородки корпус будет вести разведку до Шполы, Мокрой Калигорки, Ольшаны»*.

В связи с благоприятно сложившейся обстановкой приказываю:

1. 8-му механизированному корпусу главными силами остаются в районе Марьяновка, Павловка, Петровка, прочно закрепив за собой эти пункты.

*2. Корпусу вести разведку до Шполы, Мокрой Калигорки, Звенигородки, где войти в связь с частями 5-го гвардейского танкового корпуса. В дальнейшем вести разведку до Умани...»*¹⁹⁴.

У результаті 8-му механізованому корпусові не вдалося дістатися до Новомиргорода. Вирушивши з околиць Нової Павлівки, пройшовши

¹⁹³ Ротмистров П. А. Время и танки. С. 171.

¹⁹⁴ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта за январь 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1130. Л. 25.

повз Грузьке, через Мар'янівку і Паліївку, він увійшов до Малої Виски, де після боїв з німцями зазнав серйозних втрат. Це змусило його керівництво відмовитися від подальшого руху в напрямку Новомиргорода та повернути решту техніки і особового складу назад, до околиць Кіровограда. Повертатися вирішили тим же шляхом: вранці 10 січня підрозділ залишив Малу Виску та Паліївку і ранок 13 січня прибув до околиць Грузького. Такі результати рейду дали підстави дослідникам у післявоєнний час висловити і сформулювати тезу, що від самого початку 8-й мехкорпус був націлений на знищення у Малій Висці ворожого аеродрому і залізниці. Повторимося, що доступні нині документи не підтверджують цю думку.

Вперше Новомиргород як ймовірний напрямок наступу 8-го механізованого корпусу згадується в наказі комфронта генерала армії Конєва, виданого вечором 5 січня 1944 р. Командиру корпусу генерал-майору Абраму Хасіну наказувалося, вийшовши до околиць Грузького, вести розвідку в сторону Новомиргорода¹⁹⁵.

Увечері 7 січня командувач 2-м Українським фронтом видав новий наказ військам. Генерал-лейтенант Олексій Жадов отримав завдання продовжувати наступ, наносячи головний удар у напрямку Великої Виски. До кінця дня 8 січня 5-та гвардійська армія повинна була закріпитися на рубежі Овсяниківка – Івано-Благодатне – Карлівка. Перед 8-м мехкорпусом ставилася дещо інша мета. В наказі комфронта роз'яснення його подальших дій було прописано окремо: «8 мехкорпусу с утра 8 января 1944 г. продолжать энергичное наступление в направлении Грузкое, Марьяновка, Софиевка и к исходу дня выйти в район: Софиевка, Малая Виска, Марьевка. В последующем в обход с запада и юго-запада овладеть Ново-Миргородом и Златополем»¹⁹⁶. Якою ж була мета цього наступу? На це питання є щонайменше дві відповіді. По-перше, 8-й мехкорпус повинен був завадити німцям деблокувати із заходу свої війська, оточені в Лелеківці і Злодійській Балці. Це була так би мовити тактична мета рейду. Стратегічна ж передбачала, що, вийшовши до Новомиргорода, корпус таким чином, з одного боку, сприяв розвитку наступу армії Жадова, а з іншого – поліпшував

¹⁹⁵ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 168. Л. 26.

¹⁹⁶ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта за январь 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1130. Л. 15.

умови для 4-ї і 52-ї армій правого крила фронту, котрі рухалися до околиць Умані. Про таку ж мету наступу 8-го мехкорпусу пишуть й автори дослідження «Дорогами побед: боевой путь 5-й гвардейской танковой армии»: «...генералу А. М. Хасину была поставленная задача ударом в глубокий тыл противника в направлении Марьяновка, Марьевка, Новомиргород содействовать соединениям общевойсковых армий в развития наступления в западном направлении. Этот маневр, кроме того, имел целью отвлечь внимание противника от Лелековки и тем самым создать условия для быстрейшего уничтожения окруженных войск»¹⁹⁷. У підсумку ні тактична, ні стратегічна мета не була виконана мехкорпусом. До Новомиргорода він не дійшов, виходу німецьких дивізій з оточення не завадив. Але слід сказати, що невдача корпусу була поєднання із загальними невдачами радянських військ – після визволення Кіровограда вони не зуміли розвинути подальший наступ на захід і південний захід. Головним результатом рейду стало оволодіння Малою Вискою, знищення на її аеродромі частини німецьких літаків, захоплення залізничної станції і розгром штабу XXXXVII-го танкового корпусу. Ці досягнення, звичайно, мали важливе значення, але вони носили локальний характер і не справили особливого впливу на ситуацію на лінії фронту.

По-іншому про мету наступу 8-го мехкорпуса пише у своїх спогадах «Позывные наших сердец» лейтенант Всеволод Шиманський. На думку начальника зв'язку 116-ї танкової бригади події у Малій Висці були спеціально спланованою операцією, корпус мав «действовать далеко в отрыве от других частей, бить врага на марше, внезапно появляться и громить на пути немецкие гарнизоны, сеять панику, овладеть поселком Малая Виска (в 70 километрах от фронта) и перерезать там железную дорогу, лишить врага возможности подбрасывать подкрепления, технику, боеприпасы, горючее, продовольствие»¹⁹⁸.

Також лейтенант Шиманський переконує читача своїх мемуарів у тому, що для наступу на Малу Виску була сформована окрема рухома група зі складу 8-го механізованого корпусу. Її керівником призначили заступника командира корпусу полковника Михайла Крічмана. Чи

¹⁹⁷ Дорогами побед. Боевой путь 5-й гвардейской танковой армии / П. Я. Егоров, И. В. Кривоборский, И. К. Ивлев, А. И. Рогалевич. – С. 154.

¹⁹⁸ Шиманский В. П. Позывные наших сердец. Москва, 1980. С. 125.

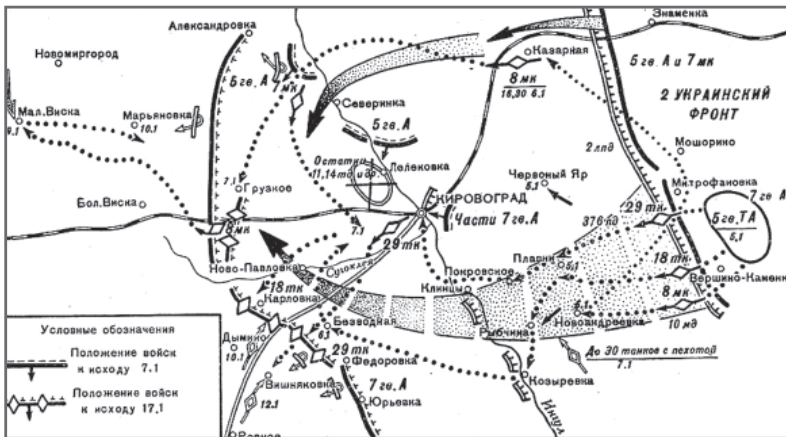
можна погодитися з таким твердженням? Те, що полковник Крічман командував червоноармійцями, відповідає дійсності, а от створення окремої групи викликає певні сумніви. Вочевидь, це післявоєнний домисел Шиманського, яким він прагнув пояснити те, чому в рейді не брали участь штаб корпусу та деякі його частини. Автори вже згадуваної книги з історії 5-ї гвардійської танкової армії цей факт пояснюють тим, що німці встигли закрити розрив до того, як штаб, рухаючись за основними силами мехкорпусу, подолав лінію фронту¹⁹⁹.

Архівні документи повністю спростовують популярну в історіографії тезу про формування окремої групи і свідчать, що в наступ відправилася майже весь 8-й механізований корпус. Це стає чітко зрозумілим, якщо порівняти статистичні дані про наявність у корпусі матеріальної частини і особового складу за різні дні. Станом на 5 січня у 8-му мехкорпусі було 72 танки Т-34, 7 танків Валентайн МК-III, 29 самохідних артилерійських установок (САУ), 999 активних штиків²⁰⁰. Це без врахування 66-ї мехбригади, яка, не маючи особового складу і техніки перебувала біля Протопопівки. 5 січня – в перший день Кіровоградської операції – мехкорпус наступав за 18-м танковим корпусом, тобто в другому ешелоні армії Ротмістрова, і на вечір зайняв Плавні та Новоандріївку. Під час бою за північну частину Новоандріївки 68-ма мехбригада втратила один танк Т-34 і три танки МК-3. Оперативне зведення № 5 від 24 години 5 січня, направлене начальником штабу 8-го мехкорпусу полковником Михайлом Крічманом в штаб 5-ї гвардійської танкової армії, містить таку кількість бійців і бойової техніки в строю: 990 активних штиків, 62 Т-34, 4 МК-3, 29 САУ, 8 установок М-13²⁰¹. Таку ж чисельність танків мехкорпус мав й у другій половині дня 6 січня, коли він прибув до Казарні. Однак цього не можна сказати щодо САУ: після нічного маршу корпусне командування з різних причин недорахувалося аж 7 самохідних артилерійських установок. Далі були переправа через Інгул під бомбардуванням ворожих літаків та участь у боях за Водяне і Грузьке, що, звичайно ж, негативно позначилися на кількості живої сили і матеріальної частини 8-го мех-

¹⁹⁹ Дорогами побед. Боевой путь 5-й гвардейской танковой армии / П. Я. Егоров, И. В. Кривоборский, И. К. Ивлев, А. И. Рогалевич. С. 155.

²⁰⁰ Журнал боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 154. Л. 4

²⁰¹ Оперативная сводка № 5 штаба 8-го механизированного корпуса. 24.00. 05.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 96. Л. 37.

Кіровоградська наступальна операція (січень 1944 року).

Дорогами перемог. Боевой путь 5-й гвардейской танковой армии

корпусу. На жаль, поки що не вдалося відшукати інформацію про те, в якому стані мехкорпус генерал-майора Хасіна прибув вночі 7 січня в Нову Павлівку. Так само невідомо скільки конкретно він мав бійців і техніки, коли ввечері наступного дня вирушив в наступ. Але знаємо інше: пізно вночі 9 січня в Малій Висці 8-й мехкорпус мав 578 активних штиків, 50 танків Т-34 та 18 САУ (4 – СУ-122, 14 – СУ-76).

У січневому наступі на Новомиргород, який у післявоєнний час став називатися рейдом на Малу Виску, взяли участь всі три бригади 8-го мехкорпусу – 67-ма і 68-ма механізовані, 116-та танкова, а також деякі частини корпусного підпорядкування – 1822-й самохідний артилерійський полк та 615-й мінометний полк. Таким чином, у боях в тилу ворога брала участь вся рухома і ударна частина 8-го мехкорпусу. Його решта – 69-й самохідний артилерійський полк, 1716-й зенітний артилерійський полк, 114-й винищувально-протитанковий артилерійський полк, 205-й окремий гвардійський мінометний дивізіон – у наступі були задіяні частково. У той час, коли бригади мехкорпусу перебували в Малій Висці і Мар'янівці, вони спочатку протистояли німцям поблизу Нової Павлівки, Грузького, Катеринівки, а потім разом з 111-ю стрілецькою дивізією вели бій поблизу Овсяниківки і в Ан-

дріївці. Вказані підрозділи поступово просувалися вперед і найближче до напівоточених основних сил мехкорпусу були 12 січня, коли вони підтримували наступ 111-ї дивізії в околицях Овсяниківки.

Також згідно з записками молодшого лейтенанта Михайла Каліхова з 139-го окремого танкового полку, в боях у Малій Висці брала участь лише частина бойової техніки підрозділу – 6 танків (3 – Т-34 і 3 – МК-3, які були знищені німцями в Малій Висці), якими командував майор Дмитро Мельников. Інші 6 танків полку та комендантський, розвідувальний і саперний взводи на чолі з майором Шостаком перебували у Новій Павлівці та Черняхівці²⁰².

Отже, підсумуємо: у вечері 8 січня в загальному напрямку на Новомиргород вирушив майже весь 8-й мехкорпус, окрім його штабу, 66-ї мехбригади та деяких підрозділів корпусного підпорядкування. Вони, за винятком 66-ї мехбригади, продовжували наступ на захід у відриві від основних частин. Штаб мехкорпусу розташовувався у Новій Павлівці, а 66-та механізована бригада, не маючи особового складу і матеріальної частини, у січні 1944 р. перебувала в Протопопівці.

Згідно з наказом генерала армії Конєва, 8-й механізований корпус повинен був розпочати свій наступ вранці 8 січня. Однак цього не сталося. Командування і особовий склад корпусу не встигли завершити необхідні для виступу приготування. Лише на вечір вдалося запастися паливом, боєприпасами і продовольством, розробити спеціальні цифрові сигнали для зв'язку та варіанти ведення боїв з німцями, розвідати положення ворожих військ на лінії фронту.

Приблизно о 20-й годині 8 січня 1944 р. 67-ма, 68-ма механізовані та 116-та танкова бригади 8-го мехкорпусу покинули місце свого розташування і вирушили на північний захід, у загальному напрямку на Новомиргород. Лейтенант Шиманський так про це пише: *«...танкисты и десантники в белых халатах толпятся возле машин, вытянувшихся в походную колонну. Танки и САУ выкрашены белой краской. Я хлопотал возле автомобиля с радиостанцией. Это единственное средство связи подвижной группы с Большой землей... Подана команда выступать. Участники рейда быстро заняли свои места, и колонна тронулась. Впереди – походное охранение, возглавляемое команди-*

²⁰² Боевой путь 139-го танкового полка 8-го Краснознаменного ордена Кутузова Александрийского корпуса (Рабочая тетрадь полковника Калихова Михаила Ивановича) // Архив автора.

ром танкового взвода лейтенантом Ильей Яшиным... Выдерживая установленные дистанции, за охранением шли остальные подразделения нашей бригады, вслед за нами самоходные артиллерийские установки и другие подразделения 8-го Александрийского механизированного корпуса. Двигались полем, балками, обходя населенные пункты»²⁰³.

Загальне керівництво здійснював полковник Михайло Крічман, який із 7 січня займав посаду заступника командира 8-го мехкорпусу, а до цього був начальником його штабу. *«Невысокого роста, с пятью орденами на груди, полковник Кричман пользовался нашим огромным уважением. Он имел типичную еврейскую внешность, сильно картавил, но я не помню, чтобы кто-то у нас хоть раз*

связыл на эту тему, мы знали, что этот человек – настоящий боевой офицер и нас в беде не оставит...», – так описував Крічмана учасник рейду Михайло Шарфман²⁰⁴. 67-ю механізованою бригадою командував полковник Карл Андерсон, 68-ю мехбригадою – підполковник Михайло Лазарєв, 116-ю танковою бригадою – підполковник Євген Юревич. Також у наступі брали участь корпусні частини – 615-й мінометний полк (командир – підполковник Кухарєв) та 1822-й самохідний артилерійський полк (командир – підполковник Василь Макаров). 9 січня комфронта генерал армії Конєв видав наказ №0028/ОП, яким 8-й мехкорпус був повернутий назад у розпорядження генерал-полковника Павла Ротмістрова – командувача 5-ю гвардійською танковою армією²⁰⁵. У цей день начальник її штаба, генерал-майор Володимир Бас-

**Заступник командира
8-го механізованого корпусу
полковник Михайло Крічман.**

Фонди Музею історії Маловисківського району
імені Олександра Ковтуна

²⁰³ Шиманский В. П. Позывные наших сердец. С. 127 – 128.

²⁰⁴ Воспоминания Шарфмана Михаила Давидовича // Архив автора.

²⁰⁵ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта за январь 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1130. Л. 22.

каков доповідав начальнику штаба 2-го Українського фронту: *«Вошел в связь с генералом Хасиным, который мне доложил, что якобы его части ведут бой за Малые Виски. На заданный мною вопрос «В чьих руках находится Большая Виска», ответить не смог. Также не смог доложить точного положения его частей»*²⁰⁶.

Вирушивши від околиць Нової Павлівки, бригади мехкорпусу неподалік Шостаківки перейшли залізницю, а далі, минаючи Івано-Богородне і Овсяниківку, попрямували на північний захід. Скориставшись сприятливими погодними умовами для маскування (йшов снігопад) та відсутністю в німців суцільної лінії оборони, червоноармійці орієнтовно опівночі 8 січня дісталися до околиць Мар'янівки.

Переправившись через р. Велика Вись, танки заступника командира 2-го батальйону 116-ї бригади капітана Миколи Проценка увірвалися в Мар'янівку і спрямували удар на ворожу автоколонну, що розташувалася на вулицях села. Після нетривалого бою червоноармійці зайняли населений пункт. Їхньому успіхові посприяла раптовість, оскільки, перебуваючи в Мар'янівці, гітлерівці не очікували на можливу появу ворога. Навіть німецькі вартові, за словами Шиманського, радянських солдат *«вначале приняли... за своих ведь за последние дни здесь происходили непрерывные перемещения вражеских войск»*.

У викладі техніка 1-ї роти 1-го батальйону 116-ї танкової бригади Миколи Клімова оволодіння селом виглядало так: *«Когда подходили к этой Марьяновке, все было тихо и спокойно. Разведка определила, что у каждого дома стоят машины, в том числе и с радиостанциями и тихо: «Часовые», — говорят, — «спокойны». На большой скорости ворвались в эту Марьяновку. Немцы выбегали почти в одних подштанниках, потому что они же в тылу, в 70 километрах от линии фронта»*²⁰⁷.

Червоноармійці вчасно ліквідували ворожий зв'язок, а тому розташовані в сусідніх населених пунктах німецькі гарнізони нічого не дізналися про нічні події в Мар'янівці. Особлива заслуга в цьому, за словами Шиманського, належала командирі телефонного відділення роти управління 116-ї танкової бригади старшому сержанту Абдулалі Садихову: *«Когда разведка подошла к Марьяновке, старшина Сады-*

²⁰⁶ Боевое донесение № 12 штаба 5-й гвардейской танковой армии. 14.00. 09.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 887. Л. 35.

²⁰⁷ Воспоминания Климова Николая // Архив автора.

хов увидел подвешенную на шестах телефонную линию и перерезал ее. То же сделали с другой линией.

По проводам, тянувшимся вдоль улицы, Садыхов позднее обнаружил узел связи. Возле избы стоял автомобиль с радиостанцией. Несколько разведчиков под командой старшины бросились к рации. Дежурный радист попытался включить передатчик, но был уничтожен автоматной очередью Садыхова. Никто из немецких связистов не улизнул из хаты»²⁰⁸. 16 січня 1944 р. старший сержант Садигов був нагороджений орденом «Червоної Зірки»²⁰⁹.

Окрилене успіхом у Мар'янівці, керівництво 8-го мехкорпусу вирішило рухатися до своєї наступної цілі – Малої Виски. На розвідку було відправлено танковий взвод лейтенанта Іллі Яшина. Пізніше за ним вирушили основні сили. Згідно з наказом фронтового командування, після взяття Малої Виски і розташованої північно-східніше від неї Мар'ївки мехкорпус далі мав розвернути свій наступ на Новомиргород. Потім, обійшовши його з північного заходу, червоноармійці повинні були захопити місто і найближчі околиці.

До Малої Виски зі східної сторони примикало село Паліївка. Тому 8-му мехкорпусу слідувало зайняти не один, а два населених пункти. *«К Палиевке подошли глубокой ночью (близько 3 години 9 січня – автор). Километрах в двух от нее за склоном высоты остановились, – пише лейтенант Шиманський. – С высоты можно было при луне различить и село, и маячившие вдали трубы двух заводов. Прогудел паровоз. Повсюду ни одного огонька. Село казалось вымершим. Но это лишь казалось. Разведчики доложили: в селе много автомобилей. Замечены часовые»*²¹⁰.

Зі спогадів розвідника Валентина Мельника: *«Нашій групі розвідників було дано завдання пробратись на окраїну села Паліївки, дізнатися про розміщення ворожих військ в селі, види техніки, інтенсивність руху німецьких військ. Але ми були помічені німцями, які відкрили по нас вогонь. Від куль ворога загинув наш комсорг Ваня Малишев, за ним один за одним падали підкошені кулями та осколками мін мої бойові друзі. Зібравши останні сили, двічі поранений, я виніс дані розвідки з оточення. Завдання було виконано»*²¹¹.

²⁰⁸ Шиманский В. П. Позывные наших сердец. С. 128 – 129.

²⁰⁹ Наградной лист Садыхова Абдулалі Бабаевича. 16.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 938. Л. 238 – 238 об.

²¹⁰ Шиманский В. П. Позывные наших сердец. С. 129.

²¹¹ Спогади Валентина Мельника // Архів автора.

Отримавши розвідувальні дані, керівництво мехкорпусу вирішило атакувати Паліївку. З флангів удар наносили механізовані бригади, а по центру – 116-та танкова бригада, в бойових порядках якої знаходився полковник Крічман, що координував атаку. Як тільки були зайняті визначені позиції, пролунав сигнал початку наступу. *«Выстрелы танковых пушек, разорвали ночную тишину, в поселках взметнулись первые всполохи пожаров. Танки с десантом врывались на улицы, давили груженные машины. Горели и взрывались бочки с бензином и ящики с боеприпасами, ухали разрывы гранат, четко трещали автоматы и пулеметы. Застигнувшие врасплох вражеские офицеры и солдаты выскакивали из домов и тут же падали, сраженные пулями»*, – пише про ці події лейтенант Шиманський²¹². Через багато років він також згадував про неймовірний скрегіт, який лунав під час бою й був спричинений тим, що танки старших лейтенантів Василя Галушка, Олексія Мокроусова, Миколи Бобровицького, лейтенанта Василя Сичугова давили розташовану на вулицях села ворожу техніку.

За бої в Паліївці медаллю «За відвагу» були нагороджені декілька червоноармійців 1822-го самохідного артилерійського полку²¹³. Так, навідник САУ СУ-76 Михайло Данилін *«...смело и метко расстреливал технику врага из своего орудия, уничтожил 3 бронетранспортера и до 20 солдат и офицеров противника, расстрелял автомашину противника»*. Командир відділення розвідки, старший сержант Абдула Ахмедов *«...при занятии и очистке деревни Палиевка действовал смело и решительно. Из личного оружия уничтожил 5 немцев, оставшихся в отдельных домах и подвалах»*. Перевіряючи будинки і підвали в Паліївці, автоматник Микола Коробов знищив трьох, а розвідник взводу управління Микола Мухін – сімох німців.

Увійшовши в Паліївку, бригади 8-го мехкорпусу поступово просувалися вглиб села, а потім вступили в межі Малої Виски. У Малій Висці червоноармійці натрапили на штаб XXXXVII-го танкового корпусу 8-ї польової армії. Нагадаємо, що сюди штаб XXXXVII-го корпусу був перенесений з Лелеківки 7 січня 1944 р. Саме звідси його командир, генерал танкових військ Ніколаус фон Форман деякий час здійснював керівництво німецькими військами, які вели бої

²¹² Шиманский В. П. Позывные наших сердец. С. 130.

²¹³ Приказ № 05/н по 1822-му самоходному артиллерийскому полку от 14 января 1944 года // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 776. Л. 282 – 283 об.

під Кіровоградом. Поява червоноармійців була неочікуваною. Генерал Форман згадує, що вночі 9 січня він якраз отримав донесення про результати боїв на фронті за 8 січня і разом із начальником штабу полковником Вальтером Рейнхардом планував подальші дії. Раптом, близько 3-ї години, в командному пункті почулися автоматні черги і вистріли з танкових гармат. *«Советские танки Т-34 проезжали мимо наших хижин, повсюду преодолевая наскоро импровизированное сопротивление»*, – так генерал Форман описав своє перше враження від побаченого²¹⁴. Було вирішено негайно евакуювати штаб танкового корпусу. Поспіхом зібравши найнеобхідніші речі – два радіоприймачі, секретні документи і декілька карт про обстановку на фронті – його співробітники на чолі з Форманом відправилися до Новомиргорода, куди прибули вранці 9 січня і розташувалися у приміщенні тамтешньої телефонної станції. В корпусному штабі в Малій Висці залишилися майже вся апаратура для зв'язку та велика кількість різних документів і матеріалів. У Новомиргороді генерал Форман і його підлеглі, намагаючись з'ясувати, звідки в Малій Висці з'явилися радянські танки, дізналися, що вони прибули зі сходу. Причину цього німецький генерал вбачав в *«отсутствие силы и глубины фронта»*. Однак, ще перебуваючи в Малій Висці, а потім переїжджаючи до Новомиргорода, генерал Форман мав інші міркування з цього приводу. *«Мы должны были установить, откуда пришли советские танки, – пише командуючий XXXXVII-м танковим корпусом у своїх спогадах. – Наши собственные подразделения немедленно сообщили: все в порядке. Если на эти сообщения можно было положиться, то танки, должно быть, пришли с запада, примерно из Жашкова, и атаковали наши спины. Это предвещало бы начало катастрофы. Судя по последним сообщениям, вполне возможно, что фронт на западе был разбит, и мы не были уведомлены об этом»*²¹⁵. Таким чином, Форман, отримавши повідомлення від своїх підрозділів, котрі розташовувалися на східній лінії фронту під Кіровоградом, гадав, що червоноармійці прийшли із північного заходу, зі сторони Умані, де наступали війська 1-го Українського фронту.

²¹⁴ Vormann N. The battle of Korsun – Cherkassy. The Encirclement and Breakout of Army Group South, 1944. Translated by Geoffrey Brooks. Havertown, 2018.

²¹⁵ Vormann N. The battle of Korsun – Cherkassy. The Encirclement and Breakout of Army Group South, 1944. Translated by Geoffrey Brooks. Havertown, 2018.

В обороні штабу і порятунку його персоналу особливу роль відіграли ад'ютант корпусу Курт Хассе, олімпійський чемпіон 1936 р., та черговий штабний офіцер лейтенант Беккер. Вони ціною власного життя затримали червоноармійців і дали можливість врятуватися командуванню танкового корпусу. Найтяжчих втрат, за словами генерала Формана, зазнали *«отряды связи корпуса»*. *«Когда Хассе открыл дверь в комнату, сквозняк загасил свечи. В темноте майор спокойно произнес: «Надо уходить, господин генерал. В деревню прорвались советские танки. Я с личным составом штаба возьму на себя оборону командного пункта»*.

Смело и хладнокровно, как на показательных выступлениях по акробатике, Хассе организовал для обороны писарей, связных, курьеров-мотоциклистов и солдат батальона связи корпуса. У них были только мины и пехотное оружие...», – так ці події описує Пауль Карель у своїй книзі «Восточный фронт. Книга вторая. Выжженная земля. 1943 – 1944»²¹⁶.

Радянську версію захоплення штабу XXXXVII-го корпусу розповідає в своїй статті «Глибокий рейд» Михайло Каліхов: *«Разведники 68-й мехбригады Егоров и Сфремов увернулись в примещение оперативного відділу штабу 47-го армійського корпусу противника, взяли цінні документи, сейф, зняли зі стіни карту бойових дій. В цю мить есесівець, що ховався в кімнаті, пострілом убив Сфремова і кинувся тікати. Та Егоров скрутив його і взяв у полон»*²¹⁷.

Просуваючись вглиб Малої Виски, 67-ма мехбригада зайняла її південну частину, де розташовувалися два заводи – цукровий і спиртовий та залізнична станція. У боях за промислові підприємства і станцію особливо відзначився червоноармієць 1-го мотострілецького батальйону Іван Зибін. Він був удостоєний звання Герой Радянського Союзу. Ось як його подвиги описані в нагородному листі: *«...9 января 1944 года, когда батальону было приказано десантом на танках занять два завода: Сахарный и спиртоводочный, заводскую часть поселка Малые Виски, тов. Зыбин первым ворвался в помещение заводской охраны и лично гранатами и из автомата уничтожил четырех немцев; после этого выскочил из помещения. В это время мимо*

²¹⁶ Карель П. Восточный фронт. Книга вторая. Выжженная земля. 1943 – 1944. С. 302.

²¹⁷ Каліхов М. І. Глибокий рейд. Кіровоградська правда. 1985. 5 травня. С. 3.

проходила легковая автомашина, которую красноармеец Зыбин вывел из строя, бросив под нее гранату, а двух немецких офицеров, пытавшихся спастись бегством из машины, расстрелял.

Затем по приказу командования тов. Зыбин вместе с группой красноармейцев прибыл на станцию Малые Виски, где в одной из комнат вокзального помещения уничтожил 11 немцев среди которых был один офицер в чине майора. Продвигаясь дальше на танке с танковым десантом который возглавлял тов. Зыбин, уничтожили 40 самолетов разных марок, причем он лично подбил 4 самолета и расстрелял около 10 немцев из команды обслуживающей самолеты, уничтожил расчет крупнокалиберного пулемета, который не давал возможности продвигаться нашей пехота.

После приказа занять оборону в районе станции Малые Виски, немцы пытались угнать эшелон железной дорогой с военными грузами и боеприпасами с автомашинами и цистернами, тов. Зыбин, искусно маскируясь возле колес вагонов, истребил 6 немцев, которые пытались пробраться к эшелону, а одного заблудившегося солдата убил прикладом.

Огнем бронебойно-зажигательных пуль тов. Зыбин не допустил паровоз, который шел к эшелону, чтобы увезти его, паровоз повернул обратно, так как противотанковой гранатой тов. Зыбин подорвал железнодорожную линию.

При отводе батальона из района Малые Виски тов. Зыбин противотанковой гранатой побил немецкую самоходную пушку, а трех солдат, пытавшихся убежать, убил из автомата»²¹⁸.

У той же час автоматники 1-го мотострілкового батальйону під командуванням капітана Володимира Ільченка в центральній частині Малої Виски знищили колону німецьких автомобілів. Як виявилось пізніше, це була розвідувальна група XXXXVII-го танкового корпусу. Учасники рейду досить схвально відгукуються у своїх спогадах про дії автоматників 1-го мотострілецького батальйону та його команди-ра Ільченка, якого було нагороджено орденом «Червоного Прапора». «Находясь в рейде он умело руководил боевыми действиями батальона. Благодаря стойкости и решительности его батальон без больших потерь в личном составе и технике, штурмом овладел частями

²¹⁸ Наградной лист Зыбина Ивана Федоровича. 22.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф.33. Оп. 793756. Ед. хр. 18. Л. 211 – 212.

*Спиртного и Сахарного заводов, а затем и всем селом Малые Виски при этом нанеся значительный урон противнику...», – зазначається в його нагородному листі*²¹⁹.

Не гірше автоматників діяли розвідники 8-го мехкорпусу, які за час рейду полонили чотирьох німецьких офіцерів і декількох рядових солдат. Із розвідників найбільше відзначився єфрейтор розвідувальної роти 67-ї мехбригади Микола Стазаєв, який за знищення гранатою ворожого автомобіля й взяття у полон одного офіцера та трьох солдат був представлений до нагородження орденом «Слави III ступеня». До кінця війни Стазаєв стане повним кавалером трьох ступенів ордена Слави.

Інші два розвідники 67-ї мехбригади – сержант Захар Фрідман і червоноармієць Михайло Шарфман – у своїх спогадах зазначають, що радянські танкісти, зайнявши спиртовий завод у Малій Висці, вирішили відсвяткувати перемогу й добряче напилися. *«Когда через несколько месяцев я вернулся в бригаду, то выжившие ребята рассказали, что танкисты действительно напились «до потери чувств». Танк стоит на бугре, а экипаж пьяный спит на снегу. Немец-летчик пикирует, и как на полигоне, сбрасывает бомбу прямо в открытый люк танка», – згадував Шарфман*²²⁰.

Ще одним об'єктом у Малій Висці, який червоноармійці намагалися спочатку захопити, а потім знищити був залізничний міст через р. Мала Вись. Щоб визначити умови та необхідну кількість вибухівки для підризу мосту, був відправлений підричник інженерно-мінної роти 68-ї механізованої бригади Павло Сухарєв. Під час виконання цього завдання Сухарєв був поранений, але, незважаючи на це він зібрав потрібні дані і повернувся в розташування роти. Ці дії стали підставою для нагородження його орденом «Слави III-го ступеня»²²¹. Однак, якщо червоноармійцям вдалося захопити два заводи, залізничну станцію та інші об'єкти Малої Виски, то задум щодо знищення залізничного мосту залишився нереалізованим. Він продовжив виконувати свої функції.

У ході боїв за Малу Виску командуванню мехкорпуса надійшла від розвідників інформація про те, що на південно-східній околиці населеного пункту знаходиться німецький аеродром, на якому перебуває

²¹⁹ Наградной лист Ильченка Владимира Гавриловича. 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 232. Л. 129 – 1129 об.

²²⁰ Воспоминания Шарфмана Михаила Давидовича // Архив автора.

²²¹ Наградной лист Сухарева Павла Ивановича. 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф.33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 167 – 167 об.

близько 200 літаків. Про наявність поблизу Малої Виски ворожого аеродрому червоноармійцям було відомо заздалегідь. Уперше він, очевидно, був зафіксований пілотами 247-го винищувального авіаційного полку 7 січня, які повідомили, що там розташовується до 120 літаків різних типів²²².

У грудні 1943 – січні 1944 рр. на маловисківському летовищі базувалися винищувачі Фокке-Вульф (FW-190A, FW-190F) і бомбардувальники Хеншель (Hs-123B) 2-ї групи 2-ї штурмової ескадри (командир – підполковник Ганс Карл Штепп) та винищувачі Месершмітти (Bf-109G) 1-ї та 3-ї груп 52-ї винищувальної ескадри (командир – підполковник Дітріх Храбак). Щоб зрозуміти, що собою являли ці ескадри, варто розглянути організацію структури німецької військової авіації. Найвищою організаційною формою Люфтваффе були повітряні флоти, що склалися з авіаційних корпусів, котрі, у свою чергу, поділялися на авіаційні дивізії. Останні не мали чіткої структури та були швидше збіркою назвою для окремих авіаційних частин, які виконували завдання у визначеному районі бойових дій.

Основною організаційною одиницею Люфтваффе були ескадри. Залежно від призначення вони поділялися на винищувальні, штурмові, бомбардувальні, транспортні, навчально-бойові та спеціального призначення. Далі, як правило, відбувався ще один поділ: наприклад, з винищувальних ескадр виокремлювалися ескадри нічних винищувачів і важких винищувачів. Ескадра складалася з трьох-чотирьох груп і штабної ланки. До кожної групи входило від трьох до чотирьох ескадрилій, що поділялися на чотири ланки, а ті – на шість пар або на екіпажі.

У січні 1944 р. на аеродромі в Малій Висці базувалися 2-га група 2-ї штурмової ескадри та 1-ша і 3-тя групи 52-ї винищувальної ескадри. Відомо, що літаки 2-ї групи 2-ї штурмової ескадри прибули сюди з аеродрому в селі Велика Рудка, а літаки 1-ї групи 52-ї винищувальної ескадри – через Миколаїв і Кіровоград з Кримського півострова. 3-тя група цієї ж ескадри прибула в Малу Виску з Апостоново.

52-га винищувальна ескадра була найкращою за кількістю збитих її льотчиками ворожих літаків поміж інших ескадр Люфтваффе. Саме в

²²² Колечкін В. П. 247-й винищувальний авіаційний полк у боях за визволення Кіровоградщини – 5 – 18 січня 1944 року. Між Бугом і Дніпром. Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Вип. XI. Кропивницький, 2019. С. 159 – 160.

складі цієї ескадри воювали три найкращі аси Другої світової війни, що здобули найбільшу кількість перемог у повітряних боях: гауптман Еріх Хартманн (352 збитих літаків), майор Герхард Баркхорн (301 збитий літак) та майор Гюнтер Ралль (275 збитих літаків). Двоє з них – Хартманн і Ралль – на початку січня 1944 р. побували на аеродромі в Малій Висці. Так, командир 9-ї ескадрилії 3-ї групи гауптман Хартманн перебував тут з 7 по 9 січня, після чого 3-тя група, якою командував майор Ралль, залишила маловисківський аеродром і перелетіла до Новокрасного. Трохи довше – 6 – 9 січня 1944 р. – у Малій Висці перебували літаки 1-ї групи (командир – гауптман Йоханнес Візе) 52-ї винищувальної ескадри.

Найдовше на аеродромі у Малій Висці перебувала 2-га група (командир – гауптман Максиміліан Отте) 2-ї штурмової ескадри, що мала назву «Іммельман». У 6-й ескадрильї цієї групи воював пілот Фокке-Вульф (FW-190A) обер-фельдфебель Герман Бухнер, який залишив спогади про період свого перебування на маловисківському аеродромі. Саме літаки 2-ї групи 2-ї штурмової ескадри та 1-ї й 3-ї груп 52-ї винищувальної ескадри перебували на аеродромі в Малій Висці у той час, коли його атакували червоноармійці.

Полковник Михайло Крічман вирішив направити на аеродром танковий загін, командувати яким було доручено капітанові Миколі Проценку. Летовище охоронялося 15 танками й двома ротами піхоти (до 400 солдат і офіцерів). Перед заступником командира 2-го танкового батальйону 116-ї танкової бригади Проценком стояло завдання підійти до аеродрому непоміченим. Робітниця місцевого цукрового заводу Євдокія Кальноока ціною свого життя погодилася допомогти танкістам, показавши зручний шлях. У своїх спогадах Всеволод Шиманський наводить фрагмент розповіді Проценка про його дії на аеродромі: *« – С ходу уничтожили с десятков самолетов, а из пулеметов положили немало прислуги. Но и немцы по соседству с аэродромом не сидели сложа руки. Направили на помощь своим тяжелый танк и два бронетранспортера с пехотой. Конечно, это не могло серьезно помешать нам. Имея превосходство, мы разделились с ними и еще десятки самолетов растоптали. Когда покидали аэродром, сзади был красивый фейерверк! Горели самолеты, бензоцистерны, рвались склады с бомбами.*

– А что же немецкие зенитки?

– Подсобил старший лейтенант Галушко со своими танками, – отвечал Проценко.

– Как он со своими хлопцами подобрался к ним – не знаю, но только от батареи одно воспоминание осталось. И с другой батареей он же справился. И «мессершмиттов» танки его тоже давили. Одним словом, постарались!

Проценко, рассказал о действиях танкистов спокойно, как об обычном деле, но то был один из подвигов, совершенных ими в тылу врага. Нанеся большой урон врагу, мы потеряли на аэродроме два танка. Тяжело ранило героя этого боя – командира танковой роты старшего лейтенанта Василия Галушко»²²³. 8 квітня 1944 р. капітан Проценко був нагороджений орденом «Червоного Прапора»²²⁴.

Роздавлений німецький літак на аеродромі в Малій Висці.

Фонди Музею історії Маловисківського району імені Олександра Ковтуна

Поруч з 116-ю танковою бригадою у боях на аеродромі брав участь 83-й танковий полк 67-ї механізованої бригади. Ним командував підполковник Григорій Кушнір, який за участь у рейді 31 січня 1944 р. отримав орден «Червоного Прапора»²²⁵. А його підлеглий, командир

²²³ Шиманский В. П. Позывные наших сердец. С. 131 – 132.

²²⁴ Наградной лист Проценка Николая Самойловича. 29.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 513. Л. 60 – 60 об.

²²⁵ Наградной лист Кушніра Григория Матвеевича. 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 232. Л. 131 – 132.

танка Т-34 Віктора Акімова був удостоєний звання Героя Радянського Союзу: *«На пути к аэродрому гусеницами танка раздавил до 24 автомашин противника, пулеметным огнем уничтожил до 50 солдат и офицеров, – говориться в нагородному листі молодшого лейтенанта Акімова. – Ворвавшись первым на аэродром противника, огнем из танковой пушки и гусеницами уничтожил 3 зенитные пушки и 12 самолетов. Будучи ранен в голову тов. Акимов продолжал выполнять боевую задачу вплоть до ее выполнения»*²²⁶.

У нічних боях 9 січня червоноармійцям вдалося захопити лише східну частину ворожого аеродрому, де розташовувалися літаки 52-ї винищувальної ескадри, західна – залишилася під контролем німців. До наших днів дійшли спогади пілота Фокке-Вульфа (FW-190А) 6-й ескадрильї 2-ї групи 2-ї штурмової ескадри обер-фельдфебеля Германа Бухнера, у яких він так описує події на летовищі: *«В ночь на 9 января советские танки сумели прорваться к нашему аэродрому. Приблизительно в полночь прозвучал сигнал тревоги, и адъютант командира группы разбудил нас. Мы собрались в здании деревенской школы и получили приказ самостоятельно пробираться на аэродром. Русские Т-34 с пехотой на броне были уже в деревне и на восточной окраине аэродрома, где были рассредоточены самолеты III./JG52. Восемь Вф-109G были раздавлены танками. Один Т-34, проехав по крыше командного пункта, провалился в траншею. Русская пехота тем временем атаковала позиции зенитных 20-мм установок. Пилоты и механики собрались на западной окраине аэродрома. Нам было приказано подготовить к уничтожению наши FW-190 и техническое оборудование на случай, если русские смогут захватить весь аэродром. Сигналом должна была послужить зелёная ракета с командного пункта группы, после чего мы должны были пешком двигаться на запад.*

Вокруг – густая чёрная ночь и мороз. Приблизительно около трёх часов утра мы увидели, что к нам приближается какая-то тёмная фигура. Это был исполняющий обязанности командира III./JG52 гауптман Йозеф Хайбек, который сообщил, что большинство его самолётов раздавлено танками. Мы стояли вокруг, застыв на морозе, в ожидании дальнейших приказов.

²²⁶ Наградной лист Акімова Віктора Івановича. 21.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 793756. Ед. хр. 1. Л. 163 – 164.

К рассвету бой на восточной окраине аэродрома стал стихать. При первых лучах света над аэродромом на небольшой высоте прошла «тройка» He-III с очевидным намерением бомбардировать его. Они, должно быть, думали, что аэродром уже захвачен. Нам удалось в последний момент остановить их, выпустив опознавательные сигнальные ракеты. Потом появились Ju-87, выскивающие цели на восточной окраине. Один из них был сбит русскими, но его экипаж сумел выпрыгнуть на парашютах. Приблизительно к 10.00 моторизованная пехота при поддержке наших 88-мм зенитных пушек окончательно ликвидировала прорыв... Теперь мы могли вздохнуть свободно. Наши FW-190 были не повреждены, и к полудню всё уже шло, как обычно. Я получил приказ вместе с тремя другими пилотами отправиться в Умань, чтобы забрать там четыре новых FW-190»²²⁷.

Свідчення оберфельдфебеля Бухнера доповнимо словами іншого очевидця нічного бою на аеродромі, льотчика 1-ї групи 52-ї винищувальної ескадри: «Нападение на деревню и аэродром Малая Виска осуществили 22 русских танка Т-34 9 января 1944 года. В эту лунную ночь часовые были бесшумно сняты, и несколько Т-34 рванулись вперед через село, где им оказывали содействие местные жители (наш тогдашний командир реквизирует каждый второй дом для квартирования, что помогло жителям объединиться).

Ночевал в одном из домов с летчиками нашей эскадрильи, когда нас подняли с постелей выстрелы и рев танков. Открыв дверь на улицу, увидели, что в пяти метрах, в саду перед домом, стоял Т-34. Их командир высунулся из башни одного из танков. Недолго думая, двери закрыли и в панике, выскочив черным ходом, побежали по глубокому снегу на летное поле.

Пришлось под огнем противника лезть через проволочное заграждение, но к самолетам добежали невредимыми. Танки, однако, достигли аэродрома и несколько машин раздавили. Один Т-34 увяз в командном пункте, который был углублен в землю, другой был подбит прямым попаданием 88 мм зенитки, расчет даже не успел снять ее с колес. Техники под огнем оттащили свои «мельницы» в безопасные места. Водитель «Кубельвагена» Густав Денпе получил приказ прорваться к соседнему аэродрому и поднять по тревоге «Штуки» полковника Руделя»²²⁸.

²²⁷ Иванов С. В. Асы люфтваффе. Пилоты Fw 190 на Восточном фронте. Война в воздухе. 2001. № 35.

²²⁸ Вольф К. Хартман. Черкасы, 1998. С. 21.

Сусідній аеродром розташовувався за два десятка кілометрів південніше від Малої Виски, у селі Злинка. Поміж інших частин Люфтваффе там базувалася 3-тя група 2-ї штурмової ескадри. Командиром групи і пілотом Юнкерс-87 був полковник Ганс-Ульріх Рудель. Уночі 9 січня його розбудив офіцер розвідувальної служби і повідомив, що з Малої Виски прибули декілька чоловік *«с вестью, что Советы ворвались на их аэродром и двигаются к их казармам в деревне»*. *«Меня это известие буквально сорвало с места, – пише у своїх спогадах полковник Рудель. – На безоблачном небе светят звезды. Я решил поговорить с беглецами сам. Малые Виски всего в 30 километрах к северу, несколько подразделений люфтваффе со своими самолетами размещены на этом аэродроме.*

– Мы можем только сказать, что когда спали, то услышали внезапный грохот, а затем увидели идущие мимо русские танки с сидящей на броне пехотой.

Другие пилоты говорили о нападении танков на аэродром. Все произошло очень быстро, летчики были застигнуты врасплох, на них были лишь пижамы.

*Я постарался оценить ситуацию и пришел к выводу, что лететь туда бессмысленно, поскольку для того, чтобы попасть в танк, надо его хорошо видеть. Ясно, что звездного неба для этого недостаточно. Придется дожидаться утра»*²²⁹.

У нічному бою на аеродромі в Малій Висці німці на деякий час втралили уявлення про ситуацію та розгубилися. Про це свідчать обставини загибелі льотчика з 1-ї групи 52-ї винищувальної ескадри оберлейтенанта Макса Гейсслера, які описує у своїх спогадах його товариш по службі Вальтер Тодт: *«За аэродром были ремонтные мастерские, в которых размещались автомобили, за ними находилась железнодорожная насыпь. Все это захватила русская пехота. Обер-лейтенант Гейсслер, командир штабной роты, хотел освободить мастерские, и бросился с ударной группой вперед. Какой-то солдат в немецкой униформе шел ему навстречу и кричал: «Не стреляйте, я немецкий солдат». Когда Гейсслер к нему приблизился, солдат поднял пистолет и выстрелил. Макс Гейсслер был убит на месте»*²³⁰.

²²⁹ Рудель Г.-У. Пилот «Штуки». Мемуары аса люфтваффе 1939 – 1945. Москва, 2009. С. 125.

²³⁰ Вольф К. Хартман. С. 22.

Яких же втрат червоноармійці завдали німцям під час бою на аеродромі? Обидві ворогуючі сторони відповідають на це питання по-різному. Радянське інформаційне бюро 13 січня 1944 р. повідомило про знищення 40 літаків. Така ж кількість вказана в бойовому донесенні №15 штабу 8-го мехкорпусу, яке датується 21 годиною 9 січня. Однак уже в оперзведенні № 8 від 24 години 10 січня чисельність літаків зросла до 100²³¹. На цьому кількість знищених бойових машин не перестала збільшуватися. У нагородних листах полковника Михайла Крічмана, капітана Миколи Проценка з 2-го танкового батальйону та командира роти танків Т-34 1-го танкового батальйону 116-ї танкової бригади Василя Галушка зазначено, що на аеродромі поблизу Малої Виски було знищено 150 літаків²³². Більш того, старший лейтенант Галушко 29 лютого 1944 р. отримав орден «Вітчизняної війни II-го ступеня» за те, що лише його танк вивів з ладу 30 літаків, а також 1 бронетранспортер і 5 автомашин.

Німці значно скромніше оцінювали свої втрати. За їхніми словами червоноармійці захопили тільки східну частину аеродрому, а тому знищили лише літаки 52-ї винищувальної ескадри, котрі там розташовувалися. Оберфельдфебель Герман Бухнера у своїх спогадах конкретизує, що удару зазнала 3-тя група цієї ескадри. У тому нічному переполоху він зустрів виконувача обов'язків її командира гауптмана Йозефа Хайбека, який повідомив, що *«большинство его самолётов раздавлено танками»*. Бухнер вказує, що радянські танки вивели з ладу 8 Месершміттів (Bf-109G) 3-ї групи. Карл Вольф у своїй книзі «Хартман» пише, що вранці 9 січня в 52-й ескадрі підрахували втрати і виявилось, що внаслідок нічної атаки загинули один офіцер, один унтерофіцер, сім солдат, один з яких пропав безвісти, і ще троє солдат – поранені. Також було виведено з ладу 7 Месершміттів і один навчальний літак Клемм-35²³³. Загалом, за німецькими даними, вся 52-га винищувальна ескадра з різних причин втратила 34 літаки протягом усього січня 1944 року. У спогадах оберфельдфебеля Бухнера нічого не сказано про

²³¹ Оперативная сводка № 8 штаба 8-го механизированного корпуса. 24.00. 10.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 96. Л. 63.

²³² Наградной лист Кричмана Михаила Наумовича. 08.04.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 686043. Ед. хр. 61. Л. 49 – 49 об; Наградной лист Проценка Николая Самойловича. 29.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 513. Л. 60 – 60 об; Наградной лист Галушка Василия Никифоровича. 29.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 513. Л. 255 – 255 об.

²³³ Вольф К. Хартман. С. 22.

втрата його рідної 2-ї групи 2-ї штурмової ескадри, літаки якої розташовувалися в західній частині маловисківського аеродрому. Вочевидь, радянські танки до них не дісталися.

Перед світанком 9 січня підрозділи 8-го мехкорпусу повністю контролювали Паліївку і більшу частину Малої Виски. В руках німців залишалася частина аеродрому і розташована на північ від нього територія населеного пункту. Полковник Крічман віддав наказ організувати оборону: виставити дозори та влаштувати засідки на можливих напрямках наступу ворога. *«...После бессонной ночи, семидесятикилометрового перехода и жарких схваток с врагом бойцы страшно устали, но отдохнуть им так и не пришлось. На рассвете в небе послышался далекий монотонный гул моторов. Он быстро приближался. Вскоре фашистские стервятники начали бомбить наши позиции. Не успел умолкнуть грохот первых разрывов бомб, как появилась вторая группа самолетов. За ней третья... Вражеские летчики бомбили с малых высот. А мы не могли ничего с ними сделать, так как зенитная защита у нас практически отсутствовала»*, – таким був початок нового дня 9 січня для 8-го мехкорпуса, за словами лейтенанта Всеволода Шиманського²³⁴.

Літаки, які 9 січня бомбили розташовані в Малій Висці і Паліївці радянські війська, злітали з аеродрому, котрий, як говорилося, знаходився у Злинці. У цей час на летовищі базувалися Юнкерси-87 10-ї протитанкової групи (Ju 87G) та 3-ї групи (Ju 87D) 2-ї штурмової ескадри. Командир 3-ї групи полковник Ганс-Ульріх Рудель, якого вважають кращим льотчиком штурмової авіації Третього Рейху, після війни написав книгу спогадів «Пилот «Штуки», де не забув розповісти про своє перебування на злинському аеродромі й про бомбардування 8-го мехкорпуса. В західній історіографії літакам полковника Руделя відводиться важлива роль у боях з червоноармійцями, особливо 9 січня, коли вони займали позиції в Малій Висці і Паліївці.

Із книги Ганса-Ульріха Руделя «Пилот «Штуки»: *«В Злынке зима уже входит в свои права. Злой восточный ветер дует почти непрерывно, температура опускается ниже 20-30 градусов. В результате выходит из строя множество машин, поскольку осуществляют ремонт и поддерживают их в рабочем состоянии на открытом воздухе по силам только подготовленным специалистам...*

²³⁴ Шиманский В. П. Позывные наших сердец. С. 136.

Мы взлетаем с самым рассветом; к сожалению, над землей еще стоит туман. Приближаясь к аэродрому, замечаем, что на земле активно работают наши тяжелые орудия. Они уже поразили несколько самых смелых из стальных монстров; остальные убралась восвояси. Весь персонал воздушных подразделений уже на своих постах. Солдаты радостно приветствуют нас, поскольку понимают, что мы прилетели их выручать.

Один «Т-34» въехал в здание управления полетами и стоит там криво, словно пьяный, среди развалин. Некоторые танки спрятались в районе завода. Здесь пикировать опасно из-за высоких труб. Нам приходится проявлять чудеса точности, чтобы не налететь на одну из них. Наши орудия стреляют из-за каждого угла. Мы бросаем бомбы за границами деревни. Наконец советы понимают, что разумнее всего ретироваться. Большинство танков движется к восточному выходу из деревни, где можно укрыться в глубоких оврагах. Здесь останавливаются и их грузовики с бензином и боеприпасами. Русские пытаются отогнать нас с помощью зениток малого и среднего калибра, но мы при помощи бомб и орудий заставляем их зенитные орудия замолчать. Грузовики загораются и начинают взрываться.

Советы поспешно направляются через снег на восток. Самым трудным делом сегодня является посадка в Злынке, поскольку туман на аэродроме не поднимается и видимость ограничивается небольшим расстоянием, когда мы наконец приземляемся.

К закату делаем семь вылетов в составе эскадрильи. Что касается меня, то я делаю пятнадцать одиночных вылетов... шестнадцать танков уничтожено с воздуха»²³⁵.

Підтвердження слів Руделя знаходимо у спогадах Шиманського, який, описуючи події 9 січня, з неприхованим сумом констатував: «С тоской поглядывали мы на небо, не теряя надежды увидеть свои самолеты. Но они не показывались. Может быть, имел место какой-то просчет старших начальников или просто сложились непредвиденные обстоятельства, сказать теперь вовсе трудно. Но было нам не сладко. Над землей, дрожавшей от разрывов, стоял несмолкаемый гул. Свист осколков. Бомбы разметывали уцелевшие строения, корежили оставленную врагом технику. Начались пожары»²³⁶.

²³⁵ Рудель Г.-У. Пилот «Штуки». Мемуары аса люфтваффе 1939 – 1945. С. 124 – 126.

²³⁶ Шиманский В. П. Позывные наших сердец. С. 136 – 137.

Не лише люфтваффе завдавала удару по позиціях 8-го мехкорпусу. Згодом до неї долучилися артилерія, танки і піхота. Командир танка Т-34 139-го танкового полку молодший лейтенант Михайло Каліхов так пише про бої Малій Висці: «...была занята круговая оборона. Авиация противника 9 января 1944 г. бомбила с. Малая Виска с 7.00 до 19.00. В 20.00 с северо-восточной стороны до восьми танков противника обстреляли село и отошли.

В с. Малая Виска артиллерией и авиацией противника было подбито 9 Т-34 и 2 МК-3. Убит командир танка младший лейтенант Белов, тяжело ранен командир взвода малых танков младший лейтенант Бурков, который вскоре умер. Ранены механик-водитель старший сержант Савченко, механик-водитель танка Буркова Ерошкин»²³⁷. Цього дня також загинули лейтенанти Петро Стомін і Денис Єсиповець, старший сержант Олексій Зотов, сержант Євген Марков.

Надвечір 9 січня 68-ма мехбригада разом з 139-м танковим полком займала оборону в Паліївці, а 67-ма механізована та 116-та танкова бригади розташовувалися в Малій Висці. Згідно зі штабним оперативним зведенням №7, яке датується 24 годиною 9 січня, у перелічених підрозділах нараховувалося 578 бійців та 50 танків Т-34. Було 1,5 комплекту боєприпасів, паливно-мастильних матеріалів на пів заправки, продовольства на 5 діб²³⁸. Також маємо підстави стверджувати, що в 1822-му самохідному артилерійському полку нараховувалося 18 самохідно-артилерійських установок (4 – СУ-122, 14 – СУ-76).

Пізнього вечора 9 січня полковник Крічман отримав наказ зі штабу 5-ї гвардійської танкової армії щодо подальших дій. Його передав офіцер зв'язку 8-го мехкорпусу майор Василь Лосєв, який прибув з-під Кіровограда на літаку По-2. За штурвалом перебував командир 1-ї ескадрильї 994-го авіаційного полку капітан Микола Демченко. Чому саме літаком був доставлений наказ? Справа в тім, що, як розповідає лейтенант Шиманський, під час бомбардування 9 січня німецькою авіацією Малої Виски і Паліївки одна із бомб потрапила в автомашину з радіостанцією РЛБ (радіостанція літака бомбар-

²³⁷ Боевой путь 139-го танкового полка 8-го Краснознаменного ордена Кутузова Александрийского корпуса (Рабочая тетрадь полковника Калихова Михаила Ивановича) // Архив автора.

²³⁸ Оперативная сводка № 7 штаба 8-го механизированного корпуса. 24.00. 09.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 96. Л. 58.

дувальника), яка за своїми технічними характеристиками дозволяла зв'язуватися на досить великій відстані. Саме нею користувалося командування 8-го мехкорпусу для обміну інформацією зі штабом в Новій Павлівці. Однак, як виявилось, це була єдина радіостанція в мехкорпусі. Тому після того, як вона була виведена з ладу, переговори стали не можливими. Потужності інших радіостанцій типу РБМ (радіостанція батальйонна модернізована) для цього було замало.

«Мы лишились единственного средства, связывавшего нас со своими за линией фронта, – говорит Шиманский. – Когда я доложил об этом Юревичу, он рассердился и даже обругал меня.

– Что хочешь делай, а связь чтоб была. Ясно?

– Ясно, – ответил я. И вышел. Хотя, честно говоря, мне в ту пору ничего не было ясно. Ни того, почему я виновен в гибели РСБ. Ни того, почему не взяли радиостанции другие части. Ни того, как я смогу наладить связь... Конечно, идти в такой рейд без дублирующей рации было грубейшей ошибкой.

Позвал Башарина с РБМ. Долго колдовали с антенной. Поднимали ее то так, то этак. Отлично слышали, как все время вызывает нас радиостанция корпуса. Но наши ответы до нее не доходят. Передатчик РБМ маломощен для такого расстояния. И если в Грузком мы сумели как-то выйти из положения, то теперь не те условия.

А что, если попробовать трофейные рации? Среди них была и достаточно мощная. Собрал всех радистов, бывших под рукой, но «консилиум» никаких результатов не дал. Вражескую станцию этого типа мы видели впервые, хотя по долгу службы надо было знать и технику врага. Кроме того, трофейная работала на других частотах, чем наши РСБ»²³⁹.

Таким чином, не маючи змоги передати наказ генерал-полковника Ротмістрову мехкорпусу за допомогою радіозв'язку, було вирішено зробити це літаком. «...Мене викликав командуючий 5-ю танковою армією П. О. Ротмістров і наказав вилетіти літаком ПО-2 і розшукати в районі Малої Виски полковника Крічмана, передавши йому розпорядження – повернутися у Мар'янівку... В районі Малої Виски ми остерігалися, як би не сісти в розташуванні противника. Ще ішов бій, хоч настала ніч. Наші впізнають знайомий гул літака. Ми даємо сигнал... Минули роки, але я досі дивуюся, як уночі, хоч і була вона місячною, на

²³⁹ Шиманский В. П. Позывные наших сердец. С. 137.

незнайомій території пілот посадив літак, ще й так вдало...», – згадавав майор Лосєв ²⁴⁰.

Виконуючи наказ командувача 5-ї гвардійської танкової армії, 8-й мехкорпус, взявши пальне й боєприпаси зі своїх підбитих танків, посадивши частину піхоти на трофейну техніку, о 6.30 10 січня залишив Малу Виску та Паліївку й вирушив на Мар'янівку. Чому було вирішено повертатися назад, а не продовжувати наступ на Новомиргород? Незважаючи на те, що на кінець дня 9 січня корпус ще мав достатню кількість і бойової техніки, і особового складу для здійснення першопочаткового задуму, оперативна обстановка вже цьому не сприяла. Через те, що радянські війська, а першочергово 5-та гвардійська армія генерал-лейтенанта Олексія Жадова не розвинула наступ на захід, у загальному напрямку на Велику Виску, що передбачалося наказом комфронта від 7 січня, 8-й мехкорпус, діставшись до Малої Виски, виявився відрізаним від інших частин Червоної армії, а тому не міг розраховувати на їхню допомогу. І подальше заглиблення у ворожий тил без можливості отримання підтримки для нього було загрозливим. До того ж не слід забувати, що продовжувати наступ корпус не міг без отримання боєприпасів і пального від своїх тилових частин з-під Кіровограда. А зробити це було вкрай тяжко вже тоді, коли він перебував у Малій Висці і Паліївці, адже слід було пройти територією, яка контролювалася німцями. Що вже й говорити про те, як тилowi служби надавали б допомогу корпусу, аби той вирушив ще далі, на північ. Навряд чи це взагалі було б можливим. Тому, на наш погляд, рішення про повернення назад було цілком правильним, оскільки рухатися з Малої Виски до Новомиргорода в тій оперативній обстановці не мало ніякого сенсу. Ні армія Жадова, ні 53-тя армія, яка розташовувалася північніше від неї, тоді не мали значних успіхів у наступальних діях, а тому розраховувати на те, що найближчим часом вони підтримають 8-й мехкорпус не доводилося.

Покидаючи рано-вранці 10 січня Паліївку, полковник Крічман звелів залишити в селі групу прикриття, яка після того, як основні сили корпусу відійдуть на достатню відстань, також мала його залишити. Німці постійно атакували ар'єргард 8-го мехкорпусу. Зі спогадів командира

²⁴⁰ Погрібний В. О. Сніги сорок четвертого (8-й механізований Олександрійський корпус – рейд на Малу Виску) // Жертовне вогнище. Воєнні оповіді. Кіровоград, 1995. С. 155.

зводу танків Т-34 2-го батальйону 116-ї танкової бригади лейтенанта Іллі Яшина: *«В колоні нам довелося йти останніми. І нас почали переслідувати німецькі бронетранспортери і самохідні гармати. Після пересічення дороги Велика Виска – Новомиргород, ми виявилися на відкритій місцевості, і 14 бронетранспортерів стали нас оточувати і розстрілювати. За мною погнався транспортер і кулеметною чергою поранив у ногу. Я впав, але спостерігав за полем бою. З-за спини прямо на мене йшла ще одна машина, проїхалася по нозі, але я не видав, що живий. Ще один бронетранспортер погнався за іншим бійцем. Той кинув гранату і впав біля мене. Я був з розтровоєною і прошитою ногою, сусід мій – поранений у живіт... Німецькі бронетранспортери і самохідки почали збиратися на вигоні, під час руху розстрілюючи наших пораних. До бронетранспортерів під'їхали три легкових машини... Але з боку Петрівки і Мар'янівки вихором вискочили три наших Т-34 і влучним вогнем гармат примусили фашистів зробити марш-драп. Багато пораних почали підніматися і пробиратися в напрямку Мар'янівки. Особливо тяжкопораних взяли на машини...»*²⁴¹. За участь у рейді на Малу Виску лейтенант Яшин був нагороджений орденом «Вітчизняної війни II-го ступеня»²⁴².

Під час бою було поранено механіка-водія Т-34 2-го танкового батальйону 116-ї танкової бригади – старшого сержанта Петра Посвятенка. Танк, яким керував Посвятенко, замикав корпусну колону і йшов останнім із Паліївки, коли серед степу його атакував німецький літак. Атаки продовжувались одна за одною, але завдяки вмілому маневруванню й холоднокривності Посвятенка бойова машина довго залишалася неушкодженою. Після чергової повітряної атаки ворожий літак зумів підбити радянських танк і поранити його екіпаж, в тому числі й Посвятенка. У Мар'янівці йому та іншим пораним червоноармійцям була надана медична допомога.

Жителька Мар'янівки Раїса Вікторова так згадує, як вранці 10 січня в село увійшли радянські солдати: *«...з північно-західної сторони по дорозі в село Мар'янівка почала входити колона з автомашин і бронетехніки вперемішку з трофейною. Наша хата стояла при дорозі,*

²⁴¹ Погрібний В. О. Сніги сорок четвертого (8-й механізований Олександрійський корпус – рейд на Малу Виску) // Жертовне вогнище. Воєнні оповіді. С. 155 – 156.

²⁴² Наградної лист Яшина Ільї Александровича. 29.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф.33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 272 – 272 об.

тож вони біля нас і зупинилися. На кузовах машин, критих брезентом, лежали поранені. Колона в'їхала в село і почала займати двори. Поранених заносили в хати, біля них клопотали санітарки, просили щось білого для перев'язки поранених. Танки маскували кукурудзинням, очеретом та соломою, навіть були сітки маскувальні...»²⁴³.

Отже, минуло півтори доби, і 8-й мехкорпус знову розташувався в Мар'янівці. Цього разу візит до села мав зовсім інші причини й інший характер. Якщо вперше, в ніч з 8 на 9 січня, червоноармійці успішно зайняли населений пункт, не зазнавши втрат, то цього разу Мар'янівка і сусідня з нею Петрівка стали для бригад мехкорпусу справжнім випробуванням. Тут вони перебували впродовж трьох днів, будучи майже повністю оточеними ворожими військами, не маючи в достатній кількості пального для техніки, боєприпасів та зв'язку зі штабом корпусу. Вже після війни розвідник Захар Фрідман у своїх спогадах коротко скаже: *«Под Марьяновкой была настоящая мясорубка»*.

Звичайно, командування 8-го мехкорпуса не планувало так надовго затримуватися в Мар'янівці. Вона була лише проміжним пунктом на шляху за лінію фронту, котра, як і перед початком наступу, проходила неподалік Грузького. Цей шлях корпус намагався пройти якомога швидше, подібно до того, як він це зробив раніше, в ніч з 8 на 9 січня. Однак цього разу все було по-іншому: йому не вдалося непомітно пройти територією, яка контролювалася ворогом. Після боїв у Паліївці і Малій Висці німцям стало відомо про перебування в їхніх тилах радянського підрозділу і тому вони доклали багато зусиль, аби його знищити.

9 січня 1944 р. командир 3-ї танкової дивізії генерал-майор Фріц Байерлейн наказав майору Курту Дайхену взяти свій 3-й розвідувальний батальйон і вирушити в напрямку Малої Виски, щоб знищити підрозділи 8-го мехкорпусу. Супроводжувати Дайхена повинна була 6-та танкова рота лейтенанта Тімера з 6-го танкового полку. Байерлейн також сказав, що Дайхен може розраховувати на підтримку Люфтваффе. Нагадаємо, що на той час 3-тя танкова дивізія вела бої з червоноармійцями в Осикуватому і його околицях, тобто за приблизно чотири десятка кілометрів західніше від Малої Виски. Тому майору Дайхену був потрібен час, щоб підготувати свій посилений батальйон до виступу. Опівдні 9 січня він вирушив виконувати завдання. Розвідувальні патрулі повідомляли, що ворожі підрозділи знаходяться в Малій Вис-

²⁴³ Колесник В. Г. Три дні над прірвою. Маловисківські вісті. 2008. 26 березня. С. 2.

ці, де їхні позиції бомблять Юнкерси-87 на чолі з полковником Руделем. Надвечір батальйон Дайхена майже дістався Паліївки. Оскільки темна пора доби не сприяла досягненню успіху в атаці, було вирішено не вступати в село, а розташуватися на його східних околицях. За ніч німці укріпили свої позиції і підготувалися до можливої ранкової атаки червоноармійців. Через вислані патрулі вони контролювали їхнє переміщення в селі. Вранці 10 січня пролунав сигнал тривоги. Розвідка повідомила, що із Паліївки виступила колона 8-го мехкорпусу і прямує вона у бік 3-го посиленого танкового батальйону. Майор Курт Дайхен наказав своїм підрозділам підготуватися до бою. План був таким. З лівого флангу колону атакувала танкова рота лейтенанта Тімера, з центру – 105-мм легкі польові гаубиці лейтенанта Клеффеля, а мотопіхота під командуванням обер-лейтенанта Мюллера, рухаючись правим флангом, повинна була зайти в тил червоноармійцям. Ворожа техніка була помічена приблизно в 1 500 метрах і Дайхен наказав своїм людям атакувати²⁴⁴. В західній історіографії цей бій описується так. У колоні було 15 танків Т-34, декілька грузовиків та інших транспортних засобів, спочатку удар по них завдали танки Тімера і гаубиці Клеффеля, яким вдалося підбити декілька танків. Піхота тим часом заховалася в розташованих неподалік хащах. Далі німці нібито знищили всі радянські танки, захопили деяку техніку та певну кількість полонених, а мотопіхотна рота оберлейтенанта Мюллера увійшла спочатку в Паліївку, а потім в Малу Виску, які зайняла після короткого бою і встановила контакт з наземними військами Люфтваффе на аеродромі. *«Разведывательный батальон смог в тот же день доложить командующему генералу танковых войск Форману в его временном штабе корпуса в Новом Миргороде, что его миссия выполнена»*, – так підсумовується розповідь про бій батальйону майора Дайхена з червоноармійцями вранці 10 січня в книзі з історії 3-ї танкової дивізії²⁴⁵. Така дещо пафосна оцінка результатів дій майора Дайхена лише частково відображає підсумок подій, які відбулися того ранку. Німці дійсно завдали серйозних втрат 8-му мехкорпусу і знову взяли під свій контроль Паліївку та Малу Виску. Однак червоноармійців вони повністю не розбили – частина техніки і бійців 8-го мехкорпусу прорвалася че-

²⁴⁴ Mactaggart P. Escape from Kirovograd. P. 68 – 69.

²⁴⁵ Armored Bears: The German 3rd Panzer Division in World War II. Vol. 2 / Veterans of the 3rd Panzer Division. Mechanicsburg, 2013.

рез позиції Дайхена і добралася до Мар'янівки. Відбулося це, зокрема, й завдяки вмілим діям автоматника розвідувальної роти 68-ї мехбригади Василя Шалдибіна, нагородженого орденом «Червоної Зірки». *«В районе деревни Малая Выска пехота была отрезана немецкими транспортерами и танками, – говорится в його нагородному листі. – Пехоту необходимо было вывести к своим частям в район деревни Марьяновка. Товарищ Шалдывин получил задачу найти проход через боевые порядки немцев. Приказ был выполнен и более 500 человек было выведено к своим частям, в район деревни Марьяновка»*²⁴⁶.

Рухатися далі з Мар'янівки, однак, було неможливо, з одного боку, через відсутність пального, а з іншого – достатньої кількості сил для прориву німецьких позицій на рубежі Володимирівка – Овсяниківка – Івано-Благодатне. 8-й мехкорпус в Мар'янівці опинився в дуже складній ситуації.

«Противник в течении дня делал воздушные налеты по 10 – 15 самолетов до 150 самолетовылетов в день. В результате бомбежки ранен старший лейтенант Щукин. Сгорел броневомобиль БА-64, сгорела трофейная машина «Амфибия», разбита машина «Хорьх», где уничтожена радиостанция РБ. В ночь с 10 на 11 января 1944 г. противник предпринял три минометно-артиллерийских огневых налета», – так молодший лейтенант Каліхов описує атаки німців протягом 10 січня на східному краю Петрівки, де позиції займали 139-й танковий полк і 2-й батальйон 67-ї мехбригади²⁴⁷.

Зі спогадів Шиманського дізнаємося, як пройшло 10 січня для 116-ї танкової бригади, зосередженої у Мар'янівці: *«Над селом стоял несмолкаемый гул. Бомбежки следовали одна за другой. Поддерживающей и противотанковой артиллерии, по сути дела, уже не было. Подразделения 116-й принимали на себя самые сильные удары противника, и потери становились все более чувствительными»*²⁴⁸. Образне висловлювання лейтенанта Шиманського про те, що втрати ставали «чувствительными», можна перевести в конкретні статистичні дані. Оперативне зведення № 8 повідомляє, що опівночі 10 січня у 68-й мех-

²⁴⁶ Наградной лист Шалдыбина Василия Александровича. 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 148 – 148 об.

²⁴⁷ Боевой путь 139-го танкового полка 8-го Краснознаменного ордена Кутузова Александрийского корпуса (Рабочая тетрадь полковника Калихова Михаила Ивановича) // Архив автора.

²⁴⁸ Шиманский В. П. Позывные наших сердец. С. 139.

бригаді було 170 осіб, а в 67-й – 120. Танків нараховувалося лише 16 (2 Т-34 в 67-й мехбригаді і 14 Т-34 в 116-й танковій бригаді)²⁴⁹. Якщо ми ці дані порівняємо з даними станом на вечір 9 січня, то виходить, що впродовж 10 січня 8-й мехкорпус на шляху з Паліївки в Мар'янівку і безпосередньо в Мар'янівці втратив 36 танків і третину живої сили. Однак ситуацію дещо покращував 1822-й самохідний артилерійський полк, який мав 12 САУ (2 – СУ-122, 10 – СУ-76)²⁵⁰.

10 січня удару по 8-му мехкорпусу завдавала переважно люфтваффе. Наземні підрозділи німців діяли цього дня не настирливо, тому червоноармійцям вдалося втримати свої позиції: 67-ма мехбригада в Петрівці, 68-ма – в Мар'янівці, а 116-та танкова бригада обороняла переправу Мар'янівка – Петрівка через р. Велика Вись. Наказ тримати під контролем мости через річку надійшов зі штабу корпусу о 16.45²⁵¹. Також, перебуваючи в штабі корпусу в Новій Павлівці, його командир полковник Олександр Фірсович вранці 10 січня звертався до фронтового командування з проханням прикрити в Мар'янівці *«боевые порядки частей корпуса с воздуха истребительной авиацией»*²⁵².

Значний вплив на розвиток подій у Мар'янівці мала ситуація на лінії фронту. Вранці 10 січня там відбулися значимі перемиїни. Трьом німецьким дивізіям, котрі з 8 січня перебували в оперативному оточені під Кіровоградом, у Лелеківці і Злодійській Балці, вдалося звідти вийти і зайняти позиції на фронті. Вони розташувалися між Великою Висою і Карлівкою, увійшовши на півдні в контакт з танково-гренадерською дивізією «Велика Німеччина». Північніше від них діяла 3-тя танкова дивізія генерал-майора Фріца Байерлейна, саме її підрозділи протягом 10 – 12 січня намагалися знищити 8-й мехкорпус у Мар'янівці. Водночас головні сили дивізії Байерлейна стримували наступ Червоної армії на рубежі Осикувате – Грузьке. Це було тяжке завдання для Байерлейна, з огляду на те, що його дивізія перебувала в не найкращому стані. Вона зазнала значних втрат 8 – 9 січня, коли стримувала наступ ра-

²⁴⁹ Оперативная сводка № 8 штаба 8-го механизированного корпуса. 24.00. 10.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 96. Л. 63.

²⁵⁰ Оперативная сводка № 11 штаба 5-й гвардейской танковой армии. 3.00. 11.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 887. Л. 50 – 51.

²⁵¹ Боевое донесение № 17 штаба 8-го механизированного корпуса. 20.00 10.01.1944. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 95. Л. 89.

²⁵² Боевое донесение № 16 штаба 8-го механизированного корпуса. 10.00 10.01.1944. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 96. Л. 85.

дянських військ поблизу Осикуватого і Обознівки, не даючи їм можливості вийти до околиць Грузького, щоб перекрити шлях відступу оточених під Кіровоградом німецьких дивізій. Майже зовсім справної техніки не було в 1-му батальйоні 3-го танково-гренадерського полку, відділ обслуговування якого знаходився в Лип'янці. Мали проблеми й медичні підрозділи дивізії, котрі розташовувалися в Новомиргороді, Панчевому і Федорівці.

10 січня дивізія генерал-майора Байєрлейна з останніх сил тримала фронт, який у різних місцях буквально тріщав по швах від натиску радянських військ. Після того, як вранці 10 січня німецькі дивізії вийшли з оточення, Байєрлейн відвів свої війська від Осикуватого і розташувався південніше Каніжа. Під час відступу їх переслідували радянській війська, тому 3-й танково-гренадерський полк провів контратаку, результатом якої стало знищення двох танків Т-34 і взяття в полон 200 червоноармійців²⁵³. Скориставшись тим, що німці залишили свої позиції, 111-та стрілецька дивізія розпочала успішний наступ з рубежу Осикувате – Обознівка і до кінця дня 10 січня зайняла Новомиколаївку, Олексіївку, Водяне та вийшла до лісу поблизу Овсяниківки і Андріївки. До позицій 8-го мехкорпусу в Мар'янівці і Петрівці залишалося приблизно десять кілометрів. Рятувати ситуацію Байєрлейн відправив 5-й батальйон 6-го танкового полку на чолі з лейтенантом Лейтхардтом. Він застав червоноармійців якраз тоді, коли ті вступали в Андріївку, і змусив їх повернути назад. За німецькими даними, було знищено 15 76-мм протитанкових гармат²⁵⁴. Тим часом 2-й батальйон лейтенанта Пухта з 3-го танково-гренадерського полку знищив у ближньому бою два радянських танки – один Т-34 був підбитий вечором 10 січня поблизу Ковалівки, де знаходився штаб 3-ї танкової дивізії. Загалом 10 січня для дивізії генерал-майора Байєрлейна було складним днем, по його закінченню червоноармійці в декількох місцях вклинилися в її бойові порядки. На півночі одна з дивізій 53-ї армії прорвала оборону 320-ї піхотної дивізії і наблизилася до Каніжа, загрожуючи таким чином лівому флангу дивізії Байєрлейна, а на півдні червоноармійці міцно засіли в лісовому масиві поблизу Овсяниківки. В наступні

²⁵³ Armored Bears: The German 3rd Panzer Division in World War II. Vol. 2 / Veterans of the 3rd Panzer Division. Mechanicsburg, 2013.

²⁵⁴ Armored Bears: The German 3rd Panzer Division in World War II. Vol. 2 / Veterans of the 3rd Panzer Division. Mechanicsburg, 2013.

дні від них належало очікувати спроб дістатися до Мар'янівки і з'єднатися з розташованим там 8-м мехкорпусом, а це створювало серйозну загрозу вже правому флангу Байєрлейна. У такій ситуації цілком зрозумілими видаються його слова, що на той час *«трудно было сказать, кто был окружен – немцы или русские»*²⁵⁵.

Зупинивши просування радянських військ поблизу Овсяниківки і Андріївки, генерал-майор Байєрлейн вирішив розібратися з 8-м мехкорпусом у Мар'янівці. Увечері 10 січня він наказав 3-му танковому розвідувальному батальйону майора Курта Дайхена та 2-го батальйону 6-го танково-гренадерського полку вночі підготуватися до наступу і наступного дня захопити радгосп «Петрівський», що розташовувався південніше Петрівки, якраз навпроти переправи через р. Велика Вись. Саме цей міст обороняла 116-та танкова бригада підполковника Юревича, оскільки це був найближчий шлях відступу 8-го мехкорпусу з Мар'янівки.

Увечері 10 січня полковник Крічман вирішив направити в штаб 8-го мехкорпусу донесення, у якому повідомляв про проведені бої, становище корпусних підрозділів, можливі шляхи відступу, і прохав доставити в Мар'янівку боєприпаси й пальне. Виконати це відповідальне завдання було доручено помічнику начальника штаба 116-ї бригади капітану Володимирі Федорову. Танком, на якому він мав дістатися Нової Павлівки, командував молодший лейтенант Амирғали Дусенбаєв, командиром башти був сержант Митрофан Гуркалов, а механіком-водієм – старший сержант Петро Баранов.

«Танк Дусенбаева, умело используя складки местности, на высокой скорости проскочил через вражеские позиции. Но в нескольких километрах от Марьяновки его засекли два «Юнкерса-88». Со второго захода фашистским стервятникам все-таки удалось поразить танк: один снаряд повредил систему охлаждения, а другой, пробив верхний люк башни, тяжело ранил лейтенанта Дусенбаева. Но двигатель работал, и танкисты успели укрыться в небольшом лесу. Здесь оказали первую помощь Дусенбаеву. Механик-водитель кое-как залатал повреждения в системе водяного охлаждения и, опробовав двигатель, доложил: «Все в порядке. Можем двигаться». С наступлением темноты тронулись дальше. Командовал экипажем теперь уже капитан Федоров.

²⁵⁵ Mactaggart P. Escape from Kirovograd. P. 69.

Вскоре нагнали идущие впереди вражеские автомашины. Баранов прибавил газ, и его танк врезался в колонну. Оба пулемета в упор били по соскакивавшим с машин вражеским солдатам. За кормой остались покалеченные грузовики да трупы гитлеровцев.

В одном месте дорога была настолько узкой и с такими крутыми обочинами, что свернуть с нее не было возможности. А впереди тем же курсом двигались два вражеских самоходных орудия. Петр Баранов пристроился к ним в хвост. В темноте фашисты приняли танк за свой. Скоро дорога стала шире. Наши танкисты чуть приотстали, и, заметив, что вражеские машины свернули, Баранов прибавил скорость и повел машину по намеченному маршруту.

В низине показались дома Матусовки. Немцев, к счастью, в селе не оказалось. А хозяйка одинокой хатки на окраине немолодая украинка Марфа Погида согласилась показать брод через реку Большая Высь. Когда под гусеницами разломался лед и наш «корабль» благополучно переправился на другую сторону, Погида осенила его крестным знаменем и долго стояла и смотрела вслед танкистам», – так лейтенант Всеволод Шиманський у своїх спогадах «Позывные наших сердец» передає розповідь капітана Федорова.

У штаб 8-го мехкорпусу в Новій Павлівці капітан Федоров прибув удень 11 січня. Його зустрів начальник штабу генерал-майор Анатолій Білогорський, який повідомив, що вночі у Мар'янівку вже було вислано літак з пілотом Пацулою. Молодший лейтенант пілот окремої авіаланки зв'язку 8-го мехкорпусу Іван Пацула мав передати Крічману наказ про відступ 12 січня за лінію фронту.

Про те, що 8-му мехкорпусу бракує боєприпасів і пального, в Новій Павлівці знали ще до прибуття капітана Федорова. Вранці 10 січня командир корпусу полковник Фірсович у бойовому донесенні фронтовому командуванню зазначав, що *«принимаются меры для пополнения частей корпуса горюче-смазочными материалами и боеприпасами, в которых части корпуса крайне нуждаются»*²⁵⁶. Пізно вночі 10 січня під керівництвом старшого лейтенанта Демиденка з Черняхівки в Мар'янівку вирушили дві автомашини ЗІС-5 (водії – Оленіченко і Гребенніков), завантажені боєприпасами, та автоцистерна з газойлем,

²⁵⁶ Боевое донесение № 16 штаба 8-го механизированного корпуса. 10.00. 10.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 96. Л. 85.

водієм якої був Казарін. Їх супроводжували 6 танків під командуванням капітана Торбіна з десантом автоматників і 5 76-мм гармат. Близько 3 години 11 січня колона успішно дісталася Грузького. Але далі, на шляху до Овсяниківки, вона була атакована німцями. Їхні танки підбили одну автомашину ЗІС-5 з боєприпасами (водій Оленіченко загинув) та автоцистерну. Іншому автомобілю вдалося уникнути такої долі: водій Гребенніков зумів вивести його з-під ворожого вогню і повернутися 11 січня в Нову Павлівку. Таким чином, німці знищили радянську колону автомашин з боєприпасами і паливно-мастильними матеріалами. Вочевидь, так само загинули й танки Торбіна. В оперативному зведенні № 9 начальник штабу генерал-майор Білогорський повідомляв вище керівництво, що станом на 24 годину 11 січня вислана колона до місця призначення не прибула, *«приняты меры к розыску. Местонахождение не установлено»*²⁵⁷.

О 7.00 12 січня в Мар'янівку відправилася ще одна колона. Цього разу спроба виявилася вдалою: о 9 годині 8-й мехкорпус отримав такі довгоочікувані набої і пальне. Виконала цю роботу 613-та окрема автотранспортна рота підвезення паливно-мастильних матеріалів. Ось імена кількох водіїв, які брали участь у цій відповідальній місії: Карпо Барилей, Василь Давидов, Микола Дерев'яга, Віктор Жирнов, Матвій Зайцев, Павло Костров, Андрій Шурхал. Після закінчення рейду вони були нагороджені медаллю «За бойові заслуги».

Із нагородного листа червоноармійця Василя Давидова, одного з водіїв колони: *«...при выполнении приказа гвардии генерал-майора Белогорского доставить горючее группе гвардии полковника Кричмана, показал себя, как бесстрашный воин Красной армии... минометно-артиллерийский обстрел и неоднократные налеты самолетов противника на колонну с воздуха, не останавливали тов. Давыдова в пути, и где необходимо сам помогал направлять танки и автомашины, которые тут же уходили на выполнение боевых заданий»*²⁵⁸.

613-ту окрему автотранспортну роту на шляху до Мар'янівки прикривав 97-й окремий мотоциклетний батальйон. Він був підсилений чотирма танками (2 Т-34 і 2 МК-3) з 139-го окремого танкового полку

²⁵⁷ Оперативная сводка № 9 штаба 8-го механизированного корпуса. 24.00. 11.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 96. Л. 73.

²⁵⁸ Наградной лист Давыдова Василия Ивановича. 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф.33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 124 – 124 об.

68-ї мехбригади. Командував ними лейтенант Давидов²⁵⁹. За доставку пального безпосередньо 68-й мехбригаді відповідав помічник начальника технічної частини по паливно-мастильних матеріалів старший лейтенант Іван Шевкунов. Наприкінці лютого 1944 р. він був нагороджений медаллю «За бойові заслуги»²⁶⁰.

Тим часом, поки Федоров добирався до штабу 8-го мехкорпусу, а той готував і відправляв колони з боєприпасами і пальним, становище червоноармійців у Мар'янівці погіршувалося. Увечері 10 січня командир 3-ї танкової дивізії генерал-майора Фріц Байерлейн вирішив наступного дня захопити село і вибити звідти 8-й мехкорпус. Виконувати це завдання він відправив 3-й танковий розвідувальний батальйон майора Курта Дайхена та 2-й батальйон 6-го танкового полку. У першій половині дня 11 січня були проведені приготування до штурму Мар'янівки і Петрівки. *«Наблюдением установлено, что противник подтягивает резервы с запада от высоты 201,3, – пише Михайло Каліхов у своєму робочому зошиті. – На Павловку прошла колонна врага: пять бронетранспортеров, 21 разная транспортная машина с пехотой и грузами, 6 мотоциклов, 2 кухни, 2 легковые автомашины. Колонна прошла в 10.00...*

*В 11.30 с запада от высоты 178,7, что на северной окраине с. Ковалевка переправились 28 средних танков и САУ, 8 бронетранспортеров, 25 транспортных машин с пехотой и артиллерией через переправу и двинулись по дороге на юго-восток»*²⁶¹.

Таким чином, здійснивши перегрупування своїх військ, німці планували наступати на позиції 8-го мехкорпусу з двох напрямків: з Павлівки на Мар'янівку та з Ковалівки на Петрівку і радгосп «Петрівський». Для переправи техніки через р. Велика Вись вони використовували тимчасовий міст у Матусівці, зведений 39-м танковим саперним батальйоном.

Після обіду 11 січня розпочався наступ. *«В 14.30 противник частью сил: 3 танка и 4 бронетранспортера, пошел в атаку с севера на совхоз Петровский, при поддержке артиллерийского и минометного огня из района Павловка и Петровка, с запада – огнем из автоматических*

²⁵⁹ Боевой путь 139-го танкового полка 8-го Краснознаменного ордена Кутузова Александрийского корпуса (Рабочая тетрадь полковника Калихова Михаила Ивановича) // Архив автора.

²⁶⁰ Наградной лист Шевкунова Ивана Петровича. 26.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф.33. Оп. 690155. Ед. хр. 513. Л. 144 – 144 об.

²⁶¹ Боевой путь 139-го танкового полка 8-го Краснознаменного ордена Кутузова Александрийского корпуса (Рабочая тетрадь полковника Калихова Михаила Ивановича) // Архив автора.

пушек и бронетранспортеров. Бой длился три часа, в результате которого атака противника была отбита, мы продолжали занимать круговую оборону на прежнем месте – совхоз Петровского», – так молодший лейтенант Каліхов описує атаку німців на бойові порядки 139-го окремого танкового полку і 2-го мотострілецького батальйону 67-ї мехбригади²⁶².

Наземним військам гітлерівців допомагала авіація. Так, екіпажі 3-ї групи 2-ї штурмової ескадри «Іммельман» протягом 11 – 12 січня здійснювали в середньому по 7 бойових вильотів, повідомивши про знищення 16 радянських танків. Вони злітали із аеродрому в Злинці, оскільки на маловисківському вже не було німецьких авіаційних частин. Вранці 9 січня 1944 р. 1-ша й 3-тя групи 52-ї винищувальної ескадри, що розташовувалися у Малій Висці, після нападу радянських танків і піхоти перебазувалися на аеродром у Новокрасному. Хоча слід відзначити, що в цей час Люфтваффе почували себе в небі над Мар'янівкою не так вільно, як це було раніше. Регулярні прохання штабу 8-го мехкорпусу і до армійського, і до фронтового командування про необхідність *«прикрытия боевых порядков корпуса с воздуха»* були почуті – і над Мар'янівкою стали *«...не раз появлялись советские истребители, отгонявшие гитлеровцев»*²⁶³.

В результаті бою 11 січня німцям вдалося вступити на територію радгоспу «Петрівський», потіснивши позиції 139-го танкового полку і 2-го батальйону 67-ї мехбригади та підбивши 3 танки Т-34. При цьому гітлерівці, як зазначається в оперативному зведенні штабу 8-го мехкорпусу, втратили 5 танків і 3 бронетранспортера. На вечір 11 січня 67-ма мехбригада розташовувалася у Петрівці й мала в складі 110 бійців, 68-ма мехбригада із 115 бійцями та 2 танками займала Мар'янівку, а 116-та танкова бригада, маючи 11 танків, обороняла переправу Мар'янівка – Петрівка²⁶⁴. Разом з бригадою підполковника Юревича діяв 1822-й самохідний артилерійський полк, якому бої 11 січня коштували трьох САУ СУ-76²⁶⁵. Таким чином, станом на вечір 11 січ-

²⁶² Боевой путь 139-го танкового полка 8-го Краснознаменного ордена Кутузова Александровского корпуса (Рабочая тетрадь полковника Калихова Михаила Ивановича) // Архив автора.

²⁶³ Шиманский В. П. Позывные наших сердец. С. 142.

²⁶⁴ Оперативная сводка № 9 штаба 8-го механизированного корпуса. 24.00. 11.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 96. Л. 73.

²⁶⁵ Оперативная сводка № 12 штаба 5-й гвардейской танковой армии. 3.00. 12.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 887. Л. 52 – 53.

ня у 8-му мехкорпусі нараховувалося 13 танків і 9 САУ (7 – СУ-76, 2 – СУ-122).

У боях 11 січня особливо відзначилися молодший лейтенант Іван Стукалов і молодший сержант Яків Гейфман. Вони на двох підбили 2 самохідні установки й 2 бронетранспортера, за що отримали ордени «Вітчизняної війни» відповідно I та II ступенів²⁶⁶. Нагороди їм вручив перед строем 68-ї мехбригади командир 8-го мехкорпуса полковник Фірсович. Обставини здійснення подвигу командиром танка 139-го окремого танкового полку Стукаловим описані в його нагородному листі: «...во время контратаки противника с северо-востока на хутор Петровский силою 8 самоходных орудий на шасси Т-4, 6 бронетранспортеров и до роты пехоты из подбитого танка не ушел, а продолжал вести бой. Когда был сбит люк командирской башни, тов. Стукалов из танка высадил механика водителя и радиста, а сам продолжал в танке выполнять поставленную задачу с командиром башни Гейфманом. Противник сосредоточил огонь по танку Стукалова. Снарядом сорвало люк механика водителя и пробило лобовую броню, но Стукалов по-прежнему вел огонь по врагу»²⁶⁷.

Ще один німецький бронетранспортер під час бою за радгосп «Петрівський» знищив своєю гранатою заступник командира мінометного батальйону 68-ї мехбригади лейтенант Валентин Сигаєв. Він також разом з сімома бійцями стримував наступ ворожих танків і таким чином не дозволив їм повністю захопити радгосп. У квітні 1944 р. Сигаєв був відзначений орденом «Червоної Зірки»²⁶⁸.

За січневі бої в Мар'янівці орден «Червона Зірка» отримав начальник розвідки 615-го мінометного полку лейтенант Олександр Козлов. Йому було доручено розвідати місця зосередження вогневих точок противника й скупчення його військової техніки. Як зазначається у нагородному листі²⁶⁹, лейтенант Козлов, ризикуючи своїм життям, пробрався на передові позиції німців, після чого повернувся й пере-

²⁶⁶ Наградной лист Яшина Ильи Александровича. 29.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф.33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 272 – 272 об.

²⁶⁷ Наградной лист Стукалова Ивана Ивановича. 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф.33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 95 – 95 об.

²⁶⁸ Наградной лист Сигаева Валентина Михайловича. 08.04.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 513. Л. 103 – 103 об.

²⁶⁹ Наградной лист Козлова Александра Ивановича. 05.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 137 – 137 об.

дав їх координати мінометній батареї, яка могла вести прицільний вогонь.

Із нагородного листа командира вогневого взводу 615-го мінометного полку лейтенанта Михайла Крилова: *«Батарея тов. Крылова беспрерывно вела огонь по контратакующему противнику. Авиация противника бомбила и обстреливала батарею. Противник вел сильный обстрел из пулеметов и минометов. Снаряды рвались вокруг, но батарея не прекращая все время вела огонь по противнику. Уничтожив за 3 дня (10 – 12 січня – автор) 5 огневых точек, один бронетранспортер и до взвода пехоты противника»*²⁷⁰.

Інший боєць з 615-го мінометного полку, навідник Микола Кудряшов, під час бою у Мар'янівці замінив командира мінометного розрахунку й знищив 2 кулеметні точки ворога. За це він був нагороджений орденом «Слави III-го ступеня»²⁷¹. А молодший лейтенант Микола Пермяков і шофер Петро Тарасов 11 січня під постійним вогнем противника, ризикуючи життям, зуміли полагодити пошкоджений автомобіль з боєприпасами й доставити його в розташування мінометного полку. Пермяков і Тарасов були нагороджені орденом «Червоної Зірки»²⁷².

Орден «Червоної Зірки» також отримав командир мінометного батальйону 68-ї мехбригади старший лейтенант Микола Прозоров. У його нагородному листі вказується, що *«11 января 1944 г. в бою за совхоз Петровский при выбытии из строя командира 2-го мотострелкового батальона принял на себя командование и организовал круговую оборону»*²⁷³.

Важливу роль під час боїв у Малій Висці і Мар'янівці відігравали медики 8-го мехкорпусу. Деякі з них були нагороджені орденами. Так, орден «Слави III-го ступеня» отримав санітар мотострілкового кулеметного батальйону 116-ї танкової бригади сержант Михайло Дядя. Прочитусьмо його нагородний лист: *«Находясь непрерывно на поле*

²⁷⁰ Наградной лист Крылова Михаила Петровича. 05.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф.33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 138 – 138 об.

²⁷¹ Наградной лист Кудряшова Николая Тимофеевича. 05.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 161 – 161 об.

²⁷² Наградной лист Пермякова Николая Михайловича. 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 141 – 141 об; Наградной лист Тарасова Петра Михайловича. 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 145 – 145 об.

²⁷³ Наградной лист Прозорова Николая Васильевича. 15.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 157 – 157 об.

*боя, он оказывал первую помощь раненым и эвакуировал их с поля боя. Во время боев в районе населенного пункта Малые Виски он вынес с поля боя 22 раненных красноармейцев и оказал им первую помощь»*²⁷⁴.

А ось фрагмент із нагородного листа старшого фельдшера 3-го танкового батальйону 116-ї бригади молодшого лейтенанта медичної служби Олександри Бондаренко, яка отримала орден «Вітчизняної війни II-го ступеня»: *«За время рейда бригады, находясь под непрерывным огнем противника и воздействием его авиации, оказывала первую помощь раненым. Ею была оказана помощь более 40 раненым. При отрыве бригады от противника, организовала эвакуацию раненых через передний край противника и после полной их эвакуации начала выходить сама к нашим частям»*²⁷⁵.

Начальник зв'язку 116-ї танкової бригади лейтенант Всеволод Шиманський у своїх мемуарах зазначає: *«Как и другие девушки, наши телефонистки Маша Горожанкина, Аня Зябрева самоотверженно помогали в Марьяновке медикам. Под бомбежкой и артиллерийским огнем они перевязывали раненых и заносили их в укрытия. Когда Маша оказывала помощь раненому, осколок разорвавшегося снаряда оборвал ее жизнь...»*²⁷⁶.

Отже, досягнення німців під час наступу 11 січня обмежилися тільки захопленням частини радгоспу «Петрівський». В інших місцях червоноармійці продовжувати утримувати зайняті позиції. А що ж цього дня відбувалося на інших ділянках фронту, де оборонялися підрозділи 3-ї танкової дивізії? Нагадаємо, що на її лінії наступали радянські 110-та гвардійська і 111-та стрілецькі дивізії. Раніше вони вклинилися в бойові порядки дивізії Байерлейна, пройшовши від рубежу Осикувате – Обознівка до околиць Володимирівки, Олександрівки і Овсяниківки.

11 січня 111-та дивізія вирішила повторити попередній успіх і о 10 годині розпочала наступ. Спроба, однак, виявилася невдалою. Вогонь німецьких танків і артилерії змусив її стрілецькі полки зупинитися і перейти до оборони: 468-й зайняв позиції біля висоти 213,5, на північ від Андріївки, 399-й розташувався частково в Андріївці, а

²⁷⁴ Наградной лист Дяди Михаила Емельяновича. 29.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф.33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 285 – 285 об.

²⁷⁵ Наградной лист Бондаренко Александры Васильевны. 29.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 252 – 252 об.

²⁷⁶ Шиманский В. П. Позывные наших сердец. С. 142.

532-й перебував у резерві в лісовому масиві дещо північніше Овсяниківки²⁷⁷.

Неспокійно для німців було й поблизу Володимирівки. Звідти до штабу Байерлейна надійшла інформація від 394-го танково-гренадерського полку, який там оборонявся, що червоноармійці зосереджують значну кількість танків і готуються до наступу.

Увечері 11 січня генерал-майор Фріц Байерлейн отримав чудову звістку. Йому на допомогу з півночі прибули два полки 282-ї піхотної дивізії. До цього дивізія генерал-майора Германа Фрейкінга перебувала у складі XI-го армійського корпусу і на північ від Кіровограда, поблизу Олександрівки, протистояла 4-й гвардійській армії 2-го Українського фронту. Вночі 9 січня командування 8-ї польової армії відвело XI-й корпус на новий рубіж, унаслідок чого скоротилася ділянка фронту, яку він займав, і вивільнилася 282-га дивізія. Її передали в резерв і відвели до околиць Новомиргорода.

Полки 282-ї піхотної дивізії прибули до Байерлейна якраз вчасно. Протягом 11 січня його війська відчували потужний натиск двох радянських дивізій, який у подальшому мав всі шанси на те, щоб перерости в їхній масштабний наступ, з яким 3-тя танкова дивізія без допомоги навряд чи б впоралася б.

12 січня німці продовжили штурмувати позиції 8-го мехкорпусу в Мар'янівці і Петрівці. Спочатку о 8.00 контратаками 68-ї механізованої та 116-ї танкової бригад вони були вибиті з радгоспу «Петрівський». Але вже з 9 години, провівши артилерійсько-мінометну підготовку з Ковалівки, німецькі танки Т-IV, самохідні артилерійські установки й бронетранспортери з піхотою за підтримки штурмової авіації атакували позиції мехкорпусу в Петрівці одночасно з півночі і півдня. Після тривалого бою 139-й танковий полк та 2-й мотострілецький батальйон 67-ї мехбригади, які тут оборонялися, змушені були відступити у Мар'янівку, а гітлерівці о 17.45 зайняли Петрівку²⁷⁸.

У Мар'янівці, однак, ситуація була не кращою. Одночасно з наступом на Петрівку батальйон німецької піхоти і 5 бронетранспортерів зі сторони Павлівки атакували позиції червоноармійців у північній ча-

²⁷⁷ Журнал боевых действий 111-й стрелковой дивизии. Период с 01.01.1944 по 30.12.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1306. Оп. 1. Д. 37. Л. 3.

²⁷⁸ Боевое донесение № 22 штаба 8-го механизированного корпуса. 20.00. 12.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 95. Л. 104.

стині Мар'янівці. Лейтенант Шиманський згадує: «...положение и нашей группы к исходу дня стало весьма серьезным... Многие участники рейда погибли или были тяжело ранены. До последней возможности бился с врагом командир противотанковой батареи капитан Авраменко. Когда героически пал расчет орудия, он сам встал у пушки и за наводчика, и за заряжающего. Лишь прямое попадание бомбы заставило орудие замолчать. Погиб и Николай Ефремович Авраменко»²⁷⁹.

В обороні північної частини Мар'янівки поміж інших відзначилися бійці 1822-го самохідного артилерійського полку – заступник командира майор Олександр Масляєв і начальник штаба майор Федір Шапошніков²⁸⁰.

Майже безперервні атаки німців на позиції 8-го механізованого корпусу коштували йому значних втрат. У його підрозділах майже не залишилося танків. Від повного знищення мехкорпус врятували події на фронті. Справа в тім, що 12 січня 111-та стрілецька дивізія розпочала наступ і досягла успіху південно-західніше Мар'янівки. Для того, щоб зупинити подальше просування червоноармійців Байєрлейн змушений був терміново направити туди свої додаткові підрозділи, послабивши таким чином натиск на Мар'янівку. «Во второй половине дня атаки и огневые налеты противника стали гораздо слабее. Видимо, немцам туго, не до нас», – пише в своїх мемуарах Всеволод Шиманський. Становище німців дійсно ускладнилося. Протягом дня, 12 січня, 399-й стрілецький полк 111-ї дивізії зайняв Андріївку, 468-й полк – оволодів висотою 224,7, північніше від Андріївки, а його 1-й стрілецький батальйон о 6.30 увійшов до Мар'янівки. Окрім того, 109-та штрафна рота дісталася до радгоспу «Петрівський» і зайняла там оборону. Однак успіх радянських військ був тимчасовий. Німці досить швидко отямилися від завданого удару і о 17.00 11 танків і два батальйони піхоти з Кульпанки атакували Андріївку. Зім'явши розташований там 339-й стрілецький полк, німці вийшли в тил 468-го. Під натиском ворога обидва полки, зазнавши відчутних втрат, відійшли на вихідні позиції, до лісу північніше Овсяниківки. Всі територіальні

²⁷⁹ Шиманский В. П. Позывные наших сердец. С. 142.

²⁸⁰ Наградной лист Масляева Александра Васильевича. 29.02.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 513. Л. 202 – 203 об; Наградной лист Шапошникова Федора Иосифовича. 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 232. Л. 161 – 161 об.

завоювання 111-ї стрілецької дивізії цього дня були втрачені, але її наступ врятував від загибелі 8-й мехкорпус у Мар'янівці.

Увечері 12 січня, отримавши зранку пальне і боєприпаси та маючи підтримку прибулих 6 танків та батальйону 468-го стрілецького полку, залишки 8-го мехкорпусу розпочали підготовку до відступу з Мар'янівки і загалом виходу за лінію фронту. Було вирішено, що о 19.30 техніка і особовий склад корпусу зосередяться в радгоспі «Мар'янівський», а потім розділиться на дві частини, які рухатимуться за окремими маршрутами: танки – переправа Мар'янівка – Петрівка – радгосп «Петрівський» – Андріївка, а піхота – південна околиця Мар'янівки – радгосп «Петрівський» – Андріївка²⁸¹. Таким чином, залишки техніки мехкорпуса перейшли р. Велика Вись через переправу, а піхота – вбрід. В Андріївці обидві групи повинні були з'єднатися й рухатися далі до Катеринівки та Грузького.

«Я иду с пешей группой, – пишет лейтенант Шиманский. – В стороне от того места, где должны прорываться танки, вдруг началась стрельба. Это демонстрация, предпринятая с целью ввести в заблуждение врага. Пока противник разбирался, что к чему, наши танки по переправе двинулись на прорыв.

Наша пешая группа в это время скрытно по кустарнику направлялась вдоль речки Пойма. Впереди пробиралась разведка. Потом мы свернули в какой-то овраг, из него в другой. Многие из нас без шинелей, в одних телогрейках. Несмотря на глубокий снег и страшную усталость, двигались довольно быстро. По всему было видно, что это не марш обреченных. Шли воины, готовые в любую минуту дать последний, решительный бой!»²⁸².

Бій з німцями був лише питанням часу. Адже червоноармійці рухалися до Андріївки, яка була зайнята ворожими військами. Біля Андріївки частина бійців 8-го мехкорпуса на чолі з начальником штаба 139-го окремого танкового полку майором Дмитром Мельником наткнулася на німців. Розгорівся бій, результат якого, судячи з наявних документів і спогадів, був не на їхню користь. Лейтенант Хабаров, прибувши в Нову Павлівку, де в січні 1944 р. розташовувався штаб 139-го танкового полку, так розповів своїм товаришам по службі про події під Андріївкою: *«Группа под командованием майора Мельнико-*

²⁸¹ Шиманский В. П. Позывные наших сердец. С. 142.

²⁸² Шиманский В. П. Позывные наших сердец. С. 143.

ва без матеріальної частини повертаючись із рейда по тилах ворога в с. Андреевка розсіялась. Путь отхода был перехвачен противником и отходили мы ночью 12 января 1944 г. под сильным пулеметным обстрелом. Майор Мельников тяжело ранен, его несли под сильным пулеметным огнем красноармеец Смуров, старший лейтенант Иванов, был там Щукин, Баканов. Группа с майором Мельниковым встретилась с немецким заградительным отрядом в районе с. Андреевка и очевидно все погибли, кроме Баканова, который побежал один к скирдам и громким голосом звал меня туда... Я с разведчиком Михайловым побежал в другую сторону, вышел на дорогу и встретил колонну пехоты и остатки участников рейда, которых выводил гвардии полковник Кримчан на соединение с нашими частями»²⁸³.

Деталізувати обставини загибелі поблизу Андріївки майора Мельникова дозволяють нагородні листи двох воїнів Червоної армії – Веніаміна

Майор Дмитро Мельников.

Фонди Музею історії Маловісківського району
імені Олександра Ковтуна

Смурова і Віктора Іванова. В момент отримання Мельниковим поранення поруч перебував стрілець взводу комендантської служби 139-го танкового полку Смуров. Він, як зазначається в документах, був готовий до останнього набою захищати життя командира. Невдовзі йому на допомогу прийшов помічник начальника технічної частини 139-го танкового полку старший лейтенант Іванов. Поклавши тіло пораненого майора на кожух, вони вдвох півтора кілометра несли його, намагаючись дістатися до підрозділів мехкорпуса, які рухалась десь попереду. Але, як виявилося, поранення було надто серйозним: майор Дмитро Мельников помер у червоноармійців на руках. Смуров особисто зняв його ордени,

²⁸³ Боевой путь 139-го танкового полка 8-го Краснознаменного ордена Кутузова Александрийского корпуса (Рабочая тетрадь полковника Калихова Михаила Ивановича) // Архив автора.

медалі, забрав з кишень усі документи, зокрема, планшет з наказами та бойовий щоденник, які (окрім нагород, котрі загубилися) 14 січня здав у штаб полку. Тіло Мельникова прикидали соломою. За намагання врятувати життя командирів Веніаміна Смурова було нагороджено орденом «Вітчизняної війни II ступеня», а Віктора Іванова – орденом «Червоної Зірки»²⁸⁴.

Пройшовши з боями Андріївку, 8-й мехкорпус вночі 13 січня поруч з Овсяниківкою і північніше неї зустрівся з полками 110-ї гвардійської і 111-ї стрілецьких дивізій. У «Журналі бойових дій» 5-ї гвардійської армії ці події описуються так: *«Ночью с 2 до 4-х часов через боевые порядки 32 корпуса проходили танки 8 механизированного корпуса, возвращавшиеся из рейда /из направления Марьяновка/: 2 танка прошло через боевые порядки 310 гвардейского стрелкового полка, две группы одна в 4 танка, другая в 5 танков проходили через боевые порядки 468 полка в рошу, при чем ранее пришедшая группа обстреливала следовавшую за ней вторую группу. После 20-минутной перестрелки было установлено, что танки свои. Обе группы направлены в район сосредоточения Грузкое»*²⁸⁵.

В «Журналі бойових дій» іншої 5-ї армії – гвардійської танкової – зазначається: *«8-й механизированный корпус с боями вышел из района Марьяновка и к 7.30 13 января 1944 года сосредоточился в районах Грузкое, Екатериновка, где приводит себя в порядок и готовит к наступательным действиям свои части на 14 января 1944 года»*²⁸⁶.

Отже, 13 січня закінчився трохи більше ніж чотирьохденний рейд 8-го механізованого корпусу тилами німецького XXXXVII-го танкового корпусу 8-ї польової армії. Вранці цього дня 67-ма мехбригада розташувалася у північно-східній частині Катеринівки, 116-та танкова бригада – в Катеринівці, а 68-ма мехбригада – на північно-східних околицях Грузького. Впродовж 13 січня в підрозділах мехкорпусу приводили до належного стану матеріальну частину і підраховували втрати

²⁸⁴ Наградной лист Смурова Вениамина Лукича. 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 118 – 118 об; Наградной лист Иванова Виктора Семеновича. 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 33. Оп. 690155. Ед. хр. 772. Л. 135 – 135 об

²⁸⁵ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 168. Л. 43.

²⁸⁶ Журнал боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 154. Л. 12

бойової техніки і особового складу. Яких же втрат зазнав 8-й механізований корпус протягом 8 – 13 січня 1944 року? Від відповіді на це питання залежить і відповідь на ще одне, не менш важливе, запитання: чи був рейд на Малу Виску успішним? Чи вартують досягнені результати тих втрат, які поніс мехкорпус у боях у Паліївці, Малій Висці, Мар'янівці і Андріївці?

Не володіючи даними щодо кількості техніки і бійців у 8-му мехкорпусі на вечір 8 січня, коли він залишив околиці Нової Павлівки і вирушив за лінію фронту, візьмемо за основу наших розрахунків відомості станом на вечір наступного дня, 9 січня. За такої умови поза нашою увагою залишається інформація про зазнані втрати мехкорпусом у ніч з 8 на 9 січня і протягом дня 9 січня, тобто за той час, коли він уперше увійшов у Мар'янівку, а потім вів бої з німцями в Паліївці і Малій Висці. Тому відразу ж попередимо, що підрахунки будуть приблизними, але від цього не менш показовими. Але найголовніше те, що ми все ж таки зможемо майже повністю скласти своє уявлення про стан 8-го мехкорпусу станом на вечір 13 січня. Справа в тім, що від початку Кіровоградської наступальної операції рейд на Малу Виску став для мехкорпуса найсерйознішим зіткненням з ворогом, тому близько 80% втрат яких зазнали його підрозділи з 5 по 13 січня були втрати якраз під час рейду.

Отже, пізно вночі 9 січня, перебуваючи в Малій Висці і Паліївці, 8-й мехкорпус мав 578 активних штиків, 50 танків Т-34 та 18 САУ (4 – СУ-122, 14 – СУ-76). А на вечір 13 січня, коли вже закінчили лагодити матчастину, підраховувати особовий склад та провели огляд бригад, у мехкорпусі залишилося 249 бійців і 14 танків у строю. В розрізі підрозділів ситуація була такою: в 67-й мехбригаді було 80 бійців і 6 Т-34, в 116-й танковій бригаді – 31 боєць і 8 Т-34, а в 68-й мехбригаді – 138 бійців і не було танків. Щодо втрат 68-ї мехбригади, то зазначимо, що в боях за Малу Виску й Мар'янівку загинуло 192 бійця, а поранено було 76. У поганому стані перебував 1822-й самохідний артилерійський полк – в ньому не залишилося жодної справної САУ, всі вони перебували на ремонті. В бригадах не вистачало, а в деяких не було зовсім боєприпасів, продовольства, паливно-мастильних матеріалів²⁸⁷. Таким чином, за тими документами, які ми маємо в розпорядженні, впродовж

²⁸⁷ Оперативная сводка № 11 штаба 8-го механизированного корпуса. 24.00. 13.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д 96. Л. 90.

10 – 13 січня мехкорпус втратив 329 бійців, 36 танків та значну кількість САУ. Повторимо: ці дані не можуть претендувати на цілковиту точність, але все одно дають певне уявлення про втрати мехкорпусу. Не вносить ясність у це питання й історико-краєзнавча література. Автори книги «Маловисківщина у роки Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» Григорій Перебийніс і Григорій Красний стверджують, що мехкорпус втратив 209 бійців. Однак тут слід зважати на те, що вони відстоюють думку про формування для здійснення рейду на Малу Виску окремої групи, в яку нібито увійшло 20 танків і 400 вояків²⁸⁸. Краєзнавець Василь Колесник у своїх дослідженнях зазначає, що мехкорпус лише за два дні боїв у Мар'янівці 11 – 12 січня втратив 227 солдатів і офіцерів. На час виходу з села в ньому, за твердженням Колесника, залишилося близько 100 чоловік та 9 танків²⁸⁹.

Про значні втрати, яких зазнав 8-й мехкорпус, свідчать й учасники боїв в Паліївці, Малій Висці і Мар'янівці. Так, механік-водій танка Т-34 1-го танкового батальйону 116-ї танкової бригади Сергія Прянічнікова згадував: *«Вышли мы к городу Малая Виска, он километрах в 60-ти западнее Кировограда. А возле него как раз аэродром располагался. Вот тут и пошла работа... Но потом нам пришлось очень туго. Гитлеровцы, конечно, подняли тревогу, на нас бросили большие силы, и поредевшая бригада попала в окружение. Двое суток без сна и отдыха прорывались через линию фронта. Вышли, но какой ценой! Танкисты стали пехотинцами, да и то их осталось совсем мало. А танков уцелело только два. И все-таки этот наш прорыв в тыл, оплаченный такой дорогой ценой, получил у командования высокую оценку. Говорю об этом потому, что все уцелевшие танкисты были удостоены высоких боевых наград»*²⁹⁰.

Ще один учасник рейду Михайло Шарфман так пише про втрати 67-ї механізованої бригади, де він служив у роті автоматників: *«Наша рота основательно поредела, многих не досчитались. Из Малых Висок бригада прорвалась только с пятью танками, а потом были тяжелые бои под Марьяновкой, и там погибли многие бойцы бригады»*²⁹¹.

²⁸⁸ Перебийніс Г. М., Красний Г. О. Маловисківщина у роки Великої вітчизняної війни 1941 – 1945 років. Мала Виска, 2005. С. 28.

²⁸⁹ Колесник В.Г. Три дні над прірвою. С. 2.

²⁹⁰ Лаврентьев Д. Танки шли на прорыв (рассказ о С. А. Пряничникове) // Архив автора.

²⁹¹ Воспоминания Шарфмана Михаила Давидовича // Архив автора.

Тепер порівняємо кількість техніки і особового складу 8-го мехкорпуса, яку він мав перед початком ведення ним активних боїв з ворогом – уранці 5 січня – і станом на ранок 14 січня, коли його підрозділи повернулися з рейду на Малу Виску і завершили підрахунок своїх втрат. Це буде своєрідним підсумком участі механізованого корпусу в Кіровоградській наступальній операції, оскільки далі він вже не відігравав суттєвої ролі в боях з німцями. В тому числі й через те, що в нього залишилося обмаль техніки і вояків. Отже, 5 січня 8-й мехкорпус мав 72 танки Т-34, 7 танків Валентайн МК-II, 29 САУ, 999 активних штиків, а 14 січня – лише 18 танків (15 – Т-34, 3 – МК-3) і 249 бійців²⁹².

Увечері 13 січня 8-й мехкорпус був виведений з 5-ї гвардійської танкової армії і до закінчення наступальної операції переданий у розпорядження генерал-лейтенанта Олексія Жадова – командувача 5-ю гвардійською армією. Механізований корпус мав підтримувати наступ її 32-го гвардійського стрілецького корпусу в загальному напрямку на Велику Виску. Рано-вранці 15 січня 8-й мехкорпус зосередився для наступу північно-західніше Грузького. Танки, які залишилися після рейду на Малу Виску, були розподілені по бригадах, де їх сформували в танкові роти, які діяли окремо одна від одної, в лінії наступу визначеної стрілецької дивізії: рота з 4 танків 67-ї мехбригади наступала на ділянці 110-ї, 6 танків 116-ї танкової бригади підтримували 214-ту, а танкова рота з 6 танків 68-ї мехбригади – 97-му гвардійську. 205-й окремий мінометний дивізіон і 114-й винищувально-протитанковий артилерійський полк протягом 15 січня займали позиції північніше Грузького, звідки вели вогонь по ворогу, а 615-й мінометний полк, маючи 15 120-мм мінометів, перебував у бойових порядках 67-ї і 68-ї мехбригад. Штаб мехкорпусу, який відтепер розміщувався в Катеринівці, двома батареями прикривав 1716-й зенітний артилерійський полк. Зовсім не мав у строю 8-й мехкорпус САУ – всі вони були в ремонті: 9 САУ СУ-85 69-го самохідного артилерійського полку в Мошорині, а 10 САУ (5 – СУ-122, 5 – СУ-76) 1822-го самохідного артилерійського полку біля Грузького²⁹³.

Протягом трьох днів – з 15 по 17 січня – 5-й гвардійській армії разом з 8-м механізованим корпусом так і не вдалося зламати оборону ворога

²⁹² Оперативная сводка № 14 штаба 5-й гвардейской танковой армии. 3.00. 14.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 887. Л. 59 – 60.

²⁹³ Оперативная сводка № 13 штаба 8-го механизированного корпуса. 24.00. 15.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 96. Л. 101.

й вони змушені були зупинити свій наступ, закріпившись на рубежі, який проходив трохи західніше від Карлівки, Івано-Благодатного, Овсяниківки і Володимирівки. Власне, досягненням цього рубежу армія генерал-лейтенанта Жадова закінчила участь у Кіровоградській наступальній операції. Відновила свій наступ вона лише на початку березня 1944 року. За вказані дні 8-й мехкорпус втратив майже всі танки: залишилося лише 4 бойові машини в 116-й танковій бригаді²⁹⁴. 16 січня його вивели з-під командування Жадова і повернули назад Ротмістрову, який згодом наказав передати 68-й мехбригаді всю наявну техніку і артилерію, а також особовий склад з інших бригад та полків мехкорпусу. Це був вимушений крок, який диктувався прагненням мати один більш-менш боєздатний підрозділ замість майже розбитого мехкорпусу. Доукомплектованій 68-й мехбригаді, однак, не судилося далі брати участі в боях з німцями. 5-та гвардійська танкова армія, як і решта 2-го Українського фронту, 17 січня остаточно зупинила свій наступ. Вочевидь, 18 січня було прийнято рішення про передачу 8-го механізованого корпусу в резерв фронтового командування. Вранці наступного дня він зосередився в околицях Казарні, де вже знаходився його 1822-й самохідний артилерійський полк. 4 квітня 1944 р. 8-й мехкорпус увійшов у резерв Верховного Головнокомандувача з підпорядкуванням по питанням комплектування і формування Павлоградському танковому воєнному табору. 11 квітня його підрозділи переміщуються в Лелеківку та її околиці, де аж до серпня займаються військовою підготовкою. За цей час бригади і полки мехкорпуса повністю укомплектували особовим складом. З 20 квітня по 5 серпня поблизу Компаніївки були проведені тактичні навчання. Однак техніки мехкорпус так і не отримав. 18 серпня Генеральний штаб Червоної армії вирішив передислокувати його на іншу ділянку німецько-радянського фронту, в Білорусію. В ніч з 21 на 22 серпня з Кіровограда до Мінська відправився перший ешелон, яких загалом було 30 – останній прибув до столиці Білорусі 29 серпня. Після розвантаження 8-й мехкорпус розташувався в околицях військового містечка Уруччя, радгоспу «Будьоннівський» і села Сліпня. У листопаді 1944 р. його нарешті повністю забезпечили танками Шерман М-4А2, особовим складом і на 70% колісним

²⁹⁴ Оперативная сводка № 14 штаба 8-го механизированного корпуса. 24.00. 16.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д 96. Л. 111 – 111 об.

транспорт²⁹⁵. У січні 1945 р., тобто майже через рік після тяжких і кровопролитних боїв в Паліївці, Малій Висці, Мар'янівці, 8-й механізований корпус укомплектований американськими ленд-лізовськими танками «Шерман» знову вступив у бій з німцями, але вже на Білоруському фронті.

Які ж були результати рейду 8-го механізованого корпусу на Малу Виску? Яку роль він відіграв у боях за Кіровоград і загалом в ході Кіровоградської наступальної операції? Чи можна його вважати прикладом проведення успішної військової операції в тилу ворога? Спробуємо дати відповіді на ці запитання по черзі. Спочатку ще раз наголосимо, що кінцевою метою наступу 8-го мехкорпусу була не Мала Виска, а Новомиргород. Рухаючись у його напрямку, підрозділ виконував тактичну мету – заважав німцям визволити з Лелеківки і Злодійської Балки декілька своїх дивізій, та стратегічну: сприяв розвитку наступу 5-ї гвардійської армії та поліпшував умови для двох армій правого крила фронту, котрі рухалися до околиць Умані. В підсумку маємо, що ні тактична, ні стратегічна мета не були виконані. До Новомиргорода мехкорпус не дійшов, виходу німецьких дивізій з оточення не завадив. Головним результатом рейду стало оволодіння Малою Вискою, знищення на її аеродромі частини німецьких літаків, захоплення залізничної станції і розгром штабу XXXXVII-го танкового корпусу. Ці досягнення, безперечно, є важливими, але чи співвідносяться вони з тими втратами, яких зазнав мехкорпус і, головне, чи мали вони якийсь стратегічний вплив на перебіг Кіровоградської наступальної операції. Якщо про втрати можна ще говорити, то вплив на хід і результати боїв був мізерним. Тому з огляду на це назвати рейд успішним не можна. Якщо ж відкинути контекст наступальної операції і зосередитися суто на діях 8-го мехкорпусу, то події і результати рейду набувають вже не такої категорично негативної оцінки.

Рейд на Малу Виску через випадковість став прикладом ведення червоноармійцями успішних боїв у ворожому тилу. Це те, що виділяє його на фоні інших подій Кіровоградської наступальної операції і загалом німецько-радянського протистояння в Центральній Україні весною 1944 року. Помилково буде вважати, що дії 8-й мехкорпуса в тилу німців самостійно, без підтримки інших підрозділів Червоної

²⁹⁵ Журнал боевых действий 8-го механизированного корпуса. Период с 11.04.1944 по 31.01.1945 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3439. Оп. 1. Д. 8. Л. 1.

армії, були сплановані завчасно. Навпаки, мехкорпус генерал-майора Абрама Хасіна мав наступати в авангарді 5-ї гвардійської армії, яка згідно з наказом комфронта Конєва 8 січня головний удар своїм правим крилом завдавала в напрямку Великої Виски. Іншими словами, і армія генерал-лейтенанта Жадова, і 8-й мехкорпус повинні були діяти в унісон: танки Хасіна мали дірявити оборону німців, а стрілецькі підрозділи 5-ї гвардійської армії остаточно її руйнувати. Однак на практиці вийшло по-іншому. Якщо 8-й мехкорпус зумів розвинути свій наступ, то дивізії Жадова цього зробити не змогли, будучи на той час скутими боями під Осикуватим і Обознівкою, а також намагаючись знищити німців у Лелеківці і Злодійській Балці. Це призвело до того, що 8-й мехкорпус, який досить швидко заглибився у ворожий тил, вже не міг розраховувати на допомогу інших червоноармійських частин. Більш того, між його позиціями і позиціями 5-ї гвардійської армії утворилася зона, яку контролювали німці, тому він позбувся можливості отримувати пальне і боєприпаси від своїх обозів, котрі залишилися під Кіровоградом. Саме тому й було прийняте рішення в ніч з 9 на 10 січня відступати з Малої Виски і Паліївки назад, а не рухатися далі на північ, до Новомиргорода. Таким чином, наступ на Новомиргород мимоволі перетворився на рейд 8-го мехкорпуса на Малу Виску тилами ворога. Цей рейд можна розділити на дві частини: наступальну і оборонну. Під час наступальної частини, яка тривала одну ніч – з 8 на 9 січня, червоноармійцям вдалося перейти лінію фронту, неочікувано для ворога захопити Мар'янівку та завдати йому серйозних втрат у Паліївці і Малій Висці. Вранці 9 січня розпочалася оборонна частина рейду, яка тривала аж до ранку 13 січня. 8-й мехкорпус 10 січня з боями відступає в Мар'янівну і Петрівку, де перебуває три дні, відбиваючись від постійних атак німців. Штурмуючи позиції червоноармійців, ті зазнають втрат, як в живій силі, так і в техніці, котрі їм так потрібні для стримування наступу радянських військ під Кіровоградом.

Яких же втрат 8-й мехкорпус завдав німцям протягом 8 – 13 січня 1944 року? Автори книги «Дорогами перемог: боевой путь 5-й гвардейской танковой армии» з посиланням на архівні документи зазначають, що за час рейду було знищено 10 складів з військовим майном та продовольством, 500 автомобілів, 20 танків, 25 бронетранспортерів, 10 гармат, 300 мотоциклів, 3 ешелони на залізничній станції в Малій Висці,

1000 велосипедів і приблизно 1000 німецьких солдат та офіцерів²⁹⁶. Наведені дані, звичайно, вражають і від того викликають сумніви в своїй достовірності. А якщо до них додати ще знищених 100 літаків, то ці сумніви ще більше посилюються. Слід також розуміти, що мова йде лише про бої в Паліївці і Малій Висці, тобто вказана кількість техніки, складів і живої сили противника була знищена фактично впродовж однієї доби – з приблизно 3 години 9 січня до 6 години 10 січня. Однак при цьому не забуваймо, що більшу частину цього часу червоноармійці оборонялися, а не здійснювали наступальні дії. Вперше штаб 8-го мехкорпуса прозвітував перед армійським командуванням про завдані німцям втрати 9 січня. Так, у бойовому донесенні №15 від 21 години зазначалося: *«В результате боев за Виску разгромлен штаб 53 АК (на самом деле это был штаб XXXXVII-го танкового корпуса – автор), уничтожено до 600 солдат и офицеров противника, имеются пленные, захвачены большие трофеи – автомашины, грузы. 116-та танковая бригада атакой своих танков уничтожила до 40 самолетов противника, находящихся на аэродроме, что 0,5 км западнее станции Виска»*²⁹⁷. Оперативний відділ штабу 5-ї гвардійської танкової армії на чолі з полковником Костянтином Апполоновим, у свою чергу, передаючи ці дані штабу Конєва, додав, що вони пізніше будуть уточнені. І дійсно, згодом Аполоннов та начальник штаба танкової армії генерал-майор Бскаков підписали і направили вищому керівництву оперативне зведення № 11, де повідомлялося, що мехкорпус знищив у Паліївці і Малій Висці вже до 100 літаків, 500 автомашин та більше 1 тис. офіцерів і солдат ворога²⁹⁸. В інших документах зустрічається інформація про те, що нібито 53 літаки знищив 83-й танковий полк 67-ї мехбригади, а 40 літаків – 116-та танкова бригада. Ще раз наголосимо, що до цих даних слід ставитися з пересторогою. Вочевидь, вони завищені. Тепер навряд чи вдасться цілком визначити масштаби втрат, завданих німецьким військам під час проведення рейду. Радянська сторона, зрештою, як і німецька, суб'єктивно оцінювали свої успіхи та поразки. Наприклад, 11 січня вермахт й люфтваффе повідомили про

²⁹⁶ Дорогами побед. Боевой путь 5-й гвардейской танковой армии / П. Я. Егоров, И. В. Кривоборский, И. К. Ивлев, А. И. Рогалевич. С. 156.

²⁹⁷ Боевое донесение № 15 штаба 8-го механизированного корпуса. 21.00. 09.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д 887. Л. 37.

²⁹⁸ Оперативная сводка № 11 штаба 5-й гвардейской танковой армии. 3.00. 11.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д 887. Л. 50 – 51.

знищення 87 танків протягом дня, при тому, що в червоноармійців з самого початку було їх значно менше. У свою чергу, командування 8-го мехкорпусу явно погарячкувало, заявивши про виведення з ладу на маловисківському аеродромі майже 100 німецьких літаків.

ЗАВДАННЯ ДНЯ НЕ ВИКОНАНЕ

Оволодівши Кіровоградом, радянські війська продовжили свій наступ. На правому фланзі 2-го Українського фронту діяли 52-га і 4-та гвардійська армії. За початковим задумом, вони завдавали допоміжного удару в загальному напрямку на Умань, назустріч військам 1-го Українського фронту.

Поки армії генерал-лейтенанта Жадова, генерал-полковника Шумілова і генерал-лейтенанта Ротмістрова намагалися вибити німців з Кіровограда, 4-та гвардійська армія під командуванням генерал-лейтенанта Олександра Рижова, розпочавши повномасштабний наступ лише 7 січня – на третій день наступальної операції, зуміла просунутися вперед місцями до 12 кілометрів і зайняли Матвіївку, Триліси, Любомирку, Верхні Верещаки, Нижні Верещаки, Соснівку та Бірки. Надалі 4-та гвардійська армія продовжила демонструвати успіх у наступі: 9 – 10 січня її підрозділи звільнили від ворога Олександрівку і Кам'янку, а також ще декілька десятків менших за розмірами населених пунктів. 11 січня штаб армії генерал-лейтенанта Рижова розташувався в Нових Осотах і отримав наказ підготуватися до наступу в напрямку Новомиргорода. Наступного дня армійські підрозділи прорвали німецьку оборону біля Красносілля і Хайнівки та оволоділи цими селами. *«Передовые отряды войск армии, действовавшие в ночь на 13 января, успеха не имели и поставленную перед ними задачу не выполнили. В течении дня активные действия продолжали развиваться на левом фланге армии, то есть на направлении ее главного удара. Преодолевая организованный огонь и отбив 8 контратак силой от 100 до 150 человек, поддержанных 3 – 13 танками каждая, наши вой-*

ска продвинулись местами до 2 километров и овладели Васильевкой и хутором Новая Оситняжка...», – говориться в «Журналі бойових дій» 4-ї гвардійської армії²⁹⁹.

13 січня 1944 р. командувач 4-ю гвардійською армією отримав оперативну директиву зі фронтового штабу. У ній повідомлялося, що німці посилюють своє угруповання західніше та південно-західніше Кіровограда і намагаються зупинити наступ радянських військ, зокрема прагнуть завадити з'єднанню суміжних флангів 1-го і 2-го Українських фронтів. Виходячи з таких дій противника, командування 4-ї гвардійської і 52-ї армій одержало наказ перейти в наступ і якнайшвидше досягнути рубежу Шпола – Новомиргород, а потім увійти в контакт з 1-м Українським фронтом. 14 січня підрозділи 4-ї гвардійської армії займалися підготовкою до майбутнього наступу, який планувалося розгорнути в загальному напрямку Златополя. Активні бойові дії армія генерал-лейтенанта Рижова розпочала 15 січня і продовжувала три дні. Не досягнувши успіху, передусім, через потужні контратаки німців, вранці 18 січня їй було наказано перейти до оборони, закріпитися на досягнутому рубежі і вести посилену розвідку передовими загонами. На цьому участь 4-ї гвардійської армії у Кіровоградській наступальній операції закінчилася. Далі її чекала інша операція – Корсунь-Шевченківська.

15 січня 1944 р. свій рух вперед зупинила 52-га армія, якою командував генерал-лейтенант Костянтин Коротєєв. Вона наступала північніше армії генерал-лейтенанта Рижова і повинна була прорвати оборону ворога та вибити його зі Сміли. Однак досягнути поставленої мети їй не вдалося. Вранці 15 січня два армійські стрілецькі корпуси розпочали наступ, але, зустрівши сильний опір німців, просування вперед не мали. Згодом надійшла директива командувача 2-м Українським фронтом генерала армії Івана Конєва про зупинку наступу і перехід до активної оборони. Остаточне припинення бойових дій ознаменувало передання у розпорядження комфронта зі складу 52-ї армії двох дивізій³⁰⁰.

Південніше 52-ї і 4-ї гвардійської армії діяли підрозділи 53-ї армії генерал-лейтенанта Івана Галаніна. Вранці 5 січня 1944 р. перед ними

²⁹⁹ Журнал боевых действий 4-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1945 г. // ЦАМО РФ. Ф. 320. Оп. 4522. Д. 119. Л. 12 об.

³⁰⁰ Журнал боевых действий 52-й армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 869. Л. 31.

стояло завдання прорвати ворожу оборону на ділянці Красносілля – Знам'янка. У тактичному плані армія генерал-лейтенанта Галаніна повинна була своїми активними діями передусім сприяти наступу сусідньої 5-ї гвардійської армії генерал-лейтенанта Олексія Жадова, котра, нагадаємо, разом з 7-м механізованим корпусом обходила Кіровоград з північно-східного напрямку.

У перший день наступальної операції – 5 січня – 53-тя армія досягла часткового успіху. Їй не вдалося зламати оборону німців на всій ділянці фронту, яку вона займала, але на лівому фланзі просування вперед було значним. Червоноармійці оволоділи Копанями, Спасо-Мажарівкою, Долино-Кам'янкою та іншими населеними пунктами. Щоб виправити ситуацію на правому фланзі, генерал-лейтенант Галанін вирішує ввести в бій 66-ту гвардійську стрілецьку дивізію, спрямувавши її на Підлісне. Вона мала наступати через стик двох інших стрілецьких дивізій – 14-ї гвардійської і 213-ї. Інші армійські підрозділи тим часом повинні були продовжувати виконувати поставлені перед ними завдання і на кінець 6 січня вийти до околиць Розумівки, Родниківки та Оситняжки. Це мало би забезпечити правий фланг 5-ї гвардійської армії від натиску німців.

6 січня пройшло для 53-ї армії з незначним успіхом. Вранці, після артилерійської підготовки, радянські війська перейшли в наступ, результатом якого стало незначне просування вперед та оволодіння декількома населеними пунктами. Однак у другій половині дня ініціативою заволоділи німці, котрі своїми контратаками примусили червоноармійців зупинитися на досягнутому рубежі.

У ніч з 6 на 7 січня генерал-лейтенант Галанін деталізує завдання своїм військам. Так, дивізії 48-го стрілецького корпусу під командуванням генерал-майора Зіновія Rogozного отримали завдання оволодіти Григорівкою, очистити від ворога Нерубаївський ліс та Підлісне. Реалізація останнього завдання покладалася на дві гвардійські стрілецькі дивізії – 66-ту і 14-ту. Перша повинна була обійти Підлісне з південного заходу, а друга – з північного сходу. Надалі обидві дивізії мали наступати в напрямку Бовтишки та Івангорода.

75-й стрілецький корпус генерал-майора Георгія Анісімова, в складі якого були 213-та, 233-тя, 116-та і 89-та стрілецькі дивізії, вів бойові дії на південь від Підлісного і мав спочатку взяти під контроль автомобільну дорогу Підлісне – Кіровоград, а потім вийти на рубіж

Тарасівка – Букварка – Оситняжка. Після оволодіння Букваркою корпусні дивізії разом з 5-м механізованим корпусом повинні були приготуватися до можливого просування до околиць Хайнівки.

Вранці 7 січня 53-тя армія перейшла в наступ. Незважаючи на натиск радянських військ, ситуація на фронті у першій половині дня складалася на користь німців, які не лише стримували наступ червоноармійців, а почасти успішно контратакували їхні позиції. Після обіду радянські дивізії все таки прорвали оборону ворога і зайняли Зелений Гай, Божедаєвку, Лозуватку, Розділля. А полки 66-ї гвардійської стрілецької дивізії впритул наблизилися до Підлісного. В ніч з 7 на 8 січня німці залишили село, після чого в його північній частині розташувався штаб 48-го стрілецького корпусу.

Надвечір 7 січня штаб 53-ї армії отримав наказ командувача 2-м Українським фронтом генерала армії Івана Конєва. Він передбачав наступне: *«Исходя из того, что разгромленный противник в районе Кировограда под ударами войск фронта отступает в юго-западном и западном направлениях, командарму 53-й армии продолжать энергичное наступление, нанося главный удар в общем направлении Панчево. К исходу 8 января 1944 года выйти на фронт Розумовка, Родниковка, Владимиривка. Впоследствии развивать наступление на Новомиргород»*³⁰¹.

Виконуючи поставлене завдання, підрозділи 53-ї армії до середини 8 січня вийшли на рубіж Родниківка – Осикувате. Досить швидкому темпу просування червоноармійців сприяло те, що німці в цей час здійснювали відведення своїх підрозділів. На вечір 8 січня їхні оборонні позиції розташовувалися поблизу Бовтишки, Родниківки, Аврамівки та Володимирівки. Радянським військам тут протистояли 320-та піхотна дивізія генерал-майора Георга-Вільгельма Постеля і 11-та танкова дивізія під керівництвом генерал-майора Венда фон Вітерсхайма.

Вранці 9 січня радянські війська знову рушили вперед. На своєму правому фланзі 53-й армії вдалося збити німців із зайнятого рубежу і суттєво їх потіснити. Дивізії 48-го стрілецького корпусу взяли під контроль Кримки, Хайнівку, Ставидлу та Бровкове. Таким чином, лінія фронту на ділянці армії генерал-лейтенанта Галаніна

³⁰¹ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта за январь 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1130. Л. 15.

була дещо вирівняна і станом на вечір 9 січня проходила орієнтовно від Кримок до Осикуватого. Північно-західніше Розумівки і Кримок позиції займала 299-та стрілецька дивізія, західніше Хайнівки і Ставидла – 14-та гвардійська стрілецька дивізія, західніше Бровкового – 233-тя стрілецька дивізія і 5-й механізований корпус, біля Пенькиного бої вела 116-ма стрілецька дивізія, вибити німців з Аврамівки намагалася 138-ма стрілецька дивізія, західніше Оситняжки перебували 89-та гвардійська і 66-та стрілецькі дивізії.

Повільний темп наступу 53-ї армії викликав незадоволення, як у штабі самої армії, так і у фронтового командування. У «Журналі бойових дій» 53-ї армії говориться з цього приводу: *«Не обходимо отметить, что темп наступления медленный, действия войск нерешительны, особенно войска 75-го стрелкового корпуса действуют с оглядкой на соседа. Отсутствует маневренность войск, сосредоточение удара в одном месте (наиболее упорно удерживаемом противником), прорыв и расширение его. Недостаточно практикуются отряды преследования со средствами усиления. Не умело действует разведка в вопросе нахождения тыла частей противника и командование полков, дивизий и корпусов не добивается этого. Не практикуется выход отрядов преследования на фланги и тылы противника, не отрезаются пути отхода его, что дает возможность противнику зачастую отходить безнаказанно»*³⁰².

9 січня стало останнім днем, коли 53-тя армія досягала значного просування вперед. Надалі її підрозділи здійснили декілька спроб прорвати ворожу оборону, які мали винятково локальний успіх. Німці, оговтавшись від отриманих поразок і втрати Кіровограда, вибудовують західніше нього систему оборони з метою зупинки подальшого наступу 2-го Українського фронту. В лінії наступу 53-ї армії створюється система інженерних укріплень, а 11-та танкова і 320-та і 106-та піхотні дивізії отримують підкріплення з інших підрозділів. Важлива роль у стримуванні наступу червоноармійців належала 3-й танковій дивізії генерал-майора Фріца Байерлейна, яку німецьке командування використовувало для оперативної ліквідації проривів на фронті.

У ніч з 9 на 10 січня підрозділи 53-ї армії перейшли в наступ, маючи на меті оволодіти Шпаковим, Могутнім, Миронівкою та Володимирів-

³⁰² Журнал боевых действий 53-й армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 409. Оп. 10057. Д. 406. Л. 11 – 12.

кою. Потім їм належало підтягнути на передній край артилерію і відкрити вогонь по ворогу. У той же час на розвідку покладалося завдання виявити місця розташування німецьких позицій біля Мартоноші, Оситної, Панчєвого і Каніжа. Із поставленими завданням червоноармійці впоралися частково. Їм вдалося зайняти Пенькине, Аврамівку та Лісне. За такі досягнення 53-тя армія втратила більше 350 осіб вбитими, майже 800 пораненими³⁰³. Увечері 10 січня генерал-лейтенант Іван Галанін віддав наказ не зупиняти наступ і продовжувати його й у нічну пору доби. Командарм розпорядився виділити спеціальні групи бійців для знищення німецьких танків.

Повномасштабний наступ 53-ї армії розпочався вранці 11 січня після півгодинної артилерійської підготовки. Однак як зазначається в армійському «Журналі бойових дій»: *«Встречая огневое сопротивление и контратаки подвижных групп противника успеха в продвижении войска армии не имели»*³⁰⁴. Наступ продовжився вночі, але вже не усім особовим складом підрозділів, а посиленими загонами задля зайняття вигідних позицій на лінії зіткнення. Одночасно з цим відбулося перегрупування армійських дивізій. Так, 14-та гвардійська стрілецька дивізія здала свою ділянку фронту одній з частин 4-ї гвардійської армії і відійшла до околиць Лісного. А 66-та гвардійська стрілецька дивізія змінила 110-ту дивізію з 5-ї гвардійської армії поблизу Осикуватого і отримала наказ вислати посилений батальйон з артилерією до Петрівки, де в цей час вів бої 8-й механізований корпус. Тим часом, увечері 11 січня з фронтового штабу надійшла оперативна директива, яка уточнювала завдання 53-ї армії. Від командарма Галаніна вимагалось енергійно розвивати наступ, завдати головний удар у загальному напрямку на Злинку і на ранок 14 січня вийти на рубіж Хмельове – Глодоси – Фурманівка.

О 9.00 12 січня, після сорокахвилинної артилерійської підготовки, підрозділи 53-ї армії перейшли у наступ. Однак, як і в попередні дні, успіху вони не досягли. Вдалося лише вибити німців зі Шпакового, оточивши і знищивши частину тамтешнього гарнізону. В «Журналі бойових дій» 53-ї армії зазначається, що причинами невдач радянських

³⁰³ Журнал боевых действий 53-й армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 409. Оп. 10057. Д. 406. Л. 12.

³⁰⁴ Журнал боевых действий 53-й армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 409. Оп. 10057. Д. 406. Л. 13.

військ стали відсутність маневреності піхоти на полі бою та невміння організувати боротьбу з німецькими танками, котрі курсували вздовж лінії фронту. Ілюстрацією до сказаного є те, що дивізії 75-го стрілецького корпусу, маючи необхідну кількість артилерії, протягом 12 січня не знищили жодної ворожої бойової машини.

Наступного дня – 13 січня – німці провели декілька контратак: 200 – 300 солдат за підтримки 7 – 9 танків змусили червоноармійців покинути лісовий масив північніше Овсяниківки. На інших ділянках фронту німецькі танки та артилерія методично обстрілювали позиції радянських військ. Останні цього дня повноцінного наступу не проводили, а обмежилися тільки діями посиленних батальйонів, які мали уточнити вогневу систему та інженерні укріплення на передньому краї німецької оборони. Власне, такі дії червоноармійців були частиною підготовки до наступу, котрий планувалося розпочати 15 січня. У штабі 2-го Українського фронту вирішили, що 53-тя армія повинна прорвати оборону ворога на ділянці Миронівка – Овсяниківка і за два дні оволодіти Малою Вискою та Новомиргородом. Для виконання цього завдання армію підсилили: у підпорядкування її командувача генерал-лейтенанта Івана Галаніна передали 7-й механізований корпус, 1-шу гвардійську повітрянодесантну дивізію та 97-му гаубичну артилерійську бригаду. Армійський штаб віддав декілька наказів командирам корпусів щодо їхніх дій у майбутньому наступі. Прориву німецьких позицій передувала димова завіса, створена радянськими літаками за сигналом, який повинні були передати у визначений час командири наземних частин.

Вранці 15 січня 53-тя армія розпочала штурм ворожого оборонного рубежу. Ось як ці події описуються в армійському «Журналі бойових дій»: *«Часті арміи в течении ночи на 15 января 1944 года вели разведку противника боем. С утра 8.55 после артиллерийской обработки переднего края возобновили наступление по всему фронту.*

*Встретив упорное огневое сопротивление противника на правом фланге и центре наши войска успеха в продвижении не имели. На левом фланге продвинулись до 3 километров и овладели Владимировкой, Александровкой и лесом южнее... Части армии задачу дня не выполнили»*³⁰⁵.

³⁰⁵ Журнал боевых действий 53-й армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 409. Оп. 10057. Д. 406. Л. 18.

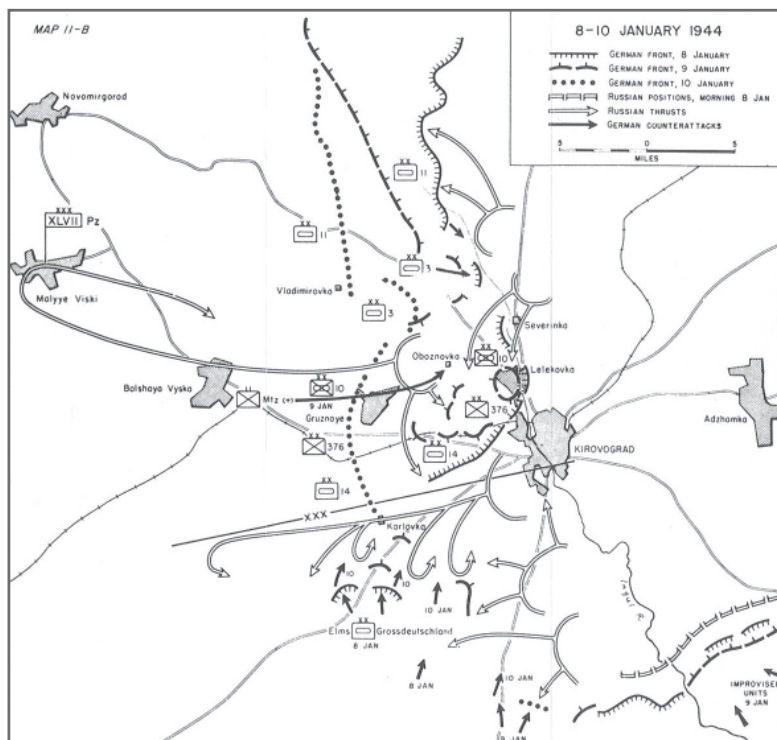
Не вдалося досягти бажаного результату радянським військам і наступного дня – 16 січня. Розпочавши наступ о 7 годині 45 хвилин, вони наштотхнулися на потужний вогонь німецьких танків та артилерії. Значних втрат завдавала також німецька авіація, яка бомбила позиції червоноармійців в околицях Володимирівки – ділянки фронту, де оборона гітлерівців дала тріщину в попередній день. Не допомогло й введення в бій 1-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії: вона завдала удару від Володимирівки в напрямку Арсенівки та Веселівки і мала разом із двома сусідніми стрілецькими дивізіями – 138-ю і 233-ю – знищити ворога на південних підступах до Канижа, а також оволодіти Панчевим.

17 січня 53-тя армія здійснила чергову спробу зламати оборону німців. Початок наступу ознаменувала ранкова десятихвилинна артилерійсько-мінометна підготовка. Однак, незважаючи на те, що армійське командування вимагало провести атаку стрімко і зухвало, червоноармійці досягають успіху, та й то незначного, лише біля Овсяниківки: їм вдалося взяти під контроль частину розташованої неподалік від неї Андріївки. З цього моменту 53-тя армія поступово припиняє активні наступальні дії та, як і решта військ 2-го Українського фронту, переходить до жорсткої оборони. Надалі на бійців генерал-лейтенанта Івана Галаніна чекала Корсунь-Шевченківська битва.

У стратегічному плані 53-тя армія у січні 1944 р. була свого роду оборонним щитом для 5-ї гвардійської армії генерал-лейтенанта Олексія Жадова. А остання, нагадаємо, разом з 7-ю гвардійською та 5-ю гвардійською танковою арміями становили центральну частину 2-го Українського фронту і відіграли головну роль у Кіровоградській наступальній операції.

Пізно вночі 8 січня, коли Кіровоград вже остаточно контролювався радянськими військами, штаб 5-ї гвардійської армії отримав директиву від фронтового командування щодо подальших дій. Генерал-лейтенанту Жадову наказувалося вранці наступного дня *«создать группировку из 5 дивизий и основной массы артиллерии на фронте Осыковатое – Пелековка и нанести решительный удар в общем направлении на Грузское, а частью сил на Овсяниковку»*³⁰⁶. У підпорядкування командувача 5-ї гвардійської армії також був відданий 7-й механізований корпус, на

³⁰⁶ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта за январь 1944 г. // ЦАМО. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1130. Л. 20.

Бойові дії під Кіровоградом (8 – 10 січня 1944 року).

German Defense Tactics Against Russian Breakthroughs (Historical Study)

який покладалося завдання утримувати роз'їзд Лелеківка та сприяти частинам піхоти у ліквідації оточеного німецького угруповання в Лелеківці та Злодійській Балці. Надалі мехкорпус генерал-майора Федора Каткова вів бої з німцями біля Грузького, Овсяниківки та Андріївки. 18 січня йому було наказано передати наявну техніку 29-му танковому корпусу і, вийшовши в тил 2-го Українського фронту, зосередитися в околицях Митрофанівки.

Виходячи з отриманих вказівок, генерал-лейтенант Жадов рановранці 9 січня віддав розпорядження своїм військам. Командиру 33-го гвардійського стрілецького корпусу генерал-лейтенанту Ми-

хайлу Козлову наказувалося закріпитися на досягнутому рубежі і наступу не здійснювати. А от генерал-майор Олексій Родімцев, командир 32-го гвардійського стрілецького корпусу, повинен був перегрупувати підпорядковані йому підрозділи і приступити до виконання поставленого фронтовим командуванням завдання. Було вирішено, що дві гвардійські стрілецькі дивізії – 95-та і 214-та – спрямують свої зусилля на знищення оточених під Кіровоградом німців, а решта рухатиметься на захід.

Об 11 годині 9 січня червоноармійці розпочали наступ. Його перебіг у «Журналі бойових дій» 32-го гвардійського стрілецького корпусу описується так: *«Дивизии наступающие северно-западнее города Кировоград (110, 111, 97) в результате упорного сопротивления противника пулеметным, минометно-артиллерийским и огнем групп танков, на протяжении дневного боя имели на отдельных участках фронта корпуса незначительный успех»*³⁰⁷. 111-та стрілецька дивізія полковника Геннадія Шейпака 9 січня наступала в напрямку Новомиколаївки і надвечір, долаючи сильний спротив німців, вийшла до околиць Осикуватого і Обознівки. Вранці наступного дня червоноармійці розпочали переслідування відступаючого ворога і спочатку оволоділи Новомиколаївкою та Олексіївкою, а потім зайняли позиції північніше Овсяниківки. Інші дивізії корпусу генерал-майора Родімцева також не бездіяли: їм вдалося взяти під контроль Водяне, Катеринівку і Грузьке.

11 січня німці завдали удару у відповідь. Після обіду їхні танки і моторизована піхота атакували 111-ту дивізію одночасно з двох сторін: з півночі, від Володимирівки, та з південного сходу, від Андріївки. Незважаючи на натиск, бійцям полковника Шейпака вдалося втриматися на своїх позиціях. Не менш сутужно цього дня було й їхнім північним сусідам – 110-й гвардійській стрілецькій дивізії. Приблизно о 15 годині декілька десятків ворожих танків і батальйон піхоти атакував 307-й гвардійський стрілецький полк і той змушений був відступити до Олександрівки. Переслідуючи червоноармійців, німці увірвалися в село. Зав'язався вуличний бій. *«Бесстрашные гвардейцы 307-го гвардейского стрелкового полка из всех видов оружия отражали натиск вражеских танков и пехоты, – читаємо в «Журналі бойових дій» 32-го гвардійського стрілецького корпусу. – Бой имел ожесточенный*

³⁰⁷ Журнал боевых действий 32-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 897. Оп. 1. Д. 43. Л. 10.

характер. Противник всеми силами стремился овладеть Александровкой. К исходу дня подразделения полка отбили все контратаки противника, нанесли ему большие потери и продолжали удерживать данный населенный пункт»³⁰⁸.

І хоча контратакувальні дії німців увінчалися певним успіхом, досягнутий результат їх аж ніяк не влаштовував. Тому, намацавши слабе місце в наступальних позиціях червоноармійців, командування XXXXVII-го танкового корпусу 8-ї польової армії вирішує натиснути на нього. Командир 3-ї танкової дивізії генерал-майор Фріц Байєрлейн отримує наказ 12 січня завдати удару по 111-й стрілецькій дивізії. Для цього йому виділяють додатково два піхотні полки 282-ї піхотної дивізії, яка, нагадаємо, раніше діяла північніше, у складі XI-го армійського корпусу.

У генерал-майора Байєрлейна було дві мети. Одна у Мар'янівці і Петрівці, де розташовувалися підрозділи 8-го механізованого корпусу, друга – полки 111-ї дивізії, котрі займали позиції в околицях Овсяниківки. Поки 8-й мехкорпус оборонявся проти 3-го розвідувального батальйону майора Курта Дайхена, йому на допомогу прямували червоноармійці полковника Шейпака. Вдень 12 січня 399-й стрілецький полк 111-ї дивізії зайняв Андріївку, а 468-й полк оволодів висотою 224,7, на північ від неї. Помітивши таке просування ворога, німці увечері атакували Андріївку. І робили це досить успішно. Вони зім'яли розташований там 339-й полк і зайшли у тил іншого полку – 468-го. Зазнавши відчутних втрат, обидва полки поспіхом відійшли на вихідні позиції, до лісу північніше Овсяниківки.

Наступного дня – 13 січня – німці продовжили наступ, завдаючи удару одночасно з різних напрямків. Атака піхоти і танків супроводжувалася артилерійсько-мінометним вогнем та нальотами штурмової і бомбардувальної авіації. Опівдні більше 20 бойових машин і майже двох батальйонів піхоти атакували 214-та гвардійську стрілецьку дивізію, намагаючись розірвати її зв'язок з сусідньою частиною. Також пізно увечері німці спробували потіснити підрозділи 97-ї і 299-ї стрілецьких дивізій. Але головний удар цього дня спрямовувався все таки на іншу дивізію – 111-ту. Її позиції штурмували три десятка танків і батальйон піхоти, які намагалися оточити і знищити дивізійні підрозділи північ-

³⁰⁸ Журнал боевых действий 32-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 897. Оп. 1. Д. 43. Л. 12.

ніше Андріївки, на західних околицях тамтешнього гаю. Частково це вдалося реалізувати: оборона червоноармійців була прорвана і німецькі танки зайшли у тили одного з полків. Рятуючись від цілковитого розгрому, 111-та стрілецька дивізія відійшла назад на два кілометри і закріпилася на новому оборонному рубежі. Згідно з наказом командира 32-го корпусу генерал-майора Родімцева вона перейшла в резерв і зайняла кругову оборону між Олексіївкою та Катеринівкою.

Поліпшивши свої позиції на лінії фронту, німці вирішили перепочити. *«Противник со своей стороны перед фронтом корпуса в течении суток активности не проявлял, ограничивался редким пулеметным и минометно-артиллерийским огнем по расположению частей корпуса. Действий авиации противника не отмечалось»*, – так описуються дії німців 14 січня в «Журналі бойових дій» 32-го гвардійського стрілецького корпусу³⁰⁹.

Якщо німецькі воєначальники загалом були не проти зупинки бойових дій і воліли хоча б на деякий час перейти до позиційної боротьби, то командування 2-го Українського фронту навпаки вимагало від своїх військ продовження наступу. Тому вже вранці 15 січня чотири дивізії 32-го корпусу знову розпочали штурм німецьких позицій на ділянці Володимирівка – Грузьке. Початково червоноармійцям вдається досягти успіху: вони відвоюовують втрачені в попередні дні території, зокрема, знову беруть під контроль Овсяниківку. Але у другій половині дня *«наступление частей корпуса было приостановлено организованным пулеметным и минометно-артиллерийским огнем из заранее подготовленного им оборонительного рубежа. Попытки частей корпуса развить дальнейшее наступление успеха не имели, после чего последнее приступили к закреплению на достигнутых рубежах»*³¹⁰.

Зупинити черговий прорив червоноармійців німцям вдалося ціною великих зусиль. Підрозділи, котрі стримували наступ радянського 32-го гвардійського стрілецького корпусу, були в жалюгідному стані і потребували негайної підтримки. Ситуацію погіршувало й те, що днем раніше – 14 січня – на іншу ділянку фронту перебазувалася 3-тя танкова дивізія генерал-лейтенанта Байерлейна. Як наслідок, генерал

³⁰⁹ Журнал боевых действий 32-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 897. Оп. 1. Д. 43. Л. 15.

³¹⁰ Журнал боевых действий 32-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 897. Оп. 1. Д. 43. Л. 16.

Ніколаус фон Форман, командувач XXXXVII-м танковим корпусом, втратив чи не єдиний свій резерв, яким він міг оперативно закрити розриви на фронті. Пізніше це компенсувалося прибуттям 3-ї танкової дивізії СС «Мертва голова», якою командував групенфюрер Герман Прісс. Ця елітна і боєздатна частина була перекинута на західні околиці Кіровограда, щоб допомогти тамтешнім німецьким військам зупинити наступ червоноармійців. 11 січня дивізія з-під Кривого Рогу прибула до Бобринця, а наступного дня перебралася до Рівного. Через декілька днів – 15 січня – вона вирушила в напрямку Великої Виски, околиці якої були обрані як плацдарм для подальших дій.

І хоча дивізія СС «Мертва голова» головним чином була задіяна в зупинці радянських військ поблизу Грузького, деякі її підрозділи допомагали 10-й танково-гренадерській дивізії стримати просування червоноармійців в околицях Овсяниківки.

Нагадаємо, що 10-та танково-гренадерська дивізія під командуванням генерал-лейтенанта Августа Шмідта рано-вранці 10 січня залишила Лелеківку і Злодійську Балку та розташувалася між Володимирівкою і Грузьким. Її штаб розмістився у Благодатному. Ослаблений в попередніх боях дивізії не під силу було стримати наступ радянських військ. Першою втратою для дивізії Шмідта стала Овсяниківка: 41-й танково-гренадерський полк змушений був залишити село. Однак вже наступного дня – 12 січня – 110-й розвідувальний батальйон за підтримки 20-го танково-гренадерського полку контратакував червоноармійців і зайняв Кульпанку – населений пункт, який примикав до Овсяниківки. Підготувавши підґрунтя до наступу, німці 13 січня завдають успішного удару по Овсяниківці: вони відновили контроль над селом і відкинули радянську 111-ту дивізію на декілька кілометрів назад. Під час цих подій загинув командир 41-го танково-гренадерського полку полковник Герхард Вебер. Овсяниківка недовго перебувала в руках німців: 15 січня її знову відвойовують червоноармійці, які наступного дня продовжили наступ. У «Журналі бойових дій» 111-ї стрілецької дивізії читаємо: *«16 января 1944 года дивизия получила задачу во взаимодействии с 110-й гвардейской стрелковой дивизией овладеть Андреевкой».*

В 12.00 399 и 468-й стрелковые полки с 110-й дивизией перешли в наступление в направлении Андреевки. В 14.00 противник силою до батальона пехоты при поддержке 20 танков и авиации контрата-

ковал 399 и 468 полки с Андреевки. После упорного 4-х часового боя, огнем артиллерии и пехотного оружия контратака была отбита»³¹¹. За німецькими даними, під час бою за Андріївку було підбито 15 радянських танків. Однак і німці зазнали суттєвих втрат: генерал-лейтенант Шмідт змушений був віддати наказ про об'єднання 41-го та 20-го дивізійних полків в один підрозділ, оскільки в них залишилося обмаль техніки і бійців. Оптимізували структуру й 110-го розвідувального батальйону³¹².

Чотири важких танки «Тигр» втратила 3-тя танкова дивізія СС «Мертва голова»: 16 січня вони потрапити під вогонь радянських протитанкових гармат біля висоти 215,6, що північніше Овсяниківки. Наступного дня неподалік Новомихайлівки зазнав пошкодження ще один танк Т-VI. Ось як ці події описує в своєму щоденнику німець Ерік Лемкуль: *«16 января 1944 года мы атакуем шестью тиграми в направлении Овсяниковки. Атака проваливается под сильным огнем советских оборонительных противотанковых орудий. Тигр унтершарфюрера СС Павлу подбит. Радист Франц Наватрил тяжело ранен. Восемнадцатого января мы повторяем ту же атаку, но с некоторыми небольшими изменениями на той же территории, но снова получаем те же результаты – почти все Тигры терпят поражение»*³¹³.

17 січня 111-та стрілецька дивізія здійснила ще одну спробу оволодіти Андріївкою. Для цього їй знадобилося майже півтори години: о 10.20 село вже було під контролем бійців полковника Шейпака. Однак ситуація дуже швидко змінилася. Вже о 10 годині 40 хвилин в Андріївку вривається батальйон німецьких солдат та майже десять танків. Документи фіксують, що на вулицях населеного пункту розгорівся кривавий бій, який часом переходив у рукопашну сутичку. Під тиском німців та не встигнувши вчасно підтягнути протитанкову артилерію, полки 111-ї дивізії змушені були відступити назад. На полі бою залишилося десять радянських танків.

Надалі 111-та стрілецька дивізія ще декілька разів розпочинала штурм німецьких позицій в Андріївці. 18 січня 399-й полк зайняв

³¹¹ Журнал боевых действий 111-й стрелковой дивизии. Период с 01.01.1944 по 30.12.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1306. Оп. 1. Д. 37. Л. 4.

³¹² Schmidt A. Die Geschichte der 10. Infanterie-Division: 10. Infanterie-Division (mot), 10. Panzer-Grenadier-Division. 1941 – 1945. P. 215.

³¹³ Wood M. Tigers of the Death's Head: SS Totenkopf Division's Tiger Company. Mechanicsburg, 2013. P. 70.

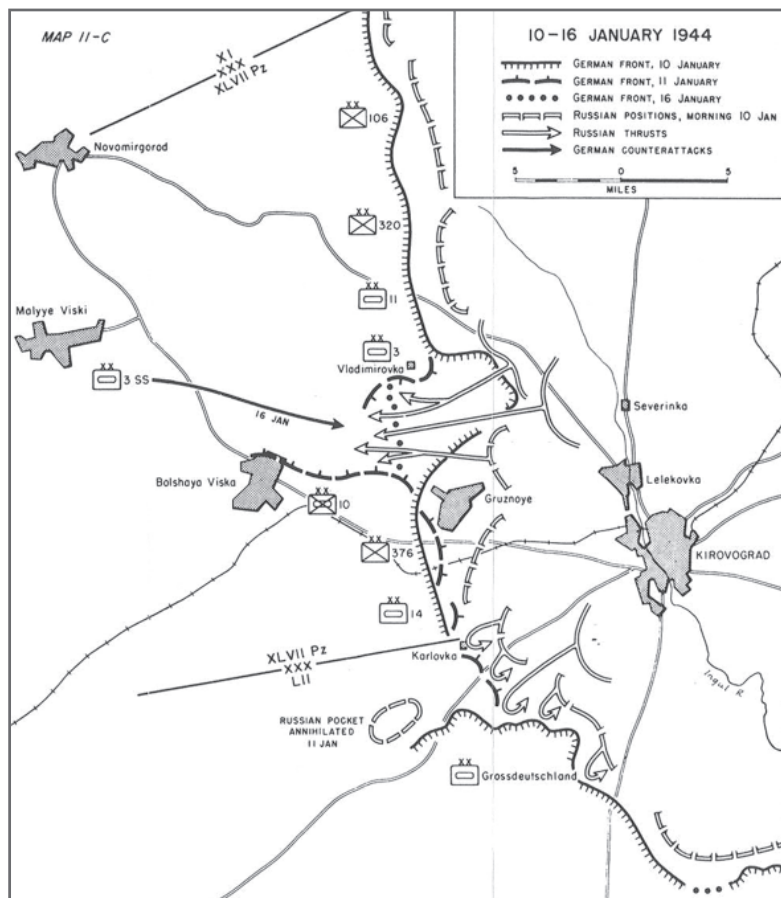
північну частину села, але далі він нашттовхнувся на жорсткий спротив ворога. Решта дивізійних підрозділів розташовувалася на західних околицях Овсяниківки, займалася облаштуванням оборонних укріплень і водночас готувалася до подальшого наступу. 22 січня 399-й стрілецький полк знову рушив на німецькі позиції, а інші два полки – 468-й і 532-й – прикривали його фланги від можливих контратак. Бійцям Червоної армії вдалося просунути вперед на 350 метрів і зайняти ще три будинки в північній частині Андріївки. На цьому активні бойові дії 111-ї стрілецької дивізії у січні 1944 р. закінчилися. 23 січня вона перейшла до жорсткої оборони.

Оборонні і контратакуючі дії 10-ї танково-гренадерської дивізії не залишилися не поміченими вищим керівництвом. Командувач 8-ю польовою армією генерал піхоти Отто Велер у своєму повідомленні на адресу генерал-лейтенанта Августа Шмідта висловив подяку бійцям дивізії. Загалом участь у битві за Кіровоград дорого коштувала 10-й танково-гренадерській дивізії. Якщо на 5 січня вона мала 3 692 бійця, то станом на 18 січня ця кількість скоротилася до 388³¹⁴.

Тим часом, поки тривали бої на ділянці Володимирівка – Овсяниківка, декілька радянських дивізій, які діяли на лівому фланзі 32-го гвардійського стрілецького корпусу, намагалися вибити німців з Грузького і розвинути подальший наступ на Новоукраїнку. Їм протистояли 376-та піхотна і 14-та танкова дивізії, котрі, нагадаємо, рановранці 10 січня вийшли з оточення в Лелеківці та Злодійській Балці і зайняли місце на лінії фронту приблизно від північних околиць Грузького до північних околиць Карлівки.

Вранці 10 січня 97-ма гвардійська (командир – генерал-майор Іван Анциферов) і 214-та (командир – полковник Григорій Жуков) стрілецькі дивізії розпочали наступ в загальному напрямку на Грузьке. У підсумку їм вдалося потіснити ворога і оволодіти до кінця дня Грузьким, Катеринівкою та Водяним. Інша стрілецька дивізія – 95-та гвардійська (командир – полковник Андрій Олейніков) – у цей час розташовувалася на західних околицях Кіровограда і налагоджувалася після боїв у Лелеківці. 10 січня вона була виведена з підпорядкування комкорпуса генерал-майора Олексія Родімцева. Натомість йому дали 299-ту стрілецьку дивізію, яка на ранок 12 січня розташувалася пів-

³¹⁴ Schmidt A. Die Geschichte der 10. Infanterie-Division: 10. Infanterie-Division (mot), 10. Panzer-Grenadier-Division. 1941 – 1945. P. 215.

Бойові дії під Кіровоградом (10 – 16 січня 1944 року).

German Defense Tactics Against Russian Breakthroughs (Historical Study)

денніше Грузького. Однак наступного дня її командир генерал-майору Миколі Травнікову було наказано перемістити свої позиції ще південніше, поступившись місцем 95-й дивізії, яка знову вийшла на лінію фронту. Таким чином, після всіх проведених перегруповань, які здійснювалися з метою початку потужного наступу на Новоукраїн-

ку, від північних околиць Грузького і умовно до залізничної дороги Шостаківка – Кіровоград розташовувалися 214-та, 97-ма гвардійська, 95-та гвардійська і 299-та стрілецькі дивізії.

Згідно з директивою № 0045/ОП командуючого 2-м Українським фронтом генерала армії Івана Конєва, яка надійшла до штабу 5-ї гвардійської армії 13 січня о 15 годині 30 хвилин, перераховані дивізії повинні були розпочати наступ вранці 15 січня. Ось як в армійському «Журналі бойових дій» описується їхня підготовка: *«Всеми видами разведки и наблюдений уточнялся передний край обороны противника, система огня, система оборонительных сооружений и препятствий, группировка и состав противника. Проводилась рекогносцировка с целью уточнения задачи на местности, частей и соединений, отрабатывались вопросы взаимодействия. Организовывалась связь и управление. Штабные офицеры проверяли подготовку частей и подразделений к предстоящему наступлению»*³¹⁵. Перегрупувавши свої війська, командуванню 5-ї гвардійської армії вдалося досягти значної переваги над німцями в техніці, артилерії та живій силі.

Вранці 15 січня червоноармійці перейшли у наступ. У першому ешелоні рухалися 97-ма гвардійська і 299-та стрілецькі дивізії. Їм обидвом вдалося прорвати оборону німецьких підрозділів і відкинути їх назад на невелику відстань. Ось як це відбулося в лінії наступу дивізії генерал-майора Травнікова. Під час артилерійської підготовки стрілецькі роти 958-го і 960-го полків наблизились до переднього краю лінії фронту на 120 – 150 метрів і в момент переносу вогню артилерії в глибину ворожих позицій кинулись в атаку. Німці, не очікуючи такого розвитку подій, поспішно відступили до Івано-Благодатного.

До рук червоноармійців потрапив командир взводу одного з німецьких підрозділів, який на допиті повідомив, що німці не очікували такого стрімкого наступу, а тому були захоплені зненацька. Також полонений вказав, що перед 299-ї дивізією обороняються бійці 376-ї піхотної дивізії генерал-лейтенанта Отто Шварца, загалом 500 – 600 осіб, які мають на озброєнні до 40 кулеметів, 6 гранатометів і 10 мінометів. Їх підтримують бомбардувальна авіація та 20 танків і 6 – 7 самохідних артилерійських установок з 14-ї танкової дивізії. Звичайно, цих сил

³¹⁵ Журнал боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 154. Л. 50.

було явно недостатньо для того, щоб зупинити подальший наступ радянських військ. Командування XXXXVII-го танкового корпусу чудово це розуміло. Тому генерал Форман вирішив надіслати на допомогу 376-й піхотній дивізії вельми боєздатну 3-тю танкову дивізію СС «Мертва голова», котра якраз прибула під Кіровоград з іншої ділянки німецько-радянського фронту. У підсумку саме цій елітній дивізії вдалося стабілізувати лінію фронту в околицях Грузького, остаточно зупинивши наступ Червоної армії у січні 1944 року. Генерал Форман так писав про це в спогадах: *«Два других наступления 15 и 16 января, из Грузского и к северу от него, вызвали серьезные проблемы у 376-й пехотной дивизии, 10-й танково-гренадерской дивизии и 282-й пехотной дивизии, но прорыва не последовало. 3-тя танковая дивизия СС «Мертвая Голова», освобождена от других дел, прибыла для контратаки и 16 января заставила колеблющуюся линию фронта утвердиться»*³¹⁶. Звичайно, роль 3-ї танкової дивізії СС «Мертва голова», якою командував обергрупенфюрер СС Герман Прісс, в зупинці наступу червоноармійців є значною, однак не слід забувати й те, що радянські війська на той час вже втратили свій наступальний потенціал, насамперед через значні втрати, яких вони зазнали раніше.

16 і 17 січня тривали бої за Івано-Благодатне. Полки 299-ї дивізії зуміли вибити німців з населеного пункту, але розвинути подальший наступ їм не вдалося. Не змогли просунутися вперед й інші радянські стрілецькі дивізії – 97-ма і 95-та гвардійські. Прочитуємо «Журнал бойових дій» 5-ї гвардійської армії: *«На протяжении всего дня 16 января наши войска вели напряженные бои с противником... Встреча организованной, значительно усиленной, по сравнению с предыдущими днями пулеметный и артиллерийско-минометный огонь противника, наши части успеха не имели»*³¹⁷.

18 січня червоноармійці намагалися оволодіти залізничною станцією Шостаківка. Поміж інших військових у цьому наступі брали участь також штрафники. Спроба виявилася не вдалою. Шостаківка залишилась під контролем німців. Власне, на цьому активні дії радянських військ західніше Грузького майже припинилися. 299-та стрілецька дивізія отримала наказ перейти до оборони і частково зайняти позиції

³¹⁶ Vormann N. The battle of Korsun – Cherkassy. The Encirclement and Breakout of Army Group South, 1944. Translated by Geoffrey Brooks. Havertown, 2018.

³¹⁷ Журнал боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 154. Л. 56.

95-ї дивізії, котру вирішили вивести у другий ешелон. Згодом лінію фронту мала покинути й 214-та стрілецька дивізія.

Таким чином, починаючи з 17 січня на ділянці фронту, де наступали дивізії 32-го гвардійського стрілецького корпусу, на зміну активній фазі бойових дій приходить позиційна боротьба. Обидві ворогуючі сторони перейшли до жорсткої оборони, не здійснюючи надалі масштабних атак. Лінія фронту стабілізувалася на західних околицях Володимирівки, Овсяниківки і Благодатного. Незмінною вона залишатиметься до початку березня 1944 року.

Поки війська генерал-майора Родімцева намагалися досягти успіху західніше Кіровограда, ще один стрілецький корпус 5-ї гвардійської армії – 33-й гвардійський – вів активні наступальні дії південно-західніше від міста. Поруч з ним оборону німців проривали декілька дивізій 33-го стрілецького корпусу 7-ї гвардійської армії і танкові корпуси 5-ї гвардійської танкової армії. Вони займали ділянку фронту, котра простягалася від південних околиць Грузького до Федорівки, і мали завдання наступати в загальному напрямку на Новоукраїнку. Їм протистояли, головним чином, дві німецькі частини – 14-та танкова дивізія і танково-гренадерська дивізія «Велика Німеччина». Якщо перша воювала під Кіровоградом від самого початку наступу 2-го Українського фронту у січні 1944 р., то дивізію «Велика Німеччина» перекинули сюди з-під Кривого Рогу для того, щоб вона зупинила просування радянських військ.

Перший підрозділ дивізії «Велика Німеччина» – бронетанковий розвідувальний батальйон – з'явився поблизу Кіровограда 6 січня. Йому було поставлене завдання з'ясувати ситуацію біля міста перед тим, як сюди почнуть прибувати інші дивізійні сили. Один німецький патруль, діставшись до Нової Павлівки, повідомив, що в її околицях зафіксовано червоноармійські підрозділи, інші два – розвідували обстановку біля Ганнинського та Федорівки і також доповідали про наявність там ворожих військ. Отримавши цю інформацію, командир дивізії генерал-лейтенант Вальтер Хернлайн наказав своїм бійцям у ніч з 6 на 7 січня зосередитися північніше Компаніївки.

Перший бій з червоноармійцями дивізія «Велика Німеччина» провела поблизу Вишняківки. На світанку 7 січня невелика група німецьких солдат на декількох бронетранспортерах розвідувала тамтешню місцевість і наткнулася на ворога. Командир 1-го танково-гренадерського

полку майор Отто-Ернст Ремер віддав наказ своїм підлеглим перегрупуватися і завдати удару. Атака виявилася успішною, але через погану видимість німці занадто просунулися вперед і потрапили фактично в оточення. У результаті цього бійці майора Ремера змушені були відбиватися вже від атак червоноармійців, поки їм на допомогу не підійшли 1-й батальйон артилерійського та 2-й батальйон танково-гренадерського полків. У ніч з 7 на 8 січня вони всі разом розпочали наступ на Ганнинське, яким досить швидко оволоділи. Тим часом розвідувальний батальйон разом з іншими підрозділами зайняв Червоновершку. Таким чином, дивізія «Велика Німеччина» зайняла вихідні позиції для подальшого наступу.

Вранці 8 січня німці вдарили по червоноармійцях одразу у двох місцях: одні їхні підрозділи намагалися оволодіти Федорівкою, інші – атакували розташовану поруч з Ганнинським Мухартівку. 1-й батальйон одного з дивізійних танково-гренадерських полків разом з декількома самохідними штурмовими гарматами потіснив червоноармійців у Мухартівці. Однак згодом він змушений був відступити назад, оскільки бійці 2-го батальйону, котрі оборонялися у Ганнинському, терміново потребували допомоги. Отримавши підкріплення і перегрупувавши свої сили, 1-й батальйон повторно рушив на Мухартівку, яку зайняв до кінця дня.

Особливе зацікавлення у командування дивізії «Велика Німеччина» викликала обстановка в околицях Карлівки. Тому поки відбувалися бої за Федорівку і Мухартівку, туди був направлений бронетанковий розвідувальний батальйон, який мав не лише з'ясувати тамтешню ситуацію, а й встановити контакт з іншими німецькими підрозділами. Перші повідомлення, які надійшли у дивізійний штаб, були невтішними: населені пункти північно-східніше Карлівки перебували під контролем радянських військ. Один з німецьких патрулів, рухаючись уздовж залізничної дороги Шостаківка – Кіровоград, дістався до розташування 14-го бронетанкового розвідувального батальйону 14-ї танкової дивізії. Остання, нагадаємо, в цей час разом з двома іншими дивізіями перебувала в Лелеківці і Злодійській Балці.

Маючи на меті встановити стійкий контакт з 14-ю дивізією і таким чином створити суцільну лінію оборони південно-західніше Кіровограда, командир дивізії «Велика Німеччина» генерал-лейтенант Хернлайн наказує частині своїх підрозділів підготуватися до наступу в

напрямку Карлівки. Планувалося, що 10 січня танковий і танково-гренадерський полки під командуванням полковника Отто Бюзінга за підтримки артилерії займуть висоту 191,1, що північніше від Карлівки, і надалі будуть діяти вже звідти. Карлівка була важлива для німців також з тактичного погляду. Адже володіючи нею, вони, з одного боку, прикривали долину р. Сугоклея, а з іншого – контролювали автомобільну дорогу Кіровоград – Вишніківка.

Вранці 9 січня у штаб дивізії «Велика Німеччина» надійшла інформація, що радянські танки обійшли Карлівку і зайняли два розташовані південно-західніше від неї села – Костянтинівку та Димине. Для того, щоб унеможливити їхнє подальше просування, було відправлено частину підрозділів бронетанкового розвідувального батальйону, які зайняли позиції північніше Семенастого, якраз навпроти підконтрольних червоноармійцям населених пунктів. Невідомим для дивізійного командування залишався стан справ північніше Карлівки. Лише увечері 9 січня звідти поступили відомості, що німецький патруль західніше Грузького зустрівся з передовими загонами 376-ї піхотної дивізії.

Пізно вночі 9 січня полковник Бюзінг повів своїх бійців на Карлівку. Приблизно у 800 метрах південно-східніше села вони були атаковані червоноармійцями і змушені були припинити свій рух вперед. Зайнявши кругову оборону, німці вирішили дочекатися світанку і вже потім продовжити наступальні дії³¹⁸.

Тим часом, відбувається перегрупування радянських військ, які діяли в околицях Карлівки. Так, два батальйони 49-го стрілецького полку 50-ї стрілецької дивізії відступають з-під Назарівки і займають оборону на підступах до Карлівки з південної сторони. Праворуч від них розташувалися позиції 28-го стрілецького полку 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії генерал-майора Олександра Сазонова. Бойову підтримку їм надавали бригади 18-го танкового корпусу, які напередодні покинули Костянтинівку і Димине.

Рано-вранці 10 січня полковник Отто Бюзінг, отримавши підкріплення, вирішив атакувати червоноармійців. Зі сторони Назарівки декілька десятків танків і самохідних артилерійських установок завдали удару по позиціях 49-го стрілецького полку, примусивши його особовий склад відступити у Карлівку і зайняти там кругову оборону. У склад-

³¹⁸ Spaeter H. The history of the panzerkorps Grossdeutschland. Volume 2. Winnipeg, 1995. P. 268 – 273.

не становище потрапив 28-й стрілецький полк: під прикриттям артилерійсько-мінометного вогню і завдяки підтримці авіації німці не лише змусили його відійти у Карлівку, їм вдалося закріпитися на її північних околицях. Взявши під контроль тамтешню висоту 191,1, вони перекрили шлях відступу червоноармійцям, що означало лише одне: 28-й полк потрапив в оточення. *«Командир полка гвардії майор Пономарев принял решительные меры к созданию жесткой круговой обороны, – говорится в «Журналі бойових дій» 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії. – Прежде всего, было прекращено отступление 49-го стрелкового полка: до 150 человек рядового и сержантского состава, из числа отступающих, было задержано и временно влито в боевые порядки 28-го стрелкового полка.*

*Боевые порядки батальонов были изменены, применительно к круговой обороне. Из состава 1-го стрелкового батальона была выделена одна рота, которая заняла оборону по юго-западной окраине Карловки. Из 3-го стрелкового батальона был выделен один взвод, усиленный одним станковым пулеметом, который занял оборону на северо-восточной окраине Старого Данцига. Резерв командира полка – автоматчики и противотанковая рота – заняли оборону по южной окраине Старого Данцига»*³¹⁹. Завдяки такій організації оборони, а також підтримці нечисленних артилерійських та мінометних підрозділів і більше десяти танків 110-ї бригади 18-го танкового корпусу бійцям 28-го полку вдалося втриматися на займаних позиціях. На кінець дня 10 січня вони продовжували володіти Старим Данцигом – північною частиною нинішньої Карлівки. По-іншому склалася ситуація з 49-м стрілецьким полком. Для того, щоб його деблокувати, командир 50-ї дивізії довелося кинути в бій один з батальйонів 359-го полку. І тільки після цього, пізно увечері залишки 49-го і 202-го артилерійського полків були повністю виведені з Карлівки і зосереджені за декілька кілометрів, неподалік Іванівки.

Під контролем німців Карлівка перебувала недовго. Вранці 11 січня 32-га мотострілецька бригада 18-го танкового корпусу, повертаючись з околиць Назарівки, атакувала німців і практично витіснила їх за межі села. Однак, незважаючи на цей успіх червоноармійців, німці продовжували контролювати території навколо Старого Данцига і Карлівки.

³¹⁹ Выписка из журнала боевых действий 9-й гвардейской воздушнодесантной дивизии 5-й гвардейской армии за январь 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп.4852. Д. 188. Л. 9.

Тому вже наступного дня – 12 січня – 9-та гвардійська повітрянодесантна дивізія здійснила спробу потіснити їх із займаних позицій північніше Старого Данцига. Загалом спроба виявилася невдалою, хоча 23-й стрілецький полк і навчальна рота оволоділи висотою 191,1, яка тривалий час перебувала в руках гітлерівців. Ще одним позитивним моментом для радянської сторони стало те, що в ніч з 12 на 13 січня німці повністю залишили Карлівку і повернулися на висхідні позиції, північніше Назарівки.

13 – 14 січня полки 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії здійснювали підготовку до наступальних дій, початок яких був запланований на ранок 15 січня. Передбачалося, що після перегрупування підрозділів і коригування для дивізії полоси наступу вона спрямує свій головний удар у східному напрямку від Карлівки, на Карлюгівку. Але через брак сил дивізія генерал-майора Сазонова не змогла виконати поставлене завдання і, як зазначається в її «Журналі бойових дій»: *«встретив организованное сопротивление противника, не имея превосходства ни в живой силе, ни в технике, дивизия успеха не имела и вела огневой бой, оставаясь на исходных рубежах»*³²⁰. Подібна ситуація відбулася і наступного дня. З огляду на велику ймовірність безуспішності подальшого наступу командувач 5-ю гвардійською армією генерал-лейтенант Олексій Жадов віддав наказ 9-й дивізії вийти зі складу 33-го гвардійського стрілецького корпусу і перейти до оборони. Таким чином, надзвичайно складні бої за Карлівку і Старий Данциг стали останнім тріумфом дивізії генерал-майора Сазонова під час Кіровоградської наступальної операції в січні 1944 року.

Можливо, результати наступу 9-ї дивізії були б іншими, якби вона мала підтримку бригад 18-го танкового корпусу. Однак їх було вирішено перекинути західніше Кіровограда. Увечері 14 січня командир 18-го корпусу генерал-майора Василя Полозкова отримав наказ вивести техніку і особовий склад з бойових порядків піхоти та зосередити їх в околицях Нової Павлівки. Потім радянські танкісти повинні були перебазуватися на ділянку фронту Володимирівка – Грузьке, де наступає 32-й гвардійський стрілецький корпус генерал-майора Родімцева³²¹.

³²⁰ Выписка из журнала боевых действий 9-й гвардейской воздушнодесантной дивизии 5-й гвардейской армии за январь 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп.4852. Д. 188. Л. 14.

³²¹ Журнал боевых действий 18-го танкового корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 3415. Оп. 1. Д. 53. Л. 61.

Не вдалося німцям втримати під своїм контролем й Федорівку, яку вони відбили у червоноармійців 8 січня. Поміж інших підрозділів у боях за село брала участь бронетанкова група 3-го танкового полку 3-ї танкової дивізії СС «Мертва голова». Спочатку група під командуванням штурмбанфюрера Антона Лаакманна, зосередившись біля Інгуло-Кам'янки, 7 січня атакувала радянські війська між Рибчиним і Новоандріївкою. Наступного дня її перекинули під Федорівку та Іванівку, де вона разом з підрозділами 13-ї танкової дивізії допомагала піхоті боротися проти наступаючих червоноармійців. Надалі група Лаакманна залишила лінію фронту, відступивши до Бобринця. 11 січня до неї приєдналися основні сили дивізії СС «Мертва голова».

Повторне і остаточне оволодіння Федорівкою викликало в радянської сторони чималі труднощі. Спочатку бої за Федорівку вела 303-тя стрілецька дивізія 33-го стрілецького корпусу 7-ї гвардійської армії. Впродовж 9 – 10 січня бійці генерал-майора Костянтина Федоровського намагалися вибити німців з села. Однак кожного разу, коли вони розпочинали штурм ворожих позицій, натикалися на потужні контратаки. 10 січня 303-тя дивізія зазнала серйозних втрат, тому командир 33-го корпусу генерал-майор Олексій Семенов віддав їй усний наказ перейти до оборони.

Для того, щоб надати нового імпульсу наступальним діям радянських військ біля Федорівки, на зміну дивізії генерал-майора Федоровського направляють 297-му стрілецьку дивізію. Остання після боїв за Кіровоград декілька днів перебувала в околицях Покровського, приводячи свій особовий склад і матеріальну частину в належний стан. 11 січня командир дивізії полковник Андрій Ковтун-Станкевич отримав розпорядження залишити місце дислокації і до кінця дня зосередитися неподалік Миколаївських Садів. Щодо подальших дій 297-ї дивізії читаємо в документах таке: *«Впереди действующие части 303-й стрелковой дивизии под воздействием противника, а именно контратаками 20 танков и до полка пехоты, стали отходить. Приказом командира 33-го стрелкового корпуса части 297-й стрелковой дивизии в течении ночи с 11 на 12 января 1944 года, останавливая отходящие части 303-й дивизии, вступили в бой с противником на северной окраине Федоровки.*

В 9.00 12 января, после 45 минутной артиллерийской подготовки, части 297-й дивизии перешли в наступление, ведя упорные уличные бои на юго-восточной окраине Федоровки.

На 20.00 12 января 1057-й стрелковый полк вышел в центральную часть Федоровки, а 1059-й стрелковый полк, прорвав оборону противника, достиг юго-восточной окраины села...»³²².

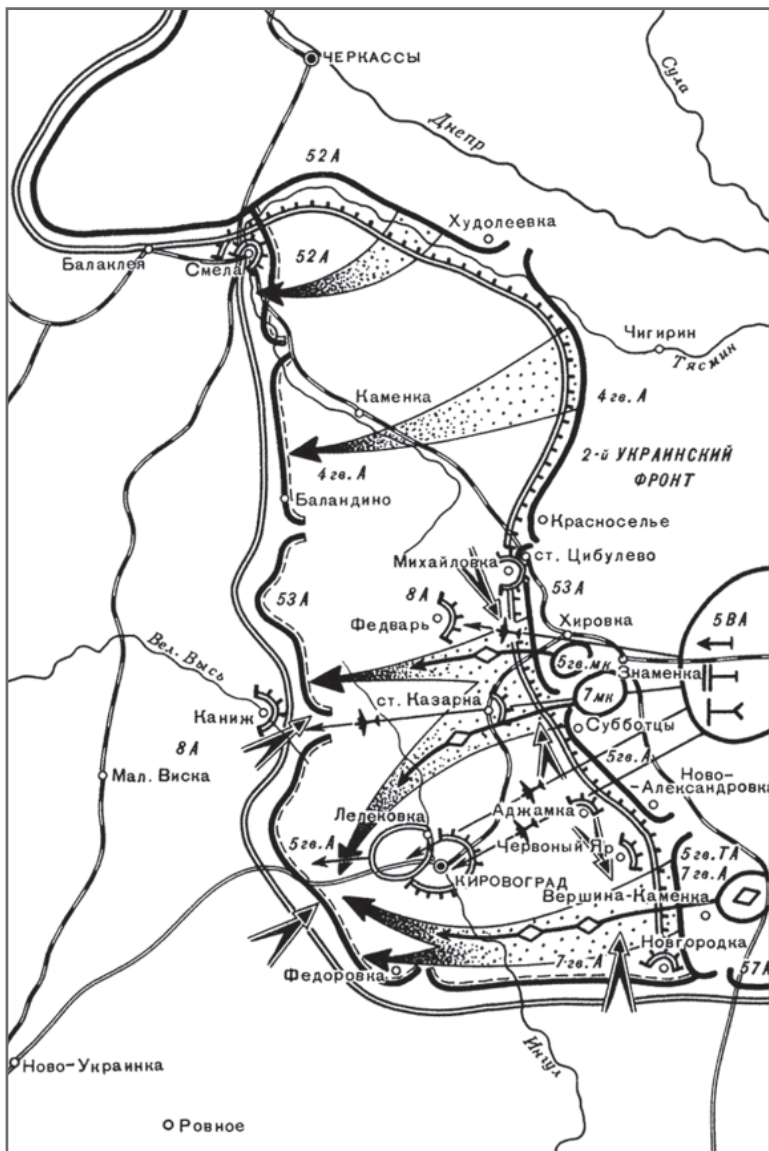
13 січня полки 297-ї стрілецької дивізії спробували повністю оволодіти Федорівкою. Але німці спочатку втрималися на своїх оборонних позиціях. Пізно вночі червоноармійці знову переходять у наступ. І цього разу досягають успіху. Вони буквально витісняють ворога за межі населеного пункту. Виконавши поставлене завдання, дивізія полковника Ковтун-Станкевича, як і діюча праворуч від неї 303-тя дивізія, 15 січня перейшли до оборони. Вони зайняли стійкі позиції на ділянці фронту, яка проходила від південних околиць Дар'ївки до південних околиць Федорівки.

7-ма гвардійська армія перед початком Кіровоградської наступальної операції займала позиції від північних околиць Митрофанівки до південно-східних околиць Новгородки. В армії генерал-лейтенанта Михайла Шумілова було чотири стрілецькі корпуси, кожен з яких нараховував від трьох до чотирьох стрілецьких дивізій. Окрім того, піхота 7-ї армії мала солідну підтримку у вигляді двох танкових корпусів 5-ї гвардійської танкової армії генерал-полковника Павла Ротмістрова. Розповідаючи про бої за Кіровоград і потім за Карлівку та Федорівку, ми описували дії лише одного стрілецького корпусу 7-ї армії – 33-го. А що ж робила інша частина військ генерал-лейтенанта Шумілова?

Якщо подивитися на карту розташування підрозділів 7-ї гвардійської армії, то ми побачимо, що безпосередньо на лінію фронту вранці 5 січня були виведені дивізії 25-го і 35-го гвардійських стрілецьких корпусів. Інший гвардійський стрілецький корпус – 24-й – перебував у другому ешелоні. Географічно це виглядало так: 25-й корпус розпочинав наступ із західних околиць Вершино-Кам'янки, а 35-й – намагався вибити німців з Новгородки.

Розповідаючи про бойові дії 25-го корпусу, командиром якого був генерал-майор Ганій Сафіулін, виокремимо два часові етапи. Під час першого етапу – 5 – 7 січня – його бійці прорвали німецьку оборону, оволоділи розташованими на своєму шляху населеними пунктами, переправилися через р. Інгул біля Калинівки і Козирівки та вийшли на рубіж південні околиці Федорівки – Мар'ївки – Зеленого – Губів-

³²² Журнал боевых действий 297-й стрелковой дивизии. Период с 25.07.1943 по 30.12.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1600. Оп. 1. Д. 7. Л. 139.

Кіровоградська наступальна операція (січень 1944 року).

Конєв І. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1944

ки. Все, що відбувалося далі, ми віднесемо до другого хронологічного етапу, який тривав до 16 січня і ознаменувався тільки позиційними боями. Здебільшого корпус генерал-майора Сафіуліна відбивав атаки німців і вдосконалював свої оборонні укріплення.

Щодо 24-го гвардійського стрілецького корпусу, то його підрозділи у перший день Кіровоградської наступальної операції діяли у другому ешелоні 7-ї гвардійської армії. На вечір 5 січня вони вийшли на західні околиці Вершино-Кам'янки, а наступного дня досягли Новоандріївки, Рибчиного, Веселого та Новофедорівки. Надалі дивізії 24-го корпусу просування вперед не мали: з 7 січня вони переходять до оборони, проводять окопні роботи, періодично здійснюють розвідку боєм, а також ведуть щоденну перестрілку з ворогом³²³.

Таким чином, 25-й і 24-й гвардійські стрілецькі корпуси, розпочавши свій наступ 5 січня від західних околиць Вершино-Кам'янки, буквально за три дні досягли свого максимального успіху. Вечором 7 січня вони вийшли на рубіж південні околиці Федорівки – Мар'ївки – Губівки – Веселого – Новофедорівки. Подальші їхні спроби просунутися вперед були безуспішними, тому командування 7-ї армії вирішило перейти до оборони. Надалі суттєвих змін на вказаній ділянці фронту не було.

Трагічні події на початку 1944 р. відбулися поблизу Новгородки. Червона армія здійснила свою чергову спробу оволодіти цим неприступним для неї населеним пунктом. Ми вже розповідали, як радянські війська намагалися це зробити в грудні 1943 року. Тоді їм це не вдалося. Не вдалося їм і тепер – у першій половині січня 1944 року.

Як зазначалося, німецькі позиції в Новгородці штурмували бійці 35-го гвардійського стрілецького корпусу генерал-лейтенанта Сергія Горячова. Наприкінці грудня 1943 р. цей корпус передали з 5-ї армії генерал-лейтенанта Олексія Жадова до складу 7-ї гвардійської армії. Станом на 5 січня в його трьох дивізіях нараховувалося 6 845 осіб, які перебували безпосередньо в бойових порядках³²⁴. На лінії фронту радянські підрозділи перебували майже впритул до Новгородки і розташовувалися в такій послідовності: північно-східніше від населеного пункту позиції займали полки 93-ї гвардійської, східні-

³²³ Журнал боевых действий 7-й гвардейской армии. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 341. Оп. 5312. Д. 686. Л. 32, 39 – 40.

³²⁴ Журнал боевых действий 35-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 906. Оп. 1. Д. 94. Л. 14.

ше – 94-ї гвардійської, а південно-східніше – 78-ї стрілецької дивізій. Вранці 5 січня після артилерійської підготовки війська 35-го корпусу перейшли в наступ. Розглянемо дії кожної дивізії окремо.

93-тя гвардійська стрілецька дивізія генерал-майора Володимира Тихомирова 5 січня наступала двома полками – 278-м і 285-м. Третій гвардійський стрілецький полк – 281-й – знаходився в резерві, поблизу Воронцівки. У дивізійному «Журналі бойових дій» читаємо: *«В 9.00 278-й и 285-й гвардейские стрелковые полки поднялись в атаку и с тяжелыми боями, ломая сильное сопротивление артминометного и пехотного огня, медленно продвигались вперед.*

Огонь противника чем дальше становился все более плотным и сосредоточенным.

К 10.30 285-й полк частью своих сил ворвался в первые траншеи противника, где завязался ожесточенный рукопашный и гранатный бой. Тем временем 278-й полк, продвинувшись на 100 – 150 метров, достигнув северо-восточных скатов высоты 159,9 и под сильным огнем противника залег.

Стараясь любыми средствами удержать занимаемый рубеж и особенно высоту 159,9, противник в течении всего дня оказывал яростное сопротивление, вводил в бой танки, самоходную артиллерию и несколько раз контратаковал наступающие части дивизии.

В 11.40 278-й полк был контратакован силой до 70 человек с направления высоты 173,8, а 285-й полк в 16.10 силой до 100 человек с направления высоты 159,9.

*В боях за день дивизия потеряла убитыми 114, ранеными – 203 человека»*³²⁵.

Висота 159,9 мала важливе оперативно-тактичне значення, тому німці прагнули якомога довше утримати контроль над нею. Позиції на висоті займала 5-та рота лейтенанта Лепковські з 2-го батальйону 2-го парашутно-стрілецького полку 2-ї парашутної дивізії. Маючи не багато людей – 45 осіб, Лепковські 5 січня зумів втриматися лише завдяки допомозі артилерії. Як тільки почалася атака, він зв'язався з командиром 2-го батальйону майором Евальдом і попросив його, щоб артилерія відкрила загороджувальний вогонь по наступаючим червоноармійцям.

³²⁵ Журнал боевых действий 93-й гвардейской стрелковой дивизии. Период с 04.01.1944 по 31.03.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 1262. Оп. 1. Д. 13. Л. 6.

Не досягла бажаного результату й 94-та гвардійська стрілецька дивізія, якою командував полковник Григорій Шостацький. Її два полки – 286-й і 283-й – лише трохи потіснили німців, наблизившись до південно-східних схилів висоти 159,9.

Подібні результати мала й третя стрілецька дивізія 35-го корпусу – 78-ма генерал-майора Миколи Михайлова. *«В 9.00 дивизия перешла в наступление своим правым флангом (464-й и 458-й стрелковые полки). Преодолевая упорное сопротивление противника 464-й полк продвинулся вперед и вышел к кургану, что 1,2 километра западнее высоты 167,0.*

458-й полк в 9.30 и 11.40 был контратакован противником с направления трех курганов силою до 80 человек пехоты и успеха в продвижении не имел.

453-й стрелковый полк продолжал удерживать занимаемый рубеж обороны и вести огневой бой с противником», – говориться в «Журналі бойових дій» 35-го гвардійського стрілецького корпусу³²⁶.

І хоча всі три дивізії майже не мали успіху 5 січня, свій гнів армійське і корпусне командування спрямувало насамперед на командира 93-ї дивізії генерал-майора Володимира Тихомирова. Його відсторонили від командування і наказали негайно прибути у Військову раду 7-ї гвардійської армії. Підставами для такого рішення стали незадовільні дії 93-ї дивізії, причинами яких була недбалість її керівництва. Так, у штабі 35-го корпусу нарікали, що дивізійне командування не забезпечило якісного проведення розвідки оборони ворога, а тому неправильно визначило висхідні позиції для наступу, неналежним чином організувало взаємодію підрозділів, передусім на рівні рота – батальйон, допустило тривалі перебої із зв'язком, відсутність якого спричинила те, що 93-тя дивізія не змогла скористатися досягнутим успіхом свого північного сусіда біля Новоандріївки.

Після усунення з посади генерал-майор Тихомиров прожив не довго. За офіційною версією, він помер 30 січня 1944 р. від запалення легень. Поховали його у Новій Празі.

Замість Тихомирова командиром дивізії призначили полковника Якова Вронського. Він отримав завдання протягом ночі з 5 на 6 січня забезпечити взяття під контроль дороги з Новгородки на Миколаївку.

³²⁶ Журнал боевых действий 35-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 906. Оп. 1. Д. 94. Л. 11.

Вранці 6 січня червоноармійці знову розпочали наступ. Як і в попередній день, 93-тя дивізія намагалася оволодіти висотою 159,9. Полковник Вронський вирішує використати свій резерв і направляє туди 281-й стрілецький полк. Планувалося, що цей підрозділ разом з 278-м полком оволодіють висотою, обійшовши її з правої сторони. У підсумку задум не вдался. Через сильний вогонь німців, а також погану організацію обхідного маневру два радянських полки зазнали серйозних втрат і зупинили свій рух вперед. Ось цитата з «Журналу бойових дій» 35-го корпусу: *«Обходной маневр высоты 159,9 278-м и 281-м гвардейскими стрелковыми полками, всего 1 – 1,5 километра, занял более трех часов, при чем производился он неорганизованно, скученно, в рост; что показывает отсутствие четкого управления в системе батальон, рота, взвод.*

*Большие потери полков при обходе высоты 159,9 6 января 1944 года вызваны тем, что они наступали большими группами, когда огневые точки противника на возвышенностях и в траншеях подавлены не были...»*³²⁷.

Французький історик Жан Мабір так описує бій за висоту 159,9 у своїй книзі «Война в белом аду. Немецкие парашютисты на Восточном фронте 1941 – 1945 гг.»: *«Утром 6 января остаткам батальона Эвальда, полностью окруженным неприятелем, удается вырваться и подойти слева к высоте 159,9, все еще удерживаемой лейтенантом Лепковски и его 5-й ротой напротив Воронцовки, в которой прочно держатся русские.*

Еще темно, когда в половине шестого утра туманным зимним утром русские бросают в атаку четыре танка «Т-34», которые направляются к позициям парашютистов. Сотни пехотинцев кричат и стреляют.

За несколько сотен метров до главной линии немецкой обороны один из русских танков подрывается на mine. Раздается сильный взрыв, грохот железа, и «Т-34» останавливается. Он неподвижен.

Немного поодаль та же судьба постигает второй танк. Из него вырывается пламя.

Два оставшихся танка останавливаются и открывают огонь из 76,2-мм пушек. Снаряды пролетают высоко над головами парашю-

³²⁷ Журнал боевых действий 35-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 906. Оп. 1. Д. 94. Л. 18.

тистов, вжавшихся в мерзлую землю в индивидуальных окопах и небольших траншеях.

Все танки стоят, но русские пехотинцы пытаются продолжить атаку, устремляются к немецким позициям, накатываются на них все более сильной человеческой волной.

– Ура! Ура! – несутся отовсюду их ритмические крики.

В центре позиции слышен адский шум пулеметной стрельбы. Это пулеметы «MG-42», которыми немцы пользуются виртуозно. Скорость, с которой они выстреливают ленту такова, что слышен только непрерывный треск, в котором невозможно отличить промежутки между выстрелами.

К 11 часам утра лейтенант Лепковски на командном пункте связывается по радиции с командиром батальона. Внезапно входит унтер-офицер Клаус.

– Господин лейтенант, они снова атакуют! – кричит он.

Офицер бросается наружу. Подбегая к траншее, где находится один из его взводов, прямо напротив он видит пять русских танков, приближающихся единым строем.

Слышны два сильных взрыва. Опять мины, заложенные парашютистами, выводят из строя две машины, а три остальные останавливаются, не осмеливаясь двигаться дальше.

Недалеко от командного пункта 5-й роты 2-го полка глухо стреляет 75-мм противотанковое орудие. Снаряд попадает прямо в один из танков.

– Их осталось только два! – кричит Лепковски.

Снаряд пушки попадает в один из уцелевших танков, но тому удается развернуться и отойти. Второй следует его примеру, хотя он и не задет»³²⁸.

Увечері 6 січня 5-та рота отримала підкріплення: до неї через бойові порядки червоноармійців просочилися бійці 4-ї роти саперного батальйону. З настанням ночі лейтенант Лепковські наказує сформува-ти групу десантників, перед якою було поставлене завдання знищити підбиті радянські танки, розташовані перед позиціями роти. Декільком парашутистам вдалося підповзти до бойових машин, котрі червоноармійці якраз збиралися відбуксирувати назад, і закласти під них

³²⁸ Мабир Ж. Война в белом аду. Немецкие парашютисты на Восточном фронте 1941 – 1945 гг. С. 308 – 310.

вибухівку. Перший танк, який спалахнув, викрив присутність німців, після чого радянські вояки відкрили по них вогонь. Завершивши свою справу – підірвавши три підбитих танки, бійці лейтенанта Лепковські повернулися на свої позиції. Однак згодом вони змушені були їх не надовго залишити, бо червоноармійці неочікувано, без артилерійської підготовки перейшли у наступ, вдерлися в німецькі траншеї, вбили часових і проникли в глибину бойових порядків 5-ї роти. Лейтенант Лепковські вирішив відступити, а потім, перегруповувавши свої сили, атакував радянських солдат, примусивши їх покинути таку жадану для них висоту 159,9.

Інші дві дивізії радянського 35-го корпусу протягом 6 січня також намагалися прорвати ворожу оборону і вийти на заявлений вищим командуванням рубіж Тарасівка – Інгуло-Кам'янка. Зробити це було складно, оскільки німці регулярно контратакували червоноармійців. Зокрема опівдні полки 94-ї дивізії, відчувши на собі натиск декількох сотень ворожих піхотинців, вимушені були зупинити атаку. На декілька сотень метрів посунули вперед свої позиції бійці 78-ї дивізії. На думку штабістів 35-го корпусу, такий повільний темп наступу пояснювався тим, що особовий склад дивізій, сформований значною мірою з нещодавно мобілізованих жителів звільнених населених пунктів, погано навчений військовій справі, виявляє пасивність і повільність в діях, тому офіцери мають перебігати від одного бійця до іншого, змушуючи їх виявляти активність.

7 січня стало «чорним» днем для одного з полків 93-ї гвардійської стрілецької дивізії. У темряві 278-й і 281-й полки рушили вперед. Не зустрічаючи опору, вони перед світанком наблизилися до висоти 156,5, розташованої за якихось пів кілометра від північної частини Новгородки. Тим часом 2-й дивізіон 198-го гвардійського артилерійського полку, який мав підтримувати наступ зазначених підрозділів, дещо відстав і таким чином оголив правий фланг 278-го полку. Цим відразу ж вирішив скористатися ворог. О 8 годині німецькі танки і самохідні артилерійські установки з десантом автоматників завдали удару по 278-му полку і потіснили його до дороги Новгородка – Покровське. Одночасно до п'яти танків та сотні піхотинців обійшли позиції 281-го полку з північного сходу і таким чином перекрили йому шлях відступу назад. О 10 годині німці остаточно зімкнули кільце: разом з бійцями в оточення біля висоти 156,5 потрапили командир полку

підполковник Федір Отрешко і начальник штабу 93-ї дивізії підполковник Турбін. У «Журналі бойових дій» 35-го корпусу подальша доля 281-го полку описується так: *«В начале боя в окружении был тяжело ранен командир полка. Командование полком принял на себя командир 3-го батальона старший лейтенант Турченко, который с оставшимися в живых офицерами и бойцами ворвался в северную часть Новгородки.*

*С 10.00 и до рассвета 8 января 1944 года 278-й и 285-й стрелковые полки вели бой с противником, имея задачу прорваться к окруженному 281-му полку и восстановить положение его подразделений, но, встречая огневое сопротивление противника, успеха не имели. 281-й полк вывести из окружения не удалось...»*³²⁹.

У штабі 35-го корпусу спробували з'ясувати, що призвело до втрати дивізією полковника Вронського гвардійського стрілецького полку. Причин було декілька. Це і прорахунки полкового командування, і відсутність достатніх сил, щоб забезпечити фланги полку бойовою охороною, і втрата зв'язку з іншими дивізійними підрозділами – полкова радіостанція була розбита під час бою, і несвоєчасний відступ 278-го полку. До всього цього слід додати й те, що, коли бійці полковника Отрешка відбивалися від ворожих атак, вони фактично були беззахисними перед німецькими танками, оскільки 2-й дивізіон 198-го гвардійського артилерійського полку в цей час перебував в іншому місці. Корпусне командування вирішило, що це серйозна помилка, допущена командиром дивізіону капітаном Качаліном і відсторонило його з посади, віддавши під військовий трибунал³³⁰.

Тим часом, поки німці знищували червоноармійський 281-й стрілецький полк поблизу висоти 156,5, 5-та рота лейтенанта Лепковські намагалася втриматися на іншій висоті – 159,9. Вранці 7 січня радянська реактивна артилерія завдала потужного удару по висоті, а прицільний вогонь танків знищив два німецьких кулемета разом з їхніми розрахунками. Єдиним засобом для оборони в Лепковські залишаються 75-мм протитанкові гармати. І якщо їхня влучна стрільба, а також міні поля дозволили затримати танки ворога, то його піхота наблизилася до головного оборонного рубежу німців. Розпочався рукопашний

³²⁹ Журнал боевых действий 35-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 906. Оп. 1. Д. 94. Л. 21.

³³⁰ Журнал боевых действий 35-го гвардейского стрелкового корпуса. Период с 01.01.1944 по 31.01.1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 906. Оп. 1. Д. 94. Л. 22.

бій, у результаті якого бійці 5-ї роти відтіснили червоноармійців назад. Лейтенант Лепковські вирішив зв'язатися зі штабом 2-го батальйон і повідомити про критичну ситуацію. Зв'язку не було, тому він відправляє туди унтер-офіцера Мюшенборна. Надамо слово Жану Мабіру, який у своїй книжці наводить діалог Лепковські і Мюшенборна: «— *Вы должны связаться с майором Эвальдом, – говорит он ему.*

Унтер-офицер возвращается довольно быстро.

– Никого нет, господин лейтенант, – заявляет он своему командиру.

– Русские заставили батальон отступить. Наши товарищи отошли.

– Есть еще проход на запад? – спрашивает Лепковски.

– Очень узкий, господин лейтенант. И надо спешить, если мы хотим проскочить между новыми русскими позициями»³³¹.

Лейтенант Лепковські вирішив залишити висоту 159,9, в подальшому утриманні якої, на його думку, не було вже ніякого сенсу. Як тільки стемніло, бійці 5-ї роти вирушили в дорогу. Коли вони дісталися командного пункту 2-го батальйону, то знайшли там лише декілька своїх товаришів, а також значну кількість коней. Далі парашутисти рухалися вже на конях, що дозволило їм швидко прорватися через радянський заслон на дорозі Новгородка – Новоолександрівка. Перебравшись по розвалинах підірваного мосту через р. Інгул, залишки 5-ї роти прибули в розташування 2-го батальйону, викликавши подив його командира майора Евальда. Той вважав, що бійці лейтенанта Лепковські загинули. Утримання висоти 159,9 дорого коштувало 5-й роті: у ній залишилося лише 17 чоловік. Загалом вся 2-га парашутна дивізія зазнала значних втрат у січні 1944 року. Окрім оборони Новгородки, її підрозділи билися проти червоноармійців південно-східніше Червоного Яру і південніше Новоандріївки. За чотири дні – 5 – 8 січня – дивізія, маючи 2 300 бійців, втратила 510 осіб: 153 – полягло на полі бою, а 357 – були важко поранені. Підсумовуючи свою розповідь про участь 2-ї парашутної дивізії в боях під Новгородкою, Жан Мабір констатував: «*Никогда еще парашютисты не платили такую высокую цену»³³².*

Високу ціну заплатила й Червона армія. Загибель 281-го гвардійського стрілецького полку стала якоюсь мірою переломним моментом у

³³¹ Мабір Ж. Война в белом аду. Немецкие парашютисты на Восточном фронте 1941 – 1945 гг. С. 314.

³³² Мабір Ж. Война в белом аду. Немецкие парашютисты на Восточном фронте 1941 – 1945 гг. С. 317.

боротьбі радянських військ за Новгородку в січні 1944 року. Три дні практично безуспішних спроб прорвати оборону німців, сотні полігших на полі бою червоноармійців спонукали спочатку командування корпусу, а тоді керівництво 7-ї гвардійської армії віддати наказ про перехід до оборони на зайнятих рубежах. Починаючи з 8 січня, війська 35-го корпусу, хоча й здійснювали деякі спроби просунутися вперед, зокрема закріпитися на довгий час неприступній для них висоті 159,9, але здебільшого займалися укріпленням своїх позицій. Отже, чергова спроба радянських військ взяти Новгородку зазнала краху. Населений пункт залишився в руках німців.

ПРОЛОГ КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ БИТВИ

«Катастрофи не відбулося» – цими трьома словами можна охарактеризувати те, як німецьке командування оцінювало результати боїв під Кіровоградом у січні 1944 року. Таке вельми оптимістичне твердження є домінуючим у спогадах командирів вермахту, а також у дослідженнях західноєвропейських та американських істориків. Останні до недавнього часу були позбавлені доступу до радянських документів, тому свої висновки робили передусім на основі історико-мемуарної літератури, написаної, як правило, колишніми німецькими вояками. Треба, звичайно, розуміти, що німці цілком усвідомлювали, що в битві за Кіровоград вони зазнали тактичної поразки, але на стратегічному рівні вони оцінювали її як свою перемогу. Процитуємо генерала танкових військ Ніколауса фон Формана, командира XXXXVII-го танкового корпусу: *«Второе зимнее наступление 2-го Украинского фронта с участием 31 стрелковой дивизии (7-я гвардейская советская армия, 5-я советская гвардейская армия и 53-я советская армия), а также 5-й советской гвардейской танковой армии, которое вместе с войсками 1-го Украинского фронта в конечном итоге должно было*

окружить 8-ю армию, не достигло своей цели. Неспособность проявляться, сопровождавшая серьезными советскими потерями, означало, что битва стала успехом окровавленных выживших немецких дивизий»³³³. У словах генерала Формана є дві основоположні думки, які дозволяють нам зрозуміти, чому саме так німецькі командири оцінювали результат боїв під Кіровоградом.

Перше – це недосягнення радянськими військами стратегічної мети: вихід основними силами до околиць Первомайська, а допоміжними – до Христинівки. Якби червоноармійці реалізували цей задум, 8-ма польова армія потрапила б у критичну ситуацію, і, найвірогідніше, припинила б своє існування. Розгром армії генерала піхоти Отто Велера, у свою чергу, значно ускладнив би положення сусідніх з нею танкових армій – 1-ї і 6-ї. Це чудово розуміли і штабісти 8-ї армії, і командування групи армій «Південь». Тому, коли вдалося не допустити такого розвитку подій і зупинити потужний наступ 2-го Українського фронту за декілька десятків кілометрів західніше Кіровограда, це було оцінено як беззаперечний успіх.

Фельдмаршал Еріх фон Манштейн, командувач групою армій «Південь» писав у своїх спогадах: *«Противник с неослабевающей силой в течение всего января продолжал в Днепровской дуге атаки на позиции, которые мы все еще должны были удерживать. С особой силой он обрушивался на восточный участок 8 армии. Но и на участке, занимаемом теперь 6 армией, войска вынуждены были непрерывно отражать вражеские атаки...*

«Если наш фронт в течение января смог удержаться не только в районе никопольского плацдарма, но и в Днепровской дуге, то это объясняется самоотверженностью немецких войск, простого немецкого солдата. Его подвиги во время этих непрерывных тяжелых оборонительных боев вообще не поддаются описанию...

Благодаря таким действиям немецких войск, а также находчивости командования обеих армий успехи намного превосходившего нас в людях и технике противника в этом районе по-прежнему были незначительными. Правда, 8 армия была несколько оттеснена на запад. Был взят Кировоград. Однако противнику по-прежнему не

³³³ Vormann N. The battle of Korsun – Cherkassy. The Encirclement and Breakout of Army Group South, 1944. Translated by Geoffrey Brooks. Havertown, 2018.

удавалось осуществить прорыв для окружения наших войск в Днепропровской дуге»³³⁴.

Другий аспект, у якому німці вбачали свою стратегічну перемогу, це кількість втрат, які вони завдали військам генерала армії Івана Конєва. Штаб 8-ї польової армії відзвітував, що було знищено 583 танки, 40 самохідних артилерійських установок, 181 артилерійська, 627 протитанкових та 15 зенітних гармат, 407 автомашин, взято в полон 3 871 червоноармієць³³⁵. У звіті оперативного відділу штабу армії генерала Велера про бої під Кіровоградом читаємо таке: *«Советские стрелковые дивизии были настолько ослаблены в своей личной и материальной боевой мощи, что большая часть могла быть повторно развернута только путем слияния в «боевые группы» (многие полководцы имели боевую силу от 300 до 400 человек)»*³³⁶. Звичайно, до наведених кількісних показників і процитованого фрагменту документа слід ставитися критично. Але не можна заперечити й того, що зупинка наступу 2-го Українського фронту і, відповідно, невиконання поставлених перед ним завдань була пов'язана насамперед з понесеними його військами втратами.

Американський історик Патрік Мактаггарт у своїй статті «Побег з Кіровограда» так підсумовує результат наступу радянських військ на початку 1944 року: *«Борьба вокруг КирОВОграда была дорогостоящей для обеих сторон. Некоторые немецкие пехотные полки теперь численно были похожи на батальоны, а оставшиеся танки в танковых дивизиях требовали ремонта. К счастью немцев, русские после середины января продвижение вперед не имели. Они взяли КирОВОград, но главная цель окружение и уничтожение 8-й армии достигнута не была»*³³⁷.

По-іншому події під Кіровоградом оцінювалися у радянській історіографії, де головним орієнтиром для переважної більшості дослідників виступали мемуари командувача 2-м Українським фронтом, генерала армії Івана Конєва. У своїх «Записках командующего

³³⁴ Манштейн фон Э. Утерянные победы. С. 588.

³³⁵ Die Abwehrschlacht im Raum von Kirowograd 5. – 17.1.1944 // ЦАМО РФ. Ф.500. Оп. 12472. Д. 584. Л. 17.

³³⁶ Die Abwehrschlacht im Raum von Kirowograd 5. – 17.1.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 500. Оп. 12472. Д. 584. Л. 14 – 15.

³³⁷ MacTaggart P. Escape from Kirovograd. – P. 71.

фронтом. 1943 – 1944» він окрему главу присвятив Кіровоградській наступальній операції, котру описав як цілком вдалу. Ось цитата: *«После освобождения Кировограда войска 2-го Украинского фронта, отражая контратаки уже свежих сил противника, некоторое время продолжали наступление правым крылом и центром фронта. Но так как поставленная цель уже была достигнута, а войска, ведя упорные бои в течение двух с половиной месяцев после начала наступления от Днепра, сильно устали, мною был отдан армиям приказ о переходе к обороне»*³³⁸. Загалом генерал Конєв мав «героїчний» підхід щодо оцінки подій під Кіровоградом, котрий яскраво ілюструє його репліка на повість «Мертвым не больно» Василя Бикова. У 1969 р., за декілька років до появи «Записок командующего фронтом. 1943 – 1944», Конєв у п'ятому випуску «Военно-исторического журнала» опублікував статтю, у якій писав: *«Вспоминая о боевых действиях войск нашего фронта по овладению Кировоградом, приходится сожалеть, что такая замечательная, короткая и целеустремленная операция иногда неправильно отображается в нашей литературе. В этой связи хочется указать на повесть белорусского писателя В. Быкова «Мертвым не больно». В то время, когда в районе Кировограда наши войска вели успешное наступление, по воле автора этой повести читатель переносится в атмосферу неудач. Как пишет Быков, в тылу наших наступающих войск осталась группа немецких танков. Они пытаются выйти из окружения. И где бы не появились эти танки, по словам писателя, у наших воинов царит растерянность, страх, паника. Автор обвиняет командиров, особенно командиров батальонов и рот, участвовавших в этих боях, в беспечности, в неумении воевать...*

*Наши воины в боях под Кировоградом проявляли массовый героизм, а В. Быков рисует мрачную картину, в искаженном свете изображая бойцов и офицеров Советской Армии. Такая позиция писателя может вызвать лишь удивление»*³³⁹.

Загалом генерал Конєв, пишучи про Кіровоградську наступальну операцію, уникає критичних висловлювань щодо дій радянських військ, а їхні локальні невдачі пояснює винятково потужним спротивом ворога. Ледве не ключовою подією в битві за місто, на його думку,

³³⁸ Конєв И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1944. С. 91 – 92.

³³⁹ Конєв И. С. Кировоградская операция. С. 73 – 74.

було своєчасне прийняття рішення про передачу 5-й гвардійській армії 8-го механізованого корпусу для того, щоб розвинути подальший наступ червоноармійців північніше Кіровограда.

Дзеркальним відображенням мемуарів Конєва є оцінка результатів Кіровоградської наступальної операції в роботах радянських військових істориків, а також деяких вітчизняних дослідників перших десятиліть незалежності України. Нинішні ж біографи командувача 2-го Українського фронту від таких переможних реляцій відійшли, зазначаючи, що наступ підпорядкованих йому військ у січні 1944 р. кінцевої мети все таки не досягнув³⁴⁰.

Сучасний український військовий історик Валерій Грицюк також дотримується позиції, що 2-й Український фронт стратегічної перемоги не здобув. *«Кіровоградська операція тривала 12 днів, – пише він в одній зі своїх публікацій. – Глибина просування військ – 40 – 50 кілометрів. Темпи наступу були невисокі, в середньому 3 – 4 кілометри на добу. Найважливішим досягненням було те, що радянські війська оволоділи важливим вузлом доріг – містом Кіровоград. Проте І. Конєву не вдалося розвинути удар на Первомайськ та Умань, що мало привести до розсічення німецької оборони та сприяти наступу 1-го та 2-го Українських фронтів і виходу їх на рубіж р. Південний Буг. Нереалізованим залишився задум оточення німецького угруповання на канівському виступі»*³⁴¹. Цікаво, що Грицюк пропонує відмовитися від виділення боїв за Кіровоград в окрему операцію, вважаючи, що їх слід поєднати з наступом 1-го Українського фронту в єдину спільну операцію двох фронтів – Житомирсько-Кіровоградську.

Пишучи про Кіровоградську наступальну операцію, генерал Конєв не завжди чесний зі своїм читачем. Коли радянський воєначальник стверджує, що зупинив наступ фронтових військ, бо завдання були виконані, то він лукавить. Стратегічна мета не була досягнута, і Ставка Верховного Головнокомандування вимагала від нього продовження руху вперед. Про це говорилося у директиві № 220009, яку командувач 2-м Українським фронтом отримав пізно вночі 16 січня. У цьому документі також говорилося наступне: *«В связи с обстановкой, сложившейся на левом крыле 1-го Украинского фронта, Ставка Верховного*

³⁴⁰ Михеенков С. Е. Конев. Солдатский Маршал. М., 2013. С. 343 – 344; Дайнес В. О. Маршал Конев. М., 2014. С. 270.

³⁴¹ Грицюк В. М. Кіровоградська наступальна операція 1944 р. С. 23.

Главкомандования придает исключительно важное значение решительному наступлению войск 2-го Украинского фронта... Между тем главная группировка войск фронта остается на месте.

Все это Ставка относит к недостаточной организованности действий войск и отсутствию с Вашей стороны настойчивости и требовательности в выполнении как задач, поставленных Ставкой, так и Ваших собственных приказов»³⁴².

Через деякий час генерал Конєв відреагував на цю директиву. 18 січня він повідомив Ставку Верховного Головнокомандування, що побував на позиціях своїх військ і, ознайомившись з тамтешньою ситуацією, вважає, що основною причиною, яка не дозволяє перейти в наступ є недостатня кількість танків: їх у 5-й гвардійській танковій армії і 7-му та 8-му механізованих корпусах нараховувалося всього 60. Саме тому ним було вирішено зупинити подальший наступ і, закріпившись на досягнутому рубежі, провести поповнення фронтових частин живою силою, боєприпасами і технікою. У той же час Конєв запевнив, що, як тільки всі приготування будуть завершені, 2-й Український фронт знову розпочне наступ³⁴³.

Якщо абстрагуватися від спогадів генерала Конєва та інших червоноармійських командирів, а також наукових досліджень різного часу, і, опертись на документи, то підсумки Кіровоградської наступальної операції вбачаються такими. Головним тактичним успіхом наступу радянських військ стало оволодіння Кіровоградом – важливим пунктом в обороні 8-ї польової армії. Не менше значення мало й те, що від ворога було очищено центральну частину Кіровоградщини, звільнено від німців велику кількість населених пунктів, за які часом велися жорсткі бої. Беззаперечно, ключову роль в операції відіграли рухомі підрозділи: на тих ділянках фронту, де діяли танкові і механізовані бригади червоноармійці досягали помітного успіху. І навпаки, там, де їх не спостерігалось просування вперед було незначним. Наприклад, не мали бронетанкової підтримки три гвардійські стрілецькі корпуси 7-ї гвардійської армії, котрі наступали південно-східніше Кіровограда. Відповідно, результат їхніх дій у порівнянні з іншими частинами 2-го Українського фронту, був скромнішим.

³⁴² Русский архив: Великая Отечественная. Ставка ВГК: Документы и материалы. 1944 – 1945. Т. 16 (5 – 4). Москва, 1999. С. 33.

³⁴³ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта за январь 1944 г. // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1130. Л. 33.

Кіровоградська наступальна операція мала одне важливе стратегічне досягнення, яке визначало подальший розвиток подій на фронті. Вона разом із Житомирсько-Бердичівською операцією створила передумови для ліквідації німецького угруповання на канівському виступі.

Щодо втрат, які були завдані німцям під час боїв під Кіровоградом, то тут оперуємо лише радянськими кількісними показниками. За словами генерала Конєва, ворог недорахувався 293 танків, 40 артилерійських самохідних гармат, 296 польових гармат, 121 міномета, 455 кулеметів, 94 броньованих машин, 978 автомобілів, 15 тисяч солдат і офіцерів³⁴⁴. Однак наведені дані не відображають німецькі втрати за весь час наступу 2-го Українського фронту, а стосуються лише чотирьох днів – 5 – 8 січня. В іншій роботі генерал Конєв наводить показники, вже без часових орієнтирів, по 5-й і 7-й гвардійських арміях. За його твердженням, вони знищили 166 танків і самохідних артилерійських установок, 282 гармати різного калібру, 92 міномети, 399 кулеметів, 58 бронетранспортерів, 454 автомашини, 13 броньованих машин, 14 складів, 10 500 ворожих вояків³⁴⁵. Також у радянській літературі зустрічаються відсоткові показники: військовий історик Анатолій Грильов зазначав, що німецькі дивізії втратили велику кількість озброєння і від 50 до 75% особового складу³⁴⁶. Перевірити достовірність цих даних складно і, поки дослідниками цього не зроблено, будемо вважати їх наближеними до реальних.

Звичайно, і втрата німцями Кіровограда та навколишніх з ним територій, і значне погіршення стану їхніх військових частин, що пізніше дало про себе знати, є важливими досягненнями радянських військ. Але це були тактичні успіхи. У стратегічному вимірі Кіровоградська наступальна операція була невдалою. 2-й Український фронт не зміг вийти ні на р. Південний Буг, ні до околиць Умані і Христинівки. Амбітний задум потужним ударом знищити 8-му польову армію і таким чином створити умови для ліквідації інших розташованих поруч з нею німецьких армій залишився не реалізованим. Якби розвиток подій на фронті відбувався за радянським сценарієм, то червоноармійці, досягнувши околиць Первомайська, розрізали б армію генерала Отто Велера

³⁴⁴ Конєв И. С. Записки командующего фронтом. 1943 – 1944. С. 92.

³⁴⁵ Конєв И. С. Кировоградская операция. С. 74.

³⁴⁶ Грылев А. Н. Днепр – Карпаты – Крым. Освобождение Правобережной Украины и Крыма в 1944 году. С. 54.

на дві частини. Знищивши її, XXXXVII-й танковий корпус, який безпосередньо оборонявся під Кіровоградом, війська генерала Конєва вже спільно з 1-м і 3-м Українськими фронтами приступили б до ліквідації двох інших корпусів 8-ї армії – XI-го та LII-го. Найвірогіднішим у цій конструкції все таки виглядала можливість виходу декількох армій 2-го Українського фронту до Умані і Христинівки та зустріч там з військами генерала армії Миколи Ватутіна. Оскільки 1-й Український фронт, проводячи Житомирсько-Бердичівську операцію, на середину січня 1944 р. навис над лівим флангом німецької 1-ї танкової армії, то об'єднання військ генералів Конєва і Ватутіна призвело б до оточення ворога на канівському виступі. Однак 2-му Українському фронту забракло сил втілити це в життя. Загалом у середині січня, на окремих ділянках дещо пізніше, його частини зупиняють свій наступ і закріплюються на новому рубежі, котрий проходив біля таких населених пунктів (з півночі на південь): східніше Сміли – західніше Березняків – Баландино – Красносілки – Шпакового – Миронівки – Володимирівки – Овсяниківки – Івано-Благодатного – південно-західніше Карлівки – Дар'івки – Федорівки – південніше Мар'івки – Губівки – Веселого – Новofедорівки – північніше Новгородки. Саме з цього рубежу війська 2-го Українського фронту в подальшому розпочнуть проведення двох значних наступальних операцій – Корсунь-Шевченківської та Умансько-Ботошанської.

Вадим Колечкін

РОЗДІЛ II.

ПІВНІЧНІ РАЙОНИ
КІРОВОГРАДСЬКОЇ
У КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКІЙ
ОПЕРАЦІЇ
(січень – лютий 1944 року)

ПІДГОТОВКА 2-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ ДО ПРОРИВУ ВОРОЖОЇ ОБОРОНИ

Історія визволення Кіровоградської області від нацистської окупації неодноразово ставала об'єктом вивчення істориків. Проте найчастіше акцент робився на тій частині Кіровоградській наступальній операції, що була здійснена 2-м Українським фронтом у період з 5 до 11 січня 1944 р., під час якої було визволено Кіровоград. Набагато менше уваги приділялося іншим епізодам Другої світової війни, що відбувалися на території Кіровоградщини після докорінного зламу у перебігу війни.

Це стосувалося операцій з форсування Дніпра та утримання плацдарму у районі Деріївки, операції з розширення плацдарму на правому березі річки, наступальних операцій на криворізькому, черкаському, олександрійському та знам'янському напрямках, визволенню західних районів області під час Умансько-Ботошанської операції.

Серед подібних епізодів – бойові дії радянських частин на території Олександрівського та Новомиргородського районів області протягом 24 січня – 5 лютого 1944 р., що були частиною Корсунь-Шевченківської наступальної операції 1-го та 2-го Українських фронтів.

Найбільш докладними творами, присвяченими операції, були мемуари колишнього командувача 2-м Українським фронтом маршала Івана Конєва, колишнього представника Ставки Верховного головнокомандувача маршала Георгія Жукова, колишнього командувача 5-ї гвардійської танкової армії маршала бронетанкових військ Павла Ротмістрова та інших піхотних, танкових та авіаційних командирів.

Серед досліджень, у яких згадувалися бойові дії на території Кіровоградщини під час Корсунь-Шевченківської операції, можна згадати 4-й том радянського шеститомника «Великая Отечественная война», 8-й том дванадцятитомника «Вторая мировая война», короткий нарис «Великая Отечественная война 1941 – 45», радянський енциклопедичний словник «Великая Отечественная война», збірку статей «Корсунь-Шевченковская битва» та багатьох інших творах, що були видані

у СРСР у 1960 – 1980-х рр., а згодом у Російській Федерації протягом 1990 – 2010-х років.

Також певну увагу боям цього періоду приділяли німецькі, англійські та американські дослідники Гельмут Фогель, Девід Гланц та інші дослідники історії вермахту, панцерваффе та люфтваффе. Важливе місце битва займала у спогадах колишніх німецьких військовонаачальників Еріха фон Манштейна, Фрідріха фон Меллентіна, Курта Тіпельскірха та інших офіцерів, які мали стосунок до оточення під Черкасами.

Незважаючи на солідний перелік видань, найчастіше більшість з них висвітлює події з якогось одного боку, у той час як дослідження, що претендує на максимально об'єктивні оцінки, має враховувати і порівнювати дані з обох сторін. Тому є сенс здійснити спробу узгодити між собою інформацію радянської та німецької сторони і висвітлити бої за визволення північних районів Кіровоградської області на основі радянських архівних джерел та новітніх іноземних досліджень.

Цей розділ присвячено бойовим діям, що відбувалися на території Олександрівського та Новомиргородського району Кіровоградської області під час Корсунь-Шевченківської операції 1-го та 2-го Українських фронтів впродовж 22 січня – 18 лютого 1944 року.

Як вже згадувалося, у січні 1944 р. війська 2-го Українського фронту здійснили Кіровоградську наступальну операцію, в результаті якої було визволено повністю і частково сім районів Кіровоградської області і обласний центр місто Кіровоград. У другій половині січня війська фронту спробували продовжити наступ у напрямку Христинівки та Умані назустріч військам 1-го Українського фронту з метою оточити 8-му польову армію німців. Проте 14 – 17 січня вороже командування зосередило біля Златополя та Новомиргорода до 150 танків і розпочало контрнаступ з метою повернути собі обласний центр. До 19 січня точилися запеклі бої¹.

14, 15 та 17 січня 1944 р. командував фронтом генерал армії Іван Конєв здійснив особистий об'їзд позицій 5-ї гвардійської, 53-ї та 5-ї гвардійської танкової армій. Вивчивши ситуацію на передовій, командував фронтом 18 січня доповів у Ставку Верховного Головнокомандування про неможливість продовження наступу у напрямку Новомиргород – Шпола.

¹ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта. 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 144.

Натомість Конєв доповів про рішення приступити до виконання директиви № 220006 від 12 січня 1944 р., яка вимагала припинити атаки на христинівському напрямку, звузити масштаб охоплення ворожих військ, змінивши напрямок удару. Для цього війська фронту повинні були тимчасово закріпитися на досягнутих рубежах, визначити новий напрямок удару, провести перегрупування військ, провести ремонт матеріальної частини².

У свою чергу, ворожі війська продовжували атакувати радянські позиції у районі Володимирівки, Олександрівки та Андріївки. Німці активно використовували танки та авіацію. Одночасно через погоду над аеродромами у районі Знам'янки та Олександрії радянська авіація не могла надати допомогу своїм військам.

19 січня війська фронту розпочали перегрупування необхідних підрозділів на нову ділянку прориву. Так, 4-й гвардійській армії, якою командував генерал-майор Олександр Рижов, було передано 97-му гаубичну артилерійську бригаду, 438-й винищувально-протитанковий артилерійський полк, 49-й мінометний полк, 17-й гвардійський мінометний полк («катюші»), 173-ю танкову бригаду.

53-тя армія генерал-лейтенанта Івана Галаніна отримала 189-й танковий полк зі складу 5-ї гвардійської танкової армії, а 80-й гвардійський мінометний полк перейшов до складу 7-ї гвардійської армії від 57-ї армії.

29-й танковий корпус генерал-майора Євгена Фоміних та 18-й танковий корпус полковника Федіра Белозерова зі складу 5-ї гвардійської танкової армії зосередилися у районі Осиковата, Новомихайлівка, Водяна³.

20 січня 1944 р. Конєв віддав наказ військам фронту, згідно з яким 22 січня 1944 р. 5-та гвардійська армія під командуванням генерал-лейтенанта Олексія Жадова мала перейти у наступ із загальним прицілом на Велику Виску, 4-та гвардійська армія, 53-я армія та 5-та гвардійська танкова армія генерал-полковника танкових військ Павла Ротмістрова мали розпочати наступ на ділянці фронту Вербівка – Василівка з метою з'єднання з частинами 1-го Українського

² Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта. 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л.145.

³ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта. 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 146 – 147.

фронту і розгромом ворожого угруповання у районі на північ від Звенигородки та Шполи⁴.

Радянським арміям на ділянці прориву протистояли 389-та піхотна дивізія генерал-майора фон Крузе. Зліва, навпроти правофлангових дивізій 4-ї гвардійської армії, стояла 72-га піхотна дивізія вермахту, якою командував генерал-лейтенант доктор Херманн Хон. Далі на схід до Дніпра на ділянці 52-ї армії генерал-лейтенанта Костянтина Коротєєва оборонялися 5-а танкова дивізія СС «Вікінг» під командою групенфюрера СС Херберта Гілліє та моторизована бригада СС «Валонія» оберштурмбанфюрера СС Люсьєна Липпера. Вздовж Дніпра була розташована 112-та піхотна дивізія генерал-лейтенанта Теобальда Лієба та 213-та охоронна дивізія генерал-лейтенанта Алекса Гьохена. Усі дивізії входили до складу XI-го армійського корпусу. Командував корпусом генерал артилерії Вільгельм Штеммерманн⁵.

Справа від 389-ї піхотної дивізії, на стику позицій 53-ї та 5-ї гвардійської армій тримали фронт підрозділи 106-ї піхотної (командир дивізії – генерал-лейтенант Вернер Форст), 320-ї піхотної (комдив – генерал-лейтенант Георг Постель) та 11-ї танкової дивізії генерал-лейтенанта Венда фон Вітерсхайма. Усі дивізії були підпорядковані командирі XXXXVII-го танкового корпусу генералу танкових військ Ніколаусу фон Форману⁶.

У районі на північ від Новомиргорода командир німецького корпусу 23 січня зосередив 14-ту танкову дивізію генерал-лейтенанта Мартіна Унрейна. Після запеклих боїв за Новомиргород та Златопіль 12 – 20 січня у дивізії залишилося лише сім боєздатних середніх танків Т-IV, 4 штурмових гармати StuG-III та 4 вогнеметних танки Т-III (Fl)⁷.

Загальна перевага була на боці радянських військ. Попередня оцінка сил ворога склала 13 піхотних, 7 танкових та одну моторизовану дивізію, мотобригаду СС «Валонія», 7 окремих полків, 7 окремих батальйонів, 10 окремих дивізіонів артилерії. З радянського боку було

⁴ XI. Armeekorps (11.) // інтернет-ресурс «Lexikon der Wehrmacht». URL: <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Korps/XIKorps.htm>

⁵ XI. Armeekorps (11.) // інтернет-ресурс «Lexikon der Wehrmacht». URL: <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Korps/XIKorps.htm>

⁶ XXXXVII. Panzerkorps (47.) // інтернет-ресурс «Lexikon der Wehrmacht». URL: <http://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/KorpsPz/XXXXVIIIPzKorps-R.htm>

⁷ Грамс Р. 14-я танковая дивизия. 1940 – 1945. Москва, 2014. С. 203.

**Командувач 5-ю гвардійською танковою армією
генерал-полковник Павло Ротмістров.**

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

зосереджено 50 стрілецьких дивізій, 3 кавалерійські дивізії, 3 механізованих та 3 танкових корпуси⁸.

Так, на південному фасі миронівсько-звенигородського виступу вороже угруповання мало не більше 60000 військовослужбовців, з яких близько 40000 радянське командування відносило до бойового складу, хоча німецькі оцінки дають втричі меншу цифру⁹. Їх підтримували 142 танки, 17 штурмових гармат, 493 гармати польової та 161 гармата протитанкової артилерії¹⁰.

З боку 2-го Українського фронту у наступі було задіяно 97 тисяч воїнів, не менше третини з яких відносилося до бойового складу армій та корпусів. У 18-му та 29-му танкових корпусах 5-ї гвардійської танкової армії налічувалося 132 боєздатних танки. Крім того, напередодні

⁸ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 149.

⁹ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 172.

¹⁰ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». Москва, 2010. С. 72.

наступу 5-та гвардійська танкова отримала як поповнення 200 нових танків, з яких 40 отримав 20-й танковий корпус, що також був задіяний у наступі¹¹.

21 січня 2-й Український фронт завершив зосередження бронетанкового кулака майбутнього наступу. 20-й танковий корпус генерал-майора Петра Калініченка зі складу 5-ї гвардійської танкової армії був сконцентрований у районі Ставидло – Кримки, 29-й танковий генерал-майора Євгена Фоміних – у районі Хайнівка – Любомирка, 18-й танковий корпус полковника Федора Белозьорова – у районі Еразівка – Стримішине. Решта танкових та механізованих з'єднань участі у майбутній операції не брали, були передислоковані до району між Знам'янкою та Кіровоградом¹².

ПОЧАТОК КОРСУНЬ-ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ. 2-Й УКРАЇНСЬКИЙ ПРОРИВАЄ ВОРОЖУ ОБОРОНУ

Проте 22 січня з'ясувалося, що загальновійськові армії не встигли підготуватися до наступу. При цьому, судячи з «Журналу бойових дій» 4-ї гвардійської армії, наступ у цей день розпочався. Проте більшість передових піхотних підрозділів не тільки не змогли прорвати оборону німців, але й взагалі не дісталися навіть лінії дротяних загороджень, діяли мляво і нерішуче.

Тому Конєв дав командармам 4-ї гвардійської та 53-ї час до 25 січня 1944 р., призначивши артилерійську підготовку на 7.36, а початок атаки на 8.30 ранку. 24 січня 1944 р. радянське командування виріши-

¹¹ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 152.

¹² Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 148.

ло провести силову розвідку. Передові батальйони 4-ї гвардійської та 53-ї армії несподіваною атакою на світанку прорвали першу лінію німецької оборони і просунулися вперед на 6 км на фронті шириною 16 км. Силова розвідка визволила частину Вербівки, хутора Калинівка, Коханівку, Буртки, П'яту Іванівку. У відповідь німці здійснили контратаку за участі до 30 танків з напрямку Рейментарівки. Одночасно ворожа авіація здійснила до 350 літако-прольотів групами у 15 – 30 бомбардувальників, піддавши радянські війська бомбо-штурмовим ударам¹³.

Наступного дня радянське командування ввело у дію головні сили. 4-а гвардійська армія просунулася уперед на різних ділянках на відстань від 4 до 8 км. Частини армії вели бій за центр Вербівки, а також села Телепіне, Богданівка, Оситняжка, хутір Калинівка, село Баландіне, шляхи, кургани та висотки навколо цих населених пунктів. Бійці 53-ї армії просунулися уперед на 4 – 10 км і вели бій за села Оситняжка, Росоховатка та Рейментарівка, висоти і кургани навколо них, а також за дороги на Тишківку та Тимофіївку.

Хоча прорив не було завершено, Конєв кинув у бій 20-й та 29-й танкові корпуси 5-ї гвардійської танкової армії, що увійшли до Тишківки та на підступи до Капітанівки. Разом з танкістами 29-го корпусу наступали бійці 1-го гвардійського окремого мотоциклетного полку армії. При цьому, передбачаючи ворожі контратаки, командувач фронтом притримав 18-й танковий корпус у районі Писарівки на рубежі готовності¹⁴.

25 січня 1944 р. німці кинули проти наступаючих радянських військ 14-ту танкову дивізію Унрейна, частини 332-ї піхотної дивізії та 282-ї піхотної дивізії генерал-майора Германа Фрейкінга і контратакували у напрямку Росоховатки та Рейментарівки, намагаючись зупинити просування радянських військ. Атака 14-ї дивізії розпочалася близько 13.00 і здійснювалася двома бойовими групами, якими командували відповідно фон Брезе та оберстлейтенант Лангкейт.

Опівдні проти лівого флангу 4-ї гвардійської армії розпочалася контратака групи фон Брезе, яка складалася з 108-го моторизованого полку, 2-го батальйону 4-го самохідно-артилерійського полку з 5-ма про-

¹³ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 152 – 153.

¹⁴ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 153 – 154.

титанковими самохідно-артилерійськими установками (САУ), а також підрозділів зенітної артилерії, озброєних швидше за все 88-мм гарматами та 20-мм автоматами на самохідних лафетах. Група фон Брезе впритул підійшла до Оситняжки із заходу¹⁵.

Одночасно бойова група Лангкейта складалася з 36-го танкового полку, 1-го батальйону 103-го моторизованого полку та 1-го батальйону 4-го самохідно-артилерійського полку. Усі танки та штурмові гармати дивізії входили до цієї групи 14-ї дивізії. Танкісти Лангкейта дійшли до Росоховатки і зупинилися на ніч, але вночі були атаковані радянською піхотою і мусили замість відпочинку здійснити контратаку, аби повернути собі хоча б північну частину села¹⁶.

Учасник боїв на Кіровоградщині оберст Лангкейт (другий ліворуч) з танкістами дивізії «Велика Німеччина». Молдова, весна 1944 року.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

З ранку 26 січня 4-а гвардійська армія просунулася у північному напрямку до 6 км. Просування армії у центрі позицій загальмувалося через опір ворожої піхоти. 389-та та 72-га піхотні дивізії німців нама-

¹⁵ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 72.

¹⁶ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 74 – 75.

галися будь-що утримати стик позицій, не даючи радянським військам розділити себе. На підкріплення 389-ї дивізії, що ледь тримала позиції під наполегливими атаками радянської піхоти, вороже командування рухало один полк з 57-ї піхотної дивізії генерал-майора Адольфа Тровітца¹⁷. Лівofлангові частини 4-ї гвардійської армії з великими труднощами оволоділи селом Капітанівка¹⁸.

53-тя армія правим флангом просунулася до 8 км. На центр позицій 53-ї здійснили контратаку танки оберстлейтенанта Лангкейта. Радянське командування вважало, що група атакує до 20 танками, хоча бронетехніки у німців було майже вдвічі менше. Танки 14-ї танкової дивізії пробивалися до групи фон Брезе, що вранці опинилася у оточенні на висотах на захід від кладовища Оситняжки. Радянські частини відбили ворожу контратаку і оволоділи селами Росоховатка та Рейментарівка¹⁹.

Ударна сила прориву – 5-та гвардійська танкова армія – з боями просунулася до 15 км. При цьому 20-й танковий корпус захопив Журавку, 29-й увійшов до західної частини Турії. 18-й танковий корпус продовжував перебувати у районі Писарівки²⁰.

Близько 13.00 у цей же день з півдня через Тишківку у загальному напрямку на Оситняжку атакувала радянські позиції 11-та танкова дивізія вермахту, яка мала на той момент 15 потужних танків Т-V і 3 середніх Т-IV, а також більше 12 тис. особового складу, з яких, щоправда, активних бійців налічувалося лише 1200. Дивізія оволоділа висотою 205,4 у районі Писарівки та південною половиною села Оситняжка. Увечері 26 січня дивізія отримала підкріплення у вигляді 905-го дивізіону штурмових гармат, що мав на той момент 10 StuG-III²¹.

27 січня кількість контратакуючих танків на лівому фланзі ударного угруповання зросла до 80 – 90 за даними радянського командування²².

¹⁷ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 86.

¹⁸ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 154.

¹⁹ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 86; Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 154.

²⁰ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 154 – 155.

²¹ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 86 – 87, 387 – 388.

²² Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 155.

Танкова дивізія СС «Вікінг» ударила 30 танками з піхотою з півночі з боку Пасторського. З півдня продовжили просування танки 14-ї та 11-ї ворожих дивізій. Німці ставили за мету відсікти радянські війська, що просунулися у глибину їх оборони, і перерізати шляхи їх постачання.

Радянським військам довелося одночасно відбивати ворожі контра-таки і виконувати завдання з просування на північ. 4-та гвардійська армія правим флангом спромоглася оволодіти Червоним Хутором, Лозанівкою, Сердюківкою, залізничною станцією Сердюківка, хутором Вівсяний, просунувшись на 1 – 6 км. Нарешті під ударами армії оборона 389-ї піхотної дивізії німців почала розсипатися. До кінця дня німецька дивізія фактично була розбита і відступала до Пасторського, що відкривало шлях військам 4-ї гвардійської на північ.

53-тя армія, тим часом, у районі Тишківка – Росоховатка намагалася зупинити 14-ту та 11-ту танкові дивізії німців. Рано-вранці 27 січня 11-та танкова дивізія обійшла Капітанівку зі сходу і тим самим перерізала усі шляхи, що сполучали 20-й та 29-й танкові корпуси з головними силами фронту²³.

14-та танкова дивізія атакувала радянські війська у Росоховатці. Спершу німцям вдалося захопити село, але радянські війська за підтримки танків повернули його і утримали, відбивши дві ворожі контратаки²⁴.

Конев на допомогу військам 53-ї армії висунув 18-й танковий корпус 5-ї гвардійської танкової армії. Корпус мав 46 боездатних «тридцятьчетвірок», 30 імпортних «валентайнів» різних модифікацій та дві самохідні артилерійські установки СУ-85. За підтримки танків радянські війська відбили Росоховатку і утримали її, відбивши дві ворожі контратаки.

Одночасно до району інтенсивних бої підійшов з резерву фронту 5-й гвардійський кавалерійський корпус генерал-майора Олексія Дуткіна, що вранці 27 січня зосередився у районі Оляліне, Оситняжка, Коханівка. До 22.00 цього дня передові частини корпусу підійшли до Капітанівки і Тишківки. У цей же день перейшли у наступ частини 52-ї армії генерал-лейтенанта Коротеєва, що оволоділи районом Березняків і перерізали залізничний шлях від Знам'янки на Київ²⁵.

²³ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 90 – 91.

²⁴ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 155 – 159.

²⁵ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 156.

Тим часом танкові корпуси Калініченка та Фоміних продовжили виконання плану операції, не звертаючи увагу на те, що фактично були відрізані від головних сил фронту. 20-й танковий корпус пройшов через Лебедин і передовими частинами просувався у напрямку Шполи. 29-й танковий корпус вийшов із Журівки і дістався Водяного, Липянки, Межигірки, зустрічаючи слабкий епізодичний опір тилкових ворожих гарнізонів²⁶.

Таким чином, навіть на третій день боїв ситуація на фронті залишалася досить непевною, а ворожі війська мали усі шанси здійснити у зменшеному масштабі аналог Харківської катастрофи 1942 року. Проте передбачливість Конєва, що тримав напоготові цілий танковий корпус і підтягнув до району боїв 5-й гвардійський кавалерійський корпус, давала надію радянському командуванню на подолання кризи у перебігу битви. Тому ризиковані рішення командувач 20-м та 29-м танковими корпусами рухатись уперед у кінцевому підсумку виявилися доцільними.

З іншого боку, дії командувача 8-ї польової армії німців генерала Отто Велера ставали щодалі більш нервовими. Швидке просування радянських танків та мотопіхоти та прорив оборони військ XI-го корпусу робив загрозу оточення шести дивізій та кількох бойових груп XI-го армійського корпусу німців, а також XXXXII-го армійського корпусу (командир корпусу – генерал піхоти Франц Маттенклотт) у Миронівсько-Звенигородському виступі дедалі реальнішою. Цілком логічним кроком у цій ситуації було б зосередження усіх танкових підрозділів у районі радянського прориву у єдине бойове з'єднання під командуванням одного з командирів танкових дивізій.

Але для цього потрібно було проявити певну витримку перед лицем краху німецької оборони і виходу радянських танкістів на комунікації 8-ї армії німців. Замість цього командувач армією генерал піхоти Отто Велер, відчуваючи брак часу, змушений був кидати у бій танкові та моторизовані підрозділи, не чекаючи їх повного зосередження у районі радянського прориву приблизно так, як це робили його радянські колеги під час оперативних криз 1941-го та 1942-го років. Це об'єктивно послаблювало удари німецьких військ, збільшувало втрати контратакуючих ворожих підрозділів і призводило до нераціональної витрати сил німецькими рухомими з'єднаннями.

²⁶ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 156 – 157.

Але німці не втрачали надії на перелом подій на свою користь, розраховуючи насамперед на силу танкових частин, особливо тих, що були озброєні танками Т-V. Хоча ці частини відчували постійний дефіцит піхотних підрозділів для прикриття танків та зачистки зайнятої території, командування 8-ї польової армії та XXXXVII-го танкового корпусу вермахту квапилося ввести їх у бій, аби закрити розрив у власній обороні та відрізати 20-й та 29-й радянські танкові корпуси від головних сил 2-го Українського фронту.

28 січня 1944 р. з лісу у районі Пасторського 5-та танкова дивізія СС «Вікінг» одночасно з піхотними підрозділами 57-ї дивізії вермахту завдала нового удару силами у напрямку Капітанівка, Оситняжка. Тепер атаку здійснили вже до 40 танків з піхотою. Лівofлангові та центральні частини 4-ї гвардійської армії мусили призупинитися, аби відбити атаки ворожих танків і піхоти з району Пасторського та лісу на південний захід від села.

Правий фланг армії, тим часом, просунувся вперед на 4 – 5 км до залізничної станції Сердюківка, що створювало нову загрозу 389-й та 72-й піхотним дивізіям, які ледве відновили слабкий зв'язок між собою. Наприкінці 27 січня 72-га піхотна дивізія вермахту почала остаточний відступ²⁷. У цей же день до району бойових дій вороже командування підтягнуло 1-й батальйон 26-го танкового полку під командуванням майора Глєсгена. Батальйон спочатку призначався для поповнення 26-ї танкової дивізії в Італії, але був перекинутий на радянсько-німецький фронт і перебував на Новоукраїнському напрямку у резерві танково-гренадерської дивізії «Велика Німеччина».

Опівдні 27 січня батальйон виступив прискореним маршем на допомогу 11-й танковій дивізії генерала Вітерсхайма. Танкова частина майора Глєсгена ще не мала бойового досвіду, проте за чисельністю танків переважала будь-яку танкову дивізію радянсько-німецького фронту. Батальйон на початок пересування мав 67 танків «Пантера». Недосвідчені екіпажі мали пройти власним ходом шлях від залізничної станції Помічна через Малу Виску до району села Тишківка. В результаті внаслідок технічних несправностей та самогоряння до району Тишківка – Писарівка дістався лише 61 танк²⁸.

²⁷ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 157.

²⁸ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 93 – 94.

У ніч на 28 січня танкісти батальйону «Пантер» вийшли до нового району бойових дій. Часу на відпочинок їм не залишилося, тож о 6.00 28 січня «пантери» рушили у напрямку Кам'януватки, а від неї – до Тишківки.

На цей момент 170-та та 181-ша танкові бригади 18-го танкового корпусу вели бій за Писарівку з частинами 11-ї та 14-ї танкових дивізій вермахту. 170-та танкова бригада, де були зосереджені усі «валентайни» разом з 1000-м винищувально-протитанковим полком, відбивалася від ворожих танків у Розсоховатці. За день бою згоріло 10 Т-34 та 6 «валентайнів». Ще 4 Т-34 та вісім канадських танків було підбито. Втрати ворога оцінювалися у 7 підбитих танків та одну самохідку.

О 4.50 радянські танкісти отримали наказ наступати на Златопіль через Кам'януватку і о 8.00 рушили уперед. О 9.30 супротивники зустрілися на підході до висоти 205,4 між Тишківкою і Писарівкою. З обох боків танкісти діяли без підтримки піхоти та артилерії.

За радянськими даними, 30 німецьких танків атакували у напрямку південної околиці Тишківки та південної околиці Писарівки, 23 ворожі танки пробивалися у напрямку Розсоховатки та Писарівки і ще 10 рухалися на Писарівку з півночі. Загалом це співпадає з описом дій німецького батальйону, що атакував село трьома ротами з трьох напрямків. До ночі німецькі танкісти мали кілька сутичок з «тридцятьчотвірками» та «валентайнами» радянського 18-го танкового корпусу.

Радянський корпус втратив 29 «тридцятьчотвірок» та 8 «валентайнів». У відповідь було оголошено про знищення 20 «пантер». Втрати німців дійсно були серйозними, у бою загинули командир батальйону майор Глессен та командир 2-ї роти гауптман Леммер.

При цьому радянський корпус негайно отримав поповнення у 22 «валентайни», у той час як німці не встигли навіть відремонтувати пошкоджені танки. Натомість командування радянського танкового корпусу наказало танкістам перейти у оборону і припинити наступ, зважаючи на те, що «пантери» були сильнішими і могли вражати радянські танки з дистанції 1 – 1,5 км, у той час як Т-34 міг підбити Т-V з відстані максимум 300 – 400 м. Танки канадського виробництва мали ще слабшу гармату і взагалі не годилися для бою з «пантерами» та «тиграми».

До ночі німецькі танкісти також зафіксували кілька сутичок з «тридцятьчотвірками» та «валентайнами» радянського 18-го корпусу і під-

твердили втрату командирів підрозділів. У командування вступив представник дивізії «Велика Німеччина» оберстлейтенант Бюзінг. Він двічі примушував танкістів атакувати висоту 209,4, незважаючи на великі втрати частини.

Унаслідок його наказів німецькі танкісти не тільки вели бій проти радянських танків, але одночасно обстрілювалися радянською проти-танковою артилерією. Особливо важкою для німців така ситуація була серед ночі, коли самі «пантери» було добре видно у світлі палаючих танків, а радянська артилерія ховалася на закритих позиціях у темряві.

У результаті на ранок 29 січня у батальйоні залишилося лише 17 боєздатних «пантер». Німецький танковий підрозділ був відведений зі шляху радянських військ і приєднаний до 11-ї танкової дивізії. Ще 43 німецькі танки вважалися придатними для ремонту, проте до кінця битви так і не повернулися у стрій 1-го батальйону 26-го полку²⁹.

**Підбиті радянськими військами танки «Пантера».
Зима 1943 – 1944 року.**

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

Радянському командуванню стало зрозумілим, що ворожі контратаки вдається відбити. Намагаючись використати успіх, командування корпусу зосередило у 110-й бригаді усі Т-34 і наказало атакувати у напрямку Турії. За нею у наступ пішла 170-та танкова бригада, озброєна

²⁹ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсуньском «котле». С. 101 – 116.

ленд-лізовськими танками. 110-та бригада пробилася через Тишківку, знищивши дві «пантери» ціною втрати 5 «тридцятьчетвірок». 170-ту ж бригаду спіткала невдача. Вона втратила 16 «валентайнів», які не мали шансів проти німецьких важких танків, і фактично була розбита.

Самовіддані дії радянських танкістів сприяли загальному успіху радянських військ. Поки 53-тя армія з танкістами 18-го корпусу вела бій з «пантерами», 52-га армія вийшла на західний берег р. Гнилий Ташлик, оволодівши селами Яблунівка, Тернівка, Поповка.

20-й та 29-й танкові корпуси продовжували якомога швидше рухатися на північ. 20-й ТК захопив Шполу і рухався до Звенигородки. 29-й корпус вийшов з району Товмач, Лип'янка, Водяне, несподівано зіткнувся з групою танків супротивника чисельністю до 30 машин і уповільнив просування.

Напередодні у ніч на 28 січня у прорив спробував увійти 5-й гвардійський кавалерійський корпус генерал-майора Дуткіна, проте вранці він був атакований німецькими танками і застряг у районі Тишківки. Корпус зупинився і почав готуватися до повторного прориву ворожої оборони, маючи дві дивізії у другому ешелоні і одну – для розвитку прориву³⁰.

Протягом дня 29 січня 1944 р. ударне угруповання 2-го Українського фронту здійснило повторний прорив ворожої оборони. В результаті наступальних дій 52-га армія визволила місто Сміла, 4-та гвардійська, відбивши чотири ворожі атаки, нарешті оволоділа Капітанівкою, а 53-тя армія оволоділа Турією. Нарешті 5-й гвардійський кавалерійський корпус був введений у прорив і о 16.00 увійшов до села Журавка.

Тим часом підрозділи 20-го танкового корпусу увійшли до Звенигородки. Незабаром з північного заходу до села також увійшли радянські танки з мотострільцями. Це були частини 6-ї танкової армії 1-го Українського фронту. З'єднання підрозділів двох фронтів стало початком оточення ворожого угруповання під Корсунь-Шевченківським.

Одночасно 29-й танковий корпус загруз у сутичках із ворожими танками та штурмовими гарматами біля Товмача, Водяного, Лип'янки, Журавки. 18-й танковий корпус продовжував танковий бій у районі Тишківка – Писарівка³¹.

³⁰ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 157.

³¹ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 158 – 159.

Німецька штурмова гармата та бронетранспортери під час атаки.
Україна, зима 1943 – 1944 року.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

БОРОТЬБА ЗА СТВОРЕННЯ НАДІЙНОГО КІЛЬЦЯ ОТОЧЕННЯ НАВКОЛО ВІЙСЬК ШТЕММЕРМАННА. КОНТРАТАКИ КОРПУСУ ФОН ФОРМАНА

30 січня радянська піхота пришвидшила просування уперед, створюючи за танковими корпусами суцільну лінію оборони на зовнішньому кільці оточення і одночасно південну ділянку внутрішнього кільця оточення навколо XI-го та XXXXII-го армійських корпусів 8-ї польової армії німців. За день просування уперед склало 4 – 10 км. У районі Самгородок була оточена і розбита ворожа частина. Радянські війська захопили 20 гармат, 10 станкових кулеметів противника та взяли у полон до 50 ворожих вояків.

52-га армія просунулася уперед на 4 – 10 км і оволоділа 14 населеними пунктами. 4-та гвардійська армія подолала 10 км і оволоділа селами Куцівка, Макіївка, станцією Златопіль, містом Шпола, урочищем Мар'янівське, радгоспом Олександрівка. 53-тя армія за підтримки 18-го танкового корпусу пройшла з боями до 7 км і зав'язала бій за населені пункти Межигірка, Листопадове, Юзефівка, хутір Петровсько-го, хутір Тимофіївка, радгосп Рейментарівський. 5-й гвардійський кавалерійський корпус вийшов до району Надточіївка, Княже, Топильне, Тершки, Лебедин і просувався назустріч військам 1-го Українського до Вільшани та Звенигородки. Одночасно корпус отримав наказ виділити одну кавалерійську дивізію для удару у напрямку Бурти з метою не дати німцям відступити через Бурти на південь та південний захід³².

31 січня 1944 р. радянські війська продовжили формування зовнішнього та внутрішнього фронту навколо оточених ворожих військ. Незважаючи на погіршення погоди, мокрий снігопад та розмоклі шляхи, радянські війська подолали з боями від 7 до 14 км і визволили 21 населений пункт. При цьому зберігалася загроза продовження ворожих контрударів на ділянках як 1-го так і 2-го Українських фронтів.

Передбачаючи нові удари танкових частин вермахту, радянське командування вивело з боїв 6-ту гвардійську повітряно-десантну дивізію. Одночасно Конев нарощував артилерійське угруповання і піхотні резерви фронту. Так, він віддав наказ перебазувати до району інтенсивних боїв 1669-й винищувально-протитанковий артилерійський полк, 11-ту винищувально-протитанкову артилерійську бригаду, 303-ту стрілецьку дивізію зі складу 7-ї гвардійської армії. 57-та армія передала до фронтового резерву 80-у гвардійську стрілецьку дивізію та 27-му гарматну артилерійську бригаду, а також передала 7-й гвардійській армії декілька протитанкових та стрілецьких підрозділів, щоб компенсувати підрозділи, що вибули до резерву фронту.

Ударні з'єднання 2-го Українського продовжували визволення радянської території. 52-га армія відбила 7 – 10 км радянської території у ворога і визволила 9 населених пунктів. 4-та гвардійська армія просунулася вперед на 10 – 14 км і оволоділа 12 населеними пунктами. 53-тя армія разом з танкістами 18-го корпусу, як і раніше, намагалася зупинити контратаку трьох німецьких танкових дивізій з Межигород-

³² Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 159 – 160.

ки на Журавку та від Златополя у напрямку радгоспу Капітанівський. Радянським підрозділам вдалося утримати свої позиції і зупинити ворожі контратаки³³.

З 1 лютого характер боїв змінюється. На цей момент оточення 6 ворожих дивізій, бойової групи із залишків ще 4 дивізій та моторизованої бригади СС «Валонія» стало довершеним фактом. Радянські війська тепер отримують завдання перейти до оборони на зовнішньому кільці оточення, не дати німецьким танковим дивізіям пройти до оточеного угруповання, а на внутрішньому фронті оточення розколоти та знищити війська вермахту та СС.

Німецькі вояки на фоні палаючого села.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

У свою чергу, німецьке командування намагалося не дати радянським військам створити міцне кільце навколо оточених частин 8-ї польової армії і підкидало на зовнішній фронт танкові частини. 31 січня близько 15.00 до району Златополя до складу корпусу фон Формана

³³ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 861. Л. 161 – 162.

підійшла 13-а танкова дивізія вермахту генерал-лейтенанта Ганса Мікоша. Проте дивізія мала лише 18 боєздатних танків, а некомплект особового складу сягав більше 4000 солдат та офіцерів³⁴. Така допомога була недостатньою.

Тому з району Нікополь – Кривий Ріг до північних районів Кіровоградщини рухалася ще й 24-та танкова дивізія під командуванням генерал-лейтенанта Максиміліана Фрайера фон Едельсхайма, незважаючи на те, що радянські війська готували у цьому районі чергову наступальну операцію з метою визволення Кривого Рогу та ліквідації Нікопольського плацдарму німців. Командування німецької групи армії «Південь» квапило командира дивізії, тож, рухаючись прискореним маршем, вона залишила на дорогах значну частину техніки, що зламалася на переході, або просто загрузла в українській багнюці³⁵.

На 1 лютого Конєв наказав перегрупувати війська з метою створення суцільної лінії оборони Звенигородка, Юрківка, Скотарево, Водяне, Межигірка. Для цього 5-й гвардійській танковій армії були підпорядковані 6-а гвардійська повітряно-десантна, 94-та гвардійська та 84-та стрілецькі дивізії, об'єднані у 49-й стрілецький корпус. Радянські війська мали створити «жорстку кругову оборону», облаштувати загородження, мінні поля, стаціонарні артилерійські позиції, вкопати у землю підбиті танки, які радянські війська не встигли евакуювати. Таким чином радянські війська мали забезпечити собі можливість протидіяти насамперед ворожим танкам.

При цьому головні сили 5-ї гвардійської танкової армії розташовувалися на території Київської області. Також у районі Лебедин, Шпола, Юрківка, Скотарево, Лип'янка зосереджувалася значна кількість артилерійських та стрілецьких підрозділів фронту зі складу лівофлангових армій 2-го Українського. 5-й гвардійський кавалерійський корпус отримав завдання з одного боку не дати оточеним військам прорватися до району сіл Бурти, Вільшана, а з іншого боку продовжувати наступ у північному напрямку з метою ліквідації оточеного угруповання³⁶.

При цьому більшість частин 5-ї гвардійської танкової, 4-ї гвардійської та 52-ї армій діяли на території Київської та Черкаської обла-

³⁴ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 159.

³⁵ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 167.

³⁶ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1132. Л. 2 – 3.

стей. По території Кіровоградської області проходили позиції частини підрозділів 53-ї армії.

1 лютого армія просунулася уперед на 6 км. Підрозділи 53-ї взяли хутір Маринівка, села Митниця та Межигірка. Дивізії армій займали наступну лінію оборони: 89-та гвардійська стрілецька дивізія займала південно-західну околицю Водяного; 138-ва – лісництво за Водяним, висота 203,4, північна частина Лип'янки; 66-та гвардійська – далі по південній околиці Межигірки; 25-та гвардійська – на південь від шосе до напису «Листопадове»; 6-та – північна околиця Листопадового, висота 298,4, висота 202,9 і далі до північної околиці Юзефівки (Йосипівка Новомиргородського району); 78-ма гвардійська – далі по північній околиці Юзефівки, північні схили висоти 201,7; 214-та – далі через висоти 218,2 та 221,7; 14-та гвардійська – далі по східній околиці Захисти, хутір Тимофіївка, хутір Петровського; 213-та за межами хутора Петровського через висоту 220,3, східні схили висоти 197,0, східні схили висоти 196,7; 233-тя – західна околиця Каніжа, в обхід Федорівки; 1-ша гвардійська повітряно-десантна дивізія замикала позиції армії на північній околиці Турії. Штаб армії був розташований у селі Бурти Новомиргородського району³⁷.

1 лютого 1944 р. німецькі танки знову пішли в атаку без належної підтримки піхоти, якої катастрофічно не вистачало корпусу фон Формана. О 6.00 бойова група 11-ї танкової дивізії, що складалася з 23 танків та 12 штурмових гармат, рушила у напрямку Межигірки. Спочатку танкісти майже не зустрічали опору, але село Капустине 11-й дивізії вже довелося брати з боєм. Після взяття Капустиного дивізія прорвала оборону радянської 84-ї стрілецької дивізії і захопила Іскренне і міст через річку Шполка, який, щоправда, обвалився під час спроби переправити через річку другу «Пантеру». О 8.00 розпочала наступ 13-та танкова, що також не зустріла значного опору і майже одночасно з 11-ю дивізією увійшла до Іскренного³⁸.

2 лютого дії XXXXVII-го танкового корпусу загальмувалися через неможливість перекинути 46-тонні «Пантери» на плацдарм за р. Шполка (згідно німецької версії). Продовження наступу було заплановане 2 лютого на 14 годину. На цей час до Іскренного повинні були

³⁷ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1132. Л. 4 – 5.

³⁸ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсуньском «котле». С. 163.

підійти підрозділи 3-ї танкової дивізії. Також 376-та піхотна дивізія отримала поповнення, змогла розтягнути фронт і разом з 320-ю піхотною дивізією спромоглася звільнити на допомогу корпусу фон Формана ще й 14-ту танкову дивізію, в якій, щоправда, залишилося лише по чотири T-IV та StuG-III. Також 2 лютого німці побудували новий міст, який витримував вагу «четвірок» та штурмових гармат. Завдяки цьому німецькі танки та самохідки негайно переправилися на північний берег річки³⁹.

Головні події відбувалися у районі Звенигородка – Шпола. Сюди вороже командування стягувало мотомеханізовані частини, так само як і на ділянці 1-го Українського фронту. З півночі у районі Стеблева танкова дивізія СС «Вікінг» разом з мотопіхотою 1-ї танкової дивізії атакувала у напрямку станції Цвіткове. Станцію ворогу вдалося захопити, що дозволило командуванню 8-ї німецької армії сподіватись на можливість прорвати радянське кільце як зсередини, так і ззовні. З іншого боку після взяття Цвіткового німецький наступ загальмувався, так само як і просування вперед частин 52-ї армії.

Генерал Ротмістров, оцінивши ситуацію, наказав одну з бригад 29-го танкового корпусу направити з внутрішнього кільця оточення до району Іскренного. Бригада отримала наказ вийти до району на північ від Іскренного і завдати удару у фланг і тил ворожого танкового угруповання, що наступало на позиції 49-го стрілецького корпусу.

Одночасно 18-й танковий корпус був відведений до району Васильківка, Скотарево, Кримки для протидії розвитку ворожого прориву у районі Іскренного. 3-тя танкова дивізія вермахту, що мала прикрити правий фланг ворожого ударного угруповання і підтримати його просування на північ, майже одразу опинилася під ударом танкової бригади 29-го корпусу і не змогла виконати завдання.

До кінця дня на правому березі річки Шполка німецькі танки та штурмові гармати намагалися просунутися далі на північ. Проте всі німецькі атаки були відбиті, і ввечері 2 лютого танкісти 29-го і 18-го танкових корпусів разом з піхотинцями 84-ї Харківської стрілецької дивізії та 6-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії відкинули вороже угруповання за р. Шполка⁴⁰.

³⁹ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 168 – 169.

⁴⁰ Журнал боевых действий 5-й гвардейской танковой армии 24.01.1944 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4949. Д. 5. Л. 7.

Тим часом 53-тя армія на правому фланзі продовжувала наступ, визволивши 7 км радянської території. 75-й стрілецький корпус оволодів селами Скотарево, Товмач, Гордіївка, Кавунівка, Лип'янка. У відповідь німці організували контратаку силами до 40 танків, штурмових гармат та бронетранспортерів у районі Нечаївка. За день було знищене до 8 танків противника, ворожа атака була відбита⁴¹.

Атака радянської піхоти в околицях Корсунь-Шевченківського.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

3 лютого оточення ворожих військ було визнано довершеним фактом. Верховний Головнокомандувач Маршал Радянського Союзу Йосип Сталін підписав наказ з подякою радянським військам 1-го і 2-го Українського фронтів, що здійснили оточення ворожих військ у так званому Миронівсько-Звенигородському виступі лінії фронту. Також до кінця дня 3 лютого піхота 49-го стрілецького корпусу 5-ї гвардійської танкової армії та 53-ї армії зміцнила зовнішнє кільце оточення у його південній частині по рубежу Звенигородка, р. Шпола, Васильківка, Кримки, Межигірка.

За інерцією німецьке командування все ще продовжувало атакувати радянські війська з північних районів Кіровоградщини у загальному

⁴¹ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1132. Л. 9.

напрямку на Шполу. Для цього вороже командування зосередило на цьому напрямку 3 піхотних та 3 танкових дивізії. Хоча радянські війська по піхоті переважали німців у 3 рази, по бронетехніці сили були рівними. За даними радянського командування, проти 163 радянських танків і 10 самохідних гармат німецьке командування зосередило 100 – 120 танків та 40 – 50 штурмових гармат, хоча реальна кількість бойових машин у німців була набагато меншою⁴².

Крім того, генерал фон Форман розраховував на прибуття 24-ї танкової дивізії. Дивізія на цей момент знаходилася у 30 км на південь від Звенигородки. Велер планував об'єднати її з 11-ю танковою дивізією і 5 лютого завдати вирішального удару на північ, пробивши коридор до оточених військ. Проте саме 3 лютого безпосередньо від Гітлера прийшов наказ повернути 24-ту танкову дивізію назад до складу групи армій «А» на Дніпропетровщину.

На цей момент радянські 3-й та 4-й Українські фронти здійснили прорив ворожої оборони, поступово ліквідували німецький плацдарм на лівому березі Дніпра у районі Нікополя і поставили під загрозу оточення німецько-румунське угруповання у районі Кривого Рогу. Гітлер, який не бажав здавати стратегічні родовища кольорових металів у цьому районі, наказав повернути 24-ту танкову, якій довелося здійснити майже 400 км марш у зворотному напрямку по тих самих розмоклих дорогах під зливою та мокрим снігом, на яких тиждень тому вони залишили до 40% транспорту та бойової техніки.

Втративши плацдарм у районі Іскренного, ворог перейшов у наступ з авіаційною підтримкою на ділянці Лип'янка, Ступичне, Капустине, Єрки. Атаку підтримували великі групи ворожих літаків. До 60 ворожих танків наступали на Кавунівку на ділянці 53-ї армії. Назустріч їм розпочали наступ оточені війська, що здійснили 4 атаки піхоти при підтримці танків з району Цвіткового та Буди Орловецької, і ще 7 атак з районів Бурти (Черкаської області) та В'язовка на позиції 52-ї армії. Ворожим військам вдалося оволодіти Кавунівкою, потіснити частини 53-ї армії у Соболівці, проте далі ворог у цей день не пройшов. Ворог втратив до 30 танків, 2 літаки. Близько 30 ворожих вояків потрапили у полон.

4 лютого 1944 р. генерал фон Форман зосередив усю бронетехніку на ділянці 53-ї армії. У XXXXVII-му корпусі на цей момент залишилося 59 танків та штурмових гармат. У тому числі у 11-й танковій дивізії

⁴² Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 198.

було зосереджено 21 T-V разом з танками 1-го батальйону 26-го танкового полку та 8 штурмових гармат. 3-я танкова дивізія мала 12 T-IV. 14-а танкова дивізія – 5 T-IV та 4 StuG-III. І нарешті у 13-й танковій дивізії на ходу залишалися 4 T-IV та 1 StuG-III⁴³.

Так само, як і раніше німцям хронічно не вистачало піхоти, яка мала підтримувати танки і захищати радянську оборону. Так, бойовий склад піхотних підрозділів 3-ї танкової дивізії сягав лише 724 вояки (без урахування допоміжних підрозділів та відпускників, що застрягли у Новоукраїнці). 11-та танкова дивізія могла використати 1100 бійців піхотних підрозділів, 13-та танкова – 1420 солдат та офіцерів бойового складу, 14-та танкова – 551 вояка⁴⁴.

Проти них діяли до 100 T-34 та 2 Валентаїни 5-ї гвардійської армії, кілька винищувальних протитанкових артилерійських полків. Щоправда озброєні винищувально-протитанковий були переважно «сорокап'ятками», проте це не завадило їм зіграти важливу роль у відсічі ворожих атак. Також радянські війська мали 3 – 4-кратну перевагу по піхоті⁴⁵. Незважаючи на це, німецькі танкісти розпочали нову атаку.

Ударом танків з піхотою з рубежу Скотарево – Кавунівка німцям вдалося відбити Товмач, Водяне та Лип'янку, але подальше їх просування було зупинене. Втративши 23 танки, до 100 вояків полоненими та значну кількість вбитими та пораненими, ворожі війська зупинили наступ.

Проте Конев про всяк випадок посилив 53-ю армію 233-ю стрілецької дивізією зі складу 5-ї гвардійської армії. Дивізія увійшла до резерву армії і почала готувати оборону у районі Журавка – Турія. Сюди ж Конев наказав підтягнути 27-му окремому танкову бригаду зі складу 7-ї гвардійської армії та 34-ту окремому винищувально-протитанкову артилерійську бригаду. Одночасно 7-ма та 5-та гвардійська армії отримали наказ посилити бойову розвідку, проте успіху дії підрозділів цих армій не мали⁴⁶.

Певну підтримку військам надала 5-та повітряна армія, що атакувала наступаючі танки противника. Авіатори змогли вивести з ладу

⁴³ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 202.

⁴⁴ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 203.

⁴⁵ Журнал боевых действий 5-й гвардейской танковой армии 24.01.1944 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4949. Д. 5. Л. 10 – 11.

⁴⁶ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1132. Л. 16 – 17.

до 12 танків, 47 автомашин. На залізничній станції Мала Виска було розбито 8 вагонів. У повітряних боях збито 3 ворожих винищувача⁴⁷.

5 лютого німці здійснили ще одну спробу пробитися до району Шпола – Лебедин з району Новомиргорода – Златополя. Зранку до 90 ворожих бронемашин з піхотою рушили в атаку від Водяного, Скотаревого, висоти 211,0 на схід від Лип'янки у загальному напрямку Шпола – Лебедин.

Околиці Лип'янки атакували частини 3-ї та 13-ї танкових дивізій. Завдання німецьких підрозділів полягало у тому, щоб взяти село. Атака була запланована на 6 годину ранку, проте через затримку мотопіхоти почалася реально о 10.00. Під прикриттям туману німці підійшли до радянських передових позицій упритул і несподівано атакували їх. Радянські війська відступили до села.

Близько 12.00 розпочався бій за сам населений пункт. Піхота 14-ї танкової дивізії повинна була зачистити село, а танкісти та самохідники підтримати їх вогнем. Проте радянські війська чинили запеклий опір, аж доки з заходу до села не увійшли вояки 3-ї танкової дивізії. Після цього радянські підрозділи відступили на північний берег річки і підірвали мости. До кінця дня зачистити село повністю німецькі моторизовані частини не змогли⁴⁸.

У результаті запеклого бою радянські війська вивели з ладу до 20 танків, зупинили ворожий наступ, захопивши при цьому до 300 полонених⁴⁹.

У результаті з 6 лютого німецьке командування розпочало перегрупування танкових та мотопіхотних дивізій, як на ділянці 1-го Українського фронту, так і на ділянці 2-го Українського. Метою було сприяння наступу 3-го танкового корпусу генерала Брайта, який мав пробити коридор для виходу оточених частин⁵⁰.

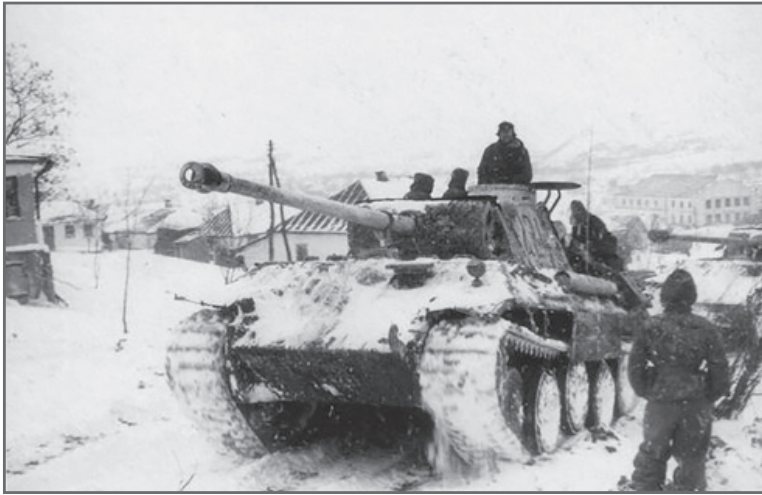
Проте ворогуючі сторони фактично не змогли виконати власні завдання. З одного боку танки та мотопіхота XXXXVII-го танкового корпусу застрягли у районі Лип'янки. Танковий корпус генерала Брайта від виснажливий бій у 30 км від кільця.

⁴⁷ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1132. Л. 18.

⁴⁸ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 206 – 208.

⁴⁹ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1132. Л. 19.

⁵⁰ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1132. Л. 23.

«Пантери» III-го танкового корпусу у селищі Буки Київської області.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

Проте і кіннота радянського 5-го кавалерійського корпусу, і танкісти 5-ї гвардійської танкової армії не могли взяти Валяву, що, у свою чергу, дозволило б їм пробиватися далі до Городища з метою розсікти оточене угруповання навпіл та знищити його по частинах⁵¹.

5-та повітряна армія 6 лютого «проводила» ворожі війська, що відводилися від лінії фронту для перебазування на північ. Пілоти армії здійснили 89 літако-вильотів до районів Великої та Малої Виски, Новомиргорода та Товмача. Авіаторам зарахували 16 знищених автомашин, 1 спалену бензоцистерну, 1 підірване сховище боєприпасів⁵².

Таким чином, у період з 24 січня до 5 лютого 1944 р. війська 2-го Українського фронту генерала Конєва зробили наступний крок у визволенні Кіровоградщини. До 25 січня було завершено звільнення Чигиринського району, що входив у той час до Кіровоградської області, Олександрівського, Єлисаветградківського районів, розпочато звільнення Кам'янського району.

⁵¹ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 211 – 213.

⁵² Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1132. Л. 25.

Фактично на цьому етапі війська 2-го Українського фронту здійснили прорив ворожої оборони і забезпечили просування танковим частинам до місця зустрічі з військами 1-го Українського фронту у районі Звенигородки. Після радянського прориву німцям вдалося на короткий час розірвати зв'язок передових підрозділів з головними силами фронту. Наприкінці січня-на початку лютого 1944 р. радянські війська фактично здійснили повторний прорив ворожої оборони, завершили оточення німецьких військ у районі Корсунь-Шевченківського і відбили усі контратаки XXXVII-го танкового корпусу генерала фон Формана.

Також слід зазначити, що у боях на території північних районів області були суттєво послаблені танкові частини вермахту, що використовувалися командуванням німецької групи армій «Південь» як «пожежна команда» для локалізації радянських ударів. Радянські війська, що боронили визволену територію Кіровоградщини, суттєво посприяли кінцевій перемозі під Корсунь-Шевченківським, що стала переломною подією визволення Правобережної України.

ВІДВОЛІКАЮЧИЙ НАСТУП ФОН ФОРМАНА. 49-Й СТІЛЕЦЬКИЙ КОРПУС ВІДБИВАЄ НАСТУП ВІЙСЬК ГЕНЕРАЛА ВІТЕРСХАЙМА

Проте боротьба радянських військ за знищення оточеного угруповання ще не була закінчена. У свою чергу німецьке командування прагнуло прискорити просування III-го танкового корпусу до військ XI-го та XXXXII-го корпусів, затиснутих радянськими військами у районі на захід від Черкас. Тим більше, що за даними штабу фельдмаршала фон Манштейна припасів у військ Штеммермана і Лієба залишалося лише до 9 лютого 1944 року.

У відповідності з новими планами ворожого командування III-го танковий корпус повинен був знищити радянські танкові частини пе-

ред р. Гнилий Тикич, а потім просуватися на північ уздовж дороги Бужанка – Лисянка – Моринці на з'єднання з військами Штеммермана.

Одночасно підрозділи 8-ї армії генерала Велера повинні були завдати удари силами не меншими, ніж дві танкові дивізії, через ділянку Іскренне – Єрки у загальному напрямку на Вільшану. Цей удар повинен був не дати військам 2-го Українського фронту активними діями з району Звенигородка – Казацьке завадити просуванню танкам генерала Брайта⁵³.

7 лютого радянські атаки фактично призупинили просування III-го танкового корпусу. Танки та піхота III-го танкового корпусу Брайта зав'язли у зустрічних боях з танкістами 1-го Українського фронту у районі Тинівки, Тетянівки, Косяківки, Вотилівки, Винограда.

Одночасно козаки 5-го гвардійського кавкорпусу нарешті взяли селище Валява. Перед оточеним німецьким угрупованням постала невесела перспектива бути розділеним та знищеним по частинах. Аби не дати радянським військам це зробити, оточені розпочали низку контратак з метою не дати радянським військам просунутись до Городища.

Тим часом, 8 лютого у Малій Висці начальник штабу 8-ї польової армії Шпейдель зустрівся з начальниками штабів XXXXVII-го корпусу, 10-ї моторизованої, 14-ї танкової, 106-ї піхотної та 320-ї піхотної дивізії. Начальники штабів мали обговорити нове перегрупування, яке мало б вивільнити нові сили для удару на північ. Для цього більшої частини корпусу довелося б знову розтягувати свій фронт, аби 11-та танкова дивізія змогла допомогти оточеним військам⁵⁴.

9 лютого війська 2-го Українського фронту продовжили дії з ліквідації оточених військ. Просування на північний захід у середньому складало 8 – 12 км. Війська фронту оволоділи чотирнадцятьма населеними пунктами Київської та Черкаської областей. Також були взяті у полон близько 100 ворожих вояків, що належали до 3-ї, 11-ї, 14-ї танкових дивізій вермахту, танкових дивізій СС «Вікінг» та «Мертва голова», а також 57-ї, 72-ї, 389-ї, 384-ї, 88-ї, 112-ї піхотних дивізій. Також до рук радянських офіцерів потрапили документи вояків 13-ї танкової дивізії.

Головну роль у наступі відігравали війська 4-ї гвардійської армії, що спромоглися взяти у цей день сильно укріплений ворогом районний центр Городище, а також частини 52-ї армії, що захопили 10 населених

⁵³ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 192 – 193.

⁵⁴ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 219.

пунктів на шляху до Корсунь-Шевченківського. У Городищі радянські війська захопили до 1000 ворожих авто, переважно несправних, 81 гармату та 35 кулеметів.

53-тя армія, що стояла на зовнішньому фасі кільця оточення і прикривала район Шполи від удару з південного заходу, весь день вела вогневий бій на рубежі біля села Васильківка, дороги з Товмача на Шполу, села Кримки, хутора Маринівка, села Митниця, дороги Лип'янка – Листопадове, сіл Межигірка та Турія. Армія весь день займалася зміцненням оборонних рубежів та вела вогневий бій із супротивником.

5-та та 7-ма гвардійські, а також 57-ма армія займали попередні рубежі оборони, вели розвідку та перестрілювалися із противником зі стрілецької зброї та мінометів, час від часу застосовували артилерію.

Танкові корпуси армії Ротмістрова займали попередні позиції. Підрозділи 49-го стрілецького корпусу, підпорядковані 5-й гвардійській танковій, зміцнювали оборону, мінували місцевість, вели перестрілку з ворожими підрозділами.

5-та повітряна армія внаслідок поганих метеорологічних умов здійснила лише 88 літаковильотів, знищивши при цьому 10 ворожих транспортних літаків⁵⁵.

Тим часом, генерал фон Форман та його штаб похапцем провадили перегрупування частин напередодні наступу. 106-та піхотна дивізія зайняла позиції, на яких раніше знаходилися підрозділи 14-ї танкової дивізії. 14-та танкова дивізія негайно рушила до району Вербовця, де її чекала 13-та танкова. Разом вони повинні були завдати удару у напрямку Звенигородки на допомогу деблокуючому угрупованню вермахту.

Також для наступу виділялася 11-та танкова, яка мала бути готова на ранок 11 лютого. Одночасно з відпускників, що не встигли дістатися оточених дивізій, була сформована бойова група генерала Хаака, що зосередилася у районі Ямполья, закривши розрив між III-м та XXXXVII-м танковими корпусами⁵⁶.

10 лютого просування радянських військ склало ще 8 – 12 км. Частини 2-го Українського знищили підрозділ ворога, оточений у селі Мліїв, і захопили загалом сім населених пунктів, у тому числі Чер-

⁵⁵ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 41 от 10.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 130 – 132.

⁵⁶ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 226.

пін та село Завадівка, яке було сильно укріпленим пунктом ворожої оборони. Радянські війська захопили ще 970 автомашин, більшість з яких, щоправда, були у неробочому стані, 123 гармати, 10 бронемашин, 18 тягачів, 62 мотоцикли, 35 мінометів та 6 сховищ військового майна. Також було взято у полон 135 вояків з 11-ї танкової, 10-ї піхотної моторизованої, 389-ї, 72-ї та 57-ї піхотних дивізії і танкової дивізії СС «Вікінг».

Найшвидше просувалася уперед 52-га армія, що здолала гарнізон села Мліїв і пройшла уперед на 12 км. 4-та гвардійська перемістилася уперед 8 км, проте саме вона ліквідувала укріплений пункт у Завадівці. Війська двох армій упритул підійшли до Корсунь-Шевченківського, у якому зосередилися головні сили оточеного ворожого угруповання. Разом з військами 4-ї гвардійської армії вперед просувалися козаки 5-го гвардійського кавалерійського корпусу, що розпочали вихід до району Вільшаної.

Підрозділи 5-ї гвардійської танкової армії загалом залишалися на передніх позиціях. Лише 20-й танковий корпус перемістився до західної частини Звенигородки, а його старі позиції зайняла 110-та гвардійська стрілецька дивізія. У свою чергу на колишні позиції 110-ї гвардійської до району Лебедина перемістилася 41-ша гвардійська стрілецька дивізія. Основні події згідно з планами німецького командування знову повинні були повинні були розгорнутися на ділянці, яку займав радянський 49-й стрілецький корпус.

У ніч на 10 лютого німецькі підрозділи провели розвідку боєм у напрямку кургану +3,7 силою напівроти піхоти з 4 танками. Атака була відбита. Крім того, розвідувальна група 6-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії захопила двох ворожих військовослужбовців. Ними виявилися вояки з розвідувального батальйону 11-ї танкової дивізії. О 7.20 та 16.30 було відбито ще дві ворожі атаки, що були здійснені відносно невеликими силами.

53-тя, 5-та гвардійська, 7-ма гвардійська та 57-ма армії активних бойових дій не вели, тримали попередні рубежі оборони, вели розвідку, здійснювали мінування переднього краю, вели вогневий бій з ворожими підрозділами. Так само 5-й та 7-й гвардійські і 8-й механізовані корпуси залишалися у резерві фронту.

5-та повітряна працювала не дуже інтенсивно через погану погоду. Пілоти армії здійснили 80 літако-вильотів дрібними групами штурмо-

Відступ німецьких військ у районі Корсунь-Шевченківського.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

виків і знищили 11 транспортних літаків ворога на льотних майданчиках у районі Корсунь-Шевченківського⁵⁷.

11 лютого німці на ділянці 2-го Українського фронту частини XXXXVII-го корпусу вермахту розпочали атаки з метою пробитися з району Єрки до оточеного угруповання. Головним орієнтиром для німців було село Моринці, якого вони мали досягти якнайшвидше.

Усі танки, які мав німецький корпус, було підпорядковано командирі 11-ї танкової дивізії генералу Вітерсхайму. Загалом у німців залишалося 20 або 30 танків та до десятка штурмових гармат. Крім того, бойова група Хаака налічувала трохи менше 2000 піхотинців і кілька «штутів».

Згідно з планом, 11-та та 13-та танкові дивізії разом з групою Хаака мали захопити плацдарм на річці Шполка у районі Єрок, після чого рушити на Моринці. Одночасно німці мали утримувати плацдарм біля Іскренного принаймні до 11 лютого, а потім вивести з нього війська⁵⁸.

⁵⁷ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 42 от 11.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 133 – 135.

⁵⁸ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 228 – 229.

Одночасно оточені війська з районів Ольховчик, Карашин, Миропілля, Глушки контратакували радянські війська, що займалися ліквідацією німців всередині котла.

52-га армія відбила 7 контратак супротивника силою від роти до батальйону піхоти і оволоділа селами Набутів, Деренковець, Ольховчик. 4-та гвардійська армія відбила 5 ворожих контратак силою до батальйону піхоти з бронетехнікою, але змушена була уповільнити просування вперед.

Положення 53-ї, 57-ї, а також 5-ї та 7-ї гвардійських армій не змінилося. Підрозділи армій, як і раніше, вели перестрілку з ворогом, зміцнювали окопи, будували нові укриття від ворожого вогню.

5-й гвардійський кавалерійський корпус був виведений з бою і переведений до району Квітки – Валява. 5-й гвардійський, 7-й гвардійський та 8-й механізовані корпуси і 41-ша гвардійська стрілецька дивізія перебували у резерві фронту і райони базування не змінювали.

Найбільше навантаження лягло у ці дні на підрозділи 5-ї гвардійської танкової армії. У другій половині дня німці атакували правий фланг 49-го стрілецького корпусу танками чисельністю до 40 штук. На допомогу піхоті командування армії підтягнуло танкові частини. 20-й танковий корпус вів бій у районі висоти 161.3, 18-й танковий зосереджувався у районі Михайлівки, а 29-й танковий виходив до району Княже, Лозуватка.

Саме 11 лютого розпочався наступ бойової групи XXXXVII-го танкового корпусу. Головною силою вважалася танкова група командира танкового полку 11-ї танкової дивізії майора фон Сіверса. Її основу складали «пантери» 11-ї танкової дивізії та 1-го батальйону 26-го танкового полку. Разом з «пантерами» до групи Сіверса входила певна кількість середніх танків Т-IV, штурмових гармат StuG III, 1 – 2 батальйона піхоти, один артилерійський дивізіон, а також саперні підрозділи. Оскільки частина сил 11-ї дивізії все ще не відійшла з району Іскренного, то до групи Сіверса мали приєднатися 13-та танкова дивізія та бойова група Хаака⁵⁹.

Бойова група Хаака складалася з батальйону зв'язку 389-ї піхотної дивізії підрозділів польової жандармерії 72-ї піхотної дивізії, полку відпускників 57-ї, 72-ї, 88-ї та 389-ї піхотних дивізій під командуванням Баке, батальйону відпускників корпусної групи «Б», 472-го батальйо-

⁵⁹ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 243.

ну винищувачів танків, 2-го та 3-го дивізіону 818-го артилерійського полку, 3-го дивізіону 140-го артилерійського полку, 228-го дивізіону штурмових гармат, 55-го мінометного полку, 1-ї роти 389-го дивізіону винищувачів танків з 389-ї піхотної дивізії, 666-й саперний батальйон, 676-й дорожній батальйон, тилові підрозділи 389-ї піхотної дивізії, збірні підрозділи з тилової охорони чисельністю 450 осіб⁶⁰.

Німецькі штурмові гармати перед атакою.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

Наказ на наступ був відданий командирам бойових груп особисто Вітерсхаймом. Згідно з наказом, група Сіверса повинна була рухатися від Окніного до Єрок. Її мали підтримати 110-й та 111-й піхотні полки 11-ї танкової дивізії, захищаючи фланги танкової групи та охороняючи зайняту територію. За групою Сіверса також мав рухатися саперний батальйон 11-ї танкової, який мав швидко наводити через водні перешкоди мости, які б витримували вагу 46-тонних «пантер».

На правому фланзі групи Сіверса мала рухатися бойова група 13-ї танкової дивізії, підсилена кількома «четвірками» з 8-го танкового батальйону. Командував групою офіцер на прізвище Гериг.

⁶⁰ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсуньском «котле». С. 401.

Виступ з Окніного було призначено на час між 4.30 та 5.30 ранку. Винятком була лише піхотна група Хаака, яка виступала опівночі, аби не відстати від танкістів.

З радянського боку до району постійної оборони навколо Звенигородки вийшла 110-та гвардійська стрілецька дивізія. Полки дивізії отримали власні ділянки для обладнання позицій. 310-й гвардійський стрілецький полк дивізії розмістився від висоти 214.8 до Озірної, 313-й гвардійський стрілецький полк – від західної околиці Звенигородки вздовж шосе 3746; 307-й гвардійський тягнув окопи від висоти 181.1 до хутора Червоний. Артилерія дивізії все ще перебувала на переході. З дивізією був лише 3-й дивізіон 247-го артилерійського полку у складі 5 гармат. Ще два дивізіони та 109-й гвардійський винищувально-протитанковий полк рухалися до Звенигородки від Лебедина⁶¹. Фактично дивізія перебувала у другому ешелоні корпусу за позиціями 94-ї гвардійської стрілецької дивізії.

Основні позиції 49-го стрілецького корпусу тягнулися вздовж північного берега р. Шполка від села Железнячка до району містечка Шпола. Більшість дивізій мали по два полки на передовій лінії та один полк у другому ешелоні оборони. На правому фланзі корпусу від Железнячки до відмітки 204.8 та перехрестя на схід від нього стояла 375-та стрілецька дивізія у складі 1241-го, 1243-го та 1245-го стрілецького полку.

На схід від неї тримала оборону 94-та гвардійська стрілецька дивізія у складі 283-го, 286-го, 288-го гвардійських стрілецьких полків. Лінія її оборони розпочиналася на північний захід від Юрківки і проходила по північному (правому) берегу р. Шполка до безіменного кургану. 288-й гвардійський стрілецький полк розташувався на південно-західній частині Чичеркозівки у другому ешелоні дивізії. Крім того, напередодні ворожого наступу дивізія висунула уперед посилені передові загоны. 9 лютого підрозділи 283 гвардійського полку закріпилися біля висоти 197.5, 196.1, курганів +1.0 та +1.6. 286-й полк висунув підрозділи до висоти 198.0, південної та південно-східної околиць Стецівки⁶².

6-та гвардійська повітряно-десантна дивізія у складі 14-го, 17-го та 20-го гвардійських повітряно-десантних полків розташувалася по пра-

⁶¹ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 39.

⁶² Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 31.

вому березі Шполки від Стецівки до станції Іскренне. Виняток складала невелика частина правого берега річки біля станції Іскренне, яку 3 – 4 лютого захопили німці. Проте розвинути успіх їм не вдалося. А частини 6-ї гвардійської дивізії не змогли відбити плацдарм назад. 14-й гвардійський полк перебував у другому ешелоні оборони у районі радгоспу Єгоровський та Кам'януватки.

І на лівому фланзі оборона корпусу завершувалася ділянкою 84-ї Харківської стрілецької дивізії. До складу дивізії входили 41-й, 201-й та 382-й стрілецькі полки. 382- та 41-й полки займали позиції від урочища Гнилець на заході до гаю на південний захід від Василькова. 201-й стрілецький полк перебував у другому ешелоні дивізії у районі містечка Шпола⁶³.

З самого початку через розмоклі дороги німецький наступ відбувався повільніше, ніж планувалося. О 6.30 «пантери» Сіверса з піхотою на броні виїхали з Окніного. Без опору вони дісталися до перехрестя за 2 – 3 км на південний схід від Єрок. Тут вони наštовхнулися на передові позиції правого флангу 1241-го стрілецького полку, який, утім, не мав на позиції протитанкових гармат. Радянська піхота відступила до Єрок, а потім – до Скелеватки. Зліва до села підійшла група Хаака.

Група Сіверса продовжила рух до села. На околиці Єрок піхотинці зішли з танків і продовжили наступ пішки. Спершу Сіверс спробував взяти міст у північно-східній частині села, проте радянські сапери встигли його зруйнувати. Тоді танки розвернулися на схід і пішли вздовж р. Шполка, шукаючи інших мостів. Ще один міст виявився підірваним, проте третій міст у південній частині села не був пошкоджений, але був недостатньо міцним, аби по ньому пройшли Т-V. На щастя для німців, біля мосту вони знайшли брід, і важкі «пантери» переїхали на протилежний берег річки⁶⁴.

Справа від групи Сіверса наступала бойова група Герига. До середини дня танки і піхота безперешкодно дійшли до Юрківки. Тим самим Гериг прикрив правий фланг Сіверса, у той час як Хаак захистив лівий.

Продовжуючи наступ, у першій половині 11 лютого 11-а танкова дивізія повністю захопила Скелеватку. Фактично танки противника пройшли через бойові порядки 1241-го стрілецького полку, який про-

⁶³ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 32 – 33.

⁶⁴ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсуньском «котле». С. 244 – 245.

пустив ворожі танки і вогнем зі стрілецької зброї та мінометів зупинив просування ворожої піхоти. У бій вступили два інших полки дивізії.

Підрозділи групи Герига, тим часом, захопили висоти на південь від Юрківки. Далі група за підтримки 911-го дивізіону «штутів» розпочала атаки на село. Німці змогли до нього увійти, але незабаром були вибиті звідти радянською контратакою і мусили чекати підходу решти підрозділів 13-ї танкової дивізії. Фактично село атакувала радянська розвідувальна група, яка спромоглася вибити німців із села і взяти одного полоненого зі 111-го піхотного полку.

Німецькі танки зупинилися на рубежі висот 196.1, 217.5 та 200.6. Звідси вони обстрілювали позиції 375-ї та 94-ї гвардійської стрілецьких дивізій до настання темряви. У відповідь артилерія корпусу вела вогонь по ворожих танках прямою наводкою і змогла вивести з ладу три «пантери» з 26-го танкового полку⁶⁵.

5-та повітряна армія суттєво знизила активність, здійснивши лише 39 літаковильотів. Головні зусилля було зосереджено на боротьбі з німецькими транспортними літаками, яких у районі Корсунь-Шевченківського знищили 17⁶⁶.

З ранку 12 лютого війська 2-го Українського фронту продовжували виконувати два головних завдання – силами 52-ї та 4-ї гвардійської армії продовжували наступ на оточене вороже угруповання, а силами 5-ї гвардійської танкової армії намагалися зупинити наступ німецьких танкових дивізій з району Скалеватки на північ. Одночасно ворог намагався вирватися з кільця у напрямку Шендерівки та Комарівки на ділянці 1-го Українського фронту.

52-га армія продовжувала наступальні дії у напрямку Корсунь-Шевченківського. Німці активно контратакували радянські війська, сподіваючись виграти час для частин, що пробивалися через Комарівку та Шендерівку назустріч III-му танковому корпусу генерала Брайта, що повільно прогризав оборону військ 1-го Українського у районі Яблунівки. Втративши 57 вояків загиблими та 87 пораненими, війська армії спромоглися взяти лише Миропілля.

4-та гвардійська армія, долаючи опір оточених та відбиваючи численні контратаки, вийшла на рубіж р. Гнилий Тикич та оволоділа се-

⁶⁵ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 39 – 40.

⁶⁶ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 43 от 12.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 136 – 138.

лом Глушки. При цьому радянське командування продовжувало спроби прискорити знищення оточеного ворожого угруповання. Зокрема зі складу 4-ї гвардійської був виділений 20-й гвардійський стрілецький корпус, який передали на підсиленні 52-й армії.

5-та гвардійська танкова армія силами 49-го стрілецького і 18-го танкового корпусів відбивала наступ 13-ї, 11-ї та 14-ї танкових дивізій з напрямку Скелеватка на Богачівку.

Одночасно, користуючись тим, що головний удар XXXXVII-го танкового корпусу був спрямований на Звенигородку, десантники 6-ї гвардійської дивізії ліквідували ворожий плацдарм у Іскренному. У ніч з 11 на 12 лютого дивізія атакувала і захопила курган +1.0.

Близько 6.00 ранку 13-та танкова дивізія німців розпочала запланований відхід на південний берег р. Шполка, прикриваючись мінними полями та дрібними групами автоматників. 20-й гвардійський повітряно-десантний полк помітив відхід ворога і організував його переслідування. 20-й гвардійський повітряно-десантний полк таким чином зайняв Іскренне і почав його розмінування. 14-й гвардійський повітряно-десантний полк оволодів ділянкою залізниці на схід від станції і самою станцією Іскренне⁶⁷.

Зі Скелеватки Сіверс намітив наступну ціль – висоту 204,8 на шляху до Звенигородки. «Пантери» двома групами рушили в обхід висоти. Під вогнем радянських мінометів німецька піхота спішилася і танки пішли далі без неї. Тепер Сіверс розділив танки на дві групи. Одна з них, якою командував лейтенант Вейдінгер, наступала вздовж шляху на Звенигородку. Інша група, якою командував лейтенант Мут, просувалася у напрямку Богачівки.

Згідно з радянськими даними, близько 14.30 ворог силами 36 танків з 200 – 300 піхотинців розпочав наступ у північному напрямку. 375-а радянська дивізія вела запеклий вогневий бій з піхотою і танками супротивника, намагаючись зупинити ворожий наступ.

У районі Стебного група Вейдінгера була обстріляна з мінометів та протитанкових гармат, проте вогонь радянської артилерії був швидко придушений «пантерами», і група захопила висоту 161,2. Фактично група Вейдінгера зупинилася у 1 км від обраної цілі – висоти 204,8 і розпочала дуель з артилеристами 1426-го винищувально-протитанко-

⁶⁷ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 40.

вого полку 49-ї легкої артбригади, які у ніч на 12 лютого висунулися у напрямку вірогідного просування супротивника. Сили ворога радянські бійці оцінили у 24 танки⁶⁸.

Група Мута, у якій радянські командири нарахували 12 танків, також була обстріляна, але танки Вейдінгера придушили вогонь радянської гармати, і німецький підрозділ взяв під контроль перехрестя залізниці та ґрунтової дороги на Скелеватку⁶⁹.

О 15.00 німців підтримала авіація. Дві дев'ятки двомоторних бомбардувальників, а потім три дев'ятки Ю-87 бомбили бойові порядки 375-ї стрілецької дивізії, намагаючись прокласти дорогу танкам і піхоті. Також ціллю ворога були позиції радянських протитанкістів, які заважали просуванню ворожих броньованих машин до Звенигородки.

О 16.00 ворожі війська відновили наступ. Тепер радянське командування вважало, що атака здійснюється силами до 50 танків, 10 бронетранспортерів та до 600 піхотинців. Близько 17.30 ворог прорвав фронт 375-ї стрілецької дивізії і силами до 30 танків, 10 бронетранспортерів та близько 400 піхотинців досяг висоти 204.8. Одночасно ще одна ворожа група чисельністю 20 танків і до 200 піхотинців підійшла до яру, що знаходився за 1,5 км на південний захід від Богачівки. На підході до висоти 204.8 радянські протитанкові гармати зустріли зосередженим вогнем вороже угруповання⁷⁰.

Командувач ворожою танковою групою лейтенант Вартман наказав сержанту Фангеров атакувати артилерійські позиції на схід, а лейтенанту Вейдінгеру на захід від лінії руху німецької групи. Сам Вартман повів танки в обхід висоти з півночі і невдовзі був поранений осколком мінометної міни. Незважаючи на поранення Вартмана, німецькі танкісти під командуванням Вейдінгера змогли зайняти висоту ціною втрати двох «пантер». Решта зупинилися начебто через те, що у них закінчилося пальне⁷¹.

Супротивниками Вартмана та Вейдінгера були бійці 1243-го стрілецького полку 375-ї стрілецької дивізії. Полк, який становив другий ешелон оборони дивізії, разом з артилеристами 1426-го винищувально-проти-

⁶⁸ Боевое донесение штаба 49-го стрелкового корпуса № 84 от 12.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 95. Л. 443.

⁶⁹ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсуньском «котле». С. 245 – 246.

⁷⁰ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 41.

⁷¹ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсуньском «котле». С. 257.

танкового полку 49-ї бригади зайняв позиції у районі висоти 161.3 та хутора Червоний. Шлях до Звенигородки негайно перекрив 307-й гвардійський стрілецький полк 110-ї гвардійської дивізії, який зайняв рубіж оборони від хутора Червоний до Звенигородських хуторів.

У районі Богачівки танки та піхоту Фангерова зустріли 5 гармат 449-го винищувально-протитанкового полку 2-ї винищувально-протитанкової бригади. Через погані шляхи решта протитанкістів затрималися у дорозі разом з технікою⁷².

Група Гериґа продовжила бої за Юрківку. На шляху німецької групи стояли бійці 94-ї гвардійської дивізії, що неодноразово переходили у контратаки і не дали ворогу опанувати село. Протягом дня було зафіксовано декілька ворожих атак на північний захід та захід від Юрківки. Контратакою 18-го танкового корпусу ворог був відкинутий на попередні рубежі. Радянські танкісти заявили про знищення 15 танків⁷³.

На північний ділянці зовнішнього кільця 8-а танкова бригада 20-го танкового корпусу зупинила просування ворожих танків на північ і вела бій у північній частині Лисянки вздовж річки Гнилий Тикич. 29-й танковий корпус двома бригадами просувався на північ до Шендерівки. Одна бригада атакувала у районі Комарівки, друга разом з 5-м гвардійським кавалерійським корпусом наступала на Нову Буду.

5-й гвардійський кавалерійський корпус зосередився силами 11-ї та 12-ї гвардійських кавалерійських дивізій у районі Сухіни, Гнилець. У другій половині дня обидві кавалерійські дивізії вели бій з групою ворожих військ, що прорвалася до Нової Буди. До групи входили підрозділи 72-ї піхотної дивізії, есесівці з «Вікінгу» та «Валонії».

Передову групу 105-го піхотного полку очолював майор Кестнер, який спланував несподівану атаку, що дозволила захопити село. 5-й гвардійський кавкорпус виступив на Нову Буду, і до кінця дня вороже угруповання було оточене. Козаки розпочали його ліквідацію. 68-ма кавдивізія висувалася до району Комарівки.

53-тя, 52-га, 5-та гвардійська та 7-ма гвардійська армії вели вогневий бій на попередніх рубежах. Також 12 лютого командуванню 2-го Українського фронту було перепідпорядковано 27-му армію у

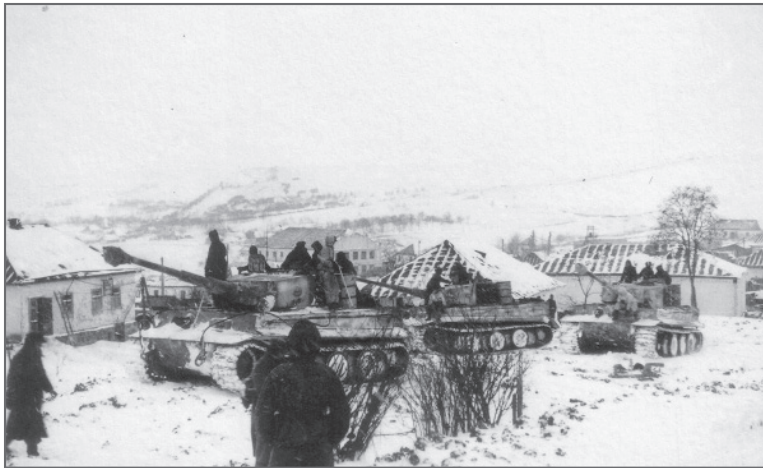
⁷² Боевое донесение штаба 49-го стрелкового корпуса № 51 от 12.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 95. Л. 448.

⁷³ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 41.

складі чотирьох стрілецьких дивізій та 159-го укріпленого району. Резерви фронту залишалися у попередніх місцях дислокації.

Активізація наземних бойових дій спричинила пожвавлення авіації ворогуючих сторін. З одного боку 5-а повітряна армія здійснила 163 літако-вильоти, що було в 4 рази більше, ніж у попередній день. З іншого боку німецька ударна авіація здійснила до 150 літако-вильотів, на підтримку наступаючих танків вермахту⁷⁴.

13 лютого противники продовжували виконання тих самих завдань, що і напередодні. Радянські війська намагалися якнайшвидше знищити або примусити капітулювати оточені німецькі війська. Німці намагалися якомога швидше пробитися до оточених на північному фасі оточення і провадили відволікаючий наступ на південному фасі.

«Тигри» корпусу генерала Брайта у селищі Буки.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

52-га армія 2-го Українського фронту оволоділа селом Арбузине, знищивши до 100 ворожих вояків, 7 кулеметів та до 30 возів з вантажами. 4-та гвардійська армія разом з танкістами 29-го корпусу знищила оточених у Новій Буді ворожих вояків. 11-та та 12-та гвардійські кави-

⁷⁴ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 44 от 13.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 139 – 142.

лерійські дивізії продовжували наступати на Шендерівку, а 63-тя кавалерійська дивізія вела бій за Комарівку.

27-ма армія вела бій проти ворожих військ, що пробилися до району Хирівка, Скрипченці, Хильки. В результаті запеклих сутичок війська армії змогли відновити свої позиції у Хирівці і вели бій за Скрипченці, Хильки та пробивалися назустріч 63-й кавдивізії до Комарівки. Також 180-та стрілецька дивізія вела бій за Шендерівку проти оточених, що намагалися зменшити відстань до 3-го танкового корпусу, який ішов їм на допомогу.

5-та гвардійська танкова армія намагалася зупинити просування танків XXXXVII-го корпусу фон Формана з району Єрок та Скелеватой на північ до Шендерівки. О 2.00 ночі 13 лютого група Герига здійснила чергову атаку на Юрківку. До батальйону піхоти з 10 танками увійшли до західної частини села, потіснивши підрозділи 283-го гвардійського стрілецького полку 94-ї гвардійської дивізії. Радянська артилерія зосередила вогонь на ворожому прориві і до 11.30 повідомила про знищення чотирьох ворожих танків, після чого гвардійці перейшли у контратаку і вибили ворожу піхоту з Юрківки.

О 15.30 німці здійснили нову атаку силою до 150 автоматників і захопили 2 будинки у західній частині села, але далі пройти не змогли⁷⁵.

Тим часом, 375-та стрілецька дивізія протягом ночі привела себе до ладу і створила нову лінію оборони на шляху до Звенигородки. При цьому вранці 13 лютого висота 204.8 знову перебували під контролем радянських військ. Так, 1243-й стрілецький полк, маючи 121 активного бійця, обладнав лінію оборони від Звенигородських хуторів до висоти 204.8. 1241-ї та 1245-й стрілецькі полки, у яких залишалося 50 – 70 активних штиків, розтягнули лінію оборони від висоти 204.8 до району Юрківки⁷⁶. 449-й винищувально-протитанковий полк дев'ятьма гарматами обладнав позиції на північ від висоти 204.8. Решта гармат через нестачу пального застрягла на шляху до району бойових дій.

Протягом усього дня радянське командування не доповідало про ворожі атаки у напрямку Звенигородки. Німці пояснюють відсутність просування у цей день тим, що їх танки стояли фактично без пального.

⁷⁵ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 42.

⁷⁶ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 42.

Розмоклий ґрунт не давав можливості підвезти паливо навіть напівгусеничними транспортерами. Також висилка кількох Т-IV не дала можливості віднайти необхідну його кількість.

О 16 – 17.00 німецька авіація групами 12 та 24 пікірувальники бомбили позиції 375-ї стрілецької дивізії та район Богачівки. Після цього розпочалася ворожа атака на висоту 204.8. Атака була відбита із втрацями для противника. Принаймні радянська артилерія претендувала на 5 підбитих танків⁷⁷.

Реально у 1-му батальйоні 26-го танкового полку на ходу залишалися три Т-V, але спроба одного з них пройти на північ завершилася тим, що «пантера» була обстріляна радянськими протитанковими гарматами і пошкоджена. Командир танку лейтенант Фіш помер від поранень.

Танкісти 11-ї танкової дивізії намагалися перерозподілити між собою боєприпаси про всяк випадок, але відсутність пального не давала можливості їм рухатися далі. Спроби 13-ї танкової розширити плацдарм у напрямку західної околиці Юрківки також не мали суттєвого успіху⁷⁸.

Тим часом, 49-й стрілецький корпус та 20-й танковий корпус без однієї бригади після зупинення ворожих атак перейшли від 5-ї гвардійської танкової армії у підпорядкування командуванню 53-ї армії.

Ситуація на інших ділянках оборони 2-го Українського фронту залишалася незмінною. Головна увага була прикута до 6 німецьких дивізій, що намагалися знайти вихід з кільця, а також до танкового корпусу Брайта, яких повільно рухався до оточених, відбиваючи радянські танкові контратаки та долаючи один за одним захисні рубежі радянської піхоти та артилерії.

5-та повітряна армія окремими екіпажами та дрібними групами літаків здійснила 123 літако-вильоти, знищивши на землі 12 ворожих транспортників⁷⁹.

14 лютого просування вперед частин 2-го Українського суттєво прискорилося головним чином через те, що оточене угруповання почало відтягуватися ближче до майбутньої ділянки прориву, все ще чекаючи,

⁷⁷ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 42.

⁷⁸ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 269.

⁷⁹ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 45 от 14.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 143 – 145.

коли танки генерала Брайта подолають радянську оборону і виведуть їх з кільця.

Користуючись відходом німецьких частин, 14 лютого радянські війська просунулися уперед на відстань до 8 км і оволоділи 13 населеними пунктами, у тому числі і районним центром містом Корсунь. Війська 2-го Українського підбили 9 танків, захопили більше 100 полонених, що служили у 13-й танковій дивізії, танковій дивізії СС «Вікінг», моторизованій бригаді СС «Валонія», а також 72-й, 112-й, 88-й, 323-й, 282-й, 293-й та 384-й піхотних дивізіях. Також до рук радянського командування потрапили документи військовослужбовців 11-ї танкової дивізії.

У місті Корсунь було взято величезну кількість автомобілів, бронетранспортерів, артилерійських систем, які покинули ворожі війська. Більшість техніки, безумовно, була виведена з ладу, проте від цього втрати ворожих військ легшими не ставали.

**Місцеві мешканці розчищають шляхи
для відступаючих німецьких військ.**

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

Найбільший успіх випав на долю 52-ї армії, яка просунулася уперед на 8 км. Саме підрозділи цієї армії 14 лютого увійшли до Корсуня. За день армія повідомила про знищення до 200 солдат та офіцерів ворога.

4-та гвардійська армія продовжувала зачистку території «котла» і одночасно відбивала атаки піхоти противника з танками з районів Шендерівки і Комарівки. 27-ма армія відбивала атаки оточених німців у районі Комарівки.

53-тя армія прийняла 49-й стрілецький корпус з його ділянкою оборони від командування 5-ї гвардійської танкової. Відповідно, і організацію відсічі атакам XXXXVII-го танкового корпусу генерала фон Формана тепер здійснювало командування 53-ї армії.

Одночасно командування радянського корпусу здійснило перегрупування сил. У ніч з 13 на 14 лютого до складу корпусу увійшла 233-тя стрілецька дивізія. Вона повинна була замінити на лінії протистояння знекровлену у боях 375-ту стрілецьку дивізію. До 8.00 полкам дивізії потрібно було зайняти лінію оборони від висоти 203.2 до Юрківки. Також один з полків дивізії зайняв смугу від Звенигородки до висоти 203.2.

110-та гвардійська стрілецька дивізія передала залишкам 375-ї стрілецької дивізії район Неморож – висота 181.1 ближче до Звенигородки. Сама 110-та гвардійська змінила 375-ту на рубежі висота 181.1 – хутір Червоний.

За день радянське командування зафіксувало декілька ворожих атак на позиції власних військ. Так, уночі німці кілька разів атакували 110-ту гвардійську стрілецьку дивізію на ділянці 1-го батальйону 313-го гвардійського стрілецького полку силами до роти піхотинців з 4 – 8 танками підтримки. О 6.00 ранку до батальйону піхоти з 10 танками здійснили четверту атаку, що була відбита з великими втратами для німців.

375-та стрілецька дивізія на нових позиціях також мусила відбиватися від німців (очевидно, група Хаака), які атакували силами до батальйону піхоти з чотирма танками та однією штурмовою гарматою у напрямку висоти 203.2. 94-та стрілецька продовжували захищати Юрківку від атак групи Герига⁸⁰.

Німецьке командування ж стверджувало, що танки фон Формана стояли не рухаючись через відсутність пального. У переговорах з Манштейном генерал Велер прямо скаржився на неможливість налагодити нормальне постачання 11-ї танкової дивізії. Також було визнано не-

⁸⁰ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 43.

можливим перекинути до району наступу 3-ю танкову дивізію, змінивши на позиціях її 2-ю парашутно-десантною.

Користуючись випадком, 5-та гвардійська танкова армія квапилася на допомогу радянським військам, що намагалися не дати оточеним німцям з'єднатися з силами, які намагалися їх деблокувати. 18-й танковий корпус бився у районі Джурдженців та Хиженців. 20-й танковий корпус двома бригадами вів бій у районі Звенигородки. 80-та танкова бригада допомагала військам 52-ї армії просуватися уперед. 8-ма танкова бригада билася у районі Лисянки. 29-й танковий усіма силами вів бій на південь від Шендерівки та у південно-східній частині Комарівки.

Решта частин фронту активних бойових дій не вела і зберігала попередні позиції. Пілоти авіації фронту здійснили загалом 24 літако-вильоти⁸¹.

15 лютого війська фронту продовжували бої за знищення оточеного угруповання німецьких військ. Ворог намагався вирватися з кільця у напрямку Хильки, Комарівка, Нова Буда. Проте радянські війська 14 – 15 лютого спромоглися зупинити ворожий прорив. За радянськими даними, загальні втрати ворога за два дні сягнули 2500 осіб. Також 15 лютого було підбито до 13 німецьких танків та самохідних гармат. Серед 170 полонених, які були взяті у боях, бійцям 2-го Українського фронту трапилися двоє розвідників з 16-ї танкової дивізії вермахту, що свідчило про наближення деблокуючих сил до ділянки 2-го Українського.

52-га армія на правому фланзі просунулася на 4 км і перейшла на північний берег річки Рось. З Яблунівки німці здійснили 5 атак по позиціях армії. Усі атаки було відбито. 4-та гвардійська армія з 5-м гвардійським кавкорпусом та 29-м танковим корпусом була зупинена сильним вогнем та численними контратаками оточених військ, що намагалися вирватися з оточення у напрямку Комарівка Нова Буда.

27-ма армія протягом дня відбивала атаки ворожих танків з піхотою, що намагалися прорватися до оточених у районі Комарівка, Хильки. Не зважаючи на опір, частин армії ворожі війська спромоглися зайняти західну околицю Хильків, відтіснивши 202-гу стрілецьку дивізію до центру села, а підрозділи 180-ї стрілецької – на південну околицю. Також корпус Брайта зміг відбити у 180-ї стрілецької західну околицю Комарівки.

⁸¹ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 46 от 15.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 146 – 148.

53-тя армія силами насамперед 49-го стрілецького корпусу та 18-го танкового корпусу тримали оборону проти підрозділів XXXXVII-го танкового корпусу німців, який за останню добу сильно здав у чисельності з 50 до 30 танків за радянськими даними. Реально ж у них залишилося лише 6 танків та три штурмові гармати, які могли рухатися і вести бій. За підтримки цих залишків танкового угруповання у наступ перейшла група Хаака⁸².

Німці мали певне просування уперед. На світанку 15 лютого до 200 піхотинців за підтримки 3 танків та 4 штурмових гармат атакували позиції 110-ї гвардійської стрілецької дивізії. Наступ підтримували реактивні системи залпового вогню. Ворожий наступ розпочався о 7.00 і тривав до 16.00.

Група Хаака спромоглася захопити висоту 203.2 та майже безперешкодно східну частину Звенигородських хуторів. Причиною стало те, що у момент атаки більшість бійців 1-го батальйону 316-го гвардійського полку 110-ї дивізії покинули позиції для того, щоб пообідати. Внаслідок відступу батальйону мусили відступати і сусідні з полком частини 49-го корпусу.

1-й батальйон радянського 307-го гвардійського стрілецького полку, зазнавши великих втрат, відступив на лінію хутір Червоний – південно-західна частина Звенигородських хуторів. Також 1-й батальйон 313-го гвардійського стрілецького полку відійшов на рубіж перехрестя доріг – висота 207.0, де закріпився о 18.00.

На фронті 375-ї стрілецької дивізії ворог силами до 18 танків та до 300 піхотинців за підтримки артилерії перейшов у наступ з району висоти 203.2 у північному напрямку. До 11.00 німці збили з позицій лівий фланг 1243-го полку і оволоділи «гаєм з джерелом» та «гаєм з будинком лісничого». До 15.00 німці захопили Звенигородські хутори і припинили просування.

Два інших полки 375-ї дивізії після прориву оборони 1243-го полку відступили до Михайлівки, де розвернулися фронтом на захід уздовж гаю на захід від Михайлівки та дороги Звенигородка – Юрківка, де почали обладнувати нові позиції⁸³. Фактично ворожі війська не погна-ли радянські війська на північ, аби переслідувати їх до району міста,

⁸² Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 284.

⁸³ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 44.

а створили собі загрозу з правого флангу, з якою мусили розбиратися замість того, щоб просуватися уперед.

Перед фронтом 233-ї стрілецької дивізії ворог активності не виявляв. 94-та гвардійська стрілецька дивізія відбивала атаки 13-ї танкової дивізії на Юрківку, тепер з південно-східного напрямку. Десантники 6-ї гвардійської дивізії та піхотинці 84-ї тримали попередні позиції. При цьому у районі Капустиного розвідгрупа десантників захопила полоненого зі 103-го мотопіхотного полку 14-ї танкової дивізії. Крім того, у цей день розпочалася завірюха, яка перешкождала діям з обох боків⁸⁴.

Резерви фронту залишалися на старих місцях. Частини 5-ї гвардійської, 7-ї гвардійської та 57-ї армій активних бойових дій не вели, за винятком розвідки, зміцнювали оборону, мінували підходи та вели вогневий бій із супротивником. 5-та повітряна здійснила лише 54 літако-вильоти⁸⁵.

16 лютого бойові дії продовжували розвиватися за попереднім сценарієм. Війська 53-ї армії відбивали атаки ворожих танків з піхотою від Скелеватки на Богачівку. На напрямку головного удару ворожі танки з піхотою атакували на Хильки, Комарівку, Нову Буду, прагнучи пробитися до оточених військ. У другій половині дня вороже угруповання при підтримці 25 танків все ж таки взяло Лисянку і продовжило прогризати радянську оборону у напрямку села Октябрь. Атаки підтримали ворожі авіатори, що здійснили до 150 літако-прольотів.

У свою чергу, радянські війська оволоділи кількома населеними пунктами, у тому числі селом Яблунівка та сильним вузлом опору ворожих військ – селом Стеблев. У полон потрапили 215 німецьких військовослужбовців з танкових дивізій СС «Вікінг», «Мертва голова», мотобригади СС «Валонія», а також 112-ї, 72-ї, 57-ї, 213-ї, 320-ї та 384-ї піхотних дивізій.

52-га армія продовжувала наступальні дії і просунулася вперед на 7 км, долаючи запеклий опір оточених військ. Саме 52-га армія взяла Стеблів, витіснивши з нього ворожі війська.

4-та гвардійська армія разом з 5-ю гвардійською танковою армією відбила атаки ворожих військ у районі села Октябрь, зупинивши та-

⁸⁴ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 44 – 45.

⁸⁵ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 47 от 16.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 149 – 151.

ким чином деблокуючу групу ворога за 12 – 15 км до оточених військ. Одночасно армія оволоділа селом Тараща. Разом з армією діяв 20-й танковий корпус силами 8-ї та 155-ї танкових бригад.

Німецькі війська у Шендерівці. Фото з радянського літака.

Фонди Корсунь-Шевченківського музею-заповідника

5-й гвардійський кавалерійський корпус вів запеклий бій за Шендерівку та Комарівку разом із частинами 27-ї армії. Проте поблизу села Хильки дивізії армії були зупинені ворожими атаками і зупинили просування уперед. Кавалеристів підтримували танкісти 29-го танкового корпусу. 18-й танковий корпус зосередився у Джурдженнях в очікуванні атак з південного заходу.

На ділянці 53-ї армії сили XXXXVII-го танкового корпусу німців продовжували безуспішні спроби пробитися зі Скелеватки на Богачівку. На шляху німців, як і раніше, стояли бійці 49-го стрілецького корпусу. Станом на 16 лютого до складу корпусу входили 110-та гвардійська, 233-тя, 375-та, 94-та гвардійська, 84-та Харківська стрілецька дивізії, 6-та гвардійська повітряно-десантна дивізія, а також 49-та легка артилерійська бригада, 2-га протитанкова артбригада, 31-ша протитанкова артибригада без 1849-го винищувально-протитанкового полку,

80-й гвардійський мінометний полк («катюші»), 1361-й зенітний артилерійський полк.

Вночі з 15 на 16 лютого 1243-й полк 375-ї стрілецької дивізії частково відновив втрачене положення. Вранці бійці дивізії розпочали просування уперед і до 13.00 узяли під контроль південну, південно-східну та північну околицю Звенигородських хуторів, а також вийшли до «гаю з будинком лісничого». Далі полк закріпився на рубежі і розпочав вогневий бій з супротивником. 1245-й стрілецький полк вийшов до району висоти 207.0. 1241-й полк зайняв позиції у 400 м на північний схід від «гаю з будинком лісничого». Подальше просування дивізії було зупинене ворожим вогнем.

Німці, тим часом, скаржилися командуванню на нестачу пального та боєприпасів, сильне виснаження, різноманітні хвороби від застуди до сипного тифу, якусь незвичну лихоманку, але командування продовжувало вимагати від них просування далі до Звенигородки.

На ділянці 233-ї стрілецької дивізії ворог перейшов у наступ силами до 200 піхотинців та 18 танків і відбив перехрестя доріг Юрківка – Звенигородка та Скелеватка – Богачівка, звідки дивізія його витиснула вночі. 734-й полк був збитий з позицій, але контратакою відновив положення 703-й стрілецький відступив під тиском німців. 572-й стрілецький полк передислокувався ближче до Богачівки, аби прикрити її від ворожих атак⁸⁶.

Проте радянський 49-й стрілецький корпус армії вперто тримав позиції. Ситуація на ділянках інших армій фронту залишалася незмінною. Втрати були мінімальними. Авіація 5-ї повітряної здійснила 73 літаковильоти⁸⁷.

Вночі 17 лютого з 3-ї до 6-ї години оточене угруповання пішло на рішучий прорив до своїх. За попередніми радянськими даними з внутрішнього кільця оточення атакували 8 – 10 тисяч солдат та офіцерів, 5 – 7 артилерійських батарей та 12 – 15 танків. Ці дані не відповідали дійсності. Згідно з ворожими даними, в останній прорив пішли 54 тис. німецьких вояків, валонів, а також так званих «хіві» – радянських громадян, що несли у вермахті допоміжну службу.

⁸⁶ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 45 – 46.

⁸⁷ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 48 от 16.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 152 – 155.

Маса ворожих військ прорвала кільце на ділянці оборони 180-ї стрілецької дивізії 27-ї армії у селі Хильки і, розпорошившись на широкому фронті кількома колонами, з підрозділами 72-ї та 112-ї піхотних дивізій на чолі відчайдушно пробивалася на захід та південний захід у напрямку Джурдженців та Почапінців.

Радянські війська не змогли втримати масу ворожих військ, хоча завдали колонам, що проривалися, величезних втрат. Також німцям довелося кинути все важке озброєння та автотранспорт. На полі бою залишилося стільки трупів, що радянське командування не змогло їх одразу підрахувати і суттєво занижило кількість загиблих вояків вермахту.

Загинули під час прориву.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

Після виходу з оточення ворожого угруповання радянські війська 2-го Українського та 1-го Українського фронту відновили суцільну лінію оборони. 52-га армія займала позиції, що проходили по західній та південно-західній та південній околиці Хильків, північно-східній околиці Комарівки, центральній частині Шендерівки.

5-й гвардійський кавалерійський корпус тримав лінію оборони біля Моринців. Оборона 4-ї гвардійської армії тягнулася від Моринців до району села Октябрь. 27-ма армія розташувалася у районі Комарівки, Шендерівки, Хильків, Петровського. 5-та гвардійська армія займала Джерженці та Почапинці.

53-тя армія займала попередні рубежі, відбиваючи ворожі атаки, сила яких дедалі слабшала. О 2-й годині ночі група автоматників ворога просочилася до Звенигородських хуторів.

О 10.40 ворог двома групами розпочав нову атаку на позиції 49-го стрілецького корпусу. Група піхоти до 80 вояків за підтримки єдиного танку знову атакувала Звенигородські хутори. 70 ворожих піхотинців спробували захопити хутір Червоний. Обидві атаки були відбиті радянськими військами.

Також о 14.00 рота піхоти потіснила підрозділи 110-ту гвардійську стрілецьку дивізію і знову увійшла до південної частини Звенигородських хуторів.

О 16.00 307-й гвардійський полк дивізії зупинив атаку роти німців з сімома танками. Наступ групи Хаака та 11-ї танкової дивізії почав видихатися. Незважаючи на певні успіхи, пробитися до Звенигородки, а тим більше до оточеного угруповання війська Вітерсхайма не змогли.

О 19.00 313-й гвардійський полк 110-ї дивізії оточив ворожих автоматників у Звенигородських хуторах та знищив їх. 233-тя стрілецька дивізія залишалася на попередніх позиціях. Припинилися атаки і на оборону 94-ї гвардійської⁸⁸.

Положення 5-ї та 7-ї гвардійських, а також 57-ї армії не змінилося. 5-й та 7-й гвардійські і 8-й механізовані корпуси перебували у резерві. 5-та повітряна бойові дії припинила⁸⁹.

18 лютого війська 1-го та 2-го Українських фронтів ліквідували наслідки прориву ворожих військ. Частини фронту відновлювали лінію оборони на зовнішньому кільці, передислоковували підрозділи з внутрішнього фронту на зовнішній, а також добивали окремі групи вояків вермахту, що не змогли вчасно вийти на свою територію. Загалом підрозділи 2-го Українського фронту повідомили про знищення більше

⁸⁸ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 46 – 47.

⁸⁹ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 49 от 16.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 156 – 157.

Колона полонених під Корсунь-Шевченківським німців.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

1800 ворожих вояків. Ще до 2000 солдат та офіцерів вермахту було взято у полон.

Частини 2-го Українського здійснювали перегрупування на правому фланзі у районах Петровське, Джурдженці, Почапинці. Німецьке командування після здійснення прориву оточеного угруповання намагалося відтягнути назад танкові та піхотні частини, що здійснили деблокування, і вирівняти лінію фронту. Радянські війська просувалися за німцями.

Частини 4-ї гвардійської армії відбили дві ворожі атаки силою до батальйону піхоти за підтримки танків у районі Октябрь і окремими загонами знищували розрізнені групи ворожих військ біля Джурдженців, Почапинців, Верещаків.

52-га армія здійснювала перегрупування сил і окремими загонами захищала від окремих груп противника район Хильків та на південь від Комарівки.

27-ма армія так само нищила групи вояків вермахту, що ховалися у районі Петровського. 5-та гвардійська танкова відпочивала, приводила до ладу техніку та особовий склад у районі Джурдженців та Комарівки.

53-й армії довелося вранці відбивати останні атаки німців. Вночі, о 3 годині, війська 13-ї танкової дивізії освітили передній край 94-ї гвардійської стрілецької двома прожекторами та ракетами. Після артилерійського нальоту по радянських позиціях в атаку рушив ворожий батальйон. Німцям вдалося перейти на північний берег р. Шполка. Проте під вогнем радянських кулеметів та гармат ворог зупинився і частини 94-ї дивізії відкинули його назад за річку.

До батальйону піхоти з танками здійснили безуспішну атаку на позиції 375-ї стрілецької дивізії. О 9.00 група Хаака силами до 100 піхотинців з 3 танками атакувала у районі хутора Червоний. Ця атака була відбита силами 1243-го стрілецького полку. О 13.30 – 14.00 ворог здійснив сильну артилерійську підготовку, після якої 200 піхотинців з 18 танками перейшли у наступ. 1245-й стрілецький полк, що налічував 50 стрільців, 8 кулеметників, 38 мінометників, та 1241-й полк, у якому залишилося 13 стрільців, 3 кулеметники та 15 мінометників, за підтримки артилерії відбив ворожу атаку. При цьому було підбито 5 танків і виведено з ладу значну кількість ворожої живої сили⁹⁰.

Радянські вояки відбили ворожий наступ і до кінця дня 18 лютого зачистили від ворога село Скотарево. Було знищено, за радянськими даними, до 100 ворожих вояків, підбито 4 танки і взято у полон 10 бійців 3-ї і 14-ї танкових та 106-ї піхотної дивізій.

Після цього війська Вітерсхайма припинили атаки. З одного боку, у ній фактично не залишилося боєздатних танків. Ті, що не згоріли, потребували ремонту. Бойові піхотні підрозділи розтанули на очах унаслідок загибелі та поранення військовослужбовців. Значна кількість вояків страждали на якусь особливу лихоманку, у тому числі і сам генерал Вітерсхайм⁹¹.

З іншого боку, оточене угруповання вже здійснило прорив і допомога військ Вітерсхайма вже не була потрібна. Таким чином, у командування XXXVII-го танкового корпусу з'явився привід припинити виснажливий наступ і відійти за р. Шполка.

Змін у ситуації на ділянці інших радянських з'єднань не відбулося. Авіатори 5-ї повітряної армії не вели бойових дій через погану погоду⁹².

⁹⁰ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 47 – 48.

⁹¹ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 294.

⁹² Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 50 от 16.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 159 – 160.

19 лютого ворогуючі сторони продовжили «оптимізувати» лінію протистояння. На правому фланзі війська 2-го Українського фронту провадили перегруповування, приводили себе до ладу. Також до лінії фронту продовжували виходити залишки німецьких підрозділів, що розсіялися по території під час прориву 17 лютого. З ворожими підрозділами, що відновили лінію оборони, радянські війська вели вогневий бій, а також обмінювалися візитами розвідувальних груп. Також армії формували новий рубіж оборони, будуючи окопи, землянки, бліндажі.

В результаті дій військ правого флангу 2-го Українського було взято більше 1000 військовополонених, що належали до 57-ї, 72-ї, 389-ї, 88-ї, 112-ї піхотних дивізій, танкової дивізії СС «Вікінг» та мотобригади СС «Валонія».

4-та гвардійська армія провадила перегруповування частин, а також силами 7-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії зайняла село Октябрь.

27-ма армія здійснювала перегруповування, поповнювала та приводила до ладу підрозділи.

52-га армія приводила себе до ладу та окремими загонами добивала німців, що продовжували пробиватися до своїх.

5-та гвардійська танкова відновлювалася після недавніх боїв, ремонтувала техніку та відпочивала.

На ділянці 53-ї армії нарешті настав відносний спокій, за винятком перестрілок з ворогом, що припинив наступальні дії.

5-та гвардійська армія провела вдалу розвідку і захопила 7 полонених з 282-ї піхотної дивізії, танкової дивізії СС «Мертва голова» і танково-гренадерської «Велика Німеччина».

Аналогічно розвідники 7-ї гвардійської армії притягнули із-за лінії фронту п'ятьох полонених з 293-ї та 161-ї піхотних дивізій. Так само вояки 57-ї армії взяли у полон сімох вояків 384-ї та 76-ї піхотних дивізій. У іншому ситуація не змінилася – армії не рухалися вперед, вели вогневий бій з противником, рили окопи, будували бліндажі та землянки. Резерви перебували у попередніх місцях розташування.

Пілоти повітряної армії виконали 25 літаковильотів на другорядні завдання. Ворожа авіація після битви активності не проявляла, а займалася головним чином евакуацією поранених та перевезенням частин, що вийшли з оточення⁹³.

⁹³ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 51 от 20.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 161 – 163.

20 лютого ситуація стабілізувалася по усьому фронту. Частини фронту напередодні виловили дрібні групи оточених німців, що рятувалися на свій бік лінії протистояння, закріпилися на нових рубежах і вели вогневий бій з ворожими частинами, зміцнювали нову лінію оборони.

Обидва боки активно висилали розвідувальні групи. Радянські розвідники захопили до 20 контрольних полонених.

4-та гвардійська армія провадила інженерні роботи, приводила себе до ладу, підтягувала артилерію та підвозила боєприпаси. Лише 7-а гвардійська повітряно-десантна дивізія мала просування уперед, захопила південну околицю Лисянки, західну окраїну Орлів та західну окраїну Ганжалівки. 5-й гвардійський кавалерійський корпус зайняв Селище, Валява, Петропавлівка, Квітки.

52-га та 27-ма армії займалися обладнанням оборони, підтягували артилерію, тили та підвозили боєприпаси.

5-та гвардійська танкова зосередила 29-й та 18-й танкові корпуси у Моринцях, а 20-й корпус залишався на попередніх рубежах.

53-тя армія відбила дві атаки з району Водяного. На решті ділянок панував відносний спокій.

5-та гвардійська, 7-ма гвардійська та 57-ма армії залишалися на попередніх рубежах.

5-й гвардійський, 7-й гвардійські і 8-й механізовані корпуси перебували у резерві.

Пілоти 5-ї повітряної здійснили 42 літаковильоти⁹⁴.

У цей же день було оголошено про успішне закінчення Корсунь-Шевченківської операції. У зведенні «Совінформбюро» мова йшла вже про 55 тисяч трупів ворожих солдат та офіцерів знайдених на полі бою, серед яких було і тіло генерала Штеммерманна.

Також війська 2-го Українського фронту записали на власний бойовий рахунок 155 знищених ворожих танків, 59 штурмових гармат, 376 гармат польової та зенітної артилерії, 209 мінометів, 900 кулеметів. Ці дані, безумовно, були суттєво перебільшені.

Достовірними можна вважати лише дані про трофеї 2-го Українського фронту. Серед них були 41 літак, 116 танків, 32 бронемашини, 618 гармат різного калібру, 51 штурмова гармата, 267 мінометів, 789 кулеметів, 85 бронетранспортерів, 10000 автомашин, взятих з бою

⁹⁴ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 52 от 21.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 164 – 165.

переважно у небоездатному вигляді, а також 7 паровозів, 4050 возів з військовими вантажами, 64 сховища.

Також було узято у полон 18200 ворожих солдат та офіцерів, головним чином 17 – 18 лютого 1944 р., у день прориву ворожого угруповання. Ще 5500 ворожих вояків залишилися мертвими на полі бою, а близько 7900 німців отримали поранення під час прориву

Загальні німецькі втрати протягом усієї операції оцінюють у 19000 вояків вбитими та 11000 пораненими. У це число традиційно не входять вояки, що вибули з ладу або померли через небойові причини – хвороби, обмороження, травми тощо⁹⁵.

Загальні втрати 2-го Українського фронту за період операції склали 47168 вояків вбитими, померлими від хвороб, пораненими та обмороженими, а також зниклими безвісти. Більшість з цих втрат припадає на бойові дії на внутрішньому фронті кільця⁹⁶.

Реальні втрати військ 8-ї польової армії німців, що протистояла 2-у Українському фронту, за період з 21 січня 1944 року до 20 лютого 1944 року зараз оцінюються у 8980 вояків, що загинули, були поранені та зникли без вісти⁹⁷.

Безпосередні втрати радянського 49-го стрілецького корпусу склали 554 вояки вбитими та 1612 – пораненими. Загалом корпус, що протистояв німецьким спробам пробити коридор до кільця з півдня, втратив 2166 вояків⁹⁸. 53-тя армія втратила у лютому 1633 вояки – 703 вбитими та 930 пораненими⁹⁹.

Також сучасні німецькі автори стверджують, що XXXXVII-й танковий корпус втратив близько 80 танків та штурмових гармат на ділянці 2-го Українського фронту із 300 – 320 втрачених у боях навколо Корсунь-Шевченківського. Характерно, що більшість втрат німці списують на технічні поломки¹⁰⁰.

За цей же час 5-та гвардійська танкова армія списала 324 танки як безповоротні втрати. Крім того, із 695 танків, що числилися за списком протягом операції, боєздатними на 20 лютого залишилися лише 104.

⁹⁵ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 340 – 352.

⁹⁶ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 341.

⁹⁷ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 347.

⁹⁸ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 58.

⁹⁹ Журнал боевых действий 53-й армии. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 409. Оп. 10057. Д. 415. Л. 20.

¹⁰⁰ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 348 – 350.

154 потребували технічного ремонту, ще 154 – середнього і 80 – капітального, 31 танк був переданий до ремонтних частин¹⁰¹. Частку втрат танкової армії, що припадає на 18-й та 20-й танкові корпуси на напрямку наступу XXXXVII-го танкового корпусу, на даний момент виділити досить важко.

Втрати ворожої авіації сягнули 155 літаків, що були збиті радянськими винищувачами та зенітками. Ще 62 літаки були оголошені небойовими втратами, при цьому сюди входили і літаки, що зникли безвісти¹⁰².

Сукупні втрати двох радянських повітряних армій та 9-го винищувального корпусу протиповітряної оборони становили 76 літаків, що загинули від вогню ворожих винищувачів та зеніток або не повернулися з бойових завдань. Небойові втрати в аваріях та катастрофах досягли 41 літака¹⁰³.

Таким чином, битва завершилася для радянських військ у цілому успішно. Головним досягненням було те, що величезний виступ на схід у лінії фронту між Києвом та Черкасами був ліквідований і німецьке командування вже не могло мріяти про відновлення оборонної лінії по Дніпру навіть за дуже сприятливих обставин.

Керівництво 2-го Українського фронту під час битви виявило справжню командну майстерність, «обігравши» наче в шахи ворожих воєначальників. Передбачаючи кроки останніх штаб фронту і його командувач Конєв завжди мали наготові певні дії, які нейтралізували зусилля генерала Велера та генерала фон Формана у організації деблокування оточеного угруповання.

Тому абсолютно заслужено 20 лютого 1944 р. генералу Івану Степановичу Конєву було присвоєно військове звання Маршал Радянського Союзу. Наступного дня, 21 лютого 1944 р., звання Маршала бронетанкових військ отримав генерал-полковник Павло Олексійович Ротмістров.

На жаль перемога у битві була отримана дорогою ціною. Навіть у першій половині 1944 року радянські війська не мали надійного засобу нищення важких танків ворога – Т-V та Т-VI. Використовуючи повну неразливисть цих броньованих «таранів» на відстані більш ніж 500 м, німецькі війська до певного часу завдавали радянським відчутних втрат як у техніці, так і у живій силі, збільшуючи ціну перемог радянської армії.

¹⁰¹ Дані наведені відповідно до машинодрукарської копії з Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації (Ф. 240. Оп. 2779. Д. 193. Л. 15 – 19), що зберігається у фондах Корсунь-Шевченківського музею-заповіднику.

¹⁰² Підраховано по даним сайта Luftwaffe Nomerpage. URL: <http://www.ww2.dk>

¹⁰³ Колечкин В. П. Авиация в боях под Корсунь-Шевченковским в феврале 1944 года. Авиация и время. 2004. № 6. С. 34 – 37.

Вадим Колечкін

РОЗДІЛ III.

БОЙОВІ ДІЇ НА КІРОВОГРАДШИНІ
ПІД ЧАС УМАНСЬКО-БОТОШАНСЬКОЇ
ТА БЕРЕЗНЕГУВАТО-СНІГУРІВСЬКОЇ
НАСТУПАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ
(березень 1944 року)

ПІДГОТОВКА НОВОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ 2-М ТА 3-М УКРАЇНСЬКИМИ ФРОНТАМИ

Після закінчення Корсунь-Шевченківської битви радянське командування розпочало підготовку до нової наступальної операції. Для цього потрібно було поповнити війська вояками та технікою.

21 лютого 1944 р. ворогуючі сторони вели так звані «бої місцевого значення», що полягали у дрібних атаках з метою зайняти ту чи іншу вигідну позицію, висоту, окремий населений пункт або його частину. Час від часу спалахували локальні перестрілки, до яких могла підключитися артилерія або міномети.

Через лінію фронту у обидва боки намагалися проникнути невеликі розвідувальні групи, що мали спостерігати за супротивником або ж брати так званих «контрольних полонених», що мали б засвідчити наявність тих або інших частин ворога на лінії протистояння. Загалом радянськими розвідниками було взято у полон 25 ворожих військово-службовців дивізій «Велика Німеччина», 320-ї, 282-ї та 384-ї піхотних дивізій ворога.

4-та гвардійська армія займалася обладнанням нових позицій. Лише десантники 7-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії переслідували відступаючі ворожі війська, займаючи услід за ними нові ділянки фронту. На кінець дня дивізія вийшла на рубіж Жабинці – Ганжаловські хутори – Смільчинці.

5-й гвардійський кавалерійський корпус, 52-га, 27-ма та 5-та гвардійська танкова армії захищалися у попередніх районах, вели оборонні роботи та приводили до ладу особистий склад і матеріальну частину.

Зі складу 53-ї армії активні бойові дії вели передові загони 375-ї та 233-ї стрілецьких дивізій. Причиною став відхід німецький підрозділів у південно-західному напрямку. Частини 233-ї та 375-ї стрілецьких дивізій розпочали просування за відступаючими німцями.

В результаті часткових наступальних дій ці загони вийшли до висоти 181.1 на південь від хутора Червоний, південні схили висоти 204.8.

233-тя стрілецька взяла висоту 204.8 та північно-східні схили висоти 148.1 біля Юрківки. Положення решти підрозділів армії залишалося незмінним.

О 17.00 німці припинили відхід і відкрили сильний вогонь по радянських вояках з рубежу висота 161.3, ділянка залізниці «Б», висота 148., південний берег р. Шполка, село Юрківка. Спроби радянських загонів просунутися далі успіху не мали. Радянські дивізії зайняли старі окопи, які були відриті ще 14 – 15 лютого, і почали очищати їх від снігу. Також на нові позиції почали підтягати артилерію¹.

Положення 5-ї і 7-ї гвардійських армій залишалося незмінним. Механізовані корпуси, що перебували у резерві фронту, залишалися на старих місцях розташування. 5-та повітряна армія здійснила 30 літаковильотів.

Також у складі фронту відбулася серйозна зміна. 57-ма армія розпорядження Ставки Верховного Головнокомандування була передана у підпорядкування 3-му Українському фронту разом з ділянкою фронту, яку вона займала, з усіма частинами підсилення. Загалом зі складу фронту вийшли два стрілецьких корпуси, 1110-й гарматно-артилерійський полк, 374-й та 595-й винищувально-протитанкові артилерійські полки².

22 лютого 1944 р. ситуація кардинально не змінилася: радянські війська та вермахт зміцнювали рубежі оборони, обмінювалися час від часу артилерійсько-мінометними ударами, вели розвідку позицій одне одного. Ситуація на ділянках 4-ї гвардійської, 52-ї, 27-ї, 53-ї, 5-ї гвардійської та 5-ї гвардійської танкової залишалася такою, як і раніше.

7-ма гвардійська армія провадила перегрупування у зв'язку з переходом 57-ї армії до підпорядкування 3-у Українському фронту. Зокрема частини 35-го гвардійського стрілецького корпусу здавали свої бойові ділянки 3-му Українському фронту. 93-тя гвардійська стрілецька дивізія виходила до району Клишів. 78-ма стрілецька дивізія мала зосередитися поблизу Покровського. Решта частин армії вели вогневий бій з ворогом та розвідку.

Також за рішенням Ставки 21 січня з 24.00 до складу 2-го Українського увійшла 40-ва армія, а також 2-га та 6-та танкові армії. Разом з

¹ Журнал боевых действий 49-го стрелкового корпуса. 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 934. Оп. 1. Д. 28. Л. 49 – 50.

² Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 53 от 22.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 166 – 167.

**Маршали Іван Конєв та Павло Ротмістров
на передньому краї радянських військ.**

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

40-ю армією у підпорядкування маршалові Івану Конєву та його штабові перейшла ділянка від південної околиці містечка Оратів, через села Оратівка, Юшківці, Лукашівка, Яцковиця, Шуляки, Адамівське, озеро Гірський Тикич, села Сабадаш, Охматів, Побийка, Красний, містечко Виноград, села Осичне та Хмелівка. Серед частин армії була 1-ша Чехословацька бригада, що тримала фронт у районі Осичної.

6-та танкова армія перебувала у районі Псарівка, Кошевате, Кам'яний Брід, 2-га танкова армія – у районі Писарівки, Чеснівки, Хиженців та Джурдженців. Решта частин фронту перебувала у попередніх місцях дислокації.

Активність 5-ї повітряної обмежилася 22 літаковильотами³.

23 лютого частини 2-го Українського фронту провадили масштабне перегрупування. 52-га армія переходила на нову ділянку фронту для того, щоб змінити частини 2-ї та 6-ї танкових армій у районі Босівка,

³ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 54 от 23.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 168 – 169.

Бужанка, Жабинка, Тихонівка, Поповка. До складу армії було передано 254-ту стрілецьку дивізію, яка мала перейти до району Ганжалівки.

Власне 2-га та 6-та танкові армії частиною сил вели активний бій у районах Рижанівка – Яблунівка. У результаті були повністю очищені від ворога села Босівка та Тихонівка. Просування противника від містечка Рижанівка було зупинене. Танкісти зав'язали бій на північній та північно-східній околиці Рижанівки.

4-та гвардійська армія загалом не змінила положення. Лише 41-ша гвардійська стрілецька дивізія зосередилася у районі Орлового. 254-та стрілецька дивізія вийшла зі складу 4-ї гвардійської.

Решта армій та корпусів фронту перебували на попередніх позиціях і вели позиційні бої⁴.

24 лютого 1944 р. 2-й Український продовжував перегрупування, розпочате напередодні. Частини 7-ї гвардійської, 40-ї та 52-ї армій займали нові ділянки лінії фронту, ущільнювали бойові порядки, розподіляли резерви.

Активний бій вели з ворогом 6-та і 2-га танкові армії, які до ночі 25 лютого оволоділи Яблунівкою і вели бій за Рижанівку. Проте вночі вони отримали наказ здати свої ділянки фронту 52-й армії і вийти на поповнення та відпочинок.

53-тя армія відбила дві атаки ворожих військ, які були здійснені німцями силами до батальйону піхоти за підтримки кількох танків та штурмових гармат.

Решта армій та корпусів положення не змінили⁵.

25 лютого війська 2-го Українського продовжували перегрупування. 52-га армія завершила прийом бойової ділянки від 6-ї танкової армії і розпочала інженерне обладнання нових позицій.

Таким самим обладнанням нових позицій займалася 40-ва армія. 53-тя армія провадила часткове перегрупування і знову відбила слабку атаку з боку XXXXVII-го танкового корпусу з району Капустиного у напрямку урочища Гнилець.

5-та гвардійська армія передала управління 27-го гвардійського стрілецького корпусу та 50-ту стрілецьку дивізію у підпорядкування 7-й гвардійській.

⁴ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 55 от 24.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 170 – 171.

⁵ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 56 от 25.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 172 – 173.

6-та танкова армія рухалася до району Красногородки, Порадівки, містечка Боярка, Писарівки.

2-га танкова розташувалася у районі Босівки, Яблунівки, Тихонівки.

4-та гвардійська армія передала 116-ту стрілецьку дивізію до 52-ї армії, а управління 33-го стрілецького корпусу – до складу 27-ї армії.

Решта радянських частин своє положення не змінили. Таким чином командування 2-го Українського фронту фактично розпочало підготовку до нової наступальної операції. Поки що вона полягала у перерозподілі сили між арміями та формування нової конфігурації лінії фронту для подальшого наступу на ворожі війська.

Ворог загалом вів себе пасивно, так само перерозподіляючи поріділі підрозділи вздовж нової лінії протистояння⁶.

26 лютого ситуація на лінії протистояння кардинально не змінилася. Більшість радянських армій перебували на попередніх позиціях, провадили часткове перегрупування, вели розвідку, зміцнювали власні позиції.

6-та танкова армія завершила зосередження на новому місці у районі Боярки.

2-га танкова вирушила до нового району.

Натомість активізувала свої зусилля ворожа авіація. Вдень німецькі винищувачі у районі Федорівки та Кіровограду збили та пошкодили 8 винищувачів 7-го винищувального корпусу, а також збили один корегувальник Іл-2 з 56-ї окремої авіаескадрильї.

Поразка радянських винищувачів дозволила ворожим бомбардувальникам ввечері атакувати війська 7-ї гвардійської армії, хоча суттєвих втрат радянським військам це не завдало⁷.

27 лютого війська 2-го Українського фронту перейшли у частковий наступ з метою захопити переправи через річку Гірський Тикич. Вони потрібні були для здійснення наступного етапу наступальних дій, що передбачався у березні 1944 року.

Частини 40-ї та 52-ї армій посиленими розвідувальними загонами провели бойову розвідку і у другій половині дня перейшли у наступ головними силами. За день 40-ва армія на лівому фланзі просунулася

⁶ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 57 от 26.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 174 – 176.

⁷ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 58 от 27.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 177 – 178.

уперед на 6 км і зав'язала бій за оволодіння мостами через р. Гірський Тикич та оволодіння селами Нова Гребля та Рубаний Міст. 52-га армія визволила від ворога села Шубений Став, Кучківка, північну частину Чижівки.

Ситуація на ділянках інших армій не змінилася. 2-га танкова армія перейшла до району Дашуківка, Франківка, Бужанка, Жабинка, Лисянка.

Продовжувалася активізація ворожої авіації. 5-та повітряна армія здійснила 65 літако-вильотів. У відповідь німці здійснили до 100 літако-прольотів. У тому числі 10 ворожих бомбардувальників атакували місто Кіровоград, а ввечері до 20 двомоторних бомбардувальників бомбили Кіровоградський аеродром, знищивши на землі 3 або 4 винищувачі 7-го винищувального авіакорпусу та один транспортний літак⁸.

28 лютого наступальні дії 40-ї та 52-ї армій продовжувалися. Проте німецьке командування також розуміло значення переправ через річку, тому німецькі війська почали контратакувати, намагаючись відстояти переправи. 40-ва армія спробувала форсувати Гірський Тикич у районі на південний схід від Охматова та у районі села Кути. Проте німці змогли запобігти форсуванню річки. Крім того, у районі Нової Греблі ворожі війська здійснили контратаку силами до батальйону.

52-га армія, долаючи мінні поля, вела наступ по усій лінії фронту. Німці на ділянці армії також здійснили дві контратаки піхотою з танками з району Чижівки та лісу на південь від Попівки. Радянські підрозділи вийшли до Чемериського, Чижівки та Рижанівки і вели бій за оволодіння цими населеними пунктами.

Решта радянських армій та корпусів не змінили положення, активних дій не вели, продовжували підготовку до майбутнього наступу, поповнювалися особовим складом, технікою, паливом та боєприпасами. Авіація ворогуючих сторін обмежилася розвідкою ситуації⁹.

29 лютого командуванню 2-го Українського стало зрозуміло, що взяти переправи через Гірський Тикич не вдається. Частини 40-ї армії просування вперед не мали. При цьому німці три рази контратакували радянські частини силами від роти до батальйону піхоти з районів Русалівка, Нова Гребля, Рубаний Міст.

⁸ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 59 от 28.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 179 – 182.

⁹ Оперативная сводка штаба 2-го Украинского фронта № 60 от 28.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1053. Л. 183 – 185.

Частини 52-ї армії також змушені були зупинитися і відбивати ворожі контратаки. Загалом ворог здійснив чотири атаки по підрозділах армії силами від роти до батальйону піхоти кожна. При цьому атаки підтримували вогнем танки зі східної околиці Чижівки та східної околиці Рижанівки.

Інші з'єднання 2-го Українського продовжували щоденну роботу зі зміцнення оборони та контрольні розвідувальні дії проти ворога. Танкові армії поповнювалися технікою та боеприпасами¹⁰.

Німецьке командування також провадило перегруповання сил. Передбачаючи продовження радянських наступальних операцій, німці намагалися вивести у резерв рухомі з'єднання, замінивши їх на стаціонарних позиціях піхотними частинами.

Оскільки втрати, яких зазнав вермахт у битві під Корсунь-Шевченківським так і не були повністю відновлені, командуванню 8-ї польової армії довелося розтягувати позиції піхотних дивізій, а також використовувати як резерви частини союзників, у даному випадку, румун.

За радянськими даними німці підтягнули до Рижанівки 4-ту гірсько-сгєрську дивізію з району Вінниці. Також ворог розтягнув фланги 198-ї піхотної дивізії. У району Стебне, Златопіль німці розтягнули позиції 376-ї піхотної дивізії. Також до Стебного з резерву було висунуто 2-гу парашутно-сгєрську дивізію.

Унаслідок цього німецьке командування вивело з лінії фронту 1-шу, 16-ту танкові дивізії і танкову дивізію «Адольф Гітлер» до району у 15 – 20 км на північ від Умані (села Іванівка, Маньківка, Молодецьке). Від Стебного до Петроострова було відведено 14-ту танкову дивізію. Також планувалося відвести з лінії фронту 11-ту та 13-ту танкові дивізії, замінивши їх парашутистами 2-ї дивізії¹¹.

У результаті навпроти ділянки 2-го Українського фронту, що тягнулася по територіям Вінницької, Київської та Кіровоградської областей, ворожі війська були розташовані таким чином (з заходу на південний схід):

► 1-ша піхотна дивізія з 1-м важким мінометним полком, навчальним полком 4-го Повітряного флоту та 48-м саперним батальйоном займали лінію від Казимирівки через Івахни (вик.) до району Зеленого

¹⁰ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1132. Л. 108 – 110.

¹¹ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1132. Л. 104.

Рогу (вик.), командував дивізією генерал-лейтенант Ернст-Антон фон Крозигк;

► 82-га піхотна дивізія з 2 березня зайняла позиції на схід від 1-ї піхотної. Її лінія оборони тепер тягнулася від Івахнів до Зеленого Рогу, командував дивізією генерал-лейтенант Вальтер Хейне;

► 75-та піхотна дивізія з 8-м протитанковим дивізіоном 284-го артилерійського полку резерву головнокомандування та 484-ю мостобудівною колоною займали позиції від Зеленого Рогу до Кислину (вик.) під командуванням генерал-лейтенанта Хельмута Бойкеманна;

► 34-та піхотна дивізія з 677-ю бойовою групою 332-ї піхотної дивізії, 70-м артилерійським полком, 2-ю і 3-ю батареями 52-го мінометного полку, 293-м зенітним дивізіоном, 135-м будівельним батальйоном, 471-м протитанковим дивізіоном розташувався на лінії від Кислину до Чемериського (вик.), командиром дивізії з 1942 року був генерал піхоти Фрідріх Хохбаум;

► 198-ма піхотна дивізія і частини 17-ї танкової дивізії з 54-м мінометним полком, 482-м протитанковим дивізіоном та 286-м зенітним дивізіоном тримали позиції від Чемериського до Рижанівки (вик.), командир дивізії – генерал-лейтенант Ханс-Йоахім фон Хорн;

► 4-та гірська дивізія захищала Рижанівку, висоту 223.2, включаючи Попівку, під командою генерал-лейтенанта Юліуса Брауна;

► 11-та танкова дивізія з 857-м запасним батальйоном розташувалася від висоти 223.2 (вик.), включаючи Стебне, проте станом на 2 березня 1944 р. її змінила на позиціях 2-га парашутно-сгєрська дивізія генерал-лейтенанта Густава Вільке, 11-та ж танкова була відведена до Стебного і згодом до Теплика, де перебувала у резерві, сподіваючись на поповнення та відпочинок: командував дивізією, як і раніше, генерал-лейтенант Венд фон Вітерсхайм;

► 13-та танкова дивізія генерал-лейтенанта Ганса Мікоша та підпорядковані їй 2-га парашутно-сгєрська дивізія з 612-м артполком, 1-м та 2-м дивізіонами 140-го артполку, 934-м артидивізіоном, окремим полком Хааке (якого радянські джерела вперто називають Бааге) та 472-м протитанковим дивізіоном обороняли ділянку від Стебного до південної околиці Стецівки, але з виведенням з першої лінії оборони 11-ї танкової дивізії 2-й парашутно-сгєрській довелося розтягнути фронт на захід до висоти 223.2;

► 376-та піхотна дивізія німців генерал-лейтенанта Отто Шварца з 2-м дивізіоном 54-го артилерійського полку розташувалися між Стецівкою (вик.) та Водяним (вик.);

► 106-та піхотна дивізія з бойовою групою 39-ї піхотної дивізії захищалася на ділянці від Водяного до Листопадового (вик.), з 20 лютого 1944 р. командував дивізією генерал-лейтенант Зігфريد фон Рековскі;

► 320-та піхотна дивізія займала лінію Листопадове – Юзефівка, командував дивізією, як і раніше, генерал-лейтенанта Георг Постель;

► 282-га піхотна дивізія генерал-майора Германна Френкінга розташувалася від Юзефівки (вик.) до висоти 210.0;

► 10-та танково-гренадерська дивізія генерал-лейтенанта Августа Шмідта з 7-м дивізіоном штурмових гармат захищала рубіж від висоти 210.0 (вик.) до Панчевого;

► на південний схід, до лісу, що за 4 км на схід від Великої Виски, трималася танкова дивізія СС «Мертва голова», дивізією командував обергрупенфюрер СС Герман Прісс;

► від лісу біля Великої Виски до Мухартівки тягнулася лінія оборони елітної танково-гренадерської дивізії «Велика Німеччина», яку радянське командування помилково називає танковою дивізією СС, з 1 лютого 1944 р. дивізією командував генерал-лейтенанта Хассо фон Мантойфель;

► далі до Сасівки (вик.) оборонялася бойова група з підрозділів 293-ї піхотної дивізії, 866-го піхотного полку та 355-ї піхотної дивізії, за сучасними німецькими даними, обидві дивізії були розформовані наприкінці 1943 р. і виведені до Польщі, таким чином, швидше за все оборону на ділянці тримав 866-й гренадерський полк разом з підлеглими йому артилерійськими та інженерними підрозділами, що колись входили до складу розформованих дивізій;

► від Сасівки до околиць Новгородки (вик.) було розташовано 161-у піхотну дивізію, проте насправді позицію тут тримало так зване Корпусне з'єднання А, яке очолював штаб 161-ї піхотної дивізії, але зібране воно було з піхотних, артилерійських, розвідувальних та інженерних підрозділів різних дивізій під командою генерал-лейтенанта Пауля Дрекманна.

Щільність військ була невисокою – на 1 км фронту у середньому припадало 2,9 – 3 батальйони вермахту, 4 гармати та 2 танки¹². Відповідно, німці намагалися підтягнути до лінії протистояння будь-які резерви, не гребуючи і союзними дивізіями, які вважалися менш боєздатними ніж німецькі.

Як вже зазначалося, до району Христинівки були відведені з лінії протистояння 1-ша, 16-та та 17-та танкові дивізії вермахту, а також танкова дивізія СС «Адольф Гітлер», що складали 3-й танковий корпус генерала Брайта. Туди ж було відведено 11-ту танкову дивізію після того, як її змінила 2-а парашутно-егерська. Біля Надлака та Петроострова зосередилися 3-тя та 14-та танкові дивізії німців. Таким чином, німці намагалися створити рухомий резерв на випадок радянського наступу.

Також вороже командування намагалося вирішити проблему нестачі піхоти шляхом ширшого використання союзних військових частин. Так, з Балти на Тульчин висувалася 14-та піхотна дивізія румунських військ. До Христинівки була переведена 5-а піхотна дивізія румун. У Гайсині перебувала 8-ма румунська піхотна дивізія. У Гайвороні зосередилися 6-та румунська піхотна дивізія, кавалерійська дивізія СС (вочевидь, козаки) та 39-та німецька піхотна дивізія. У районі Первомайська стояла 444-та охоронна дивізія вермахту. У Балті – 3-тя охоронна дивізія румун¹³.

Таким чином, і радянське командування, і німецьке розглядали ситуацію, що склалася після Корсунь-Шевченківською битви, як тимчасову. Довжина лінії фронту на Україні виросла з 950 до 1200 км. 1-й та 2-й Українські фронти нависали над військами групи армію «Південь» та групи армій «А» з півночі, загрожуючи відрізати ворожі війська від Дністра. Командування вермахту просило Гітлера дозволили відвести війська на захід і таким чином скоротити протяжність фронту. Проте фюрер відмовив їм, аргументуючи це тим, що радянські війська не зможуть вічно наступати, особливо у період вологої весни з розмоклими шляхами¹⁴.

¹² Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1132. Л. 104 – 106.

¹³ Журнал боевых действий 2-го Украинского фронта 01.01.1944 – 31.01.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1132. Л. 106.

¹⁴ Великая Отечественная война. 1941 – 1945. Военно-исторические очерки. Книга третья. Освобождение. Москва, 1999. С. 40.

Крім частин, що брали участь Корсунь-Шевченківській битві, до складу 2-го Українського фронту входили ще 7-ма гвардійська, 5-та гвардійська та 57-ма армії. Протягом лютого 1944 р. війська цих армій не вели бойових дій. Вони вдосконалювали лінію оборони. Радянські солдати рили нові траншеї, будували землянки та бліндажі, встановлювали загородження з колючого дроту, будували нові вогневі позиції, мінували підходи до власних позицій.

Тим самим займалися їхні супротивники – танково-гренадерська дивізія «Велика Німеччина», що стояла навпроти частин 5-ї гвардійської армії, 384-та та 76-та піхотні дивізії, що розташували бойові позиції навпроти підрозділів 57-ї радянської армії. Німецькі піхотинці та сапери так само, як і радянська піхота, заривалися у землю настільки, наскільки це дозволяла зимова погода, а також будували різноманітні укриття, облаштовували зручнішим житлом позиції власних військ, встановлювали міни та дротяні загородження, намагалися зробити підходи до власних позицій неприступними, а також будували нові позиції для кулеметів, гармат та мінометів.

Проте на війні, як на війні, абсолютна тиша буває нечасто. Ворогуючі боки вели перманентну перестрілку зі стрілецької зброї, мінометів та артилерії різних калібрів. На передовій постійно працювали снайпери, намагаючись виводити з ладу насамперед командний склад, але за відсутності такого у полі зору не гребували і звичайними солдатами та унтер-офіцерами.

Також з обох боків на позиції противника висилалися групи розвідників, які мали б узяти контрольного полоненого, так званого «язика», який мав би уточнити дані про супротивника, що добувалися шляхом спостереження та надходили від авіаційної розвідки.

Іноді мляві перестрілки переходили у більш серйозні зіткнення, коли ворогуючі боки організовували силову розвідку, намагаючись знайти слабкі місця у його обороні, а за можливості і покращити власні позиції, захопивши кращі для оборони ділянки місцевості.

Прикладом може служити коротка хроніка 53-ї стрілецької дивізії 7-ї гвардійської армії, яка 24 січня змінила підрозділи 409-ї стрілецької на ділянці фронту на території Компаніївського району.

Частини 53-ї стрілецької дивізії отримали наказ вести розвідку ворожих позицій. Так, 24 січня 1944 року у результаті дій радянської роз-

відгрупи вдалося узяти у полон німецького унтер-офіцера і знищити до 30 ворожих солдат з дивізії «Велика Німеччина».

3 25 січня частини 53-ї та 72-ї гвардійської стрілецьких дивізій вели позиційні бої, укріплювали лінію оборони, вели розвідку та спостерігали за ворогом.

6 лютого 1944 р. частини 53-ї стрілецької дивізії взяли участь у розвідці боєм. Проте внаслідок жорстокого артилерійсько-мінометного обстрілу від наступу довелося відмовитися.

25 лютого частини 9-ої стрілецької роти 475-го полку спробували прорвати ворожі позиції у районі висоти 191,7. Проте, потрапивши під артилерійський обстріл та обстріл зі стрілецької зброї, протягом світового дня не могла ні просунутись уперед, ні відійти на попередні позиції. Лише вночі залишки роти повернулися до власних частин. У результаті обстрілу 29 бійців було вбито, 16 поранено, 3 вояки зникли без вісти.

3 березня 1944 р. 53-тя стрілецька дивізія здала свою ділянку підрозділам 72-ї стрілецької дивізії і вирушила маршем до району Дар'івки для підготовки прориву ворожої оборони у напрямку Ганнинського.

На цей час частини 7-ї гвардійської армії та 5-ї гвардійської армії отримали наказ з початком наступу оточити і знищити новоукраїнське угруповання ворожих військ. На період прориву оборони ворога 1 – 7 березня частини, що тримали фронт на ділянці Мар'ївка – Новгородка, мали утримувати свої позиції, вести розвідку ворожої лінії оборони, готувати штурмові групи до її прориву і боротьбу з пунктами опору.

6 березня 1944 р. частини 72-ї стрілецької дивізії намагалися взяти Тернову Балку, проте через сильний вогонь німецьких військ мусили відмовитися від свого завдання.

Наступного дня правofлангові корпуси 7-ї гвардійської армії розпочали прорив ворожої оборони. Лівofлангові частини армії, у тому числі і 72-га гвардійська стрілецька дивізія, перейшли у наступ 10 березня після виходу головних сил армії до району Єлисаветполя.

Аналогічною була ситуація на ділянці 57-ї армії до кінця лютого 1944 року. Армія стояла на місці з грудня-місяця, добре укріпила власні позиції. Проте після того, як її передали 22 лютого до складу 3-го Українського фронту, армії було наказано змінити частини 7-ї гвардійської армії і таким чином розширити фронт оборони.

Армія займала раніше оборону у смузі від Ново-Стародубу, західної околиці Новгородки, Нагуло-Кам'янки, Дончиного справа до вик. П'ятихатка, вик. Бантина, вик. Шевченкове зліва.

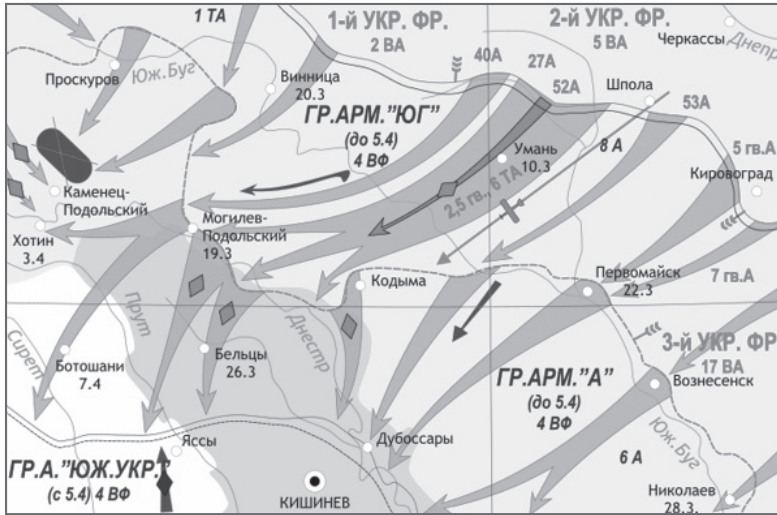
Тепер 19-та стрілецька дивізія мала змінити частини 35-го гвардійського стрілецького корпусу 7-ї гвардійської армії. З цією метою дивізія розпочала створення кругової оборони на рубежі Чубата, Граніт, хутір Солдатський, південна частина Петрового.

Одночасно 24 лютого 64-й стрілецький корпус 57-ї армії отримав від командування наказ готуватися до активніших бойових дій, які мали б відволікти увагу німців, а також сприяти діям 3-го Українського фронту на головному напрямку майбутнього наступу до Південного Бугу, Дністра та Чорного моря.

ПОЧАТОК УМАНСЬКО- БОТОШАНСЬКОЇ ОПЕРАЦІЇ 2-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ. НАСТУП 57-Ї ТА 37-Ї АРМІЙ 3-ГО УКРАЇНСЬКОГО ФРОНТУ

У березні 1944 р. 2-й Білоруський, 1-й, 2-й та 3-й Українські фронти розпочали грандіозний наступ по всій території Правобережної України. Радянські війська готували декілька окремих наступальних операцій, які мали знищити групу армій «Південь», групу армій «А» (пізніше – «Південна Україна»), а також румунські королівські війська або ж принаймні завдати їм рішучої поразки і примусити очистити українські та молдавські території від Полісся до Чорного моря.

2-й Білоруський мав вийти до Бресту, 1-й Український – до передгір'їв Карпат, 2-й Український мав вийти на Поділля та до р. Дністер, 3-й Український повинен був очистити від ворога узбережжя Чорного моря, визволити Одесу та вийти до р. Дністер. 4-й Український

Умансько-Ботошанська операція 2-го Українського фронту.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

був повністю перенацілений на підготовку визволення Кримського півострову.

Досить привабливою була перспектива одночасного взяття Одеси та Криму, що дозволило б примусити німців евакуювати одночасно Одесу та Севастополь і тим самим серйозно ускладнити їм життя. Проте через проблеми з координацією дій від цього довелося відмовитися на користь скорочення операційної паузи між хвилями наступальних операцій і запустити радянський «паровий каток» на Українському Правобережжі раніше, ніж у Криму.

Територія Кіровоградщини у той час перебувала на шляху 2-го та 3-го Українських фронтів, що брали участь у стратегічній операції з визволення Правобережної України. У її рамках 2-й Український фронт після успішної Корсунь-Шевченківської операції 5 березня 1944 р. розпочав Умансько-Ботошанську наступальну операцію з метою остаточного розгрому 8-ї німецької польової армії і виходу на румунський кордон.

3-й Український фронт 6 березня того ж року розпочав Березнегустово-Снігурівську наступальну операцію проти 6-ї німецької армії та румунських військ, маючи за перспективу визволення Миколаєва та Одеси.

Напередодні цих подій, після закінчення битви під Корсунь Шевченківським, війська 2-го Українського фронту приводили себе до ладу, закріплювалися на нових рубежах, поповнювали частини особистим складом і технікою, провадили перегруповання перед наступними наступальними діями, накопичували боєприпаси та пальне, ремонтували техніку, на окремих напрямках вели розвідку і готували прорив ворожої оборони.

Ще 18 лютого 1944 р. Ставка Верховного Головнокомандування запропонувала командуванню 2-го Українського підготувати на 4 – 6 березня наступальну операцію. Головний удар пропонувався з району Виноград, Звенигородка, Шпола у загальному напрямку на Умань. Метою наступу був розгром уманського угруповання німців. Загальним завданням було оволодіння рубежем Ладижин, Гайворон, Новоукраїнка. Важливим проміжним завданням вважався вихід на р. Південний Буг і подолання її, бажано з ходу, аби німецькі війська не змогли використати її як вигідну оборонну позицію. У подальшому фронт мав вийти на р. Дністер між містами Могилів-Подольський та Ягорлик¹⁵.

Відповідно до пропозиції командування фронту розробило план наступу, який передбачав головний удар силами 27-ї, 52-ї, 4-ї гвардійської загальновійськових армій, 5-ї гвардійської, 2-ї та 6-ї танкових армій на ділянці Павлівка (вик.) – Стебне шириною 35 км у загальному напрямку на Умань.

Разом з тим по території Кіровоградської області мали наступати 5-та і 7-ма гвардійські армії. Допоміжний удар ці з'єднання повинні були завдати у загальному напрямку на Новоукраїнку, розгромити ворожі війська у цьому районі і забезпечити наступ головного угруповання фронту. Таким чином, командування фронту планувало розгромити ворожі війська на флангах і поставити німецькі війська у районі між Звенигородкою та Великою Вискою під загрозу оточення¹⁶.

Також 29 лютого 1944 р. у виконання наказу №2 від 24 лютого 1944 р. частини 57-ї армії 3-го Українського фронту перейшли у наступ у на-

¹⁵ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 15.

¹⁶ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1132. Л. 16.

прямку Братолубівка – Шевченкове. Командувач армією генерал Гаген вирішив завдати удар силами 64-го стрілецького корпусу, який включав у себе 73-тю гвардійську, 223-тю, 19-ту та 52-гу стрілецькі дивізії, посилені 274-м та 595-м винищувально-протитанковими артилерійськими полками. Корпус мав прорвати ворожу оборону на ділянці Котовка – Калинувата і наступати у напрямку Бокова – Братолубівка – Шевченкове¹⁷.

68-й стрілецький корпус мав обороняти Новгородку, Сотнинське селище і чекати прориву 64-го корпусу, після чого перейти у переслідування відступаючого противника у напрямку Батизман – Ганнівка.

64-й стрілецький корпус армії з 28 лютого провадив розвідку та намагався приховати від ворога приготування до переходу у наступ. З настанням темряви частини корпусу розпочали вивід резервів до району майбутнього наступу. Сапери корпусу розпочали розмінування на ділянці прориву.

Передбачаючи можливість активних дій, ворожі війська намагалися провести розвідку боєм близько сьомої ранку силами відділення піхоти, проте ворожий підрозділ був вчасно виявлений вояками 244-го гвардійського стрілецького полку 73-ї гвардійської стрілецької дивізії. Вогнем піхоти та артилерії ворожий пошук був відбитий. Також о 13.35 дев'ятка ворожих пікірувальників Ю-87 завдала удару по околицях Верблюжки¹⁸.

О 24.00 війська фронту зайняли стартове положення для наступу. 73-тя гвардійська стрілецька дивізія займала рубіж могила Товста, 200 метрів на схід від могили Сережкіна, безіменний курган 2,5 км на південь від Ситаївки, висота 154,7.

223-тя стрілецька дивізія займала лінію від висоти 154,7, уздовж балки 2,5 км на південний схід від Котівки, висота 163,2.

Далі тягнулися позиції 19-ї стрілецької дивізії до висоти 169,0, потім до висоти 135 і далі до села Бокова.

52-га стрілецька дивізія займала оборону біля висоти 169,0 до висоти 167,1.

Також у районі села Водяна готувалася до наступу 96-та окрема танкова бригада.

¹⁷ Журнал боевых действий 57-й армии 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 243. Оп. 2900. Д. 958. Л. 7 об. – 8, 32 – 33.

¹⁸ Журнал боевых действий 57-й армии 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 243. Оп. 2900. Д. 958. Л. 7.

Протягом ночі сапери розмінували проходи у мінних полях, радянських та німецьких.

Вранці 29 лютого розпочалася артилерійська підготовка. Далі війська 64-го стрілецького корпусу перейшли у наступ. Долаючи ворожий опір та контратаки, підтримані танками або штурмовими гарматами, війська корпусу просунулися на 4 км уперед і оволоділи Котівкою, південною частиною села Варварівка, висотою 163.8, а також висотою 135.7.

У межах операції з прориву ворожої оборони 73-тя гвардійська стрілецька дивізія відбила о 16 – 17.00 контратаку ворожої групи силою до 100 вояків при 6 танках від центральної частини села Варварівка. До кінця дня дивізія зайняла рубіж: вигин польової дороги у 2 км на південь від Ситаївки, церква на південь від Варварівки, висота 163,8. Втрати дивізії сягнули 22 вбитих вояки та 120 поранених. Було взято 34 полонених, два тягача, дві автомашини, одна гармата.

223-тя стрілецька оволоділа південною частиною Котівки і вийшла на рубіж 1,4 км на південний схід від висоти 163.8, 300 – 400 м на північний схід кургану +2,0. Втрати дивізії склали 40 вбитих, 75 поранених, також були виведені з ладу дві 45-мм гармати. Дивізія взяла у полон 6 німецьких вояків.

19-та стрілецька дивізія, долаючи сильний вогонь противника з висоти 135.7, у другій половині дня оволоділа висотою 135.7 і підійшла впритул до північної околиці Бокового та до саду на північній околиці Порфирівки. Втрати дивізії сягнули 30 вбитих та 90 поранених. Натомість у полон було взято 27 полонених, 4 гармати, 18 кулеметів, 68 гвинтівок та 34 автомати.

52-га стрілецька дивізія о 18.40 була контратакована 60 вояками та 5 танками противника з району на захід від Калинуватой. До кінця дня дивізія вийшла на рубіж 300 – 400 м на південний схід від Калинуватой. Далі дивізією була створена бойова сторожа у районі 1,5 км на південь від висоти 167.1 фронтом на південний схід. Втрати дивізії сягнули 12 вояків вбитими та 50 пораненими.

68-й стрілецький корпус займав попередні позиції. Ворожі війська намагалися запобігти просуванню війська армії насамперед артмінометним вогнем. Авіація противника війська 57-ї армії не турбувала.

Загалом командування армії повідомила про 450 знищених ворожих офіцерів та солдатів. Цифру можна вважати перебільшенню. У той же

час було взято 81 полоненого. 79 полонених, яких взяв 64-й корпус, на лежали до 76-ї піхотної дивізії, ще двох полонених з 384-ї піхотної захопили розвідники 93-ї дивізії 68-го стрілецького корпусу. Також було взято з бою 9 75-мм протитанкових гармат, 3 105-мм польові гармати, 3 тягачі, дві автомашини, 31 кулемет, 68 гвинтівок, 34 автомати¹⁹.

Вже 1 березня командування фронту віддало наказ військам 27-ї, 52-ї та 4-ї гвардійської армій провести у ніч з 3 на 4 березня 1944 р. розвідку боєм силами авангардних полків. Одночасно командування фронту доводило до командармів план майбутньої операції.

Командувачам 5-ї та 7-ї гвардійських армій був доведений наказ №00203/оп. Загальним завданням лівофлангових армій став розгром Новоукраїнського угруповання супротивника і оволодіння залізничним вузлом Новоукраїнка, Помічна.

При цьому командувачу 5-ю гвардійською армією наказувалося задати удар силами 5 дивізій на ділянці /вик./ Шостаківка, Карлівка у загальному напрямку Квітка, Звірівка, обходячи Новоукраїнку з півночі. Наказ передбачав діяти чотирма дивізіями у першому ешелоні, а п'яту тримати у другому.

Двома дивізіями армія повинна була завдати удару з району Ново-Єлизаветівки у напрямку Оникієвого та Малої Виска. До кінця першого дня наступу головні сили армії повинні були оволодіти рубежем Велика Виска, Іванівка. До кінця другого дня частини армії повинні були вийти на фронт Плетений Ташлик, Ново-Єгорівка. На третій день 5-та гвардійська армія разом з частинами 7-ї гвардійської повинна була оволодіти Новоукраїнкою і вийти передовими частинами на фронт Мала Виска, Злинка, Фурманівка²⁰.

Командувачу 7-ю гвардійською армією був переданий наказ силами 5 дивізій прорвати оборону ворога на ділянці Карлівка, Мухартівка. Так само, як і 5-та гвардійська, 7-ма гвардійська армія повинна була тримати чотири дивізії у першому ешелоні і одну – у другому. Удар повинен був бути завданий правим флангом у загальному напрямку на Захарівку, Новоукраїнку, в обхід Новоукраїнки з півдня.

Також одна дивізія повинна була завдати удар на Антонівку для забезпечення ударного угруповання з південного сходу.

¹⁹ Журнал боевых действий 57-й армии 01.02 – 29.02.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 243. Оп. 2900. Д. 958. Л. 8.

²⁰ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 1 – 2.

До кінця першого дня частини армії повинні були оволодіти рубежем Іванівка, Семенасте-1. До кінця другого дня вони повинні були досягнути рубежу Воронівка, Рівне. На третій день операції армія повинна була разом з частинами 5-ї гвардійської армії оволодіти Новоукраїнкою і вийти на фронт Якимівка, Помічна, Бешбайраки²¹.

Обидві армії мали підготуватися до активних дій до 5 березня 1944 року. У ніч з 6 на 7 березня планувалося зайняти висхідне положення для наступу частинам 5-ї гвардійської армії, у ніч з 7 на 8 березня – частинам 7-ї гвардійської армії. День 7 березня наказувалося витратити на відпрацювання взаємодії на місцевості на рівні рота – батарея. Артилерійська підготовка повинна була відбутися відповідно до графіка²².

Командувач 2-ю танковою армією напередодні надав план дій на наступну операцію до штабу фронту. Командування фронту у наказі №00221/оп запропонувало командарму внести певні зміни до плану. Зокрема тепер напрямком ударів 16-го та 3-го танкових корпусів армії був перенесений на лівий фланг 27-ї армії і співпадав з напрямком головного удару армії, спрямованого на південну околицю Чижівки, Ризіного та Березівку.

При цьому 16-й танковий корпус мав ударити на селище Михайлівка, висоту 242,6, південну околицю Багви, село Буки. Переправу через річку Гірський Тикич корпус повинен був здійснити на ділянці Буки-Березівка. 3-й танковий мав просуватися на південну околицю Чижівки, вздовж шляху на Ризіне, і далі до Березівки. Для переправи корпусу була визначена ділянка річки від Березівки до Чорної Кам'янки.

Разом з корпусами мали наступати танкові полки, які мали йти одразу за 50-ю та 51-ю танковими бригадами 3-го танкового корпусу разом з полками СУ-85 та ІС-40-м винищувально-протитанковим полком. 11-ту танкову бригаду командувач 2-ю танковою армією мав тримати у особистому резерві і вести за 3-м корпусом по шляху його просування.

При цьому командувач фронтом попереджав командарма танкістів, що той недооцінює можливості супротивника. Маршал Конєв розраховував, що удар 27-ї та 2-ї танкової армій повинен був націлений так, щоб «підрізати» оборону супротивника перед фронтом 40-ї армії. Таким чином, виключалася можливість ворожих контратак по ударному угрупованню як з лівого, так і з правого флангу.

²¹ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 2.

²² ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 3.

Далі командувач фронтом попереджав про загрозу контратак противника в міру просування військ фронту уперед. На його думку, спершу така загроза могла виникнути на рубежі р. Гірський Тикич, а також у районі Христинівки.

Оцінка р. Гірський Тикич як нездоланної перешкоди, на думку Конєва, була сильно перебільшеною. Командарму 2-ї танкової потрібно було поставити собі за завдання захопити переправи раніше, ніж противник відступить за річку. При цьому треба було передбачити включення до складу передових частин інженерної частини для негайного зведення мостів через Гірський Тикич. Спостережний пункт танкістів рекомендувалося тримати разом з командармом 27-ї армії²³.

Більшість частин 2-го Українського фронту при цьому перебували на території Київської та Черкаської області. 40-ва армія вела перестрілку з супротивником, здійснювала розвідку та зміцнення оборони. Вона займала ділянку фронту від Оратова до села Тяги. Штаб армії був розташований у Ставищому.

52-га армія 1 березня відбила ворожу контратаку на південній околиці села Попівка і провадила перегруповання, здавши частину своєї ділянки фронту 27-й армії.

27-ма армія зосередилася у районі Шубений Став, Кучківка, Тихонівка, Ганжалівка. При цьому армія приймала ділянки правогофлангових дивізій 52-ї армії. Штаб армії був розташований у селі Бужанка.

4-та гвардійська армія провадила перегруповання напередодні наступу. Частини армії були займали район Озірна, Джурдженці, Почапинці. Штаб армії перебував у селі Хлипнівка.

53-тя армія у цей день відбила ворожу атаку. Частини армії також провадили перегруповання, передаючи частину ділянки фронту частинам 4-ї гвардійської армії. Тепер армія займала відрізок фронту від хутора Червоний до сіл Мар'янівка та Сигнаївка.

Положення 5-ї і 7-ї гвардійських армій не змінилося. Частини обох армій вели розвідку та зміцнювали рубежі, час від часу вступали у перестрілки з ворожими частинами.

Три танкові армії фронту – 2-га, 6-та і 5-та гвардійська – були зосереджені головним чином біля Корсунь-Шевченківського. Танкісти приводили до ладу матеріальну частину, провадили навчання.

²³ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 3 – 4.

5-й гвардійський кавалерійський корпус розташувався у районі Деренковець, Тараща, Кошмак. 5-й та 7-й гвардійські, а також 8-й механізовані корпуси перебували на території Кіровоградської області: 7-й гвардійський мехкорпус у районі Митрофанівки, 8-й механізований – Казарні, 5-й гвардійський – Іванківців.

Авіація супротивників вела, головним чином, розвідувальні дії. Пілоти 5-ї повітряної здійснили 42 літако-вильоти. З боку ворожої авіації було зареєстровано до 100 літако-прольотів²⁴.

Тим часом війська 57-ї армії продовжували виконувати наказ № 2 від 24 лютого 1944 р. 68-й стрілецький корпус проводив демонстративні дії, а 64-й стрілецький вів наступ у напрямку Братолубівки. У відповідь вороже командування вранці 1 березня підтягнуло до ділянки радянського прориву більше 40 танків, бронетранспортерів, штурмових гармат, зосередили по військах армії вогонь до 10 артилерійських батарей та 6 мінометних груп.

Дивізії 68-го стрілецького корпусу проводили демонстрацію наступу у напрямку Куцівки та висоти 159.9. У відповідь німці перекинули на ділянку корпусу до 400 бійців та відкрили по позиціях корпусу посилений артилерійський вогонь. Корпус втратив 13 вояків убитими та 28 пораненими.

Тим часом, 64-й стрілецький корпус продовжував спроби пробиватися уперед. 73-тя гвардійська стрілецька дивізія правим флангом просування уперед не мала. Лише 214-й гвардійський стрілецький полк дивізії, утримуючи висоту 163.8, просунувся у південно-західному напрямку на 300 – 400 м уперед.

223-тя стрілецька дивізія під ворожими контратаками оволоділа курганом +2.0 і вийшла на рубіж: 600 м на південь від висоти 163.8, 700 м на північний схід від висоти 163.2. Бійцями дивізії було взято у полон 7 ворожих вояків з 76-ї піхотної дивізії.

19-та стрілецька дивізія була контратакована німцями з району на північ від Бикової. Відбивши ворожу атаку, бійці дивізії просунулися до рубежу: 700 м на північний схід від висоти 163.2, 300 метрів на північ від школи на північній околиці Порфірівки. Дивізія захопила 3 полонених, 19 кулеметів, 4 гармати, 42 автомати та 73 гвинтівки.

52-гу стрілецьку дивізію німці двічі контратакували піхотою з танками з районів Порфірівки та Калинуватой. Дивізія відбила обидві кон-

²⁴ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 4 – 6.

трати і силами 431-го полку вийшла до балки, біля якої було розташовано напис «Порфирівка».

96-та окрема танкова бригада складала резерв командира 64-го стрілецького корпусу і була зосереджена біля Водяного. Втрати корпусу склали 130 вояків вбитими та 383 пораненими. Натомість і ворожим військам контратаки обійшлися недешево, зокрема кілька рот 178-го піхотного полку 76-ї дивізії було знищено повністю.

У другій половині дня 64-й стрілецький корпус атакувала ворожа авіація. Групи німецьких та румунських літаків чисельністю від 6 до 57 літаків виконали до 150 літако-прольотів на удари по військах 64-го стрілецького корпусу. У відповідь частини армії збили два Фокке-Вульфи (FW-190) та один Юнкерс-87.

Загалом підрозділи армії доповіли про 5 знищених мінометів, 2 кулеметів, 2 гармати, 4 бліндажі, 1 спостережний пункт, 5 возів. Також був підбитий бронетранспортер противника. Дані про 600 знищених ворожих солдат та офіцерів, швидше за все, перебільшені²⁵.

2 березня 1944 р. 2-й Український фронт продовжував підготовку і уточнював плани на майбутній наступ. Командувачу 40-ю армією, що увійшла до складу фронту після Корсунь-Шевченківської операції, був відданий наказ, згідно з яким армія не повинна була проривати фронт. Її завдання полягало у тому, щоб силами 51-го та 104-го стрілецьких корпусів розвинути прорив 27-ї армії. При цьому 300 гармат армії повинні були сприяти прориву на ділянці 27-ї армії.

Власне війська 40-ї армії займали попередні позиції, вели розвідку, вогневий бій різної інтенсивності з супротивником і провадили перегрупування сил напередодні наступу. У складі армії готувалася до бойових дій 1-ша Чехословацька бригада.

27-ма армія продовжувала перегрупування військ, прийняла частину бойової ділянки від 52-ї армії. Також війська армії відбили ворожу контратаку ворожої піхоти з чотирма танками у районі селища Михайлівка.

252-га, 373-тя та 254-та стрілецькі дивізії 52-ї армії здали свої бойові ділянки 202-й та 180-й стрілецьким дивізіям 27-ї армії і вирушили до нових місць зосередження. Решта військ 52-ї армії займали попередні рубежі.

²⁵ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 6.

4-та гвардійська армія займала більшістю частин попередні рубежі. Лише 5-та гвардійська повітрянодесантна дивізія змінила частини 110-ї гвардійської стрілецької дивізії на рубежі Попівка – висота 132,9 – Артурівка.

53-тя армія провадила масштабне перегрупування сил. 11-та гвардійська стрілецька дивізія здала свою бойову ділянку частинам 4-ї гвардійської армії, місце 94-ї гвардійської стрілецької зайняв 54-й укріплений район, а сама дивізія перейшла до району на північний захід від Звенигородки. 89-та гвардійська стрілецька дивізія здала ділянку 375-й стрілецькій і зосередилася на схід від Звенигородки. 66-та гвардійська стрілецька та 130-та стрілецька дивізії переводилися до резерву Ставки Головнокомандування.

5-та гвардійська армія відбила кілька ворожих спроб провести розвідку боєм з району висоти 220,3 на хутір Ямки, знищивши при цьому до 100 ворожих солдат та три танки.

На фронті 7-ї гвардійської армії жодних змін або значущих подій не відбулося. Танкові частини фронту приводили себе до ладу напередодні наступу. Активність авіації ворогуючих частин була мінімальною через погану погоду²⁶.

Командування 57-ї армії після відносно успішного просування ударного угруповання уперед націлило 64-ї стрілецький корпус на здобуття Варварівки, Бокової та могили Висока. Корпус мав здійснити це силами передових загонів у ніч на 2 березня. 68-й стрілецький корпус продовжував виконання «плану дезінформацій» супротивника і посиленними ротами мав імітувати атаки у попередніх напрямках.

У результаті виконання наказу 68-й стрілецький корпус усію ніч з 1 на 2 березня вели розвідку та імітували активні дії. У районі Богданівка радянська розвідгрупа захопила трьох полонених з 384-ї піхотної дивізії.

64-й стрілецький корпус закріпився на досягнутих рубежах і відбивав контратаки ворожих підрозділів. Усю ніч ворожі війська вели розвідку та стримував наступ радянських ударних загонів.

Вранці 2 березня 1944 р. німецьке командування зосередило на рубежі Варварівка – Калинувата підрозділи, зняті з інших ділянок оборони. Протягом дня німці здійснили до 15 атак у напрямку: висота 163.8, висота 191.3, висота 163.2, Порфірівка, Калинувата.

²⁶ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 7 – 9.

Атаки здійснювалися силами 100 – 200 піхотинців за підтримки груп від 2 до 20 танків і штурмових гармат, а також вогню до 11 батарей польової артилерії. Усі атаки ворога були відбиті частинами корпусу.

З 16.00 до 18.00 радянська розвідка спостерігала рух до 40 танків та 350 вояків у північному напрямку. Загалом радянські війська повідомили про 500 загиблих ворогів, 1 знищену гармату, 4 міномети, 8 кулеметів, 5 танків, 2 штурмових гармати та 2 бронетранспортерів.

Втрати 57-ї армії склали 66 загиблих вояків, 190 поранених та 1 виведений з ладу 120-мм міномет. Ворожа авіація здійснювала над позиціями армії переважно розвідувальні вильоти. Ворожі літаки пролітали над радянськими підрозділами 5 разів і скинули 3 бомби²⁷.

3 березня 1944 р. війська 2-го Українського фронту продовжували обороняти рубежі, яких вони досягли напередодні. Також армії фронту здійснювали перегруповування, вели бойову розвідку і відбивали атаки супротивника. Зокрема, у другій половині дня з району Ольховця німецькі війська спробували атакувати у північно-східному напрямку силами до 250 чоловік піхоти з чотирма танками. Вогнем частин 4-ї гвардійської армії ворожі вояки були розсіяні.

40-ва армія зміцнювала оборону, вела розвідку та вогневий бій і провадила часткове перегруповування сил.

27-ма, 52-га та 53-тя армії продовжували перегруповування, розпочате напередодні наступу.

4-та гвардійська армія провадила перегруповування і одночасно силами 5-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії вела силову розвідку у напрямку Ольховця.

Ситуація перед фронтом 5-ї та 7-ї гвардійських армії не змінилася.

5-та гвардійська танкова розпочала зосередження у районі початку наступу. Решта рухомих з'єднань перебувала у місцях попередньої дислокації, ремонтувала матчастину і вела бойову підготовку.

5-та повітряна армія бойових дій не вела²⁸.

У цей же день о 9.45 війська 57-ї армії 3-го Українського фронту спробували продовжити наступ на Братолубівку. Як і в попередні дні, 68-й стрілецький корпус провадив демонстративні дії, а 64-й стрілецький корпус завдавав головного удару.

²⁷ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 6 – 7.

²⁸ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 10 – 12.

О 9.30 артилерія армії розпочала підготовку, а о 9.45 піхота 64-го стрілецького корпусу перейшла у наступ. У відповідь 76-а піхотна дивізія німців стала у «глуху оборону». Противник припинив контратаки і зустрів наступаючі радянські підрозділи сильним вогнем кулеметів, стрілецької зброї, мінометів та гармат з підготовлених заздалегідь позицій.

До кінця дня підрозділи 64-го корпусу не мали просування уперед і припинили атаки. Загальні втрати армії за день сягнули 50 загиблих бійців та 90 поранених. Також було розбито одну 76,2-мм гармату та одне авто. Проте у командування армії був ще один козир – 96-та окрема танкова бригада, яка мала 7 Т-34, 2 «валентайни» канадського виробництва та 4 легких танки Т-70. Бригада ще не вступала у бій, перебуваючи у резерві у районі Водяної²⁹.

4 березня 1944 р. розпочалися дії передових батальйонів 40-ї, 27-ї, 52-ї та 4-ї гвардійської армій. Метою атак була бойова розвідка. Радянські розвідувальні загони намагалися розкрити систему оборони супротивника. В результаті розвідки боєм було виявлено обрис переднього краю оборонної смуги противника, виявлена вогнева система противника та ділянки інженерних загороджень. Лівofлангові армії активних дій не вели.

40-ва армія, посиленими передовими батальйонами, вела бойову розвідку у напрямках селищ Будиничі, Русалівка, Ульяновка. Хоча батальйону 163-ї стрілецької дивізії, який здійснював розвідку, довелося відійти, в результаті бою було встановлено, що передній край оборони проходить по південному берегу р. Гірський Тикич до Нової Греблі, через центральну частину Русалівки, по північній околиці Рубаного Мосту. При цьому оборона німців була організована за принципом окремих опорних пунктів у населених пунктах. Між опорними пунктами був встановлений тісний вогневий зв'язок. Гарнізони опорних пунктів Вороне, Кути, Нова Гребля, Русалівка налічували до батальйону піхоти кожен, 15 – 20 кулеметів, 2 – 3 артилерійські та мінометні батареї.

Гарнізон Рубаного Мосту складався з двох батальйонів піхоти, до 20 кулеметів, 6 артилерійських та мінометних батарей. Також у районах Нової Греблі і Рубаного Мосту було виявлено по 12 танків та самохідних гармат біля кожного з населених пунктів. Південний бе-

²⁹ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 7 – 8.

рег Гірського Тикича та підступи до населених пунктів виявилися замінованими.

Війська 27-ї армії у ніч з 3 на 4 березня зайняли стартові позиції для наступу. Слід сказати, що підготовка армії до наступальної операції була далекою від ідеалу. Так, 93-тя та 78-ма гвардійські стрілецькі дивізії мали серйозну нестачу бойового складу. Тому напередодні наступу вони отримали по 1000 бійців поповнення. Також на момент початку наступальних дій артилерія та значна частина важкого озброєння піхоти ще не прибули. 13-та артилерійська дивізія через відсутність боєприпасів у артпідготовці участі не брала, 101-ша гаубична артбригада та інша матеріальна частина через відсутність палива та мастила, а також поганий стан шляхів не змогла прибути з попередніх місць дислокації, що були занадто віддалені від району наступальної операції. Таким чином, артилерійська підтримка прориву обмежилася вогнем 8 гармат 27-ї окремої гарматної артилерійської бригади, 13 «катюш» 16-го гвардійського мінометного полку, а також піхотними мінометами калібру 82 і 120-мм і «сорокап'ятками» трьох винищувально-проти-танкових полків. Також армію підтримували 713-й та 1892-й самохідні артилерійські полки, які мали на озброєнні самохідки СУ-76, що являли собою тридюймову дивізійну гармату ЗиС-3, встановлену на шасі легкого танка Т-70³⁰.

Вранці, о 4.15 передові батальйони 202-ї стрілецької та 3-ї повітряно-десантної дивізії розпочали наступ у напрямку східної та західної околиці Чемериського, хутора Барвінок, східної околиці села Чиживка. В результаті наступальних дій було встановлено, що передній край оборони ворога проходить по північній околиці сіл Чемериське та Чиживка.

Також супротивник задіяв для відсічі радянським воякам 8 кулеметів, 3 кулеметні батареї, 2 закопаних у землю танки. У Чиживці розвідка засікла 16 кулеметів, 3 мінометні батареї. У районі хутора Барвінок, селища Грузька, села Чиживка було виявлено до 6 артилерійських батарей середнього калібру та декілька батарей важких гармат. Решта частин закінчили перегрупування і до кінця дня зайняли позиції для висунання на рубіж початку головного наступу³¹.

³⁰ Журнал боевых действий 27-й армии. 04.08.1943 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 381. Оп. 8378. Д. 290. Л. 343 – 345.

³¹ Журнал боевых действий 27-й армии. 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 381. Оп.8378. Д. 418. Л. 7 об.

За бойовими порядками частин 27-ї армії 4 березня станом на 15.00 було зосереджено танкові та мотопіхотні частини 2-ї танкової армії. 16-й танковий корпус у складі 109-ї, 154-ї, 107-ї танкових та 15-ї мотострілецької бригад розташувалися у районі Шубений Став, Кучківка, Яблунівка.

3-й танковий корпус у складі 50-ї, 51-ї, 103-ї танкових бригад, 13-го та 8-го гвардійських танкових полків та 57-ї мотострілецької бригади зосредилися у районі хутора Писарів, висоти 242.0, сіл Дубровка та Жабинка.

11-та гвардійська танкова бригада чекала наступу у лісі на північ від Тихонівки. Артилерія армії зайняла райони, висхідні для наступу.

Основну масу танків 2-ї танкової армії традиційно складали Т-34 – 76, яких налічувалося 130 у танкових бригадах. З них 5 танків було відправлено у розпорядження командира 35-го стрілецького корпусу 27-ї армії для безпосередньої підтримки наступальних дій піхоти.

Одночасно у наступальній операції було застосовано 32 танки ІС-1, що мали потужніші 85-мм гармати і могли пробивати лобову броню «тигрів» з відстані 800 – 1000 м, а «пантер» з 400 – 500. Також армія мала 19 танків англійського виробництва Валентайн МК-ІХ, які отримали 57-мм гармату, здатну з відстані 900 м пробивати 65-мм броню, а з коротшої відстані – 80-мм лобові броньові листи німецьких Т-ІV.

Крім цього, армія мала 16 самохідок СУ-85 з 85-мм гарматою Д-5Т та 6 «звіробойів» СУ-152 зі 152-мм гарматами, що проломлювали броню будь-якого німецького танку. Також самохідну артилерію доповнювали 43 СУ-76 з 76,2-мм гарматами, що могли боротися з німецькими Т-ІV та Т-ІІІ, а також підтримувати піхоту як звичайна дивізійна артилерія³².

52-га армія зайняла позиції для початку наступу ще 3 березня о 22.00. 4 березня о 4.14 посилені батальйони розпочали розвідку боєм на флангах 933-го стрілецького полку 294-ї стрілецької дивізії у напрямку колгоспу «Промінь» та 849-го полку 303-ї стрілецької дивізії у напрямку висоти 223.2. У результаті бою армія оволоділа висотою 223,2, викрила вогневу систему та обрис переднього краю оборони супротивника. Решта частин армії займали попередні позиції і вели розвідку боєм окремими загонами³³.

³² Журнал боевых действий 2-й танковой армии. 24.02 – 04.04.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 307. Оп. 4148. Д. 1. Л. 107 – 109.

³³ Журнал боевых действий 52-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 869. Л. 159.

4-та гвардійська армія атакувала ворога передовими батальйонами. Було встановлено, що передній край оборони 2-ї парашутно-єгерської дивізії супротивника проходить через висоту 223,2, висоту 208,9 південний берег безіменного струмка у центральній частині селища Ольховець. Передові батальйони оволоділи кількома будівлями у центральній і південно-східній частинах Ольховця. Решта частин армії зосередилися у районах початку наступу.

53-тя армія вела розвідку та вогневий бій з супротивником. Танкові армії підтягнулися до ударних угруповань та зайняли висхідні позиції безпосередньо за ними.

5-та гвардійська танкова армія зайняла південну частину села Мізиновка, ліс на північний схід від Поповки, Озірну, західну частину Звенигородки, Неморож. 2-га танкова зосередилася біля Шубеного Ставу, Яблунівки, Тихоновки, Жабинки, селища Тарасівка, Дубровка. 6-та танкова армія висунулася у районі Жабинки, Ганжалівських хуторів, Олександрівки та лісу на схід від неї. Танкова армія мала значні труднощі з постачанням боєприпасів, паливно-мастильних матеріалів, запчастин та продовольства через нестачу автомашин (некомплект до 40%) та розтягнуті лінії постачання (до 150 км) при розкислих дорогах та затримках у ремонті залізниць. Незважаючи на це, кількість боєздатних танків бронеодиниць вдалося довести до 202. У тому числі армія отримала 24 СУ-85, озброєних гарматою Д-5Т, що була здатна боротися з «тиграми» та «пантерами». Артилерійських гаубиць та гармат армія налічувала 56, мінометів усіх систем – 38, 132-мм установок залпового вогню М-13 – 20³⁴.

Крім танкових армій, до лінії фронту підійшов 5-й гвардійський кінний корпус, що зайняв район Селища, Тарасці, Прутілців, Туркенців, Петрушків, Лиственої, Кошмаку, Глушківа, Карашини, Ольховчика, Черепина, Деренковця.

5-та гвардійська армія стояла на попередніх позиціях у Новомиргородському районі Кіровоградської області. Частини 48-го стрілецького корпусу армії були розташовані наступним чином:

► 214-та стрілецька дивізія закріпилася на рубежі: за винятком Тишківки, висота 218,2, східна околиця селища Зашита;

³⁴ Выписка из журнала боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. 01 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 170. Л. 10 – 11.

► 213-та стрілецька займала ділянку: від хутора Тимофіївка, через хутір Петровського, східні схили висоти 220,3, східні схили висоти 197,0;

► 14-та гвардійська стрілецька дивізія розташувалася на ділянці: за винятком висоти 197,0, західна околиця сіл Каніж, Федорівка;

► на південний схід від позицій 48-го стрілецького корпусу тягнувся рубіж оборони 33-го гвардійського стрілецького корпусу:

► 11-та стрілецька дивізія займала рубіж: за винятком Федорівки, через висоту 213,5;

► 299-та стрілецька дивізія займала північно-східну околицю Андріївки, гай на захід від Кульпанки, села Благодатна та Іванівка, за винятком залізничної будки у 3 км на південний захід від Грузького;

► 9-та гвардійська повітрянодесантна дивізія тримала позиції від залізничної будки на південний захід від Грузького до села Карлівка.

Далі позиції тримали частини 32-го гвардійського стрілецького корпусу:

► 13-та гвардійська стрілецька дивізія тримала лінію оборони, що проходила у районі Пенькіного, Аврамівки та лісу на південь від Аврамівки;

► 95-та гвардійська стрілецька дивізія тримала позиції у районі хутора Лісний, Ново-Михайлівки, Осикуватої;

► 97-ма гвардійська стрілецька дивізія складала резерв і була зосереджена у районі висот 185,9 та 193,3 і Лелеківки.

► 7-ма гвардійська армія займала рубежі оборони по території Кіровоградського та Компаніївського районів. На початку радянської наступальної операції армія не рухалася уперед і лише вела вогневий бій з супротивником. Частини 27-го гвардійського стрілецького корпусу займали наступні ділянки фронту: 50-та стрілецька дивізія – від села Карлівка, через висоту 215,1, до Даріївки.

Далі на території Кіровоградського та Компаніївського районів тримав позиції 25-й гвардійський стрілецький корпус:

► 297-ма стрілецька дивізія – вик. Даріївка, висота 216,9, висота 208,3, за винятком Мар'ївки;

► 53-тя стрілецька дивізія займала ділянку у селах Мар'ївка та Юр'ївка;

► 72-га гвардійська стрілецька дивізія – у селі Зелена, хутір Шевченко, хутір Червоний Кут;

Дивізії 24-а гвардійського стрілецького корпусу займали наступні позиції:

► 81-ша гвардійська стрілецька дивізія – село Ворошиловка, хутір Вигода, висота 131,5, Губівка;

► 36-та гвардійська стрілецька дивізія – село Тарасовка, перехрестя на південь від Рибчина;

► 8-ма гвардійська повітряно-десантна дивізія тримала перетин шляхів у північній частині Ново-Федорівки, відмітку 20,0 на дорозі Новгородка – Покровське;

► 409-та стрілецька дивізія складала гарячий резерв і була зосереджена у районі Разина Кургана, висота 180,2, Любонадіївка.

► 5-та повітряна армія виконала лише 29 вильотів на розвідку, активності ворожої авіації зафіксовано не було³⁵.

Напередодні початку наступальної операції 2-го Українського фронту шляхи перетворилися на суцільне місиво і стали важкопрохідними для усіх видів транспорту. Проте наступ скасовувати ніхто не збирався, якраз через те, що на покращення погоди сподіватися все одно було не можна.

Маршал Іван Конєв на ділянці головного удару зосередив 29 стрілецьких дивізій проти 3,5 німецьких, розташованих у районі Кислін, Стебне (34-та і 193-тя піхотні, 4-та гірсько-егерська, бойова група 332-ї піхотної дивізії, 857-й запасний батальйон).

Шляхи відступу групи армій «Південь» навесні 1944 року.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

³⁵ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 13 – 15.

Також, за даними радянського командування, три радянські танкові армії з частинами підсилення налічували 650 танків та самохідних артилерійських установок проти близько 300 танків та САУ 17-ї, 11-ї, 16-ї, 1-ї та 13-ї танкових дивізій вермахту і танкової дивізії СС «Адольф Гітлер».

Радянським командуванням на напрямку прориву було зосереджено до 3700 гармат та мінометів проти 1000 ворожих. Командування 2-го Українського фронту враховувало і те, що у наступ вже перейшов 1-й Український фронт і був готовий до наступу 3-й Український, що повинно було не давати противнику вільно перекидати резерви між ділянками наступальних дій радянських фронтів³⁶.

Війська 57-ї армії 3-го Українського фронту отримали завдання 4 – 5 березня поповнити війська особовим складом і боєприпасами та укріпити оборону. Тому ні 68-й, ні 64-й стрілецькі корпуси не проводили активних бойових дій, а вели перестрілку з противником з гармат та мінометів, а також зі стрілецької зброї. 76-та піхотна дивізія німців також активності не проявляла, вела методичний вогонь з усіх видів зброї по позиціях радянських військ³⁷.

5 березня головні сили фронту перейшли у наступ. Наступальним діям передувала 56-хвилинна артилерійська підготовка. Запланований масований авіаційний удар не відбувся через погану погоду, а радянська авіація виконала лише 30 літако-вильотів на розвідку.

О 7.50, після закінчення артилерійської підготовки, перейшли у наступ війська 27-ї, 52-ї та 4-ї гвардійської армій. З першої спроби була прорвана перша захисна позиція німців, яку обороняли підрозділи 34-ї та 198-ї піхотних, 4-ї гірсько-стрілецької, 2-ї повітряно-десантної дивізій при підтримці 13-ї та 14-ї танкових дивізій.

Радянські війська визволили населені пункти Рубаний Міст, Чемериське, Чижівка, Ольховець, Багва, Ризіне, а також значну частину опорних пунктів у районі Кобиляки, Рижанівка. У німецькій обороні утворився розрив шириною по фронту 35 км та 3 – 13 км у глибину. Радянські війська за день бою захопили до 300 полонених, що належали 198-й, 355-й, 293-й піхотній, 4-й гірсько-стрілецькій та 2-й повітряно-десантній дивізії. При цьому було підбито 18 танків, захоплено 33 артилерійські системи різних калібрів, 32 кулемети, 4 самохідні артилерійські установки та 3 артилерійські склади.

³⁶ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 16 – 17.

³⁷ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 8.

На подальший етап наступальної операції 53-тя армія отримала наказ силами 25-го і 26-го гвардійських та 110-го стрілецьких корпусів з-за лівого флангу 4-ї гвардійської армії завдати удару у загальному напрямку Петьки, Новоселиця і до кінця 6 березня вийти на фронт Розсоховатка, Новоселиця, Катеринопіль.

40-ва армія мала розпочати енергійний наступ з-за правого флангу 27-ї армії і до ранку 6 березня форсувати річку Гірський Тикич у районі Кислина, розвиваючи наступ на Хижню. Напередодні наступальної операції армія налічувала 33 403 вояки, з яких 11 013 склали активні штики. Артилерійські частини армії налічували 291 міномет та 242 гармати. Крім того, напередодні наступу армії передали 680-й винищувально-протитанковий полк, 1950-й гарматний артполк, 24-ту винищувальну артбригаду (84 гармати усіх калібрів), 10-й мінометний полк та «катюші» з 328-го гвардійського мінометного полку. Таким чином, чисельність артилерійських одиниць було доведено до 326. Одночасно артилеристи армії мали підтримати наступ сусідів з 27-ї армії, що досі не зосередили усю артилерію на ділянці прориву.

Наступ армії розпочався о 8.00. 51-й стрілецький корпус силами 232-ї та 42-ї гвардійської стрілецьких дивізій розпочав наступ у напрямку Кислину на стику позицій 75-ї та 34-ї піхотної дивізії вермахту. Радянський наступ мав розділити ворожі частини і примусити їх відступати у різних напрямках. При цьому три сусідні дивізії вермахту – 75-а, 34-та 198-ма після лютневих боїв під Корсунь-Шевченківським були далеко не повного складу і являли собою так звані бойові групи із залишків полків та батальйонів дивізій. Незважаючи на це, ворог не тільки вів шалений вогонь з усіх видів зброї, але й здійснив три контратаки, підтримані артвогнем та 5-6 танками 16-ї танкової дивізії. В результаті корпус спромігся лише форсувати р. Багва та зайняти західну частину Рубаного Мосту.

104-й стрілецький корпус армії після 36-хвилинної артилерійської підготовки повів наступ на Рубаний Міст разом з військами 27-ї армії. Проте ворожий вогонь не давав наступаючим військам просуватися уперед достатньо швидко. Лише близько 17.00 163-тя та 74-та стрілецькі дивізії разом з військами 27-ї армії оволоділи опорним пунктом Рубаний Міст і продовжували просування у напрямку Кислину. При цьому ворог силами до батальйону піхоти спробував атакувати від се-

лища Будининці на Лукашівку. Хоча контратаку вдалося відбити, денне завдання військами 40-ї армії виконане не було³⁸.

Таким чином, незважаючи на повільний відступ ворожих військ на південний захід, підрозділи 40-ї армії знову не виконали кінцеве завдання і не вийшли до Хижні, як і у попередній день.

27-ма армія розпочала наступ о 7.50 після 56-хвилинної артилерійської підготовки. В результаті вдалих дій артилеристів вогнева система оборони 34-ї та 198-ї піхотних дивізій вермахту була значною мірою придушена та дезорганізована. Війська армії подолали перший рубіж ворожої оборони на ділянці та просунулися на 7 – 9 км.

Дивізії 35-го гвардійського стрілецького корпусу досягли значних успіхів. 93-тя гвардійська стрілецька дивізія разом з 163-ю та 74-ю стрілецькими дивізіями 40-ї армії оволоділи селом Рубаний Міст і продовжила вести бій на рубежі 1 км на захід від Рубаного Мосту. 202-га стрілецька дивізія після запеклого бою взяла Чемериське, частину села Багва та вела бій на північ від Ульянівки. 3-тя гвардійська повітряно-десантна дивізія вибила ворога з двох важливих висот, потім – з центральної частини Багви, і вела бій за Ульянівку.

33-й гвардійський стрілецький корпус, долаючи оборону ворога та вогонь з боку 4-ї гірсько-стрілецької дивізії німців, прорвав оборону противника у районі Чижівки і до кінця дня просунувся на 6 – 8 км. 206-га стрілецька дивізія корпусу оволоділа хутором Барвінок і перерізала дорогу від висоти 241.7 до Ризіного.

337-ма стрілецька дивізія відбила контратаку роти противника, підтримувану двома танками 16-ї танкової дивізії (або самохідками одного з дивізіонів «штугів», що стояли за позиціями 198-ї піхотної дивізії та 4-ї дивізії). До кінця дня дивізія повністю оволоділа Чижівкою, селищем Грузьке, північною частиною Ризіного та вела бій за зачистку решти села.

180-та стрілецька дивізія, відбивши дві атаки ворога від Чижівки, взяла південну частину Ризіного і вела бій за Павлопіль. До району бойових дій також рухалася 78-ма стрілецька дивізія, яка мала розвинути прорив.

О 7.50, після 54-хвилинної артилерійської підготовки, 2-га танкова армія перейшла у наступ разом з підрозділами 27-ї армії. Разом з пі-

³⁸ Журнал боевых действий 40-й армии. 31.01 – 30.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 395. Оп. 9136. Д. 320. Л. 7 – 10.

хотою 27-ї танкісти придушували вогневий спротив 198-ї піхотної та 4-ї гірсько-сгерської дивізії на ділянці Рубаний Міст – Чиживка, а також відбивали контратаки німецьких батальйонів, яких підтримували 2 – 4 танки.

Подолавши опір ворожих підрозділів, 16-й танковий корпус опанував село Багва. 3-й танковий корпус разом з піхотою оволодів селом Ульяновка та підійшов до села Ризіне. На кінець 5 березня 2-га танкова армія вела бій на південний захід та південь від села Багва, на підступах до Павлополя.

У результаті наступу 27-ма армія разом з танкістами 2-ї танкової армії оволоділи опорними пунктами Чемериське, хутір Барвінок, Чиживка, селище Грузьке (2 км на схід від Ризіного), Рубаний Міст і вели бій за Багва та Ризіне, зачищаючи їх від окремих груп ворожих автоматників³⁹.

52-га армія перейшла у наступ о 7.50 після закінчення артилерійської підготовки. Противником армії була 4-та гірська дивізія вермахту. Опорні пункти у районі Кобиляки та містечка Рижанівка захищав 91-й гірсько-сгерський полк. На південь від нього у лісі був обладнаний укріплений пункт 13-го гірсько-сгерського полку. За ними діяли артилерійські, розвідувальні та резервні частини дивізії. Штаб ворожої дивізії стояв у Кобеляках.

Війська 52-ї армії першим ударом просунулися на 3 – 4 км і оволоділи висотою 232.6. До 22.00 війська 73-го стрілецького корпусу армії після запеклого бою спромоглися подолати опір супротивника і підійшли впритул до Кобеляків та Рижанівки. 254-та стрілецька дивізія з 14 танками 25-го окремого танкового полку вела бій на південно-західній околиці Кобиляків. 31-ша стрілецька дивізія увійшла до південно-східних околиць містечка Рижанівка.

Війська 78-го стрілецького корпусу наступали у смузі на південь від Рижанівки. 373-тя стрілецька дивізія вела бій за висоту 240.4. 252-га стрілецька вийшла до безіменного струмка. 303-тя стрілецька дивізія билася з ворогом у лісі на південний схід від села Попівка. 116-та стрілецька виходила до району Водяники⁴⁰.

³⁹ Журнал боевых действий 2-й танковой армии. 24.02 – 04.04.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 307. Оп. 4148. Д. 1. Л. 109 – 110.

⁴⁰ Журнал боевых действий 52-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 869. Л. 162.

4-та гвардійська армія розпочала артилерійську підготовку о 7.00 разом з іншими арміями. О 7.50 піхота 4-ї гвардійської армії разом з танкістами 5-ї гвардійської танкової армії розпочали просування уперед.

Згідно зі свідченнями полонених з 2-ї парашутно-егерської дивізії вермахту, радянська артпідготовка завдала передовим підрозділам німців відчутних втрат і призвела до серйозного падіння бойового духу тих, хто захищався. Ворог зміг оговтатися і відкрити більш-менш сильний вогонь лише близько 10 години ранку. Також близько 10.00 до Ольховця підійшло до 10 танків 14-ї танкової дивізії німців.

У результаті 6-та гвардійська повітряно-десантна дивізія вибила противника з лісу на південь від висоти 223.2. 5-та та 7-ма гвардійські повітряно-десантні дивізії просунулися уперед на 4 км і увійшли до містечка Ольховець та оволоділи його західною частиною. 80-та гвардійська стрілецька дивізія оволоділа центром Ольховця і вела бій на його південній околиці. 69-та гвардійська стрілецька оволоділа південно-східною частиною Ольховця та селом Петьки. 41-ша гвардійська стрілецька дивізія вступила до району Артурівка і організувала оборону, прикриваючи лівий фланг 69-ї гвардійської стрілецької дивізії.

Разом з підрозділами 20-го гвардійського стрілецького корпусу перейшов у наступ 20-й танковий корпус 5-ї гвардійської танкової армії. Корпус складав перший ешелон танкової армії. Разом з піхотою танкісти корпусу взяли Ольховець і до кінця дня просунулися до висоти 213.6.

У результаті удару армія прорвала оборону німецьких військ і оволоділа потужним опорним пунктом Ольховець, східною частиною лісу на південь від Попівки, селом Петьки. Ворог, прикриваючись дрібними групами автоматників та кулеметників, окремими бронеодинацями та артилерійським вогнем, відходив у південно-західному напрямку⁴¹.

Введена у прорив на ділянці 4-ї гвардійської армії була 5-та гвардійська танкова до кінця дня вийшла на рубіж Кобрінова та Гусакова. Її 18-й танковий корпус, що входив до другого ешелону армії, мав наступати у напрямку Тального і у перший день наступу вийшов до висоти 203.9 на захід від Ольховця. 29-й танковий корпус обійшов Ольховець з південного заходу і вийшов до лісу на південь від Попівки⁴².

⁴¹ Журнал боевых действий 4-й гвардейской армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 865. Л. 307 об. – 308 об.

⁴² Выписка из журнала боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. 01 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 170. Л. 12 – 13.

53-тя армія силами 110-ї гвардійської стрілецької дивізії зайняли північну частину Стебного. Решта частин перебувала на попередніх позиціях. Лівofлангові 5-та і 7-ма гвардійська армії перебували на попередніх рубежах, чекаючи виходу ударних сил на задані рубежі. Фронтіві резерви перебували у попередніх районах базування, за винятком 6-ї танкової армії, що зосередилася у районі Дубровки та Тихонівки⁴³.

Війська 57-ї армії продовжували спроби пробитися до району Братолюбівки. 19-та стрілецька дивізія вели бій за село Порфирівка та висоту 135,7. Дивізія зустріла шалений вогневий опір противника і була зупинена на рубежі озера на південній околиці Котовки та на підходах до висоти 135.7 з півночі, північного сходу та сходу.

Ворог активно протидіяв наступальним діям дивізії. Протягом дня 76-та піхотна дивізія вермахту тричі атакувала радянську 19-ту стрілецьку силами 60 – 80 – 100 вояків відповідно. Атаки німецької піхоти підтримували 7 танків та 2 штурмових гармати. Усі атаки були відбиті спільними зусиллями військ 64-го стрілецького корпусу.

Також у другій половині дня у районі висоти 135.7 та саду на захід від неї було розвідкою помічено зосередження до 300 ворожих солдат з 4 танками і 2 самохідними гарматами із заднім розташуванням бойової рубки (за радянськими даними, типу «Фердинанд»). Корпусна артилерія здійснила по цьому району артилерійський удар.

Також у першій половині дня група німецьких солдат чисельністю до 30 чоловік вела розвідку у напрямку могили СЕРЕЖКІНА на ділянці 73-ї гвардійської стрілецької дивізії. Ворожу розвідку зустріли вогнем і вона відступила. Німецька артилерія випустила по радянських військах до 900 снарядів.

Загалом було вбито 12 і поранено 36 радянських вояків, виведено з ладу одну 45-мм гармату. Натомість було заявлено про 130 вбитих німців, 6 знищених кулеметів та 7 возів. Також був взятий у полон ще один вояк 76-ї піхотної дивізії⁴⁴.

Наступного дня, 6 березня, радянські війська продовжили успішне просування вперед, незважаючи на важкі погодні умови. Низька 10-бальна хмарність знову завадила масштабним діям авіації, періодичний дощ разом з плюсовою температурою зробив шляхи непрохідними.

⁴³ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 17 – 20.

⁴⁴ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 9.

Усупереч складним метеоумовам радянським частинам вдалося розширити прорив до 60 км по фронту і до 25 км у глибину. На ділянці Нова Гребля – Чорна Кам'янка було з ходу форсовано річку Гірський Тикич. Радянські частини формували штурмові підрозділи, що переправлялися на протилежний берег водної перешкоди. Потім сапери будували низководний міст, по якому на протилежний берег переходили основні сили радянських частин. Армії фронту захопили 160 гармат та мінометів, 46 танків, більше 200 кулеметів, більше 500 автомашин, сховища з боєприпасами та продовольством.

У той же час у районі станції Поташ, населених пунктів Роги та Машурів радянська авіаційна розвідка помітила концентрацію механізованих військ супротивника. На думку командування фронту, командувачі 1-ї танкової та 8-ї польової армії, не чекаючи радянського наступу, стали відводити танкові дивізії у другу лінію для поповнення їх технікою та особовим складом.

Також ворог, передбачаючи наступ 1-го Українського фронту на Проскурівському напрямку, почав передислокацію до району Тарнополя танкових частин. 1 – 4 березня на північний захід була перекинута 1-ша танкова дивізія, розпочалося переміщення ешелонів танкової дивізії СС «Лейбштандарт Адольф Гітлер», 16-ї танкової дивізії. У залізничні ешелони розпочалося завантаження 11-ї танкової дивізії.

Прорив 2-го Українського фронту примусив вороже командування припинити відправку ешелонів моторизованих частин вермахту та СС. Таким чином, перед військами фронту виникла перспектива зустрітися з основною танковою масою ворожого угруповання, що тепер налічувала 150 – 200 броньованих машин.

На щастя для радянських військ, першими до району Тарнополя були відправлені тилові служби німецьких танкових дивізій разом із запасами пального та мастила для танків. Тому, незважаючи на наявність у німців достатньої кількості важких танків «тигр» та «пантера», задіяти усю бойову техніку німці не змогли.

Не розраховуючи на таке везіння, командування 2-го Українського вирішило кинути на підтримку прориву 6-ту танкову армію. 6 березня Конєв віддав наказ, згідно з яким 6-та танкова повинна була переправитися через Гірський Тикич біля села Буки і наступати із-за правого флангу 2-ї танкової армії у загальному напрямку Буки, Кишеньці,

Іванівка з метою до кінця 7 березня вийти до району Шукайвода, Орадівка, Христинівка.

Згідно з цим же наказу 2-га танкова армія повинна спершу, до підходу 6-ї танкової, утримувати переправи через р. Гірський Тикич біля Буків, Березівки, Чорна Кам'янки, а потім – енергійно наступати у загальному напрямку на Маньківку, Умань з метою до ранку 7 березня оволодіти Уманню і вийти до району Кочержинці, Громи, Собківка, Умань.

27-ма армія мала просуватися слідом за танковими арміями у напрямку Маньківки. При цьому підрозділи армії повинні були міцно утримувати переправи через Гірський Тикич. До кінця доби 6 березня армія повинна була вийти на фронт Кишенці, Монастирьок, Іваньки. 40-ва армія мала розвивати наступ у напрямку Хижня, Соколівка, згортаючи оборону супротивника з флангу і до кінця вийти до Бузівки, Юстингороду, Соколівки.

Також Конєв вимагав швидких та рішучих дій від Ротмістрова. Конєв вважав, що 5-та гвардійська танкова армія занадто «тупцяється» перед дрібними силами супротивника, і наказував пришвидшити просування уперед, захопити переправи біля Тального, саме містечко, і зранку продовжити наступати згідно з виробленим планом.

1-ша окрема Чехословацька бригада отримала наказ вийти до району сіл Дубрівка та Високе для відвантаження 10 березня на станції Денгофівка для відправки на 1-й Український фронт відповідно до директиви № 292275 Ставки Верховного Головнокомандування.

Тим часом 40-ва армія на лівому фланзі с боями просунулася до 10 км і вночі остаточно оволоділа Русалівкою. Підрозділи 34-ї німецької піхотної дивізії намагалися утримати рубіж по річці Гірський Тикич і вели сильний вогонь з усіх видів зброї. Коли ж війська 51-го стрілецького корпусу примусили німців до відступу на південний берег річки, німці замінували підходи до переправ і перекрили їх вогнем з протилежного берегу.

На правому фланзі підрозділи 1-ї та 82-ї піхотної дивізії вперто опиралися спробам 4-ї гвардійської стрілецької дивізії вести розвідку боєм у напрямку містечка Цибулів. Під артилерійсько-мінометним та кулеметним вогнем з опорного пункту у районі Івахнів розвідувальні загони дивізії відійшли у стартове положення.

Одночасно 51-й стрілецький корпус під вогнем супротивника на підручних засобах форсував р. Гірський Тикич та оволодів села-

ми Нова Гребля, Кислин, Антонівка та висотою 237,6. Наприкінці доби 232-а стрілецька дивізія вела бій на південній околиці Кислина. 42-га гвардійська стрілецька частиною сил форсувала річку і вела бій на рубежі північно-західної околиці Антонівки. 133-тя стрілецька дивізія змогла форсувати гірський Тикич лише одним загonom на південь від церкви у Кислині. 163-я стрілецька рухалася через Рубаний Міст на Антонівку. 104-й стрілецький корпус зосередився у Рубаному Мості у резерві командарма. За день армія знищила до 400 солдат та офіцерів, 13 кулеметів, 1 танк та 9 автомашин супротивника⁴⁵.

6 березня 27-ма армія просунулася вперед до 12 – 14 кілометрів у південно-західному напрямку. 35-й гвардійський стрілецький корпус головними силами форсував Гірський Тикич. 202-га стрілецька дивізія подолала річку у районі Антонівки, оволоділа цим селом і вела бій на підступах до села Кривець.

3-тя гвардійська повітрянодесантна разом з усіма танковими бригадами 16-го танкового корпусу 2-ї танкової армії форсувала Гірський Тикич у районі містечка Буки і пробивалися до Попівки. Танкісти зав'язали бій за радгосп за 1,5 км на південний захід від містечка Буки та за безіменні висоти на південь від населеного пункту. Після подолання ворожого опору корпус взявся за визволення Кривця і Попівки.

За десантниками річку подолала 206-та стрілецька дивізія, яка продовжила наступ до Попівки. 93-тя гвардійська стрілецька дивізія була виведена з бою до резерву командарма-27 і, просуваючись за 202-ю стрілецькою дивізією, зосередилась у районі Кислина.

33-й гвардійський стрілецький корпус наступав у напрямку Березівка – Крачківка. Разом з піхотою на Крачківку наступали підрозділи 3-го танкового корпусу 2-ї танкової армії. 337-ма стрілецька дивізія форсувала Гірський Тикич біля Березівки, з ходу взяла її і продовжувала вести бій на південний захід від Березівки. По переправах, збудованих саперами корпусу, на інший берег переправлялися танки 2-ї танкової армії.

180-та стрілецька у взаємодії з танковими частинами 3-го танкового корпусу оволоділа північною частиною Чорної Кам'янки, перейшла тут річку Гірський Тикич і продовжувала бій на висотах на північний захід від цього села. Також до складу 33-го стрілецького

⁴⁵ Боевое донесение штаба 40-й армии № 268 от 06.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 892. Л. 75 – 75 об.

корпусу перейшла 78-ма стрілецька дивізія, що зосередилася у районі Павлопілля⁴⁶.

Протягом дня 27-ма армія і 2-га танкова армія, таким чином, оволоділи Ульяновкою, радгоспом Павлопільський, Павлопільлям, форсували річку Гірський Тикич. Далі у взаємодії з танкістами 2-ї танкової армії до кінця дня 27-ма армія вела бій з розширення плацдарму на південному березі Гірського Тикича на рубежі північно-східної околиці Кривця, північно-східна околиця сіл Попівка, Крачківка, на захід від Червоної Кам'янки, Різіне. При цьому за день не було зафіксовано жодної контратаки з боку ворога на позиції армії, хоча вогневий опір залишався сильним. За день було знищено до 300 солдат та офіцерів ворога⁴⁷.

52-га армія протягом дня переслідувала відступаючі підрозділи ворога. 4-та гірська дивізія німців, прикриваючись слабкими ар'єргардами, розпочала відхід за річку Гірський Тикич.

Командування 52-ї армії віддало наказ військам активно переслідувати ворога і захопити переправи через Гірський Тикич. Війська армії, рухаючись за німцями, визволили Кобиляки, Рижанівку, радгосп Кобиляцький, Павлівку, Софіївку, Дубовий Яр, Журавлину, Заліське, які не змогли взяти у попередній день наступу. У перебігу наступу підрозділи армії підтримувала лише артилерія на кінній тязі, у той час як гармати та гаубиці на механічній тязі відстали від наступаючих військ. Також відстали тилові підрозділи і боєприпаси для армії переносили місцеві мешканці.

До кінця дня разом з танкістами 5-ї гвардійської танкової 52-га армія просунулася на 6 – 11 км. 254-та стрілецька дивізія 73-го стрілецького корпусу вийшла на південний захід від хутора Голубин, 294-та стрілецька дивізія – на північно-західну частину Янівки, 31-ша стрілецька дивізія – на північно-східну частину Янівки.

Аналогічно просунулися уперед дивізії 78-го стрілецького корпусу. 373-тя дивізія досягла північно-східних схилів висоти 234.9, 252-га стрілецька дивізія – північної частини Онуфріївки, 303-тя – південно-східної частини цього села. 116-ту стрілецьку комкор тримав у резерві у районі Водянок.

⁴⁶ Журнал боевых действий 27-й армии. 04.08.1943 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 381. Оп. 8378. Д. 290. Л. 350 – 351.

⁴⁷ Журнал боевых действий 2-й танковой армии. 24.02 – 04.04.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 307. Оп. 4148. Д. 1. Л. 109 – 110; ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 22 – 26.

Загалом армія оволоділа селами Гусакове, Кобринове, Антонівка, Гуляйка. Частини армії вели бій на лінії західної околиці Антонівки, північної та північно-східної околиці Кобринової Греблі, північної околиці Соколівочки, Гусакове, Петьки, Артурівка. За день армія заявила про знищення до 400 солдатів та офіцерів супротивника, 5 танків, 6 мінометів, 3 гармати та 22 кулемети⁴⁸.

У ніч на 6 березня 4-та гвардійська армія вела дії передовими загонами, у той час як головні сили армії приводили себе до ладу. О 7.10, після 10-хвилинного артнальоту по ворожих позиціях, війська армії відновили наступ. У відповідь ворожі війська здійснили декілька контратак силами 4-ї гірської, 2-ї парашутно-егерської та 14-ї танкової дивізії, вогнем чотирьох батарей 105-мм гармат та однієї батареї 75-мм гармат, 81-мм мінометів.

На лівому фланзі армії наступ вів 20-й гвардійський стрілецький корпус у складі 62-ї гвардійської стрілецької дивізії, а також 5-ї, 6-ї та 7-ї гвардійських повітрянодесантних дивізій. У першій половині дня війська корпусу просувалися безперешкодно. О 14.00 проти 62-ї гвардійської стрілецької дивізії ворог здійснив контратаку з північної околиці Заліського силами до 100 піхотинців 4-ї гірської дивізії. Радянська дивізія відбила контратаку і до 19.00 вела бій на західній околиці Заліського.

Десантники 6-ї гвардійської просунулися вперед до 5 км і оволоділи північною околицею села Кобринове і вели бій за його західну частину. 5-та гвардійська повітрянодесантна просунулася уперед до 6 км і оволоділа південно-східною частиною Кобринового і о 19.00 зачищала південно-західні вулиці села.

Разом з десантниками за Кобринове вели бій танкісти та мотопіхота 29-го танкового корпусу 5-ї гвардійської танкової армії. Танкісти разом з десантниками оволоділи селом і у другій половині дня відбили дві контратаки ворога силами до батальйону піхоти з 5 танками з району на південний схід від Гусакового на Кобринове.

7-ма гвардійська повітряно-десантна дивізія 20-го гвардійського стрілецького корпусу та 80-та гвардійська стрілецька дивізія 21-го гвардійського стрілецького корпусу вели бій за оволодіння селом Гусакове. Ра-

⁴⁸ Журнал боевых действий 52-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 869. Л. 162 – 163.

зом з піхотою та десантниками за село вели бій вояки 20-го та 18-го танкових корпусів.

О 15.00 14-та танкова та 2-га парашутно-егерська дивізія вермахту організували контратаку з центральної частини Гусакового силою до 150 вояків за підтримки 6 танків на бойові порядки 80-ї гвардійської стрілецької дивізії.

За підтримки танкістів 5-ї гвардійської танкової армії атаку було відбито, і до 19.00 радянські частини оволоділи Гусаковим. Тепер радянські десантники 7-ї гвардійської вели бій на південний захід від села, а піхотинці 80-ї гвардійської вийшли на його південну окраїну. Танкісти ж продовжили просування у бік Тального⁴⁹.

69-та гвардійська стрілецька дивізія 21-го гвардійського корпусу о 15.30 відбила контратаку супротивника силою до 200 десантників з 5 танками 14-ї танкової дивізії у напрямку курганів на схід від висоти 214,8. Атаку було відбито і ворог відступив у південному напрямку, після цього частини дивізії до 19.00 продовжили бій на підступах до висоти 214.3 та 219.5. Один стрілецький полк прикривав наступ дивізії з напрямку Стебного⁵⁰.

5-та гвардійська танкова армія наприкінці 6 березня вели бій за повне оволодіння селами Кобринова Гребля та Соколівочка.

53-тя армія вела бій на рубежі сіл на південний схід від Петьків, північна частина Стебного, хутора Червоний. Армія вела бій за звільнення села Стебне, одночасно відбиваючи на правому фланзі контратаки танків і піхоти противника. За день було повідомлено про знищення до 150 ворожих вояків.

6-та танкова армія квапилася вийти до лінії фронту. Танкісти проходили через Буки та Ризіне, передові загони підходили до переправ через Гірський Тикич.

5-та і 7-ма гвардійські армії у наступальних діях участі не брали, зміцнювали оборону, вели розвідку та вогневий бій з ворогом, ставили міни та знімали ворожі. В оперативне підпорядкування командарму 5-ї гвардійської був переданий 7-й гвардійський механізований корпус.

5-й гвардійський кавалерійський, 5-й гвардійський та 8-й механізовані корпуси перебували у попередніх районах фронтового тилу.

⁴⁹ Выписка из журнала боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. 01 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 170. Л. 13 – 14.

⁵⁰ Журнал боевых действий 4-й гвардейской армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 865. Л. 308 об. – 309 об.

5-та повітряна армія здійснила лише 11 літако-вильотів на розвідку. При цьому був збитий один ворожий літак⁵¹.

6 березня 1944 р. війська 3-го Українського фронту перейшли у наступ проти ворожої групи армій «А». За короткий термін ворожа оборона була прорвана і мобільні угруповання радянських військ увійшли у прорив.

57-ма армія активізувала наступальні дії проти 76-ї піхотної дивізії вермахту. 68-й стрілецький корпус, як і раніше, здійснював демонстративні дії. Проти нього 76-та піхотна дивізія вела, головним чином, кулеметний та мінометний вогонь низької інтенсивності.

Війська 64-го стрілецького корпусу знову перейшли у наступ після короткої артилерійської підготовки. На ділянці корпусу ворог зосередив вогонь до 6 артилерійських батарей та 3 мінометних груп, а також здійснив основну масу контратак.

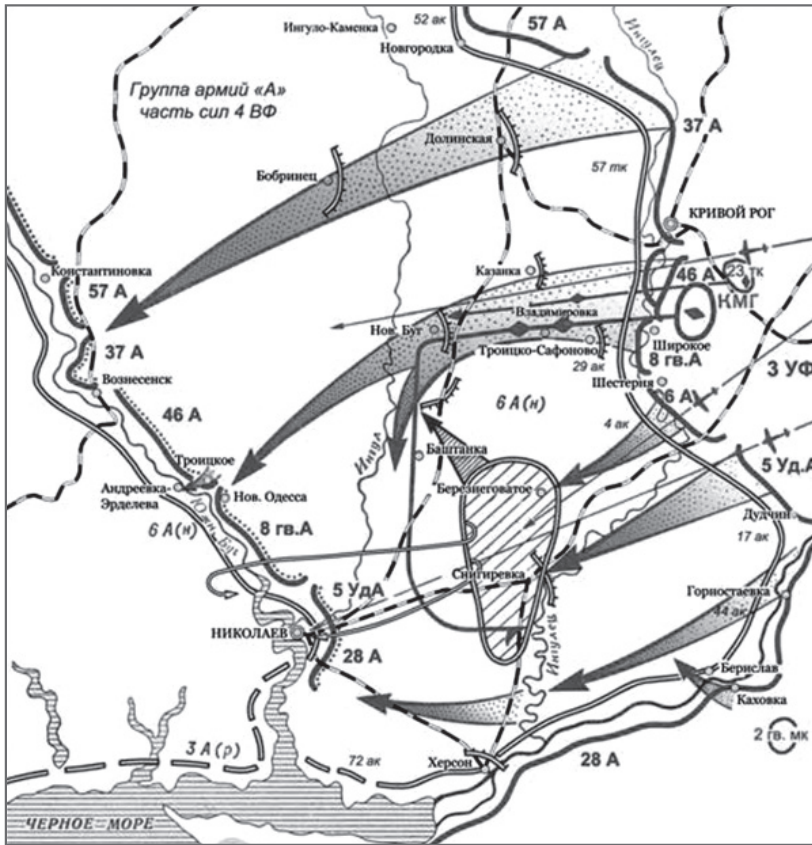
До кінця дня 73-тя гвардійська стрілецька дивізія відбила 3 ворожі контратаки у районі церкви села Варварівка, висоти 163.8. Атаки німці здійснювали силами по 40 – 100 солдат за підтримки від 2 до 8 танків, до 5 самохідних гармат та 2 бронетранспортери. Перша атака була здійснена з лощини на південь від висоти 163.3, друга з південно-західних схилів висоти 163.8, і третя – з села Порфірівка. Також дрібні групи піхотинців намагалися контратакувати правофлангові підрозділи дивізії з Варварівки у напрямку церкви. Давши відсіч ворогові, 73-тя гвардійська дивізія оволоділа опорним пунктом противника на північний захід від озера, а також кількома будівлями західніше Варварівки та у її південно-західній частині.

223-тя стрілецька дивізія протягом дня вела бій за висоту 163.8 і вогнем усіх видів зброї сприяла 73-й гвардійській у наступальних діях та відбитті ворожих контратак.

19-та стрілецька відбила дві ворожі контратаки з району Порфірівки, а потім, взаємодіючи з лівофланговими підрозділами 223-ї стрілецької дивізії та 431-го стрілецького полку 52-ї стрілецької дивізії, оволоділа сильним опорним пунктом супротивника на захід від висоти 135.7 і садом на північ від Порфірівки.

52-га стрілецька дивізія в результаті атаки оволоділа ворожими окопами за 700 м на південний схід від висоти 135.7.

⁵¹ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 26 – 28.

Березнегувато-Снігурівська наступальна операція 3-го Українського фронту.

Великая Отечественная война 1941 – 1945 годов. В 12 т. Т. 4

Втрати армії склали 19 вбитих та 46 пораних, 2 станкових та 2 ручних кулемети. Радянськими військами було повідомлено явно перебільшену цифру у 140 вбитих ворожих вояків, 7 знищених кулеметів, 1 гармату, 2 міномети. Також був зруйнований один спостереж-

ний пункт противника, підбитий 1 танк, 2 бронетранспортери та 1 автомашина⁵².

Наступного дня, 7 березня 1944 р., війська фронту подолали тилловий рубіж німецької оборони, що проходив по південному берегу р. Гірський Тикич. Прорив у обороні ворога був розширений до 80 км по фронту та до 45 км у глибину. Загальне просування радянських військ склало 10 – 20 км.

Війська 2-го Українського визволили 32 населених пункти, у тому числі районний центр Маньківка, та села Вороне, Хижна, Кишенці, Романівка, Шаулиха, Стебне. Війська фронту захопили до 200 полонених з 1-ї, 34-ї, 198-ї піхотних, 4-ї гірсько-стрілецької, 2-ї парашутно-егерської, 14-ї танкової дивізії вермахту, а також танкової дивізії СС «Мертва голова». Також було знайдено документи вояків 11-ї танкової дивізії. Трофеями радянських військ стали 59 танків, 86 гармат, інше військове спорядження та техніка.

Також командування фронту з'ясувало, що у районі на південь від Єскатеринополя діють 11-та і 13-та танкові дивізії, у районі Розсохуватки на первомайському напрямку – підрозділи 14-ї танкової дивізії. Полонені з 305-го піхотного полку 198-ї піхотної дивізії повідомили, що ворожі війська отримали наказ відходити з боями до р. Південний Буг у випадку сильних контратак радянських військ.

40-ва армія лівим флангом продовжували наступальні дії проти 34-ї піхотної дивізії вермахту і одночасно вжила заходів для забезпечення просування свого правого флангу на ділянці, яку обороняла 82-га піхотна дивізія.

З 7 години ранку 7 березня два посилені батальйони 159-го укріпленого району вели розвідку боєм у двох напрямках – на західну околицю Шарнопіля та західну околицю Канели. На шарнопільському напрямку радянська група просування не мала. Інший батальйон вийшов до села Канела і був зупинений на дорозі з Канели до Острожан.

Одночасно на правому фланзі частини 51-го стрілецького корпусу у ніч з 6 на 7 березня приводили себе до ладу, підтягували тили та артилерію. Вранці о 7.45 після короткого артилерійського нальоту корпус продовжив наступ. Ворог здійснив по радянських військах дві контратаки з району Хижної та Червоної Рудки. Проте війська корпусу від-

⁵² Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 10.

били обидві і продовжили повільне просування у південно-західному напрямку⁵³.

До кінця дня 40-ва армія оволоділа селами Кутч, Червона Рудка, Хижна, колгоспом імені Леніна, Вороне, Одая. На кінець дня армія вела бій на рубежі Вороне, Одая, на південний захід від Кишенців. За день було заявлено про знищення до 350 солдат та офіцерів, 8 кулеметів, 13 автомашин, 30 возів, 4 гармати. 1-ша чехословацька бригада продовжувала вихід з лінії фронту, 4-та гвардійська повітрянодесантна дивізія та 159-й укріплений район знаходилися у попередніх районах. 104-й стрілецький корпус був призначений у резерв фронту⁵⁴.

27-ма армія взаємодіяла з частинами 2-ї та 6-ї танкових армій. Танки рухалися у бойових порядках піхоти. При цьому частина артилерії на кінній тязі, що прямувала за піхотними підрозділами, відстала на переправах через Гірський Тикич. Зі стрільцями рухалися лише окремі гармати, міномети та самохідки.

Війська 27-ї армії, 2-ї та 6-ї танкових армій, були націлені на Попівку, Маньківку та Христинівку. 2-га танкова армія у взаємодії з 27-ю армією подолати опір супротивника на південному березі Гірського Тикича і оволоділа Дзенгелівкою.

Ворожі війська відступали, прикриваючись окремими групами військ, які, спираючись на населені пункти і окремі вигідні висоти, намагалися призупинити радянський наступ і дати власним військам можливість відірватися від радянських підрозділів. Також у повітрі з'явилася ворожа авіація, яка групами у 4 – 6 літаків атакувала радянські війська.

У районі Маньківки ворог здійснив контратаку силами наявних танкових дивізій та піхотними підрозділами, проте танкісти 16-го танкового корпусу завдали удару у напрямку села з півночі та північного-заходу і до кінця дня, взаємодіючи з 3-м танковим корпусом, оволоділи Маньківкою та станцією Поташ.

3-й танковий корпус разом з 11-ю гвардійською танковою бригадою захопив село Іваньки і атакував Маньківку та станцію Поташ зі сходу та південного сходу.

⁵³ Журнал боевых действий 27-й армии. 04.08.1943 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 381. Оп. 8378. Д. 290. Л. 353 – 354.

⁵⁴ Боевое донесение штаба 40-й армии № 272 от 07.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 892. Л. 77 – 85 об.

Ворожі підрозділи опинилися під загрозою оточення у районі Маньківки, а тому негайно відступили у напрямку Христинівки та Умані. На станції Поташ у районі Маньківки та села Поташ ворог кинув величезну кількість озброєння та військового майна.

Так, трофеями 27-ї та 2-ї танкової армій стали 500 танків та самохідних гармат, головним чином, несправних, більше 15 тис. автомашин без пального. Був розгромлений штаб 34-ї піхотної дивізії вермахту. У полон було взято 800 ворожих вояків.

Зупинити радянський наступ німцям не вдалося, і радянським танковим та стрілецьким з'єднанням поталанило оволодіти населеними пунктами Кривець, Зелений Гай, Червоний Степ, Харківка, Монастирік, Тимішівка, Полковниче, Кишенці, Кінашівка, Дзенгелівка, районним центром Маньківка. Загальне просування військ армії склало 30 км. Рубіж просування армії проходив по лінії Дзенгелівка, південна та південно-східна околиця Маньківки, Желудькове, Буки, Антонівка. Бойовий рахунок 27-ї армії поповнили 300 знищених ворожих вояків.

Також у районі роз'їзду Яроватка ворожими військами була здійснена контратака силами залишків 16-ї танкової дивізії, піхотних підрозділів та ворожого бронепοїзду. 8 літаків бомбардували бойові порядки армії та шляхи у районі Помийник, Краснопілка.

Наприкінці дня 2-га танкова армія вела бій на лінії залізниці у роз'їзду Яроватка та станції Поташ. 16-й танковий корпус діяв біля Поташу, 3-й танковий корпус вів бій біля залізниці і на південь та південний захід від Желудькова (6 км на південний схід від Маньківки)⁵⁵.

6-та танкова армія разом з частинами 27-ї армії оволоділа Кишенцями і наприкінці дня вела бій за село Нестерівка.

52-га армія просунулася на 6 – 12 км та форсувала р. Гірський Тикич, оволоділа селами Чорна Кам'янка, Іваньки, Юрпіль, Шаулиха, Онуфріївка, Паланочка, Романівка.

73-й стрілецький корпус отримав від командарма завдання до світанку вийти на рубіж Краснопілка, Ксендзівка і до кінця дня 8 березня разом з 78-м стрілецьким корпусом оволодіти містом Умань. 78-й стрілецький корпус мав до світанку 8 березня оволодіти селами Роги, Косенівка і разом з 73-м стрілецьким корпусом взяти Умань.

У результаті наступу на ділянці 73-го стрілецького корпусу 254-та стрілецька дивізія форсувала р. Гірський Тикич та взяла Іван-

⁵⁵ Журнал боевых действий 2-й танковой армии. 24.02 – 04.04.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 307. Оп. 4148. Д. 1. Л. 110 – 111.

ки. 294-та стрілецька оволоділа селом Паланочка та лісом на захід. 31-ша стрілецька дивізія захопила Романівку та продовжила просування у напрямку Молодецького. Усі дивізії активно переслідували ворога, намагаючись виконати завдання.

На ділянці 78-го стрілецького корпусу також 373-тя стрілецька дивізія форсувала Гурський Тикич та вийшла на рубіж на південь від Юрпіль, північні схили висоти 216. Дивізія продовжувала просуватися у напрямку Попужинців із заходу. 252-га стрілецька дивізія взяла Шаулиху і вийшла на північний берег річки. 303-тя стрілецька вийшла до Гірського Тикича на ділянці від Шаулихи до Веселого Кута⁵⁶.

Рубіж просування військ 52-ї армії сягнув лінії на північ та північний захід від Желудькового, південної околиці Паланочки, південної околиці Романівців, західної околиці Попужинців, західної околиці Веселого Кута. За день було заявлено про знищення до 200 ворожих солдат та офіцерів.

На 7 березня командувач 4-ю гвардійською армією, між іншим, звернув увагу на відставання артилерії і наказав приділити особливу увагу просуванню артилерії за наступаючою піхотою. Командувачеві артилерією армії було наказано вжити усіх заходів для пришвидшення пересування техніки та особового складу 16-ї артилерійської дивізії і забезпечити вогневу підтримку наступаючої піхоти і танків.

7 березня 4-та гвардійська армія разом з танкістами 5-ї гвардійської танкової після артилерійського нальоту о 7.00 відновили наступальні дії у загальному напрямку на село Тальне. Ворог чинив опір групами прикриття з танками. Крім того, на залізниці колгосп Степова – «В» у 2 км на північний схід від Тального. При цьому його головні сили відходили на південний захід під прикриттям артилерійсько-мінометного вогню.

20-й гвардійський стрілецький корпус націлювався на переправи через Гірський Тикич та Соколівоцьку. 62-га гвардійська стрілецька дивізія просунулася до 9 км, оволоділа селом Веселий Кут, потім двома батальйонами форсували Гірський Тикич у районі церкви цього села.

6-та гвардійська повітрянодесантна дивізія оволоділа Антонівкою. Далі десантники подолали 8 км, правим флангом вийшли на південну галявину лісу на схід від Веселого Кута, а лівим флангом подолали шлях у 1 км на схід від висоти 190.2.

⁵⁶ Журнал боевых действий 52-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 869. Л. 163.

5-та гвардійська повітрянодесантна дивізія взяла під контроль Гуляйку, Кобринову Греблю та селище Веселий Гай. До 19.00 дивізія правим флангом вийшла на рубіж кургану в 1 км на південний захід від Веселого Кута, лівим флангом на 1 км на південь від Веселого Гаю.

Разом з підрозділами 20-го гвардійського стрілецького корпусу просуваючися уперед частини 29-го танкового корпусу. Танкісти брали участь у зачистці Антонівки, Кобринової Греблі, Веселого Гаю. У районі Гордашівки танки корпусу вийшли до р. Гірський Тикич і отримали завдання переправитися через річку протягом ночі.

7-ма гвардійська повітрянодесантна дивізія оволоділа селом Соколівочка і вийшла до шляху за 1,5 км на південний захід від села. Десантників підтримували у наступі танкісти та мотопіхота 18-го танкового корпусу. Після взяття Соколівочки корпус просунувся уперед до Тального і зав'язав за село досить важкий бій.

21-й гвардійський стрілецький корпус вів бої у районі селища Розсохуватка. 80-та гвардійська стрілецька дивізія корпусу просунулася уперед на 9 км. Гвардійцям за підтримки бійців 20-го танкового корпусу вдалося взяти роз'їзд Гусакове. До 19.00 дивізія вийшла на підступи до висоти 194.8. Танкісти ж рушили далі до Тального та Глибочка із завданням взяти під контроль переправи через Гірський Тикич⁵⁷.

69-та гвардійська стрілецька дивізія оволоділа селищем Росоховатка, колгоспом Степова. Два стрілецьких полки дивізії до 19.00 вийшли на 1 км на південь від колгоспу Степова і один полк вів бій на північно-західній та північній околицях Розсохуватки. 41-ша гвардійська стрілецька дивізія рухалася до району селища.

Разом війська 4-ї гвардійської та 5-ї гвардійської танкової оволоділи селом Кобринова Гребля, селищем Веселий Гай, селами Соколівочка, колгоспом Степова, селом Веселий Кут, роз'їздом Гусакове, північною частиною Гордашівки і Тальним.

Лінія просування сягнула південно-західної околиці Веселого Кута, північної частини Гордашівки по лінії річки Гірський Тикич, далі вздовж річки через північну частину Тального, роз'їзду Русакове, колгоспу Степова та північно-західної частини Розсохуватки.

Чисельність знищених ворожих вояків була визначена у 500 осіб. Також армія захопила 26 танків (2 боездатних), 35 гармат, 3 зенітки, 3 мі-

⁵⁷ Выписка из журнала боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. 01 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 170. Л. 15 – 16.

номети, 28 кулеметів, 10 возів, 20 коней, 4 автомашини, 120 автоматів та гвинтівок, 1 зерносховище та 3 сховища боєприпасів⁵⁸.

Частинам 5-ї гвардійської танкової довелося відбивати німецьку контратаку з району Соколівочка на Кобринову Греблю, яку підтримали 25 німецьких танків. Танкісти Ротмістрова відбили ворожу контратаку і вийшли на північний берег Гірського Тикича на ділянці Гордашівка, Тальне, зав'язавши бій за переправи. У районі на південний захід від Соколівочки німці залишили 39 танків.

53-тя армія на правому фланзі оволоділа висотою 222,3, гаями на захід від Залізнички та Стебного і вийшла на лінію північної околиці Росоховатки, на північ від Новоселиці, східної околиці Залізнички, південної околиці Стебного, на північний захід від Скелеватки. Резерви армії зосередилися у районі Звенигородки. За день було знищено до 150 ворожих солдат та офіцерів, 7 кулеметів та 3 гармати.

5-та гвардійська армія посиленими загонами вела бойову розвідку. Лінія фронту проходила:

► 214-та стрілецька дивізія – Тишківка, висота 218,2, висота 221,7, південна околиця Защити;

► 213-та стрілецька дивізія – хутір Тимофіївка, хутір Петровського, східні скати висоти 220,3, східні скати висоти 197,0, східні скати висоти 196,7;

► 14-та гвардійська стрілецька дивізія – західна околиця Каніж, Федорівка, східні схили висоти 194,8, курган з позначкою +1,0 що у 2 км на північний схід від висоти 226,1;

► 299-та стрілецька дивізія – курган +1,0, вис. 213,5, північно-східна частина Андріївки, гай на захід від Кульпанки, Благодатна, Іванівка, залізнична будка на південний захід від Грузького;

► 9-та гвардійська повітрянодесантна дивізія – залізнична будка біля Грузького, східні схили висоти 182,3;

► 95-та гвардійська стрілецька дивізія – східні схили висоти 182,3, 1,5 км на схід від висоти 190,4;

► 13-та гвардійська стрілецька дивізія – 1,5 км на схід від висоти 190,4, північні схили висоти 196,3;

► 97-ма гвардійська стрілецька дивізія – висота 196,3, /вик./ Карлівка;

⁵⁸ Журнал боевых действий 4-й гвардейской армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 865. Л. 309 об. – 310.

111-та стрілецька дивізія – у районі Олексіївка, П'ятихатки.

7-ма гвардійська армія вела бойову розвідку і провадила перегрупування напередодні переходу у наступ. На кінець 7 березня лінія фронту тяглася через:

- ▶ 50-та стрілецька дивізія – Карлівка, /вик./ вис. 215,1;
- ▶ 36-та гвардійська стрілецька дивізія – вис. 215,1, окремих курган 1 км на південь від висоти 202,2;
- ▶ 53-тя стрілецька дивізія – /вик./ окремих курган, село Дар'ївка;
- ▶ 297-ма стрілецька дивізія – /вик./ Дар'ївка, вис. 216,9, вис. 208,3, 2 км на південь від Федорівки;
- ▶ 72-га гвардійська стрілецька дивізія – 2 км на південь від Федорівки, Мар'ївка, Юр'ївка, Зелена, хутір Шевченка;
- ▶ 81-ша гвардійська стрілецька дивізія – хутір Червоний Кут, Ворошиловка, Вигода, вис. 131,5, Губівка;
- ▶ 8-ма гвардійська повітрянодесантна дивізія – Тарасівка, вис. 183,6, руїни на південь від Ревчиного, північна частина Ново-Федорівка, позначка 20,0 на дорозі Новгородка – Покровське;
- ▶ 409-та стрілецька дивізія була розташована у районі Олександрівка, Параскине Поле, висота 183,3.

Також армії був підпорядкований 7-й гвардійський механізований корпус, який базувався у районі Новопавлівки і отримав завдання наступати на станцію Плетений Ташлик з перспективою виходу до Новоукраїнки.

5-й гвардійський кінний, 5-й гвардійський та 8-й механізовані корпуси перебували у попередніх районах.

5-та повітряна армія виконала 22 літако-вильоти. У повітряному бою був збитий один ворожий літак.

Погода залишалася поганою. Хмарність сягала 10 балів, туман, мряка, температура коливалася у межах +2 +4 градуси. Дороги розтанули і стали непрохідними для усіх видів транспорту⁵⁹.

Війська 57-ї армії 3-го Українського фронту продовжували наступальні дії. Перша спроба наступати була здійснена військами 64-го корпусу 7 березня 1944 р. о 10 годині. Проте через опір 76-ї піхотної дивізії ворога успіху вона не мала.

О 15.30 64-й стрілецький корпус, здійснивши перегрупування підрозділів 223-ї та 19-ї стрілецьких дивізій відновив наступ у на-

⁵⁹ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 28 – 31.

прямку висоти 163.2. 52-га стрілецька дивізія перейшла до жорсткої оборони, а 73-тя гвардійська стрілецька діяла у напрямку Варварівки окремими ударними підрозділами, забезпечуючи наступ ударного угруповання справа.

223-тя стрілецька дивізія знову зустріла організований опір ворога і просування уперед не добилося. 19-та стрілецька, знищивши вогнища опору противника на північній околиці Бокової, оволоділа 9 будівлями у селі. 73-тя гвардійська стрілецька дивізія, діючи окремими загонами, узяла під контроль у селі вулицю, що вела від церкви на південний захід⁶⁰.

8 березня 1944 р. прорив радянських військ на головному напрямку досяг 110 км по фронту та 55 км у глибину. При цьому на окремих ділянках війська фронту просунулися вперед до 20 км, незважаючи на практично повну непрохідність шляхів через весняне бездоріжжя.

Війська фронту визволили більше 42 населених пунктів і до кінця дня війська фронту вже вели бої на підступах до міста Умань.

Також було взято у полон до 500 військовослужбовців з частин вермахту та військ СС. На станції Потапів і біля неї трофеями 2-го Українського стали до 500 танків, до 10000 тисяч автомашин, більше 350 гармат, до 50 великих сховищ зі зброєю, боєприпасами, паливом та іншим військовим майном.

Супротивник розпочав поспіхом відводити свої війська, проте через поганий стан доріг, зробити це швидко йому не вдалося. Авіаційна розвідка доповідала, що шляхи від Полянецького на Слободу, дорога Умань – Бабанка до Новоархангельська забита автомашинами, що стояли або рухалися у 2 – 3 ряди. Крім того, на південній околиці Умані було зосереджено до 300 автомашин.

Командувачеві 5-ю гвардійською танковою армією був відданий наказ уночі переправитися через р. Гірський Тикич і на світанку 8 березня розпочати просування на Білашки, Тальяни, Бабанку, обходячи Умань з південного сходу.

Далі, у взаємодії з 2-ю танковою, танкісти Ротмістрова повинні оволодіти містом Умань і вийти до району Умань, Громи, Бабанка, прикриваючись заслонами з боку Голованівська та Новоархангельська.

40-ва армія 8 березня на правому фланзі провадила перегруповання з метою перейти у наступ усіма силами 50-го стрілецького кор-

⁶⁰ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 10.

пусу з метою прорвати оборону 75-ї та 82-ї піхотної дивізії німців. 240-ва стрілецька дивізія мала завдати удару у районі Оратівки у напрямку Липицина, Франтівки, західна околиця Підвисокого.

Частини 51-го стрілецького корпусу продовжувала наступ з метою до кінця дня взяти рубіж Шарнопіль, хутір Полонського, Сарни, село Угловата. При цьому 138-ма стрілецька дивізія оволоділа Зеленим Рогом та Безпечною. Проте переправитися через Гірський Тикич та через озеро у районі Безпечної у західному напрямку дивізії не вдалося.

232-га стрілецька вела бій у районі Соколівка. 34-та піхотна дивізія намагалася контратакою зупинити просування радянської дивізії. Проте цю контратаку було відбито, і Соколівку було повністю очищено від ворога. Аби попередити переправу радянських військ через озеро, ворог відкрив шалений вогонь з усіх видів зброї з району Юстингороду, Конельських хуторів, Попівки та Конели. Не зважаючи на це, дивізії вдалося переправити один батальйон на західний берег водної перешкоди.

42-га гвардійська стрілецька дивізія весь день вела бій з контратакуючим ворогом. При цьому на полі бою вперше з'явилася ворожа «пожежна команда» – група з 7 танків, що підтримала контратаку 34-ї дивізії з Нестерівки. Проте радянська частина відбилася від німців і оволоділа Нестерівкою, Красноставкою, Доброю. Одночасно 163-тя стрілецька дивізія взяла Дзенглівку. Німецькі втрати було оцінено у 300 солдат та офіцерів, 14 кулеметів, 3 гармати та 18 возів⁶¹.

27-ма армія разом з частинами 2-ї та 6-ї танкових армій продовжувала наступ. Ворог припинив контратаки, вів сильний вогонь і, прикриваючись ар'єгардами, відступав на захід та південний захід.

Війська 2-ї танкової армії до 15.30 вийшли на рубіж Берестовець – Краснопілка – Ксендзівка. Мотострільці 2-ї танкової армії переправилися через струмок Ревуха і зав'язали бій за Войтівку. Танки залишилися на північному березі Ревухи, чекаючи, коли для них побудують переправу.

16-й танковий корпус оволодів Іваньківкою та вів бої за очищення Берестовця. 3-й танковий оволодів Краснопілкою та вів бій за висоту

⁶¹ Журнал боевых действий 40-й армии. 31.01 – 30.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 395. Оп. 9136. Д. 320. Л. 15 – 16.

248,3. 11-та гвардійська танкова бригада взяла Ксендзівку та вела бій за висоту 246.5.

27-ма армія оволоділа Нестерівкою, Доброю, Подібною, залізничною станцією Поташ, Помийником, роз'їздом Яроватка, Вербівкою, Іванівкою, Берестовцем, Краснополкою і до кінця дня знищила до 250 ворожих солдат та офіцерів.

Ворог наприкінці дня відступив на рубіж Нестерівка, на захід від Подібної, Ксендзівка, Молодецьке. Ворожа авіація бомбила групи 10 – 25 літаків район Помийник, станція Бабани, Краснопілка, Ксендзівка.

Таким чином, разом з 27-ю армією 2-га танкова армія вела бій на підступах до Умані, а 6-та танкова – на рубежі Ліщинівка, Пугачівка⁶².

52-га армія упродовж дня визволила Желудькове, роз'їзд Машурове, роз'їзд Шалашівський, Попужинці, Лещеве, Поташ, Молодецьке, Роги, станція Бабани, Ксендзівка, Дмитровське, знищивши за день до 350 солдат та офіцерів вермахту.

4-та гвардійська армія у взаємодії з 5-ю гвардійською танковою армією продовжила наступ у напрямку Тального. Війська армій спромоглися переправитися через р. Гірський Тикич і просунулися вперед на 6 – 10 км.

62-га гвардійська стрілецька дивізія оволоділа селом Лащове і, просунувшись вперед на 8 км, о 19.00 зав'язала бій за північну частину села Машурів. 69-та гвардійська форсувала Гірський Тикич і, подолавши 10 км, зайняла район висоти 215.9. 80-та гвардійська стрілецька, форсувавши Гірський Тикич на схід від Тального, розвернулася фронтом на захід та підішла до Тального на 2 км з південного заходу. 5-та і 6-та гвардійські повітрянодесантні дивізії разом оволоділи Гордашівкою. Далі 5-та гвардійська вийшла до залізниці на північний схід від Машурова, а 6-та – на північно-західну околицю Тального.

Власне Машурів було визволено танкістами 29-го танкового корпусу, які перейшли Гірський Тикич у районі Гордашівки. Взяли село і продовжили рух далі на Легезіне.

Частини 20-го танкового корпусу переправилися через Гірський Тикич у районі Глибочка і взяли участь у бою за Тальне.

⁶² Журнал боевых действий 2-й танковой армии. 24.02 – 04.04.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 307. Оп. 4148. Д. 1. Л. 111 – 112.

Безпосередньо за Тальне зав'язала бій 7-ма гвардійська повітрянодесантна дивізія 20-го гвардійського стрілецького корпусу за підтримки 20-го танкового корпусу. Противник частинами 4-ї гірської та 2-ї парашутно-сгєрської, 14-ї та 11-ї танкових дивізій продовжував відхід у південно-західному напрямку.

Відхід прикривався заслонами автоматників, яких підтримували до 12 танків, 5 артилерійських батареї калібру від 75 до 150-мм та 4 відділення мінометів. При цьому кількість пострілів ворожої артилерії знизилася з 1100 до 300, що свідчило про те, що ворог починає економити боеприпаси.

Близько 5-ї години ранку радянські десантники 7-ї гвардійської повітрянодесантної дивізії підійшли до Тального з півночі. Назустріч їм німці висунули до цвинтаря за 1 км від містечка «тигр» та три «пантери» і загін автоматників до 50 вояків з 3 станковими кулеметами, які з 11.00 до 14.00 вели вогонь по радянських військах.

До 17.20 ворог тричі атакував десантників силами 100 – 200 піхотинців з 2 – 3 самохідними гарматами з північно-західної частини селища. О 17.10 до 50 автоматників з двома танками знову атакували дивізію з північної частини Тального.

О 18.00 відбулася ще одна контратака силами до 400 вояків з 7 танками. Усі атаки були відбиті за допомоги танків і самохідок 20-го танкового корпусу. До 19.00 7-ма гвардійська повітрянодесантна дивізія вийшла до р. Гірський Тикич, а правим флангом вела бій за залізничний роз'їзд Тальне.

На цей момент з південного заходу до Тального підійшли 80-та гвардійська стрілецька дивізія та 6-та гвардійська повітрянодесантна дивізія. Ворожий заслін у Тальному опинився під загрозою оточення. Крім того, війська 4-ї гвардійської армії та 5-ї гвардійської танкової армії оволоділи селами Гордашівка і Тальне та здійснили переправу через річку Гірський Тикич. За день армія знищила до 300 солдат та офіцерів, 35 кулеметів, 14 гармат, 15 автомашин⁶³.

18-й танковий корпус перейшов Гірський Тикич і рухався до району Бабанки. 1-й гвардійський окремий мотоциклетний полк зосередився у Кобринівій Греблі і отримав завдання вести розвідку у напрямку Новоархангельська.

⁶³ Журнал боевых действий 4-й гвардейской армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 865. Л. 309 об. – 310.

У підсумку дня 5-та гвардійська танкова під ударами авіації супротивника при підтримці 4-ї гвардійської армії форсувала Гірський Тичих у районі Гордашівки та Глибочка і вийшли на рубіж Белашки – Майданецьке⁶⁴.

53-тя армія оволоділа правим флангом населеними пунктами Розсохуватка, Новоселиця, Шостакова, Юрківка, Стецівка, знищивши за день до 150 солдат та офіцерів супротивника, 8 кулеметів та 3 міномети.

У цей день розпочали наступ війська 5-ї та 7-ї гвардійських армій, фронт яких проходив по території Кіровоградської області. На Новоукраїнському напрямку війська армій змогли подолати відносно слабку оборону супротивника і здійснити прорив шириною 12 км і глибиною до 7 км.

5-й гвардійській армії був приданий 7-й механізований корпус, який перебував у районі 3 км на захід від села Новопавлівка. Корпус налічував 18 танків, 16 гармат, 17 мінометів, 8 установок реактивних мінометів і до 300 активних штиків. Армія після початку наступу на лівому фланзі оволоділа населеними пунктами Курлюгіне, Веселий, Антонівка, Шевченкове. На правому фланзі частини армії оволоділи радгоспом Рейментарівський, селами Защита, Кам'януватка, хутором Червоний Жовтень. Упродовж дня було знищено до 200 солдатів та офіцерів, 6 кулеметів, 3 гармати та 6 мінометів супротивника.

До 8 березня 1944 р. війська 7-ї гвардійської армії наступальних дій не вели, чекаючи прориву ворожої оборони на головному напрямку. 8 березня правим флангом армія перейшла у наступ, просунувшись у перший день на 1 – 4 км. Частина армії вела бій на рубежі Антонівка, хутір Соясирка, село Анінська, Мухартівка, на південь від Федорівки. За день армія знищила до 200 солдат та офіцерів, 7 кулеметів, і 3 міномети.

5-й гвардійський кавалерійський корпус вийшов у район Джурдженців для введення у прорив і розвитку наступу до Південного Бугу. Решта частин армії перебували у попередніх районах базування.

5-та повітряна фактично не діяла через погодні умови, ворожа авіація здійснила 25 літако-вильотів по переправах та бойових порядках 5 гвардійської танкової і 4-ї гвардійської армій⁶⁵.

⁶⁴ Выписка из журнала боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. 01 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 170. Л. 16 – 17.

⁶⁵ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 31 – 36.

68-й стрілецький корпус 57-ї армії 3-го Українського фронту у цей день продовжував діяти окремими ударними загонами в інтересах 64-го корпусу, проте якогось особливого просування уперед не мав.

У свою чергу, його сусід по армії, 64-й стрілецький, перейшов у рішучий наступ. При цьому командування армії вперше з початку наступальних дій задіяло на ділянці фронту 96-ту окрему танкову бригаду. До складу бригади входили один танковий батальйон, у якому було станом на 8 березня 9 танків Т-34 та 4 легких танки Т-70, мотострілецький батальйон і винищувально-протитанкова батарея з двома гарматами (швидше за все 45-мм протитанковими).

Танкісти зосередилися у лощині на захід від Котовки. Бригада була підпорядкована командирі 223-ї стрілецької дивізії в останній момент і не мала часу на координацію дій з піхотними командирами.

У першій половині дня дивізія розпочала наступ у напрямку висоти 163.8 та могили Висока. Після короткої артилерійської підготовки піхота примусила німців відступати у напрямку могили Висока. Командир бригади за наказом командира дивізії ввів у бій 4 «тридцятьчотвірки».

Танки пішли уперед на вогневі точки супротивника і дійшли до німецьких траншей на Високій. Там німці чинили сильний вогневий опір, намагаючись зупинити радянський наступ. Радянська піхота спочатку швидко пішла за танками бригади і просунулася уперед на 3 – 6 км, але, зустрівши сильніший вогонь з боку німців, зупинилася, зайняла вигідні позиції і далі не пішла.

Танкісти продовжили бій з німцями, які засіли у траншеях. Маневр танків був скутий розмоклим ґрунтом, тому танки фактично їздили по одних і тих самих глибоких коліях вздовж траншей і розстрілювали піхоту, кулемети та вогневі точки.

Через 30 хвилин бою три Т-34 були підбиті, і командир бригади ввів у справу п'яту «тридцятьчотвірку». Проте піхота вперед так і не пішла і невдовзі, після неодноразових влучень ворожих снарядів, ще два радянських танки застигли на полі бою. У бою 9 членів екіпажів було вбито і ще 9 отримали поранення. Три інші танки вийшли з ладу з технічних причин. В результаті бригада залишилася без бронетехніки, а її мотострілецький батальйон після бою було підпорядковано командуванню 223-ї стрілецької дивізії.

У свою чергу, танкісти претендували на два розбиті протитанкові гармати, один підбитий бронетранспортер, два знищених крупнокаліберних кулемети (швидше за все, малися на увазі 20-мм зенітки), 3 станкові кулемети та до роти знищених ворожих вояків⁶⁶.

У другій половині дня німці кілька разів контратакували війська 57-ї армії силами 40 – 70 вояків. За день радянські дивізії відбили 8 контратак ворога, кожен з яких підтримували від 2 до 5 ворожих танків.

Наприкінці дня 73-тя гвардійська стрілецька дивізія вела бій у південно-західній частині Варварівки. 223-тя стрілецька дивізія оволоділа висотою 163.2 і вела перестрілку з німцями, які засіли на могилі Високій (інша назва – висота 191.3). 19-та стрілецька дивізія оволоділа північною частиною Бокової та вела бій на рубежі на північ від висоти 178.7 та на південь від школи і на північ від церкви у Боковій. 52-га стрілецька дивізія просунулася аж на 6 км уперед і оволоділа селами Порфірівка, Войківка, Калинувата, Байрак і вела бій за хутір Вітряки та висоту 145.4.

Армія втратила 19 вояків вбитими та 58 пораненими, а повідомила про знищення до 200 солдат та офіцерів вермахту, 10 кулеметів, 1 гармати, 3 возів, 3 бліндажів, 2 спостережних пункти. Також було підбито 1 танк і взято у полон 11 військовослужбовців вермахту⁶⁷.

Наступного дня, 9 березня 1944 р., командування фронту уточнило завдання для радянських армій.

Командувач 52-ї армії отримав наказ, взаємодіючи з 2-ю танковою армією, енергійним ударом з півночі та півдня до ранку 9 березня оволодіти містом Умань. До кінця дня армії повинні були вийти на фронт Розсошки, Синиця, Громи, Степанівка.

6-ту танкову армію командування фронту зобов'язало взяти залізничний вузол Христинівка. При цьому командувач армією було поставлено на вигляд слабке виконання наказів військами на марші. Також командувач був попереджений про відповідальність за невиконання наказу.

5-й гвардійський кавалерійський корпус до кінця 10 березня мав зосередитися у районі Веселий Кут, Тальне, Кобринове.

⁶⁶ Журнал боевых действий 96-й отдельной танковой бригады. 01.01 – 31.12.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 3191. Оп. 1. Д. 4. Л. 19 – 20.

⁶⁷ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 11.

Також 8-й механізований корпус мав перекинути корпусну радіостанцію до району Грузького і одну бригадну радіостанцію – до району Курлюгіного.

7-й гвардійський механізований повинен передислокувати корпусну радіостанцію у район Соколівських Хуторів, а бригадну – до району Іванівка.

Радіостанції мали передавати з ранку 11 березня хибні повідомлення про зосередження танкових частин до 12 березня, а також про підготовку 13 – 15 березня дій механізованих корпусів на Рівнянському та Новоукраїнському напрямках.

Головне ударне угруповання, що складалося з 40-ї, 27-ї, 52-ї, 4-ї гвардійської, 53-ї, а також 2-ї танкової та 5-ї гвардійської танкової армій, отримало загальний наказ розгромити супротивника, що відходив на південь та південний захід, не допускаючи відходу останнього на р. Південний Буг. Радянські війська мали оволодіти правим берегом Південного Бугу на ділянці Ладижин – Гайворон – Саврань, не допустивши переходу супротивника на річці Південний Буг.

У тому числі 40-ва армія мала продовжувати наступ, згортаючи оборону супротивника перед фронтом армії, у напрямку Сарні – Зятківці. До кінця 12 березня армія повинна була оволодіти рубежем Новий Дашів, Гранів. До 15 березня – оволодіти переправами через Південний Буг і вийти на рубіж Михалівка, Ладижин, Четвертинівка і форсувати річку на ділянці Ладижин – Четвертинівка.

6-та танкова армія повинна була енергійно розвивати наступ у напрямку Марківка і Тепляка до 12 березня, і вийти до Тростянця, Ободівки, Баланівки до кінця 15 березня.

52-га армія мала переслідувати ворожі війська до рубежу Ташлик – Вищий, що у 25 км південніше від Умані (до 12 березня), а до 15 березня вийти до населених пунктів Бершадь, /вик./ Косівка.

4-та гвардійська армія повинна була просуватися до Рижівки, Ладизинки, Крутьєного, а до 15 березня – вийти на фронт Косівка – Могильне.

53-тя армія до кінця мала оволодіти Копеньковатим та Тишківкою, а до 16 березня – вийти до Саврані та Голосково.

2-га танкова армія повинна була взаємодіяти з 52-ю армією. 9 березня танкісти повинні були разом з піхотою взяти Умань. Подальшим напрямком наступу визначили район Березівка – Бершадь. До 11 березня цілями для танкової армії ставали Максимівка, Юрківка, Любашівка,

на 12 березня – Шляхова, Теофілівка. Далі армія повинна була передовими загонами форсувати Південний Буг у Джулинка. На 13 березня було намічено оволодіти переправами, форсувати Південний Буг і захопити плацдарм Бершадь, Мала Киріївка.

Командарм 5-ї гвардійської танкової армії отримав наказ 9 березня у взаємодії з 2-ю танковою армією оволодіти містом Умань. Далі танкова армія повинна була енергійно розвивати наступ у напрямку Ладжинка, Юзефпіль (Бугове). Армія мала послідовно оволодіти районами: 11 березня – Теуча, 12 березня – Антонівка, Колодисте. 13 березня танкісти Ротмістрова повинні були захопити переправи, форсувати Південний Буг і оволодіти населеними пунктами Гайворон, Юзефпіль, одночасно виславши розвідку у напрямку Голованівська та Первомайська⁶⁸.

Виконуючи наказ, війська фронту просунулись уперед на відстань до 20 км, в результаті чого прорив радянських військ розширився на Уманському напрямку до 65 км по фронту і до 160 км у глибину. Радянськими військами було визволено до 78 населених пунктів, взято у полон до 200 німецьких військовослужбовців. Німецькі війська розпочали загальний відступ, намагаючись відірватися від радянських військ, кидаючи при цьому техніку та озброєння, військове майно, а також поранених.

40-ва армія визволила 28 населених пунктів, просунулася вперед на 15 – 20 км і підійшла впритул до міста Сарни. За день частини армії заявили про знищення 400 ворожих військовослужбовців, 36 кулеметів, 4 артилерійські та мінометні батареї та 3 сховища з паливом.

На ділянці армії виявилися ознаки підготовки ворожими підрозділами організованого відходу. Зокрема на ділянці наступу правофлангового 50-го стрілецького корпусу армії спостерігалось курсування двох залізничних поїздів між Монастирищем та Цибулевим. Також у районі міста Цибулів та села Івахни в тилу у ворога було чути вибухи. Швидше за все, ворог нищив майно, яке не встигав вивезти та намагався вивести з ладу комунікації за собою.

Командування 50-го стрілецького корпусу висунуло вперед 140-ву стрілецьку дивізію та 4-ту гвардійську повітрянодесантну дивізію до району Оратівка, Юшківці. 159-й укріплений район, просуваючись у південно-західному напрямку, взаємодіючи зі 133-ю стрілецькою дивізією,

⁶⁸ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 39.

підрозділи 75-ї та 82-ї піхотних дивізій вермахту оволоділи Острожанами, Зубрихою, Владиславчиком, Шарнополем, Зарубінцями, Івахнами та зав'язали бій на північній околиці міста Цибулів.

Частини 51-го стрілецького корпусу продовжували наступ у південно-західному напрямку, витісняючи з позицій 75-ту піхотну дивізію німців. 133-тя стрілецька дивізія подолавши опір ворожих підрозділів, переправилася через озеро у районі Безпечної і повністю оволоділа селам Конела, Княжівці, радгоспом Канелло Острожан і до кінця дня зав'язали бій на південно-західній околиці Шарнопіля та у радгоспі Першого Травня.

232-га стрілецька дивізія повністю форсувала озеро біля Соколівки і почала переслідування підрозділів 75-ї піхотної дивізії ворога, що розпочала відступ. В результаті наступу дивізія взяла Юстинград, Конельські хутори, Попівку, Конеллу, Конелло-Цибрманівка, Копіювате, Теолін. Наприкінці дня дивізія вела бій за хутір Полонського, Матвіошу, Хейлове⁶⁹.

163-тя стрілецька дивізія вела запеклий бій з 34-ю піхотною дивізією вермахту, яка за підтримки 16-ї танкової дивізії сім разів переходила у контратаки силами до батальйону з району міста Сарни та села Угловата. Маневруючи вогнем піхоти та артилерії, дивізія відбила усі ворожі атаки і оволоділа Вербівкою, Лешиківкою, Чайківкою, Босівкою, Угловатою, Притикою і зав'язала бій за місто Сарни.

42-га гвардійська стрілецька, відбивши ворожу контратаку з району Панського Мосту, визволила від ворога Циbermanову Греблю, Ботвинівку, Соколівку, Панський Міст, Королівку, хутір Левада і вела бій за Хейлове.

27-ма армія оволоділа населеними пунктами Лещинівка (а також однією залізничною станцією), Чайківка, Притчка, Угловата, Пеніожкове, Бугачівка, Мала Іванівка, Михайлівка, Вербовата, Кочубеївка.

Наприкінці дня 35-й гвардійський стрілецький корпус вів бій безпосередньо за Верхнячку та Христинівку, а також на рубежі на захід від Верхнячки. 202-га стрілецька дивізія утримувала північну околицю села Шукайвода та північну околицю Христинівки. 3-тя гвардійська повітряно-десантна увійшла до східної частини Христинівки. 206-га стрілецька дивізія оволоділа Верхнячкою і вийшла на захід від населеного пункту. 93-тя гвардійська стрілецька дивізія зосередилася у Бугачівці.

⁶⁹ Журнал боевых действий 40-й армии. 31.01 – 30.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 395. Оп. 9136. Д. 320. Л. 16 – 17.

33-й гвардійський стрілецький корпус 337-ю дивізією пробився до рубежу на схід від Розсошки. 180-та стрілецька дивізія вела бій на південній околиці Розсошки та у лісі на південь від неї. 78-ма стрілецька дивізія вийшла на північну околицю Войтівки⁷⁰.

За день було заявлено про знищення 250 вояків вермахту. З частинами 27-ї армії взаємодіяли танкісти 6-ї танкової армії, що упродовж дня вели бої за містечко Христинівка.

52-га армія вийшла на рубіж Войтівка, Піковець, Гереженівка, Попужинці.

Ворог спробував утримати місто Умань і не дати танкам 2-ї армії вийти на його тили. На рубежі Войтівка – Ксендзівка – Умань вороже командування кинуло у бій частини 34-ї, 75-ї, 198-ї піхотних та частину сил 4-ї гірської дивізії, частину 17-ї зенітної дивізії та залишки 1-ї, 16-ї, 17-ї танкових дивізій і танкової дивізії СС «Лейбштандарт Адольф Гітлер» за підтримки 242-го, 249-го та 281-го дивізіонів штурмових гармат.

Ворог не тільки вів по радянських військах вбивчий вогонь, але й кілька разів переходив у контратаку силами до піхотного батальйону, який підтримувало відділення важких танків «тигр». Ворожа авіація безперешкодно бомбила і штурмувала радянські війська на полі бою.

2-га танкова армія упродовж дня відбивала контратаки німецьких танків. Частини армії до кінця дня подолали опір ворожих підрозділів, оволоділи Войтівкою, Дмитрівським, Піковцем.

Відбивши контратаки, радянські танкісти та мотопіхота наприкінці дня увійшли до міста Умань. 16-й танковий корпус завдав удару по західній та південно-західній околиці Умані. 3-й танковий корпус та 11-та гвардійська танкова бригада переправили танки через струмок Ревуха і вийшли на східну та північно-східну околицю Умані⁷¹.

4-та гвардійська армія продовжила наступ вночі 8 – 9 березня. О 2 годині ночі 9 березня ворожі підрозділи розпочали відступ з селища у напрямку Майданецького. При цьому ворог встиг підірвати усі мости через річку Гірський Тикич за винятком залізничного мосту, який встигла захопити бойова група десантників 7-ї гвардійської дивізії. Продовживши наступ, дивізія примусила ворога відступити з Таль-

⁷⁰ Журнал боевых действий 27-й армии. 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 381. Оп. 8378. Д. 418. Л. 11 – 12.

⁷¹ Журнал боевых действий 2-й танковой армии. 24.02 – 04.04.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 307. Оп. 4148. Д. 1. Л. 112.

ного. Після визволення селища 7-ма гвардійська повітрянодесантна дивізія була виведена у другий ешелон 20-го гвардійського стрілецького корпусу до села Білашки.

Тим часом 62-га гвардійська стрілецька дивізія упродовж дня просунулася вперед на 25 км і оволоділа селами Машурів та Доброводи, а також частково – селами Тальянки, Легезине, і вийшла на східну околицю Герженівки.

Так само війська 29-го танкового корпусу виступили з району Машурова, оволоділи населеними пунктами Тальне, Герженівка, до кінця дня увійшли у село Доброводи. 25-та танкова бригада корпусу прорвалася до південно-східної околиці Умані.

Разом з 62-ю гвардійською стрілецькою дивізією наступала 6-та гвардійська повітрянодесантна дивізія. Десантники 6-ї гвардійської у цей день подолали 20 км і визволили Машурів, Тальянки, Легезине. Наприкінці дня дивізія вийшла на північну околицю Свинарки. 5-та гвардійська повітрянодесантна дивізія, просунувшись на 15 км, оволоділа Белашками та вийшла на північну околицю Вишнопіля.

Війська 80-ї та 69-ї гвардійських стрілецьких дивізій 21-го гвардійського стрілецького корпусу весь день вели бій за село Майданецьке, яке лежало на шляху відступу 4-ї гірської, 2-ї парашутно-егерської, 14-ї та 11-ї танкових дивізій вермахту. Прикриваючись заслонами автоматників, танків та самохідних гармат, німці розпочали загальний відхід від Майданецького на Кам'янець.

Вранці на північно-східній околиці Майданецького курсувало 5 танків. На південь від Майданецького було помічено скупчення 13 танків та 2 штурмових гармат. З самого села по радянських військах вів вогонь дивізіон 105-мм гармат. Приблизно у цей же час з Майданецького на Зеленьків пройшло до 200 возів.

О 12.00 на дорозі від Майданецького авіаційна розвідка нарахувала до 200 автомашин та 50 возів, що рухалися на Кам'янець⁷². О 15.00 у районі на південний захід від Майданецького курсували до 11 танків, а на східній околиці села стояли 3 німецькі самохідки. О 18.00 у північній частині села Зеленьків перебували 6 танків, а на схід від нього – ще 4 танки.

Рухаючись за відступаючим ворогом, 69-та та 80-ма гвардійські стрілецькі дивізії визволили Майданецьке, і о 19.00 69-а дивізія вела бій за Зеленків, а 80-а вийшла до важливих висот на схід від села.

⁷² Журнал боевых действий 4-й гвардейской армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 865. Л. 311. – 311 об.

Раніше до району Зеленькова вийшли підрозділи 18-го танкового корпусу і 8-ма гвардійська танкова бригада 20-го танкового корпусу, які перерізали шлях від Тального на південь і вели бій з німецькими танками.

Тим часом, 41-ша гвардійська стрілецька дивізія взяла Довгенькі, Корсунку, Павлівку і зав'язала бій за Кам'янече. Паралельно 7-ма гвардійська мотострілецька бригада 20-го танкового корпусу вийшла до району радгоспу на південний схід від Майданецького і увійшла до північно-східної околиці Кам'янечого.

Загалом 4-та гвардійська армія упродовж дня повідомила про знищення 400 солдат та офіцерів. Армія оволоділа населеними пунктами Белашки, Майданецьке, Тальянки, Легезине, Чубарівка, Аполянка, Свинарка. При цьому 41-ша гвардійська стрілецька дивізія в ході наступу вийшла на територію Кіровоградської області. Наприкінці дня підрозділи дивізії зав'язали бій за село Кам'янече Новоархангельського району Кіровоградської області.

5-та гвардійська танкова армія з району Машурів здійснила 40-кілометровий марш по ворожому тилу і оволоділа селами Тальянка, Легезине, Доброводи, Герженівка. Наприкінці дня танки увірвалися до міста Умань, спричинивши паніку серед німецьких військ⁷³.

53-тя армія оволоділа 22 населеними пунктами, просунувшись уперед до 12 км. Командування армії повідомило про знищення 250 ворожих солдат та офіцерів, 12 кулеметів, 3 гармат та 3 мінометів.

5-та і 7-ма гвардійські армії, використовуючи успіх правофлангових армій, перейшли у наступ на Новоукраїнському напрямку. На ділянці 5-ї гвардійської до кінця дня 299-та стрілецька дивізія зав'язала бій за села Андріївка, Кульпанка, Благодатна, Ново-Олександрівка. 9-та гвардійська повітрянодесантна дивізія вела бій за Ново-Олександрівку та Миколаївку. 95-та гвардійська стрілецька вела бій за Олено-Косогорівку. 13-та гвардійська стрілецька дивізія вийшла на висоти 209,2 та 220,7, 97-ма гвардійська стрілецька дивізія просуvalася на схід від висоти 220,7. 111-та стрілецька дивізія билася за Грузьке, решта частин займали попереднє положення. За день було оголошено про знищення 300 ворожих солдат та офіцерів.

Одночасно 7-ма гвардійська армія правофланговими частинами оволоділа хутором Соясирка, селом Назарівка, хутором Червоний. Решта

⁷³ Выписка из журнала боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. 01 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 170. Л. 18 – 19.

частин тримала попередні позиції. За день було заявлено про знищення до 200 ворожих солдат та офіцерів, 17 кулеметів та 8 мінометів супротивника.

5-й кавалерійський корпус здійснював перехід до району Веселий Кут, Тальне, Кобринове для подальшого вводу у прорив. 104-й стрілецький корпус виступив до району Яроватка, Іванівка. 5-й гвардійський та 8-й механізовані корпуси залишалися у попередніх районах.

У повітрі посилилася активність авіації з обох сторін завдяки покращенню погоди. Пілоти 5-ї повітряної армії здійснила 272 літаковильоти. З них на штурм військ супротивника – 76, на прикриття власних військ – 114. Ворожа авіація групами 15 – 20 літаків завдавала ударів по радянських військах. У повітряних боях було збито до 10 німецьких пікірувальників Ю-87. На власні аеродроми не повернулося 3 радянських літаки⁷⁴.

9 березня 1944 р. 113-та стрілецька дивізія 68-го стрілецького корпусу намагалася наступати на станцію Куцівка, а 93-тя стрілецька дивізія 64-го стрілецького корпусу – на Новгородку. Проте німці зустріли їх вогнем з усіх видів зброї і радянські війська просування не мали.

У цей же день війська 3-го Українського фронту здійснили прорив ворожої оборони у напрямку головного удару і форсували р. Інгулець. Таким чином, 57-й армійський корпус німців, що діяв проти 57-ї армії, опинився під загрозою обходу⁷⁵. Хоча обидва корпуси 57-ї армії не досягли поставленої мети наступу, зміна ситуації дозволила фронтовому командуванню поставити перед ними нові завдання. Тепер метою наступальної операції став вихід до Братолубівки, Іванівки та Шевченкового (Долинська). Першочерговим завданням для армії стало досягнення рубежу – станція Куцівка – Іванівка – Добрянка.

9 березня з 8.30 війська армії відновили наступальні дії. У ніч на 9 березня ворог спробував провести силову розвідку бойових порядків 93-ї стрілецької дивізії 68-го стрілецького корпусу. Проте ворожа розвідгрупа була помічена і розсіяна вогнем радянських частин.

З 11.00 68-й стрілецький корпус посиленним полком 113-ї стрілецької дивізії на ділянці висота 197.8, Сотненське селище. Головним орієнтиром наступу стало селище Куцівка. Наступ підтримували 3 мінометні

⁷⁴ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 39 – 42.

⁷⁵ Журнал боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 243. Оп. 2900. Д. 991. Л. 11 – 12.

роти 82-мм та 2 мінометні батареї 120-мм мінометів, а також два артилерійські дивізіони.

У другій половині дня полк частиною сил увірвався до траншей першої лінії німецької оборони на південь висоти 197.8. Проте ворог зустрів полк організованим вогнем автоматичної зброї, артилерії і танків противника з району Куцівка, Василівка, Неждана. У результаті радянські війська просування вперед не мали, а лише покращили позиції у районі на південь від висоти 197.8.

64-й стрілецький корпус у ніч на 9 березня активно діяв розвідувальними загонами. О 8.30 корпус відновив наступ у попередньому напрямку. Проте ворог зустрів підрозділи корпусу сильним артилерійсько-мінометним вогнем, і просування уперед досягти не вдалося.

Також було з'ясовано, що на висоті 191.3 німці побудували сильний вузол опору з розвиненою системою інженерних з'єднань з бліндажами, що мали перекриття до 7 накатів, а також з вогневими точками у траншеях.

Радянські втрати склали 77 вбитих та 113 поранених бійців. Було взято 5 полонених ⁷⁶.

Німецька техніка, взята радянським військами в околицях Умані.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

⁷⁶ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 12.

ЧЕРВОНА АРМІЯ ЗВІЛЬНЯЄ КІРОВОГРАДЩИНУ

У ніч на 10 березня 1944 р. радянські війська завершили визволення Умані та Христинівки, що означало крах усієї оборони німців у напрямку головного удару 2-го Українського фронту. У цей день радянське головкомандування підвело своєрідні підсумки 5-денному перебігу наступальної операції. Ставка відзначила, що війська 2-го Українського фронту прорвали сильну оборону німців і за 5 днів наступу просунулися уперед на 40 – 70 км у глибину та розширили прорив до 175 км по фронту.

Були визволені місто Умань, важливий залізничний вузол Христинівка, кілька районних центрів Київської та Вінницької областей, а також більш ніж 300 інших населених пунктів. У наказі були відзначені командувачі армій, які добилися успіхів на першому етапі наступальної операції.

Місто Умань дісталось радянським військам майже непошкодженим. Німці встигли підірвати лише електростанцію, авто-ремонтно-складальний завод, частково – залізничну станцію (можливість відновлення оцінювалася у 3 днями), хлібзавод, мости через річку Уманку, певну кількість житлових будівель.

З'єднання і частини, що досягли найбільших успіхів отримали, державні нагороди на прапори, а також почесні звання «Уманських» та «Христинівських». Також на знак поваги до радянських частин та з'єднань у Москві був даний салют з 224 гармат. Завершувався наказ письмовою подякою радянським командармам та усім військам, якими вони командували⁷⁷.

На 10 березня командування фронту віддало військам нові накази. Так, 5-та гвардійська танкова армія отримала наказ до 13 березня захопити переправи через р. Південний Буг і оволодіти плацдармом у районі Гайворон – Юзефпіль (сучасне село Бугове Гайворонського району). Танкісти 2-ї танкової армії мали захопити такі самі плацдарми у районі Джулинка (Вінницька область). Таким чином, головне угруповання фронту Конєва націлювалося на виконання завдань наступного етапу

⁷⁷ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 39, 42 – 43.

операції, які полягали у тому, щоб не дати німцям створити надійну оборону по р. Південний Буг. Також радянські війська самі мали подолати цю водну перешкоду і продовжити наступ до кордонів з Румунією та р. Дністер⁷⁸.

40-ва армія вела наступ по всьому фронті. Ворог остаточно відмовився від жорсткої оборони і розпочав загальний відступ у південно-західному напрямку.

82-га та 1-ша піхотні дивізії з приданими частинами, прикриваючись ар'єргардними частинами, які час від часу переходили у контратаки, прагнучи принаймні пригальмувати радянські війська, відступали на південний захід у напрямку Могилів-Подільського та Кам'янця-Подільського, поступово переходячи до смуги дій 1-го Українського фронту. В кінцевому підсумку дивізії разом з частинами 1-ї танкової армії німців потрапили до «котла Хубе» і у другій половині березня – на початку квітня 1944 р. проривалися у напрямку Галичини.

40-ва армія переслідувала ворога у південному напрямку силами обох корпусів – 50-го і 51-го стрілецьких. 50-й корпус силами 240-ї стрілецької та 4-ї гвардійської повітряно-десантної стартував о 7.00 після короткої артилерійської підготовки з району Оратівки та Юшківців.

Ворог сім разів контратакував 240-ву стрілецьку з району Гоноратки, але радянські частини не припинили просування і відсунули ворога на південний захід. 4-та гвардійська повітрянодесантна дивізія просувалася вперед, долаючи, головним чином, вогневий опір супротивника.

Частини 51-го стрілецького корпусу, подолавши першу спробу німців тримати оборону, примусили ворога до швидкого відступу, переслідуючи його.

Загалом 10 березня 40-ва армія оволоділа 37 населеними пунктами і до заходу сонця вийшла на лінію Гоноратка – Франтівка – Підвисоке – Ступки – Новосела – Шабастівка – Княже-Криниця – Антоніна – Лєтичівка – Завалля – Нове Місто – Ковалів – Велика Савустянівка – Лукашівка. За день було заявлено про знищення до 500 ворожих солдат та офіцерів, 25 кулеметів, 15 гармат та 12 мінометів супротивника⁷⁹.

З виходом до району на південний захід від Маньківки 27-ма армія мала напрямок загального удару на Христинівку. Проте сусід зліва,

⁷⁸ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 39, 44 – 45.

⁷⁹ Журнал боевых действий 40-й армии. 31.01 – 30.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 395. Оп. 9136. Д. 320. Л. 18 – 20.

52-га армія відстала від частин 27-ї. Відповідно лівий фланг армії виявився відкритим, і командування армії розвернуло 180-ту стрілецьку дивізію фронтом на схід, в обхід Умані з заходу. Місце на правому фланзі 180-ї стрілецької дивізії зайняла 78-ма стрілецька, яка продовжила просування на південь. 180-та дивізія разом з танкістами 2-ї танкової армії взяли участь у визволенні міста Умань.

35-й стрілецький корпус тим часом успішно атакував противника і вранці 10 березня оволодів містом Христинівка, селом Шукайвода і залізничною станцією Христинівка. На станції війська армії захопили до 300 автомашин та 12 важких гармат⁸⁰.

Загалом 27-ма армія 10 березня оволоділа 33 населеними пунктами, просунулася уперед на 20 км і до кінця дня вийшла на рубіж Іваногород – Млиники – Скарженівка – Роскошівка – Кожухівка – Ужоха – Красний Кут на території Київської та Вінницької областей.

Разом з 27-ю армією вперед просувалися танкісти 6-ї армії. Разом піхота і танки оволоділи залізничним вузлом та районним центром Вінницької області Христинівка і до кінця дня зосереджувалася у районі Христинівка – Верхнячка.

52-га армія разом з 2-ю та 5-ю гвардійською танковими арміями нічним штурмом оволоділа містом Умань і ще 12 населеними пунктами. Армії просунулися вперед на відстань до 20 км. Наприкінці дня 52-га армія вела бій на рубежі Червоний Кут – Кузьмина Гребля – Громи – Поярівка – Собківка.

2-га танкова силами 16-го танкового корпусу вийшла на західну та південну частину Умані. 3-й танковий корпус вийшов на південну та південно-східну частину міста. 11-та гвардійська танкова бригада перебувала на південно-західній частині Умані. Трофеями танкістів стали більше 2000 автомашин, 40 танків, 27 гармат та мінометів, 2 аеродроми з аеродромним устаткуванням та сховищами бомб, 6 літаків, сховища продовольства та військового майна. Наприкінці дня армія зосередилася у районі Кочержинці, Полянецьке, Умань⁸¹.

Розбиті під Уманню 34-та, 75-та та 198-ма піхотні дивізії, а також 1-ша, 16-та і 17-та танкові дивізії і танкова дивізія СС «Лейбштандарт

⁸⁰ Журнал боевых действий 27-й армии. 04.08.1943 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 381. Оп. 8378. Д. 290. Л. 353 – 354.

⁸¹ Журнал боевых действий 2-й танковой армии. 24.02 – 04.04.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 307. Оп. 4148. Д. 1. Л. 19 – 20.

Адольф Гітлер», відступали на південь від Умані та Христинівки до переправ через р. Південний Буг по території Гайворонського та Голованівського районів Одеської області. Ці дивізії прагнули вийти до переправ у районі Хащуватого, Гайворона та Джулинки.

5-та гвардійська танкова армія перебувала у районі Умань, Доброводи, Сушківка. 29-й танковий корпус після участі в оволодінні містом Умань провадив дозаправку та підтягував матеріальну частину. 18-й і 20-й танкові корпуси за добу оволоділи Вишнополем, Кам'яничем та Бабанкою⁸².

4-та гвардійська армія оволоділа 13 населеними пунктами Вінницької та Кіровоградської області. До кінця дня армія оволоділа районним центром Бабанка і вийшла на лінію Псярівка – Шарин – Текуча – Коржева – Дубове – Текліївка – Нерубайка⁸³.

Розмоклі весняні шляхи значно уповільнювали відступ німецьких військ і наступ радянських.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

⁸² Выписка из журнала боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. 01 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 170. Л. 19 – 20.

⁸³ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 45 – 46.

Ворог, кинувши усю техніку, відступив від Умані на рубіж Синиця, Громи, Сопківка, Бабанка. Проте над ворожими військами висіла загроза оточення. Тому подальший маршрут уманського угруповання пролягав у напрямку переправ через р. Південний Буг до містечка Джулинка. Там німці мали намір перейти на південний берег водної перешкоди, підірвати мости і зупинити радянські війська, не давши їм переправитися через річку.

Проте відступ означав, що тили німецьких дивізій XXXXVII-го танкового корпусу, який обороняв решту районів Кіровоградської області, залишаються відкритими. Тому вороже командування вирішило відступати від Кіровограда, Новоархангельська, Малої та Великої Виски, Компаніївки та інших територій Кіровоградщини до переправ через Південний Буг у районі Гайворона, Хашуватого, Вільшанки. Таким чином, створилися сприятливі умови для визволення Кіровоградщини силами 53-ї, 7-ї гвардійської та 5-ї гвардійської армій.

Визволення Новоархангельського району підрозділи 53-ї армії 2-го Українського фронту розпочали 10 березня 1944 р. 53-тя армія, просуваючись вперед вже по території Кіровоградської області, наприкінці дня вийшла на рубіж Нерубайка – Свердловкове – Бельведер – Скалеве – Піщанка – Пальчик – Вербовець – Вікніне – Киселівка – Соболівка – Братський – Кавунівка – Нечаївка – Листопадове – Разлива.

Безпосередньо перед військами 4-ї гвардійської та 53-ї армій відступали підрозділи 4-ї гірської, 2-ї парашутно-сгєрської, 14-ї та 11-ї танкових дивізій. Першим пунктом призначення вони обрали Новоархангельськ. Німецькі війська відступали, стримуючи радянські війська групами у 4 – 6 танків або штурмових гармат. Також у районі Торговиці німці здійснили контратаку за підтримки танків та авіації.

У перебігу наступу військами 53-ї армії був визволений райцентр Новомиргород. Традиційно цю подію відносять до 11 березня 1944 р., а визволення приписують 214-й стрілецькій дивізії 53-ї армії.

Насправді Новомиргород та Златопіль звільняла 6-та стрілецька дивізія. Перші спроби визволення зазначених населених пунктів 2-й Український фронт здійснив 10 – 17 січня 1944 р. після звільнення обласного центру міста Кіровоград. Проте ворожі контратаки, що були підтримані сильним танковим угрупованням та масованими ударами авіації, не дозволили радянським військам визволити ці містечка у січні 1944 року.

Тому остаточне визволення Новомиргородського району було здійснене у березні 1944 р. під час Умансько-Ботошанської наступальної операції 2-го Українського фронту.

Ще 4 – 6 березня 1944 р. правофлангові армії фронту отримали завдання розпочати наступ у загальному напрямку на Умань з метою прорвати ворожу оборону і розчистити собі шлях до р. Південний Буг.

Командувач 53-ю армією отримав наказ частиною сил перейти у наступ у напрямку Розсохуватка, Новоселиця, Катеринопіль. Вийти на цей рубіж 53-тя армія повинна була 6 березня 1944 року.

Наступ розпочато у другій половині дня 5 березня 1944 р. До 9 березня частини 53-ї армії повільно просувалися з району Звенигородки у напрямку Златополя та Розсохуватки. Німці контратаками піхоти з танками від околиць Турії стримували просування радянських військ⁸⁴.

10 березня частини армії отримали наказ визволити Новоархангельський район. При цьому частини 6-ї стрілецької дивізії вели бій за села Листопадове та Розлива, що безпосередньо примикали до містечка Златопіль. 11 березня 1944 року командування 53-ї армії повідомило, що її частини взяли Златопіль та Новомиргород⁸⁵.

Дійсно, 9 березня о 23.00 підрозділи 6-ї стрілецької дивізії перейшли у наступ у напрямку Златополя, але були зупинені вогнем супротивника і всю ніч вели вогневий бій. Вранці німці намагалися контратакувати дивізію, але змушені були відступати, втративши до 20 вояків. 10 березня о 08.00 дивізія відновила наступ. При цьому у смузі наступу її 84-го та 125-го стрілецьких полків лежало місто Златопіль⁸⁶.

Продовжуючи наступ, 125-й та 84-й стрілецькі полки 6-ї стрілецької дивізії 11 березня до 03.00 повністю очистили від ворога містечко Златопіль, а 125-й полк вийшов на північно-східну околицю Новомиргорода. Відбивши вранці 11 березня 1944 р. ворожу контратаку, 125-й та 84-й полки до 13.30 очистили місто Новомиргород від німецьких військ⁸⁷.

⁸⁴ Журнал боевых действий 53-й армии. 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 409. Оп. 100057. Д. 421. Л. 8.

⁸⁵ Журнал боевых действий 53-й армии. 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 409. Оп. 100057. Д. 421. Л. 9.

⁸⁶ Боевые донесения штаба 6-й стрелковой дивизии // ЦАМО РФ. Ф. 1055. Оп.1. Д. 25. Л. 91 – 91 об.

⁸⁷ Боевые донесения штаба 6-й стрелковой дивизии // ЦАМО РФ. Ф. 1055. Оп.1. Д. 25. Л. 92 – 92 об.

5-та гвардійська армія, просуваючись уперед, оволоділа селами Новоолександрівка, Оленокосогорівка, роз'їздом Мар'янівка і до кінця дня вела бій на рубежі /вик./ села Разлива, Каніж, Федорівка, Андріївка, на захід від села Кульпанка, на північний захід від села Благодатна, на південь від Великої Виски (299-а стрілецька дивізія), і далі – східна околиця Новоселизаветівки, могила Розкопана, на схід від сіл Квітки та Миколаївка.

7-ма гвардійська армія правим флангом оволоділа селами Єлизаветівка, Петропілля, Оленівка, Лукіна, Живі Води. На лівому фланзі війська армії вийшли на р. Інгул, просунувшись уперед на 10 км.

10 березня командування 24-го гвардійського стрілецького корпусу 7-ї гвардійської армії з'ясувало, що ворог зняв частину сил для протидії прориву правофлангових корпусів армії і наказало розпочати наступ 8-ї гвардійській повітряно-десантній дивізії.

Наприкінці дня лінія просування 7-ї гвардійської проходила через селище Костянтинівка, села Лукіна, Живі Води, північна околиця Анинська, східна околиця Мухартівка. Далі на південь війська по території Компаніївського району війська армії просування не мали і продовжували перебувати на лінії Федорівка, Мар'ївка, Юр'ївка, Зелене, хутір Шевченко, хутір Червоний Кут, село Ворошилівка, Вигода, Тарасівка, (вик.) Інгуло-Кам'янка⁸⁸.

Активність 5-ї повітряної армії генерала Горюнова зростає до 316 літако-вильотів. З них на штурмовку відступаючих колон ворожих військ було здійснено 101 літако-виліт, на захист власних військ – 135, на розвідку 31, на супровід власних літаків – 49 літако-вильотів. Ворожа авіація здійснила 127 літако-прольотів.

Було знищено 108 ворожих авто, одна самохідна гармата, три бензочистерни, викликано 3 вибухи великої сили, знищено до роти ворожої піхоти. Радянські винищувачі провели 6 повітряних боїв і збили до 8 ворожих пікірувальників Ю-87. З бойових завдань не повернулися 4 власні літаки⁸⁹.

Продовжували наступальні дії і війська 57-ї армії. У ніч з 9 на 10 березня командування армії запланувало лише посилену розвідку позицій супротивника. Проте у зв'язку з проривом ворожої оборони головними

⁸⁸ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 46 – 47.

⁸⁹ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 47 – 48.

силами 3-го Українського фронту і форсуванням річки Інгулець для LXVII-го армійського корпусу німців, що протистояв 57-й та 37-й радянським арміям, виникла загроза оточення. Тому у ніч на 10 березня ворожі війська розпочали відступ перед фронтом 57-ї армії.

До складу LXVII-го армійського корпусу вермахту входили 384-та, 76-та та 161-ша піхотні дивізії. На першій лінії оборони німці тримали 14 батальйонів, що налічували, за даними радянської розвідки, 4575 активних бійців. Артилерійська підтримка складалася з 16 артилерійських батарей дивізійної, 4 батарей полкової артилерії та до 2 батарей реактивних мінометів⁹⁰.

Користуючись цим, війська 68-го стрілецького корпусу визволили районний центр Новгородку, бої за яку точилися з грудня 1943 року. У ніч з 9 на 10 березня 1944 р. ворожі підрозділи, що обороняли Новгородку посилили артилерійсько-мінометний вогонь, а з настанням темряви почали відступ у напрямку Інгуло-Кам'янки, прикриваючись заслонами з невеликих груп автоматників. З 5 години ранку наступного дня супротивник розпочав відводити заслони. Радянські війська активізували переслідування відступаючого ворога. 10 березня 1944 р. о 08.00 підрозділи 93-ї стрілецької дивізії зайняли Новгородку і північну околицю Інгуло-Кам'янки. Німці закріпилися на рубежі р. Інгул і зупинили просування радянських військ⁹¹.

Крім Новгородки, війська 93-ї стрілецької дивізії оволоділи Новомихайлівкою, Богданівкою і до кінця дня вели бій на північній околиці Інгуло-Кам'янки, включаючи могилу Таранова⁹².

Паралельно 10 березня о 05.00 113-та стрілецька дивізія зайняла станцію Куцівка, захопивши великі трофеї і просунувшись вперед до 10 км⁹³. Крім цього, дивізія до вечора зайняла Котенкове, Сотненський хутір, Василівка, Текеліне, Неждану. Ввечері лінія оборони дивізії вела бій на рубежі висоти 172.8, виключаючи Батизман, Текеліне.

О 8.33 супротивник, прикриваючись заслонами автоматників, розпочав відступ і перед фронтом 64-го стрілецького корпусу 223-тя стрілець-

⁹⁰ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 12.

⁹¹ Выписка из журнала боевых действий 113-й стрелковой дивизии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 961. Оп. 1. Д. 92. Л. 17.

⁹² Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 13.

⁹³ Выписка из журнала боевых действий 93-й стрелковой дивизии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 1312. Оп. 1. Ед хр. 27. Л. 7.

ка дивізія вночі оволоділа висотою 191.3 (могила Висока) та у взаємодії з 19-ї стрілецькою взяла Братолубівку.

При цьому німці пригальмували просування 223-ї дивізії контратакою з 150 вояків з 6 танками та штурмовими гарматами з лощини біля Малої Іванівки, намагаючись відірватися. Проте радянська частина продовжила наступ і до вечора підійшла до Малої Іванівки.

19-та стрілецька дивізія наприкінці дня вела бій за Малу Іванівку, підійшовши до села правим флангом на 800 м з півночі та лівим флангом на 600 м з північного заходу від висоти 165.5.

73-тя гвардійська стрілецька дивізія повністю очистила від супротивника великий населений пункт Варварівка, знищила заслін автоматників у районі Вершино-Бокова, Школин, обійшла з південного заходу Братолубівку і зав'язала бій за Швединівку та висоту 147.0.

53-тя стрілецька дивізія повністю оволоділа селами Бокова, Олексіївка, Новомихайлівка та хутором Миколаївський.

Радянське командування доповідало про 450 загиблих німців, 5 знищених гармат, 4 міномети, 20 кулеметів, 30 автомашин, 3 бронетранспортери. Радянські війська взяли у полон 11 полонених з 76-ї піхотної дивізії німців, захопили 1 самохідну гармату, 1 75-мм гармату, 4 несправних паровози, 10 цистерн та вагонів, 1 всюдихід, 2 розбитих танки та багато різноманітних матеріалів⁹⁴.

11 березня 1944 р. війська 2-го Українського фронту просунулися уперед на відстань до 25 км. При цьому фронт прориву розширився до 300 км, а у глибину сягнув до 100 км. З боями війська фронту зайняли 162 населених пункти, у тому числі містечка Теплик, Ладижин. Також було оголошено про визволення районних центрів Кіровоградської області Златополя та Новомиргорода. Радянські війська взяли до 100 військовополонених, які належали не тільки німецьким, але й румунським підрозділам. Дороги, які розкисли внаслідок потепління до +1 – 2 градусів, розмокли і стали майже непрохідними для усіх видів транспорту. Ворог, намагаючись прискорити відступ, покинув значну кількість транспортних засобів, бойової техніки та військового майна⁹⁵.

⁹⁴ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 13.

⁹⁵ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 48.

Командування фронту наказало 5-му гвардійському кавалерійському корпусу до кінця дня 12 березня зосередити підрозділи у районі Дубового, Коржевого, Крутьєного у районі на північний захід від Перегонівки. Також до корпусу мав приєднатися 119-й танковий полк, який нещодавно прибув на станцію Шпола. Радянські козаки повинні були взяти участь у переслідуванні ворожих військ і як рухливе з'єднання розпочати просування до переправ через р. Південний Буг, аби не дати німцям закріпитися на правому березі річки.

Перший же наказ, відданий командуванням фронту власним військам, також націлював їх війська на якнайшвидший вихід до Південного Бугу. Командування констатувало, що ворог не в змозі організувати щільну оборону, втратив основну масу артилерії і не має резервів. Завдяки цьому праве крило і центр фронту, а також 2-га та 5-та гвардійська танкові армії мали «сміливим та стрімким переслідуванням» розгромити частини ворога, що відходили до Південного Бугу, і відрізати їх від переправ.

Для цього танкові та загальновійськові армії мали створити передові загони з піхоти на возах, артилерії на кінській тязі або автомашинах підвищеної прохідності, танків та самохідних артиллерій, саперних частин тощо, з метою паралельного переслідування ворога. Ці передові загони мали відрізати ворожим частинам шляхи відступу, а також, в ідеалі, захопити і утримати переправи через р. Південний Буг⁹⁶.

40-ва армія впевнено просувалася вперед по території Вінницької області у напрямку переправ через Південний Буг у районі Могилів-Подільського. Підрозділам армії довелося відбити до 20 ворожих контратак силами від батальйону до полку піхоти з районів Кантелина, Яструбинці, хутори Розсохуватські, оволодівши 30 населеними пунктами.

27-ма армія оволоділа 28 населеними пунктами і просунулася вперед на відстань до 25 км у напрямку Вапнярки і Ямполь. До кінця дня армія вийшла до селища Петрівськ, сіл Митків, Грузиків, Огіївка, Велика Мочулка, Мала Мочулка, Чорна Гребля, Талалаївка, Ягубець, Заячківка⁹⁷.

52-га армія разом з 2-ю танковою просунулася уперед на 25 км, оволоділа 27 населеними пунктами. Піхота вийшла на рубіж Фермари,

⁹⁶ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 49 – 50.

⁹⁷ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 50 – 51.

Антонівка, Любашівка. 2-га танкова армія захопила село Шляхівка і пробивалася до села Джулінка, де командування сподівалося взяти неушкодженими переправи через р. Південний Буг.

4-та гвардійська армія просунулася уперед на відстань до 17 км і оволоділа 17 населеними пунктами. Частина дивізій армії рухалися по території Новоархангельського району Кіровоградської області у напрямку Голованівського району Одеської області, який пізніше був приєднаний до Кіровоградської області. Так, 62-га гвардійська стрілецька дивізія вела бій за село Колодисте, десантники 6-ї гвардійської билися за Ольховатку, 5-та гвардійська повітрянодесантна дивізія намагалася відбити у ворога Сеньки, 7-ма гвардійська повітрянодесантна вийшла до північної околиці Новокленового та селища Ковалівка, 80-та гвардійська стрілецька зайняла Семидуби і Крутеньке, 69-та гвардійська стрілецька дивізія взяла Островець, 41-ша гвардійська стрілецька вийшла до Небелівки та урочища Зелена Брама⁹⁸.

5-та гвардійська танкова армія разом з 4-ю гвардійською армією вела бій за Колодисте та Ольховатку. Також, виконуючи наказ командування фронту про оволодіння переправами через р. Південний Буг, армія вислала уперед кілька передових загонів, що мали взяти мости у Гайвороні та Хашуватому.

У 1944 р. Гайворонський район входив до складу Одеської області. Виконуючи завдання фронту, командувач 5-ї гвардійської танкової армії маршал бронетанкових військ Павло Ротмістров наказав 29-му танковому корпусу полковника Фоміних (з 11 березня 1944 р. генерал-майор) захопити Рижівку, а також сформувати передовий загін з однієї танкової бригади з десантом для визволення Гайворону і опанування переправами⁹⁹.

Спочатку для визволення Гайворона командувач 29-м танковим корпусом виділив 25-ту та 32-гу танкові бригади, одну батарею зі складу 1446-го самохідного артилерійського полку та одну роту 193-го окремого саперного батальйону. Проте передовий загін не зміг виконати завдання, і у першій половині дня 11 березня зупинився без палива та мастила у районі станції Мощена. При цьому був висланий розвіду-

⁹⁸ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 51.

⁹⁹ Выписка из журнала боевых действий 5-й гвардейской танковой армии. 01 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 332. Оп. 4948. Д. 170. Л. 21.

вальний загін до Хашчуватого із завданням захопити цілим 30-тонний міст через р. Південний Буг.

У цей же день, 11 березня, командир 18-го танкового корпусу 5-ї гвардійської танкової армії отримав завдання оволодіти районом Колодистого і переправами через р. Південний Буг. Комкор поставив завдання підлеглим просуватися до р. Південний Буг. При цьому командир 170-ї танкової бригади отримав завдання направити передовий загін з 5 танків із загоном автоматників до переправи через річку з метою оволодіти переправами та районом Юзефпіля.

Виконуючи завдання, танкісти та мотострільці 170-ї бригади до 15.00 оволоділи районом Колодистого. О 15.30 5 танків з десантом направилися до переправ. О 19.30 танкісти та мотострільці оволоділи залізничною станцією Хашчувате і розпочали бій за однойменне село. Незабаром загін був змушений припинити бій через вичерпання пального та боеприпасів¹⁰⁰.

Також, наприкінці доби, 11 березня 1944 р. головні сили 29-го танкового корпусу – 31-ша танкова бригада, 1446-й самохідний артполк та 193-й окремий саперний батальйон без однієї роти – увійшли до Рижівки¹⁰¹.

53-тя армія впевнено просувалася по території Новоархангельського району Кіровоградщини. За день 11 березня армія оволоділа 22 населеними пунктами, у тому числі, як вже зазначалося, районними центрами Златопіль та Новомиргород. Далі до кінця дня 25-та гвардійська дивізія вийшла до Зеленої Брами та на підступи до Торговиці і Новоархангельська. 89-та гвардійська стрілецька дивізія оволоділа хуторами Гродзянівський та Кузнецов. 94-та гвардійська стрілецька оволоділа селами Добрянка, Піщанка. 110-та гвардійська взяла село Пальчик. 233-тя стрілецька дивізія оволоділа висотами 192.8, 210.4. Підрозділи 54-го укріпленого району зайняли хутори Теренди, Любисток та частково село Мокра Калигірка. 1-ша гвардійська повітрянодесантна захопила висоти 215.2, 188.8, 196.5. 84-та Харківська стрілецька визволила село Нечаївку, а 375-та стрілецька – Кавунівку. 6-та стрілецька дивізія вийшла на східну околицю Андріївки та Катеринівки і 78-ма гвардійська стрілецька займала Глибочек.

¹⁰⁰ Журнал боевых действий 29-го танкового корпуса с приложением схем. 01.01.1944 – 30.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 3420. Оп. 1. Ед. хр. 17. Л. 95.

¹⁰¹ Журнал боевых действий 29-го танкового корпуса с приложением схем. 01.01.1944 – 30.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 3420. Оп. 1. Ед. хр. 17. Л. 95 – 96 об.

5-та гвардійська армія просунулася уперед до 18 км і оволоділа 33 населеними пунктами. До кінця дня 214-та стрілецька дивізія вийшла до сіл Софіївка, Іванівка, Марьянопіль. 213-та стрілецька оволоділа Журівкою, 14-та гвардійська стрілецька дивізія оволоділа висотами 221.9 та 221.0. 299-та стрілецька висувалася на схід від висоти 221.0 та 222.3. 9-та гвардійська повітрянодесантна дивізія взяла хутір Леніна та роз'їзд Мар'янівка. 95-та, 13-та та 97-ма гвардійські стрілецькі дивізії подолати ворожу оборону не змогли і вели бій на попередніх рубежах. 111-та стрілецька залишалася у резерві. Разом з військами армії наступали танкісти 7-го гвардійського механізованого корпусу¹⁰².

7-ма гвардійська армія оволоділа 7 населеними пунктами на території Компаніївського району. До 11 березня війська фронту вийшли на рубіж Інгуло-Кам'янка курган Могила Розкопана. Також на лівому армія форсувала р. Інгул. Наприкінці 11 березня 50-та стрілецька дивізія просунулася до радгоспу Костянтинівський, 36-та гвардійська стрілецька дивізія оволоділа радгоспом Костянтинівський. 53-тя стрілецька дійшла до могили Безрадецького, північно-східної околиці Семенівки. 297-ма стрілецька дивізія вийшла на північну околицю комуни Степовий та на південну околицю Федорівки. 8-ма гвардійська повітряно-десантна підійшла до села Вигода, балки Лозоватка та р. Інгул, а 409-та стрілецька – до Єлисаветівки. Після цього лівофлангові частини армії отримали завдання наступати на Рівне та Компаніївку¹⁰³.

6-та танкова після взяття Умані приводила себе до ладу. 5-й гвардійський кавкорпус, 8-й та 5-й гвардійські мехкорпуси і 104-й стрілецький корпус залишалися у попередніх місцях дислокації.

5-та повітряна армія виконала 224 літако-вильоти, переважно на удари по відступаючих ворожих військах. Ворожа авіація виконала до 200 літако-прольотів по радянських військах у районі Умані. Радянські пілоти заявили про 8 збитих німців у 5 повітряних боях при одному втраченому літаку¹⁰⁴.

Війська 57-ї армії після взяття Новгородки, користуючись відступом LXVII-го армійського корпусу вермахту, пришвидшили просування

¹⁰² Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 52.

¹⁰³ Журнал боевых действий 7-й гвардейской армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 341. Оп. 5312. Ед. хр. 690. Л. 30 – 31.

¹⁰⁴ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 52 – 53.

уперед. Головним завданням для армії став вихід на річку Інгул та якнайшвидше її форсування. Командування армії наказало військам невпинно рухатися уперед, збивати ворожі заслони і не затримуватися на проміжних рубежах.

Рухаючись за ар'єргардними частинами противника, війська 57-ї армії в умовах весняного бездоріжжя просунулися уперед на 7 – 12 км на лівому фланзі і протягом доби оволоділи 21 населеним пунктом Кіровоградської області.

У свою чергу, німецьке командування прагнуло якнайшвидше відвести власні війська за Інгул і створити там нову лінію оборони. При цьому ар'єргарди супротивника намагалися стримувати наступ дивізій 57-ї армії, спираючись на вузли опору у південно-західній частині Інгуло-Кам'янки та могила Таранова, у населених пунктах Батизман, Шевченкове.

Особливо сильний опір німці чинили у смузі наступу 68-го стрілецького корпусу. Артилерія ворога випустила по наступаючих радянських частинах до 2000 снарядів та мін різних калібрів. Також у районі Волохіного діяли 6 танків та самохідних гармат ворога.

До кінця 11 березня війська армії вийшли на підступи до Інгуло-Кам'янки, села Волохіне та селища Шевченкове, які зараз складають місто Долинська. 68-й стрілецький корпус вів бій на західній околиці Інгуло-Кам'янки на північному березі Інгулу, на північній та східній околиці села Батизман. Лівий фланг корпусу підійшов на 100 м на північний схід від висоти 173.0. одна стрілецька рота утримувала станцію Маржанівка.

64-й стрілецький корпус перерізав залізницю у районі Чотирьох курганів на північ від Волохіного і вийшов на рубіж правим флангом на південь від висоти 181.0, а лівим флангом взяв висоту 209.7. О 21.00 корпус розпочав повторну атаку Волохіного та Шевченкового. На кінець доби бій за ці населені пункти тривав¹⁰⁵.

У перебігу бою було створено умови для визволення майбутнього міста Долинська. 11 березня 1944 р. частини 64-го стрілецького корпусу, який складався з 73-ї гвардійської та 223-ї, 19-ї і 52-ї стрілецьких дивізій, наблизився до міста Шевченкове та залізничної станції Долинська. 223-тя стрілецька дивізія захопила радгосп імені Карла

¹⁰⁵ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 14.

Маркса і у ніч на 12 березня 1944 р. зав'язала бій за село Волохине. 19-та стрілецька тим часом визволила декілька сіл та хуторів, а також чотири висоти на схід від Шевченкового, і у ніч на 12 березня разом з 223-ю стрілецькою дивізією зав'язала бій за визволення міста. 73-тя гвардійська стрілецька дивізія захопили села Наталівка, Лозоватка та Олександрівка і вели бій за висоту 190,5. 52-га стрілецька дивізія ударом з району Добрянки вийшла на південну околицю міста Шевченкове. Німці вночі готували відступ, знищуючи за допомогою вибухівки важливі об'єкти міста та станції¹⁰⁶.

За добу армія втратила 32 бійці вбитими та 81 пораненими. У відповідь було повідомлено про 250 знищених ворожих солдат та офіцерів, 12 кулеметів, 10 підбитих авто, 2 бронетранспортери та 1 самохідну гармату. У полон було взято 9 ворожих вояків¹⁰⁷.

12 березня 1944 р. війська 2-го Українського фронту частково досягли поставленої мети і вийшли до Південного Бугу на ділянці Скибинці, Завадівка, Джулинка, Гайворон. Частини фронту захопили переправи у районі Шумилове, Маньківка. Також війська вели бій за розширення плацдарму на правому березі р. Південний Буг у районі Митьківка, висота 179,6, Крушинівка, Маньківка, Шумилове, курган +2.1, Джулинка, Гайворон.

Загальне просування уперед склало до 20 км. Кількість визволених за добу населених пунктів сягнула 91. При цьому командування фронту порекомендувало 7-й гвардійській армії більш енергійно переслідувати відступаючого ворога і вийти до Новоукраїнки та Рівного.

Також Конєв вирішив ввести у бій 5-й гвардійський кінний корпус. 12 березня корпус отримав наказ перейти у наступ у загальному напрямку Голованівськ – Первомайськ. Корпус отримав завдання громити відступаючі частини ворога, його тили. Проте головним завданням, по суті, був вихід до переправ через Південний Буг на ділянці Первомайськ – Костянтинівка. Корпус повинен був не пізніше 16 березня вийти на цю ділянку і взяти під контроль переправи¹⁰⁸.

¹⁰⁶ Журнал боевых действий 64-го стрелкового корпуса. 01.03 – 18.04.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 956. Оп. 1. Д. 121. Л. 4.

¹⁰⁷ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 14.

¹⁰⁸ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 53 – 54.

Правофлангові армії фронту також націлювалися на переправи через Південний Буг. 5-та гвардійська повинна була завдати головний удар лівим флангом у загальному напрямку Синюхин Брід, Криве Озеро, Котовськ. До 17 березня армія повинна була форсувати Південний Буг і захопити плацдарм на ділянці Велика Мечетна – Первомайськ, після чого продовжувати наступ на Котовськ.

7-ма гвардійська армія повинна була завдати удару правим флангом у загальному напрямку Новоукраїнка – Велика Врадіївка – Окна. До кінця 16 березня армія повинна була форсувати р. Південний Буг і захопити плацдарм у районі Мигія – Костянтинівка. Далі армія повинна була просуватися на Дубоссари¹⁰⁹.

Т-34-76 та ІС-1 2-ї танкової армії просуваються вперед.

Фото взято із сайту <https://hodor.lol>

Тим часом, 40-ва армія 12 березня оволоділа 25 населеними пунктами і просувалася у західному напрямку. До кінця дня підрозділи армії досягли Кантелиного, Купчинців, Китайгорода, селища Тарасівка, Гунчі, Кушинців, Зятьковців, Кублича, Балабанівки.

¹⁰⁹ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 55.

27-ма армія оволоділа 20 населеними пунктами і захопила переправи у районі Маньківки. На лівому березі підрозділи армії вели бій за Шиманівку, Дубовий Запуст, Скибинці, Глибочок. Підрозділи, що переправилися на правий берег, просуваються у районі Медківка, Тростяник до гирла р. Уда. Також по правому берегу 180-та стрілецька дивізія рухалася на Маньківку.

Також до району переправ 27-ї армії рухалася 6-та танкова армія, яка полагодилася і дещо поповнилася танками, у тому числі і трофейними¹¹⁰.

52-га армія оволоділа 18 населеними пунктами і захопила паромні переправи у районі Шумилового і вела бій біля Шумилового, Джулинців, Джулинок, Ставків. Разом з 52-ю армією діяла 2-га танкова армія, що оволоділа Джулинкою.

4-та гвардійська армія майже безперешкодно просувалася територією Грушківського та Гайворонського району Одеської області. До кінця дня 62-га гвардійська стрілецька дивізія рухалася до переправ у районі Будьонівка, північна околиця Ульяновки. 6-та гвардійська повітрянодесантна дивізія перебувала на північ від станції Мощена та на північно-західній околиці Таужного. 5-та гвардійська повітрянодесантна проходила через північну околицю Таужного. 80-та гвардійська стрілецька дивізія досягла Мечиславки, Юзефівки та північної околиці Грушки. 69-та гвардійська стрілецька зайняла західну околицю села Станіславчик. 7-ма гвардійська повітрянодесантна забезпечувала лівий фланг армії на рубежі Тимофіївка, Кленове, Семидуби, Рогове, Островець. 41-ша гвардійська стрілецька розтягнулася на марші від Небелівки до Текучої¹¹¹.

Практично без бою радянськими військами було визволено селище Ульяновка (нині – Благовіщенськ). У 1944 р. район входив до складу Одеської області і називався Грушківським, оскільки центром його було не селище Ульяновка, а станція Грушка. За даними видання «Памятники истории...», селище і станція були визволені 12 березня 1944 р. військами 69-ї гвардійської стрілецької дивізії 4-ї гвардійської армії, а також 25-ю гвардійською стрілецькою дивізією 53-ї ар-

¹¹⁰ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 58.

¹¹¹ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 56 – 57.

мії та 213-ю стрілецькою дивізією 5-ї гвардійської армії¹¹². Згідно з «Історією міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область», 12 березня 1944 р. воїни 69-ї гвардійської стрілецької дивізії 4-ї гвардійської армії та 25-ї гвардійської стрілецької дивізії 7-ї гвардійської армії, а також 213-ї стрілецької дивізії 5-ї ударної армії 2-го Українського фронту визволили Ульяновку від німців¹¹³.

Згідно з архівних документами, на території Грушківського району вели бойові дії частини 4-ї гвардійської та 53-ї армій фронту, проте смуга наступу 4-ї гвардійської армії 11 – 12 березня проходила на північ від Кам'яного Броду, через станцію Грушка, села Юзефівка (нині – Йосипівка), Ульяновка, Таужна і далі через станцію Мощена до переправ через р. Південний Буг у Хашуватому. У тому числі 12 березня 1944 р. частини 69-ї гвардійської стрілецької дивізії вийшли до Христофорівки та Юзефівки (Йосипівки), що на північ від Кам'яного Броду¹¹⁴.

Таким чином, можна зробити висновок, що Ульяновка (Благовіщенськ) та залізнична станція Грушка фактично не звільнялися радянськими військами. Також невідомо, чи були у селищі німецькі війська. При підході до Христофорівки та Юзефівки підрозділів 69-ї гвардійської стрілецької дивізії місцева поліція та допоміжна адміністрація просто розбіглася або ж евакуювалася з селища на захід разом з німецькими військами. При цьому 12 березня 1944 р. напередодні втечі з Ульяновки поліцейські району влаштували у селищі масову страту заарештованих. Під час страти було розстріляно та закатовано до 70 осіб, імена 43 з яких було внесено до переліку, що супроводжував акт районної комісії. 27 осіб колишніх військовополонених вважалися невідомими¹¹⁵.

Частини 53-ї армії наступали з боку Новоархангельського та Голованівського районів Кіровоградської області до переправ через р. Пів-

¹¹² Памятники истории и культуры Кировоградской области. Указатель воинских частей принимавших участие в освобождении населенных пунктов области от немецко-фашистских захватчиков, братских и одиночных могил советских воинов и партизан. Кировоград. С. 32.

¹¹³ Історія міст і сіл Української РСР. Кіровоградська область. Київ, 1972. С. 34.

¹¹⁴ Журнал боевых действий 4-й гвардейской армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 320. Оп. 4522. Д. 125. Л. 13. – 13 об.

¹¹⁵ Акт грушковской Районной комиссии содействия Государственной чрезвычайной комиссии по расследованию злодеяний немецко-фашистских оккупантов, 20 декабря 1944 г. Государственный архив Кировоградской области. Ф.Р-4079. Оп. 2, Д. 3, Л. 7 – 9 об.

денний Буг у районі Саврані. 12 березня 1944 р. ворог у результаті контратаки зайняв район Скалевої. Протягом дня частини вермахту чотири рази контратакували 94-ту гвардійську стрілецьку дивізію за підтримки танків та авіації. 25-та гвардійська стрілецька дивізія зайняла район Нерубайка-Левківка, а також вийшла на околиці Торговиці. 89-та гвардійська дивізія у цей час відбивала атаки ворога у районі Скалевої. 78-ма гвардійська стрілецька дивізія вийшла до Кам'яного. Проте армія відбила усі ворожі атаки і оволоділа 12 населеними пунктами і просунулася до 10 км на південний захід.

Надвечір 25-та гвардійська стрілецька дивізія перебувала у районі Небелівка, Нерубайка, Тополя, північно-західна частина Торговиці, північна частина Новоархангельська. 89-та гвардійська стрілецька дивізія оволоділа хутором Гродзяновський, Бельведером, Скалевим, хутором Кузнецов. 94-та гвардійська стрілецька дивізія перебувала у Добрянці та північній частині Ямполя. 110-та гвардійська стрілецька – у Стойкове, 233-тя стрілецька – у Соколівці. 1-ша повітрянодесантна проходила Червоний Бід, Петрівку, Єлизаветівку, Нову Кличанівку. 375-та стрілецька дивізія досягла Глиняної Балки та Ярославки. 84-та стрілецька наступала через Маслове, Рубаний Міст, Коробчине, а 6-та стрілецька – через Бирзулове. 54-й укріплений район зосереджувався у Лисичій балці та Сухій Калигірці, 78-ма гвардійська стрілецька дивізія перебувала у Павлівці¹¹⁶.

В актив 7-ї гвардійської армії у цей день було занесено визволення районного центру Компаніївка. Безпосередньо у напрямку Компаніївки та Лобачівки мали наступати частини 24-го гвардійського стрілецького корпусу. До складу корпусу входили 81-ша і 72-га гвардійські стрілецькі дивізії та 8-а гвардійська повітрянодесантна дивізія¹¹⁷.

11 березня 1944 р. командир 81-ї гвардійської дивізії поставив завдання 1-й та 3-й роті 15-го окремого штрафного батальйону у взаємодії з підрозділами 8-ї гвардійської повітряно-десантної дивізії наступати в обхід Компаніївки з метою її визволення. До ранку 12 березня частини 24-го гвардійського стрілецького корпусу, долаючи опір ворога, спромоглися очистити Червоновершку, Федосіївку, Тернову Балку, Сасівку, просунувшись на 5 – 7 км вперед.

¹¹⁶ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 57 – 58.

¹¹⁷ Журнал боевых действий 7-й гвардейской армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 341. Оп. 5312. Ед. хр. 690. Л. 32.

12 березня 1944 р. підрозділи 81-ї гвардійської стрілецької дивізії прорвали німецьку лінію оборони у районі Вигода, Сасівка, хутір Казанці, Полігон. 13 березня о 5.00 годині командир дивізії наказав переслідувати відступаючих німців. До кінця дня дивізія визволила Компаніївку, а також найближчі до неї населені пункти. Далі частини армії вийшли на територію Новоукраїнського району 18 – 19 березня, поклавши край ворожій окупації Компаніївщини¹¹⁸.

5-та гвардійська танкова армія у цей день захопила аж дві переправи у Гайворонському районі – у Гайвороні та Хашуватому.

12 березня 1944 р. о 6.00 сім танків Т-34 та мотопіхота 31-ї бригади, три самохідні гармати СУ-85 1446-го артполку та сапери 193-го окремого саперного батальйону розпочали наступ на місто. Гайворон захищали залишки 198-ї піхотної дивізії вермахту та один батальйон румунської 5-ї піхотної дивізії при підтримці 12 мінометів.

До 10.00 радянські війська вийшли на північну околицю Гайворона і відкинули супротивника за р. Південний Буг. Ворог встиг знищити мости, тому танки і САУ переправитися не змогли і діяли як артилерія, що підтримувала піхоту. Автоматники 31-ї ТБР переправилися через річку і до 14.20 очистили місто від залишків ворожих військ, а сапери почали будівництво паромної переправи¹¹⁹.

Також на участь у визволенні Гайворону претендувала 62-га гвардійська стрілецька дивізія 4-ї гвардійської армії. При цьому командування армії також вважало, що 62-га гвардійська стрілецька дивізія визволила місто. Проте щоденні бойові донесення свідчать, що частини цієї дивізії підійшли до Гайворона 12 березня 1944 р. о 16.00, коли частини 5-ї гвардійської танкової армії у цілому вже зачистили місто¹²⁰. 69-та гвардійська стрілецька дивізія участі у визволенні районного центру не брала, а перебувала у Христофорівці Грушківського району і готувала марш у напрямку станції Мошена і далі до переправ через Південний Буг у Хашуватому¹²¹.

¹¹⁸ Журнал боевых действий 81-й гвардейской стрелковой дивизии. 01.01 – 31.12.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 1232. Оп. 1. Ед. хр. 17. Л. 62.

¹¹⁹ Журнал боевых действий 29-го танкового корпуса с приложением схем. 01.01.1944 – 30.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 3420. Оп. 1. Ед. хр. 17. Л. 96.

¹²⁰ Боевое донесение штаба 62-й гвардейской стрелковой дивизии № 450 от 12.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 1189. Оп. 1. Д. 16. 17. Л. 133.

¹²¹ Журнал боевых действий 4-й гвардейской армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 320. Оп. 4522. Д. 125. Л. 13 об.

11 березня 1944 р. командир 18-го танкового корпусу 5-ї гвардійської танкової армії отримав завдання оволодіти районом Колодистого і переправами через Південний Буг. Комкор поставив завдання підлеглим просуватися до р. Південний Буг. При цьому командир 170-ї танкової бригади отримав завдання направити передовий загін з 5 танків із загоном автоматників до переправи через річку з метою оволодіти переправами та районом Юзефпіля.

Виконуючи завдання, танкісти та мотострільці 170-ї бригади до 15.00 оволоділи районом Колодистого. О 15.30 5 танків з десантом направилися до переправ. О 19.30 танкісти та мотострілки оволоділи залізничною станцією Хашувате і розпочали бій за однойменне село. Незабаром загін був змушений припинити бій через вичерпання пального та боєприпасів.

Також 12 березня до танкістів і мотострільців 170-ї танкової бригади на станції Хашувате підійшло підкріплення у вигляді 1 танка Т-34 та 4 самохідних гармат СУ-85 1438-го самохідно-артилерійського полку. Також літаками У-2 було доставлені боєзапаси, пальне та мастило для танків і САУ.

О 14.30 танкісти та самохідні артустановки розпочали бій за Хашувате. До настання темряви радянський загін спромігся очистити його від ворога, захопити дві переправи через р. Південний Буг, одна з яких залишилася неушкодженою.

Під час бою відзначився моторизований батальйон автоматників 170-ї танкової бригади під командуванням старшого лейтенанта Зіновія Осадчого. У бою за Хашувате батальйон старшого лейтенанта Осадчого, незважаючи на малу кількість бійців, спромігся допомогти танкістам зачистити село від ворога і вийти до переправи через Південний Буг. Захопивши переправи через річку, танкісти та мотострільці зав'язали бій на правому березі за село Казавчин. У бою радянський офіцер особисто знищив до 20 німців, офіцера та кулеметний розрахунок, але загинув у бою.

За цей бій 15 травня 1944 р. командир мотострілецького батальйону старший лейтенант Зіновій Осадчий був посмертно нагороджений орденом Вітчизняної Війни I ступеню. Фактично місцем загибелі офіцера було село Казавчин, проте у бойовому донесенні він значиться похованим у селі Хашувате.

5-та гвардійська армія оволоділа селами Петрівка, Новоєлизаветівка, Квітка. Наприкінці дня 14-та гвардійська та 299-та стрілецькі дивізії

вийшли до радгоспу Олексіївський та хутора Леніна. 9-та гвардійська повітрянодесантна захопила висоти 231.1 та 243.6. 95-та та 13-та гвардійські стрілецькі дивізії вийшли через західну околицю Новоелисаветівки до центру цього села. 97-ма гвардійська перебувала на північних околицях сіл Гай і Квітка.

7-ма гвардійська армія просунулася уперед лише на 7 км і оволоділа 4 населеними пунктами. 50-та стрілецька дивізія досягла висоти 226.1 та 225.7, 36-та гвардійська стрілецька – висоти 228.2, 409-та стрілецька – висот 227.2 та 220.4. 53-тя та 297-ма стрілецькі дивізії оволоділа комуною Степова та кількома висотами навколо неї. 72-га гвардійська стрілецька дивізія дійшла до Роздолля і нарешті захопила його. 82-га гвардійська взяла балку Кремовата, 8-ма гвардійська повітрянодесантна дивізія вийшла до висот 177.0 та 157.4 і просувалася фронтом на південний захід¹²².

Також по території Голованівського району швидким темпом рухалися кавалеристи 5-го гвардійського корпусу. 104-й стрілецький корпус залишався у місці попередньої дислокації¹²³.

5-та повітряна армія виконала 315 літако-вильотів. З них 127 припало на штурмовку та бомбардування живої сили та техніки противника у районах на станціях Злинка, Капустіне, селищі Новоукраїнка, селах Оникієве, Плетений Ташлик. Також авіація атакувала ворожі переправи біля Джулинки, Гайворона, Завадівки. Окремим епізодом став удар радянських бомбардувальників та штурмовиків по залізничному вузлу Вапнярка. В результаті удару на станції було знищено дві станційні будівлі, розбито 27 вагонів, підпалено 6 залізничних ешелонів, розбиті вхідні стрілки. Ціною стала втрата 6 літаків, що не повернулися з бойових завдань¹²⁴.

Перед фронтом 57-ї армії 3-го Українського фронту противник з другої половини ночі почав відступ у південному та південно-західному напрямках. Відступ ворог прикривав ар'єргардними частинами, що чинили вогневий опір на проміжних рубежах.

Незважаючи на це, війська 93-ї стрілецької дивізії вночі 11 – 12 березня 1944 р. переправилися через р. Інгул і оволоділи Інгуло-Кам'ян-

¹²² Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 57 – 58.

¹²³ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 58.

¹²⁴ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 59.

кою. 113-та стрілецька дивізія визволила Батизман. Лише наприкінці дня на правому фланзі ворогу вдалося зосередженим вогнем усіх видів зброї призупинити наступ 68-го стрілецького корпусу на лінії могила Кам'янська, курган +4.7, висота 187.8.

Війська 64-го стрілецького корпусу 12 березня визволили місто Шевченкове та залізничну станцію Долинська¹²⁵. Безпосередньо визволення Долинської, яка носила у той час назву місто Шевченко, було здійснено 12 березня 19-ю, 52-ю та 73-ю гвардійськими стрілецькими дивізіями 57-ї армії.

12 березня 1944 р. 223-я стрілецька дивізія обійшла з півночі Волохіне, що нині є частиною міста Долинська, і, продовжуючи наступ, вийшла до південної околиці села Майбуд і річки Березівка. 19-та стрілецька дивізія о 4.00 захопила село Волохіне і до кінця дня вийшла до р. Березівка і села Золотарево. 73-тя гвардійська стрілецька дивізія обхідним маневром змусила ворожі війська відступити з міста Шевченкове та станції Долинська. 52-га стрілецька дивізія оволоділа вранці південно-східною частиною Шевченкове і до кінця дня вийшла до неіснуючого нині села П'ятихатка Долинського району¹²⁶.

Наприкінці дня війська 64-го стрілецького корпусу вийшли на рубіж чагарника на захід від висоти 158.3, село Бондарівка, село П'ятихатка. Війська армії у цей день захопили багаті трофеї, головним чином, на станції Долинська.

До рук радянських війська потрапили 33 ворожі гармати різних калібрів, 6 танків, 4 бронетранспортери, 1 бронемашина, 17 самохідних гармат, 35 тягачів, 347 автомашин, 36 мотоциклів, 5 велосипедів, 27 паровозів, 136 вагонів, 8 залізничних ешелонів з боєприпасами, 7 окремих вагонів зі снарядами, 5 напівгусеничних мотоциклів, 13 різних сховищ з боєприпасами, палим та військовим майном, 200 бочок з бензином, 5 радіостанцій, 500 гвинтівок, 30 кулеметів, 32 ящики з гранатами, 5 штабних машин, 104 вози з різним майном.

Також армія повідомила про 300 знищених ворожих солдат та офіцерів, 18 гармат, 50 автомашин, 13 мотоциклів, 6 велосипедів. Було підбито і спалено 4 самохідних гармати типу «фердинанд» і придуше-

¹²⁵ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 14.

¹²⁶ Журнал боевых действий 64-го стрелкового корпуса. 01.03 – 18.04.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 956. Оп. 1. Д. 121. Л. 5.

ний вогонь двох артилерійських батареї противника. Дані про власні втрати наприкінці дня систематизовано ще не було¹²⁷.

13 березня 1944 р. війська 2-го Українського фронту визволили 202 населених пункти. Правий фланг фронту напередодні з ходу форсував Південний Буг і 13 березня розширив плацдарм на південному березу річки до 90 км на ділянці Ладизин – Завали. Лівий фланг наступав по території Кіровоградської області та просунувся вперед до 25 км. Також війська фронту захопили до 300 полонених. При цьому серед них були не тільки військовики піхотних і танкових дивізій, які стояли на лінії фронту, але й артилеристи, зв'язківці, зенітники, що свідчило про кризу ворожої оборони і пришвидшення радянського наступу¹²⁸.

Тон радянському наступу задавали частини 40-ї та 27-ї армії, які просувалися найшвидше і захопили найбільший плацдарм на Південному Бугу. 40-ва армія оволоділа 25 населеними пунктами, у тому числі Ладизин, і просунулася уперед до 23 км. 27-ма армія подолала від 2 до 10 км по території Одеської області. За спинами піхоти у районі Соболівки зосереджувалася 6-а танкова армія, яка мала форсувати Південний Буг на ділянці 27-ї армії.

По території Кіровоградської та Одеської областей впевнено просувалися уперед війська армій центру та лівого флангу 2-го Українського фронту. 52-га армія п'ятьма дивізіями форсувала Південний Буг та оволоділа плацдармом на правому березі на ділянці Шумилове – Гайворон глибиною до 5 км. Ворог намагався атакувати підрозділи армії силами до 2000 піхотинців з району урочища Велике Нестерове. Проте війська армії відбили ворожу атаку і продовжили боротьбу за розширення плацдарму. 254-та стрілецька дивізія вийшла до висоти 191,8 за 1 км на південь від Грушинівки та на північну галявину урочища Велике Нестерове. 294-та стрілецька дивізія стояла наприкінці дня на східній галявині урочища Велике Нестерове. 373-тя стрілецька дивізія вийшла до східної частини села Устя. 252-га стрілецька дивізія вийшла до Лугового. 31-ша стрілецька дивізія дійшла до Шумилового, а 116-та стрілецька до села Шляхова.

Разом з військами 52-ї армії наступ здійснювала 2-га танкова армія. Двома мотострілецькими бригадами танкісти утримували плацдарм і

¹²⁷ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 14 – 15.

¹²⁸ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 59.

вели бій за Устя. Решта бригад армії готувалися до переправи через Південний Буг у районі Джулинки.

4-та гвардійська армія перейшла цю водну перешкоду по гайворонських переправах і захопила плацдарм глибиною від 3 до 12 км. До кінця дня 13 березня 62-га гвардійська стрілецька дивізія вийшла на південний берег безіменного джерела на ділянці від хутора Мартишевський до східної околиці села Мала Кириївка. 6-та гвардійська повітрянодесантна дивізія зайняла рубіж від північної частини колгоспу «Воля» до західної околиці Котівки. 5-та гвардійська повітрянодесантна дивізія захопила центр Косівки та висоту 214,9 поряд із селом. 69-та гвардійська стрілецька дивізія перебувала у районі Андріївки та висоти 209 на південь від Хашуватого. 7-ма гвардійська повітрянодесантна дивізія просувалася у районі Таужного. 41-ша гвардійська стрілецька у районі Юзефівки захищала лівий фланг армії.

5-та гвардійська танкова армія, захопивши переправи через Південний Буг у Гайвороні та Юзефівці – Буговому продовжила просування уперед і захопила Бандурове. Частина сил армії переправлялася через Південний Буг.

53-тя армія оволоділа 73 населеними пунктами, просунувшись уперед на відстань до 20 км по території Новоархангельського району. Наприкінці доби 25-та гвардійська стрілецька дивізія займала район Вербового та Сімидуби. 89-та гвардійська стрілецька оволоділа Перегонівкою, Копенькуватим та Підвисоким. 94-та гвардійська стрілецька вийшла до Левківки. 110-та гвардійська стрілецька дивізія займала південну околицю містечка Торговиця та місто Новоархангельськ. 233-тя стрілецька дивізія взяла Новогригорівку. 1-ша гвардійська повітрянодесантна дивізія вийшли на рубіж Старобузниковате, Вербняжка, Дорофіївське товариство. 84-та Харківська стрілецька перебувала у Дорофіївці, а 6-та стрілецька дивізія – у Ерделівці. 78-ма гвардійська стрілецька дивізія досягла урочища Зелена Брама. 375-та стрілецька займала села Петрівка та Петроострів. 54-й укріплений район стояв у Лисичій Балці¹²⁹.

5-та гвардійська армія просунулася уперед на 25 км, оволоділа 40 населеними пунктами, у тому числі районним центром Мала Ви-

¹²⁹ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 60 – 61.

ска. Честь визволення райцентру належить 214-й стрілецькій дивізії 33-го гвардійського стрілецького корпусу армії.

До 8 березня 1944 р. дивізія займала позиції по висотах 201.7, 218.2, 211.9 та 226.5 біля Рейментарівки. Згідно з наказом командувача фронту 5-а гвардійська армія повинна була перейти у наступ після того, як правий фланг фронту прорве оборону німецьких військ. Тому до 8 березня армія вела головним чином розвідку та вогневий бій з ворожими військами.

У ніч з 7 на 8 березня 1944 р. німецькі частини самі відійшли на тилловий рубіж оборони до району села Кам'янка. До 10 березня німці захищалися у районі Кам'янки та Новоселівки, а потім розпочали відступ у південно-західному напрямку. Переслідуючи ворожі війська, 214-та стрілецька дивізія вийшла спершу до Кам'янки, а далі – на територію Добровеличківського району¹³⁰.

Згідно з документами дивізії, у процесі просування 780-й та 788-й стрілецькі полки 214-ї стрілецької дивізії 13 березня визволили районний центр Малу Виску, взявши у полон 8 ворожих солдат. Власні втрати склали 2 поранених вояки¹³¹.

Наприкінці дня 214-та вийшла на рубіж Ерделівка, Новогригорівка. Одночасно 213-та стрілецька дивізія взяла Хмельове, 14-та гвардійська стрілецька – Ульянівку Маловисківського району, 299-та стрілецька – Злинку та Водохранівку. 9-та гвардійська повітрянодесантна дивізія захопила висоту 226.0 у районі хутора Незаможник, а також сам хутір. 95-та гвардійська стрілецька дивізія оволоділа висотою 214.2. 13-та гвардійська стрілецька дивізія вийшла на східну околицю Арєпівки. 97-ма гвардійська наступала через висоту 234.4. 111-та стрілецька дивізія перебувала у районі Новооникіївки та Новокрасного¹³².

Частини 7-ї гвардійської армії оволоділи 40 населеними пунктами і просунулися вперед на відстань до 15 км. 50-та стрілецька дивізія взяла Чабанку. 36-та гвардійська стрілецька дивізія оволоділа Захарів-

¹³⁰ Журнал боевых действий 780-го стрелкового полка 214-й стрелковой дивизии. 01.03 – 24.05.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Ед. хр. 188. Л. 383 – 388.

¹³¹ Журнал боевых действий 214-й стрелковой дивизии. 19.07.1942 – 07.10.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 7437. Оп. 166487. Ед. хр. 10. Л. 202; Описание боевых действий 788-го стрелкового полка 214-й стрелковой дивизии. 01.07.1943 – 17.08.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 7475. Оп. 15837. Ед. хр. 8. Л. 110.

¹³² Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 61 – 62.

кою, 409-га стрілецька – висотою 227.5, 53-тя дивізія – селом Приют, 297-ма стрілецька – Аннівкою, 72-га гвардійська – висотами 236.1, 212.7, 197.5. 81-ша гвардійська оволоділа хутором Леніна та хутором Турчанка. 8-ма гвардійська повітрянодесантна дивізія зайняла села Гордіївка і Тарасівка.

Решта частин фронту залишалася на попередніх позиціях. 5-й гвардійський кавалерійський корпус готувався перейти у наступ по території Голованівського району.

5-та повітряна армія виконала 182 літако-вильоти. Більшість з них припали на захист переправ від нальотів ворожої авіації на переправи. Німці виконали по радянських мостах та бойових порядках радянських військ до 500 літако-прольотів. Головну роль відігравали пікірувальники Ю-87, які діяли великими групами до 72 літаків. У повітряних боях було збито лише 2 «лаптьожника». Головним успіхом для Люфтваффе стало руйнування 30-тонного мосту у Хашуватому, який нещодавно був захоплений танкістами та мотопіхотою 5-ї гвардійської танкової армії.

У відповідь радянські штурмовики та бомбардувальники здійснили лише 51 літако-виліт на бомбардування та штурм контратакуючих танків та піхоти ворога до району Литовка, Тростянець, Бершадь, Бондареве. Також було завдано удару по залізничному вузлу Вапнярка. Втрат радянська повітряна армія не мала¹³³.

Корпуси 57-ї армії у цей день продовжували переслідування противника. У свою чергу, німецькі заслони зі 161-ї, 384-ї та 76-ї піхотних дивізій намагалися якомога довше тримати радянські частини на відстані від переправ через р. Інгул, по яких переходили головні сили LXVII-го армійського корпусу німців.

68-й стрілецький корпус радянської 57-ї армії силами 93-ї стрілецької дивізії взяв сильний вузол супротивника могила Кам'янська. Наприкінці дня корпус вів бій біля хутора Шевченко, на східній околиці Лозуватки, за шосе біля висоти 172.9 та висоти 162.4. Лівий фланг корпусу перебував за 100 м на південь від висоти 168.1.

На бойові порядки 64-го стрілецького корпусу ворожі ар'єргарди здійснили 5 контратак силами до 40 – 50 солдатів, яких підтримували 1 – 2 танки, 3 бронетранспортери і 2 самохідні гармати з району Кочубіївка, висота 135.0, на північний захід від Новопетрівки.

¹³³ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 62.

64-й стрілецький корпус відбив атаки піхоти і танків ворога та продовжив рух уперед. Наприкінці дня корпус досяг рубежу 1 км на схід від Кочубіївки, висота 167.4, висота 135.0. Лівий фланг перебував за 600 м на північний схід від висоти 123.5.

Загалом війська армії просунулися уперед на 6 – 10 км та визволили від ворога 32 населених пункти. Армія претендувала на знищення до 300 ворожих солдат та офіцерів, 2 автомашини, 3 гармати, 7 возів, 6 мотоциклів, 1 бронетранспортер. Війська армії захопили у полон 27 ворожих вояків з 161-ї, 384-ї та 76-ї піхотної дивізії. Також були взяті з бою один 81-мм міномет, 1 реактивна установка, 3 сховища з зерном та 2 гармати.

Втрати армії склали 18 вбитих та 57 поранених ¹³⁴.

14 березня 1944 р. війська правого флангу 2-го Українського фронту пришвидшили просування. Танкові з'єднання за добу подолали до 55 км, піхотні – до 35 км. Глибина плацдарму сягнула 60 км на окремих ділянках фронту. Частинами фронту було визволено 148 населених пунктів, у тому числі районні центри Одеської області міста Тростянець, Гайсин, Бершадь. Серед інших 40-ва армія визволила 21 населений пункт, 27-ма армія – 17, 52-га армія – 14, 4-та гвардійська армія – 9. 2-га танкова армія вела бій за Соколівку ¹³⁵.

5-та гвардійська танкова армія через руйнування ворожою авіацією моста у Хашуватому змушена була рухатися вздовж Південного Бугу до переправи у Джулинці, якої мала досягти у ніч на 15 березня. Мотопіхота армії продовжувала наступ у районі Бандурового Гайворонського району.

53-тя армія оволоділа 65 населеними пунктами Кіровоградської та Одеської області. На окремих ділянках підрозділи армії просунулися уперед на відстань до 32 км. Станом на вечір 25-та гвардійська стрілецька дивізія перебувала у районі Тимофіївка – Грузьке. 89-та гвардійська стрілецька дивізія дісталася Краснопілля. 94-та гвардійська стрілецька дивізія перебувала у Табанівських хуторах та Лішівці. 110-та гвардійська захопила хутори Орловські та Дмитрівські та центр Тернівки. 84-та стрілецька вийшла на північну частину Тишківки та

¹³⁴ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 15.

¹³⁵ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 63 – 64.

до Мартинівки, а 223-тя – до висоти 188.5 на захід від Мартинівки. 6-та стрілецька дивізія оволоділа висотою 208.7 та Володимирівки і Тарасівки. 1-ша гвардійська повітрянодесантна дивізія зосередилася у районі Мар'янівка та Чурівка. 78-ма гвардійська та 375-та стрілецькі дивізії, також 54-й укріпрайон положення не змінили.

5-та гвардійська армія просунулася уперед на 10 км і оволоділа 20 населеними пунктами, у тому числі залізничною станцією Капустине. 214-та стрілецька дивізія армії вели бій на рубежі П'ятихатки та Новопавлівки. 213-та стрілецька вийшла до Новопавлівки та Петрівки. 14-та гвардійська оволоділа Петрівкою. 299-та стрілецька дивізія вийшла до північних околиць сіл Прохорова Балка та Злинка. 9-та гвардійська повітрянодесантна дивізія займала східну частину Злинки, східну частину Капустиного та північну околицю Кам'яного мосту. 95-та гвардійська стрілецька зайняла висоту 190.7 та Оситняжку. 13-та гвардійська стрілецька дивізія захопила Новаківку та Арєпівку. 97-ма гвардійська стрілецька дивізія тримала висоту 228.8 та північну околицю Груши. 111-та стрілецька дивізія вийшла з півночі до Плетеного Ташлика.

7-ма гвардійська армія вела запеклий вогневий бій з ворожими частинами, проте просування уперед майже не мала, оволодівши лише Новопетрівкою, Захаро-Абрамівкою та Виноградівкою. 50-та, 36-та гвардійська та 53-тя стрілецькі дивізії вели бій на попередніх рубежах. 297-ма стрілецька дивізія дісталася висот 249.0 та 259.4. 72-га гвардійська стрілецька взяла Новопетрівку та Виноградівку. 81-ша гвардійська стрілецька та 8-ма гвардійська повітрянодесантна дивізії просування уперед не мали.

Мотострільці 6-ї танкової армії у цей день переправилися через Південний Буг у районі Губник – Глибочок та будували переправи для танків.

5-й гвардійський кавалерійський корпус силами 11-ї та 12-ї гвардійських кавалерійських дивізій до 15.00 14 березня зайняв Наливайки, гай біля урочища Москалеве і вели бій за Голованівськ та Шипілове.

104-й стрілецький, 5-й гвардійський та 8-й механізовані корпуси продовжували перебувати у резерві¹³⁶.

5-та повітряна армія виконала 127 літако-вильотів: 52 з них було здійснено на удари по ворожих військах у районі Кирсанівка, Новоукраїнка, Злинка. В результаті було заявлено про знищення 49 ворожих

¹³⁶ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 64 – 65.

автомашин, 9 возів, 2 паровози, 79 вагонів та до 2 рот піхоти. Також авіація 5-ї повітряної армії завдала удару по залізничному вузлу Вапнярка, де під ударами радянських літаків вибухнуло чотири залізничних ешелони¹³⁷.

57-ма армія 3-го Українського фронту 14 березня припинила просування вперед. Ворожі війська сильним вогнем з проміжного рубежу на захід від хутора Шевченко, Лозоватка, Ганнівка, висота 157.4, Кочубіївка, Новоріччя, Палладіно, Новопетрівка змогли призупинити радянський наступ. Ворог вів відсічний вогонь з автоматичної зброї. Крім того, оборону німців підтримували 2 мінометні групи.

Також до 150 німецьких солдат здійснили контратаку з району Кочубіївка у напрямку висоти 169.9. Ще 90 ворожих вояків з району Палладіного атакували у північно-східному напрямку позиції 223-ї та 19-ї стрілецьких дивізій.

Ворожі атаки були відбиті, а війська армії здійснили перегрупування для продовження наступальної операції. Командування 68-го стрілецького корпусу переправило 113-ту стрілецьку дивізію на правий берег Інгулу у районі на схід від Малинівки. У свою чергу, радянські війська здійснили декілька атак на ділянці висота 157.4, висота 135.0, проте вони завершилися безрезультатно.

Загалом радянські війська вважали знищеними більше 180 ворожих солдат та офіцерів, 20 кулеметів, 2 автомашини, 10 возів. Також було підірвано 3 сховища з боєприпасами, взято 38 полонених з 384-ї та 76-ї піхотних дивізій, 6 кулеметів та 2 міномети.

Власні втрати склали 32 загиблих бійці та 96 поранених¹³⁸.

Також у ніч з 14 на 15 березня підрозділи 37-ї армії 3-го Українського фронту визволили районний центр Устинівку. 3 березня 1944 р. 228-ма стрілецька дивізія здійснила часткову наступальну операцію у районі Родіонівки, визволивши невеликий шмат радянської території на правому березі р. Інгулець. До 7 березня німці активно контратакували, намагаючись відновити позиції вздовж Інгульця, але після прориву їхньої оборони іншими арміями 3-го Українського фронту розпочали відступ. 7 березня війська 228-ї стрілецької дивізії знову перейшли у наступ, переслідуючи відступаючого ворога.

¹³⁷ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 65 – 66.

¹³⁸ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 16.

13 березня 1944 р. до кінця дня 37-ма армія вийшла на західні схили висоти 123,6, західну та східну околицю Устинівки, східну околицю Сонцевого, західну околицю села Опит. Ще 12 березня частини 228-ї стрілецької дивізії вийшли на позиції за 2 км на схід від Устинівки¹³⁹. 13 березня з півночі та північного сходу до Устинівки підійшли частини 58-ї гвардійської дивізії, що взаємодіяли праворуч з 228-ю стрілецькою дивізією¹⁴⁰.

13 березня о 21.00 частини 57-го стрілецького корпусу розпочали наступ на Устинівку. Але супротивник відкрив сильний вогонь і за підтримки польової артилерії примусив 228-му та 58-му гвардійську стрілецькі дивізії відступити на попередні рубежі.

14 березня німці утримували районний центр, через який відводили свої війська. Частини 57-го стрілецького корпусу провадили перегрупування підрозділів, що зазнали суттєвих втрати у попередніх боях. О 24.00 14 березня частини корпусу відновили наступ на Устинівку. О 01.00 15 березня 1944 р., подолавши опір розрізнених частин 3-ї танкової, 257-ї та 46-ї піхотних дивізій німців, 228-ма стрілецька та 58-ма гвардійська стрілецькі дивізії завершили визволення Устинівки і просунулися на захід від районного центру, вийшовши на річку Інгул¹⁴¹.

16 березня 37-ма армія продовжила наступ і вийшли за межі території Устинівського району Кіровоградської області¹⁴².

15 березня 1944 р. війська фронту продовжили наступ. Переслідуючи відступаючого ворога, радянські частини пройшли на окремих ділянках до 25 км. Протиник стримував радянські війська на окремих рубежах, прагнучи відірватися від них та якнайшвидше відійти за р. Дністер.

Результатом радянського наступу стали 186 визволених населених пунктів, у тому числі районні центри Грушка, Голованівськ, велике село Злинка, залізничні станції Кірмасівка, Дохно, Голованівськ, Грушка. Радянські війська захопили більше 360 полонених, що належали до 106-ї, 282-ї, 320-ї та 376-ї піхотних дивізій, 2-ї парашутно-егерської

¹³⁹ Журнал боевых действий 228-й стрелковой дивизии. 01.01 – 29.12.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 1504. Оп. 1. Д. 7. Л. 24 – 25.

¹⁴⁰ Журнал боевых действий 58-й гвардейской стрелковой дивизии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 1178. Оп. 1. Д. 26. Л. 5 – 8.

¹⁴¹ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 25 – 27.

¹⁴² Журнал боевых действий 37-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 243. Оп. 2900. Д. 978. Л. 29 – 34.

дивізії, 11-ї та 14-ї танкових дивізій та 1006-го полку румунської королівської армії.

40-ва армія просунулася по території Одеської області та оволоділа 28 населеними пунктами. 27-ма армія оволоділа 24 населеними пунктами переважно Одеської області і просунулася у південно-західному напрямку на відстань до 20 км. Аналогічно війська 52-ї армії взяли під контроль 11 сіл та містечок і подолали по багнюці до 14 км. 2-га танкова армія вела бій за села Вапнярка, Верхівка, Буди¹⁴³.

4-та гвардійська армія, рухаючись по території Гайворонського та Голованівського районів Одеської області, оволоділа 10 населеними пунктами та просунулася уперед до 15 км. Наприкінці дня 62-га стрілецька дивізія вийшла до висоти 252.8 біля станції Дохно, 6-та гвардійська повітрянодесантна дивізія оволоділа селом Уляніне та черговим хутором Шевченко. 5-та гвардійська повітрянодесантна захопила Ольгопіль та висотою 196.9 біля неї. 80-та гвардійська стрілецька дивізія взяла Миколаївку, 69-та гвардійська стрілецька дивізія – колгосп «Правда». 7-ма та 41-ша гвардійські стрілецькі дивізії виходили на рубіж р. Південний Буг для того, щоб утворити оборону по лінії сіл Пужайкове, Байбузівка, Осички, Чемирпіль, Сабатинівка, Молдованка, Шамраївка¹⁴⁴.

5-та гвардійська танкова армія набагато випереджала загальновійськовій армії. 29-й танковий корпус пройшов містечко Бершадь, а 20-й та 18-й танкові корпуси завершували переправу через Південний Буг.

53-тя армія просунулася уперед на 10 км, оволоділа 21 населеним пунктом, у тому числі районними центрами та залізничними станціями Грушка та Голованівськ. До кінця 15 березня 25-та гвардійська стрілецька дивізія оволоділа перебувала на рубежі Ульянівка, Грушка, північна частина села Корнилівка, північні схили висоти 183.9. 89-та гвардійська стрілецька дивізія просунулася до висот 197.2 та 186.7. 94-та гвардійська стрілецька увійшла до Манчжурівки і Шипілівки. 110-та гвардійська стрілецька дивізія оволоділа містечком Покотилове. 233-тя стрілецька дивізія захопила Когутівку та Сухий Яр. 84-та стрілецька дивізія визволила Тернівку, Попівку та Джулай. 6-та стрілецька дивізія вийшла до Федорівки та висот у 3 км на схід

¹⁴³ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 66.

¹⁴⁴ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 67.

від Тишківки. 78-ма гвардійська стрілецька дивізія перебувала в урочищі Зелена Брама, 375-та стрілецька дивізія – у містечку Торговиця, 1-ша гвардійська повітрянодесантна – на рубежі Мар'янівка, Ганнівка, Мартинівка. 54-й укріплений район просувався на нове місце дислокації через Лисичу Балку та Суху Калигірку.

5-й гвардійський кавалерійський корпус пройшов через Олександрівку, Розкішну та Новосілки.

5-та гвардійська армія оволоділа 52 населеними пунктами та тодішнім райцентром Злинка. Правофлангові дивізії армії просунулися вперед на 25 км. До кінця дня 214-та стрілецька дивізія оволоділа Станішевської Балкою та західною околицею Липняжки. 213-та стрілецька дивізія оволоділа південною околицею Липняжки та Войтівкою. 14-а гвардійська увійшла до Василівко-Дрібушівки, 299-а стрілецька – до Євдокимівки, 9-та гвардійська повітрянодесантна підійшла до північної околиці Новомиколаївки та хутора Пет-ровський. 95-та гвардійська стрілецька дивізія визволила у цей день Кам'яний Міст. 13-та гвардійська стрілецька визволила Маріямпіль та північну околицю Новоолексіївки. 97-ма гвардійська перебувала на рубежі східної околиці Новоолексіївки, хутора Восточний, північно-західної околиці Воронівки. 111-та стрілецька дивізія залишалася у південно-західній частині Злинки¹⁴⁵.

7-ма гвардійська армія визволила 40 населених пунктів і просунулася уперед на 10 км. 50-та стрілецька дивізія тримала Воронівку. 36-та гвардійська визволила Капітанівку та Вербівку, 409-та і 53-тя стрілецькі – обидві частини села Ломана Балка та декілька висот навколо нього. 97-ма гвардійська стрілецька вела бій на південний схід від Рівного, а 72-га гвардійська взяла села Шутенька, Караказелівка, Григорівка. 81-ша гвардійська оволоділа селами Григорівка, Шишкіне, хутором Андріївка, Ворошилівка, а 8-ма гвардійська повітрянодесантна – селом Долинівка та хутором Полтавський.

6-та танкова армія у цей день переправляла танки у районі Глубочок – Губник. Резервні частини фронту перебували у попередніх районах. 5-а повітряна через погані метеоумови бойової роботи не вела, здійснивши лише 15 літако-вильотів. Натомість ворожа авіація здійснила до 100 літако-прольотів, атакуючи радянські війська та переправи¹⁴⁶.

¹⁴⁵ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 67 – 68.

¹⁴⁶ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 69.

Наступ відбувався в умовах весняного бездоріжжя.

Фото взято із сайту <https://hodor.lol>

На ділянці 3-го Українського фронту вночі з 14 на 15 березня війська 57-ї армії відновили наступ і змогли збити з позицій ворожі заслони, які напередодні зупинили просування військ армії на проміжному рубежі у районі хутора Шевченко, Ганнівки, Кочубеївки, Новоріччя, Палладинівки, Новопетрівки. Німецькі війська стали відходити у південному та південно-західному напрямку.

Командувач армією наказав передати до 68-го стрілецького корпусу 223-ю стрілецьку дивізію і наступати в обхід районного центра Бобринь силами 113-ї та 93-ї стрілецьких дивізій з північного сходу і силами 223-ї стрілецької з півдня та південного сходу. Командир 64-го стрілецького корпусу отримав наказ наступати трьома дивізіями до рубежу Тарасівка – Новоолександрівка.

У результаті наступу війська армії просунулися уперед на 10 – 17 км та оволоділи 44 населеними пунктами. Підрозділи 93-ї стрілецької дивізії підійшли до Бобринця на 4 – 5 км і перерізали шосейну дорогу на південний схід від Пустопілля 1-го. Також на рубежі Перепелицине – Седнівка чотири дивізії армії з ходу форсували р. Інгул.

68-й стрілецький корпус до кінця дня вийшов на лінію 1,5 км на захід та південний захід від висоти 181.3, села Ракоїдове, балки Широка біля Володимирівки, висоти 150.0, та за 5 км на схід від церкви у Олексіївки.

64-й стрілецький головними силами форсував річку Інгул і вийшов правим флангом до висоти 120.2, висоти 110.9, 700 м на захід від хутора Шевченко. 52-га дивізія корпусу оволоділа Малою Ганнівкою та Седнівкою і продовжувала форсування Інгулу у районі Новочигиринки, розширюючи плацдарм.

Частинами армії було взято 5 полонених. Втрати армії склали 20 воєнів загиблими та 60 пораненими. Командування констатувало, що місто Бобринець не вдалося взяти з ходу. У зв'язку з цим командарм оголосив догану з попередженням командирів 52-ї стрілецької дивізії полковнику Міляєву, командирів 64-го корпусу генерал-майору Анашкіну та його заступнику по політичній частині полковнику Челядінову. Після цього командир армії в ультимативній формі наказав протягом ночі виконати завдання і визволити районний центр, після чого вийти на рубіж на захід від Великої Водяної, Бобринки, Федосіївки, хуторів Жилогромадських¹⁴⁷.

16 березня 2-й Український фронт продовжував наступ, не зменшуючи темпів. Максимальне просування склало 30 км на окремих ділянках, фронт оволодів 207 населеними пунктами. Серед визволених українських міст та сіл були Тульчин та районні центри Томашполь, Чечельник, Рівне, Крижопіль, залізничними станціями Журавлівка, Вапнярка, Крижопіль, Щерабкове, Адабаш. В результаті наступу було перерізано залізницю Одеса – Жмеринка.

У відповідь німецьке командування спробувало організувати контрудар у на Ямпільському напрямку. Ввівши у бій оперативні резерви, ворог намагався не стільки відновити оборонний рубіж, скільки затримати наступаючі радянські частини і дати можливість власним військам якнайшвидше відійти за Дністер.

У боях радянські війська взяли до 500 полонених. Поряд з військовиками з уже звичних 1-ї, 34-ї, 75-ї, 82-ї, 106-ї, 320-ї, 376-ї піхотних та 14-ї танкової дивізій до радянського полону потрапили бійці дивізії «Велика Німеччина», а також бойових груп 39-ї легкої піхотної, 293-ї

¹⁴⁷ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 16 – 17.

та 355-ї піхотних дивізій. А у районі Томашполя було встановлено дії 5-ї піхотної дивізії Румунської армії.

У перебігу подальшого наступу 40-ва армія просунулася уперед до 20 км і підійшла до Брацлава, взявши під контроль 30 населених пунктів. 27-ма армія подолала з боями до 30 км і визволила до 40 сіл та селищ¹⁴⁸.

52-га армія оволоділа 46 населеними пунктами і вийшла на лінію Клембіївка – Ратуша – Вербецькі хутори – Шмідтове – Вільшанка – Оленівка – Рудницьке – Попелюха.

2-га танкова армія захопила важливу залізничну станцію Вапнярка і розпочала бій за місто Дзигівка. У районі Вапнярки радянські танкісти та мотопіхота захопили значні трофеї. На станції було взято 3 паровози, 500 вагонів, 2 ешелони з військовим майном, більше 1300 автомашин та тягачів з гарматами на причепах у робочому стані. У лісі на північ від залізничної станції радянські війська захопили артилерійське сховище, де зберігалось більше мільйона снарядів¹⁴⁹.

4-та гвардійська армія просунулася на 18 км і взяла 20 населених пунктів. 62-га гвардійська стрілецька дивізія просунулася на північ до околиць Рудницького. 6-та гвардійська повітрянодесантна дивізія підійшла до Луги-Слободи та Ігнашкового. 5-та гвардійська повітрянодесантна вийшла до Червоної Греблі, Нової Українки. 80-та гвардійська стрілецька дивізія оволоділа Любомиркою, 69-та гвардійська – Берізками Чечельницькими та містом Піщана. 7-ма гвардійська повітрянодесантна зайняла позиції у селах Пужайкове та Осички. 41-ша гвардійська стрілецька дивізія тримала північний берег Південного Бугу у селах Чемирпіль, Сабатинівка, Молдованка.

16 березня 1944 р. відновила активні бойові дії 5-та гвардійська танкова армія. 29-й танковий корпус вів бій у бойових порядках 4-ї гвардійської армії. 18-й танковий корпус бився за Чечельник, 20-й танковий – за містечко Ольгопіль.

53-тя армія подолала до 15 км, звільнила від ворога 23 населених пункти. 25-та гвардійська стрілецька дивізія визволила Свинарку та Данилову Балку. 89-та гвардійська стрілецька дивізія зайняла села Петрівка, Єфимівка, Матвіївка, Молдовка, а 94-та гвардійська – Роздол,

¹⁴⁸ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 69 – 70.

¹⁴⁹ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 70 – 71.

Красногірку та Олександрівку. 233-тя стрілецька пройшла Ємилівку та Троянку, 84-та стрілецька – Зрубанець та Вербівку, 6-та стрілецька – Федорівку. 78-ма стрілецька дивізія була виведена до резерву фронту і рухалася маршем у районі Бандурового. 49-й стрілецький корпус, що об'єднував 1-шу гвардійську повітрянодесантну, 110-ту гвардійську та 375-ту стрілецькі дивізії, здійснював марш до переправ через Південний Буг у районі Хашуватого. 54-й укріплений район перебував у попередньому місці дислокації¹⁵⁰.

У цей же день радянськими військами було визволено ще один районний центр тоді ще Одеської області – Голованівськ. Здійснено воно було спільними зусиллями 5-го гвардійського кавалерійського корпусу та частин 53-ї армії.

Командир 5-го гвардійського кавалерійського корпусу, рухаючись до Пушкового та Свірневатой, вирішив обійти Голованівськ і перехопити шляхи на Первомайськ. До 19.00 години 16 березня 1944 р. частини корпусу, долаючи опір слабких ворожих заслонів, обійшли Голованівськ із заходу. При цьому 223-й кавалерійський полк 63-ї кавалерійської дивізії та 12-та гвардійська кавдивізія пройшли через залізничну станцію Голованівськ, але у саме місто не вступили¹⁵¹.

У цей же період дивізії 53-ї армії переслідували противника, який вже відступав до р. Південний Буг під ударами головних сил фронту. 16 березня 1944 р. з'єднання армії, що просувалися по території Голованівського району, зустріли опір ар'єргардних німецьких частин: 2-ї дивізії, 376-ї і 106-ї піхотних дивізій, а також 14-ї танкової дивізії. В результаті частини 53-ї армії з боями визволили на території Голованівського району села Молдовка, Роздол, Шипилівка, Наливайка, Ємилівка, Троянка. Наприкінці дня на території району вели бойові дії 94-ї гвардійської, 110-ї гвардійської, 233-ї та 84-ї стрілецьких дивізій. Місто Голованівськ, судячи з усього, було зайняте без бою. 16 березня 1944 р. о 23.00 годині на північно-західну околицю міста увійшли підрозділи 78-ї гвардійської стрілецької дивізії, що перебували у резерві командарма-53, а на північній околиці розташувався штаб дивізії¹⁵².

¹⁵⁰ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 71.

¹⁵¹ Журнал боевых действий 5-го гвардейского кавалерийского корпуса. 07.03 – 25.12.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 3472. Оп. 1. Д. 164. Л. 2 – 3 об.

¹⁵² Журнал боевых действий 78-й гвардейской стрелковой дивизии. 01.03 – 07.07.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 1225. Оп. 1. Д. 23. Л. 4 об.

Просування 5-ї гвардійської армії склало 20 км. Війська армії визволили 22 населених пункти. 214-та стрілецька дивізія підійшла до села Трояни, 213-та стрілецька дивізія – до Нової Одеси. 14-та гвардійська стрілецька дивізія оволоділа хутором Кардаша, Варваро-Олександрівкою, розпочали бій на підступах до Добровеличківки. 299-та стрілецька дивізія вийшла на північну околицю Мар'ївки та до села Євдокимівка. 9-та гвардійська повітряно-десантна дивізія просунулася до Новоподимівки та Новомиколаївки. З північного сходу до Новомиколаївки підійшла 95-та гвардійська стрілецька дивізія, яка оволоділа хуторами Білоусова та Бережного. 13-та гвардійська стрілецька дивізія визволила станцію Адабаш та Новоолександрівку. 97-ма гвардійська стрілецька вийшла до залізничної станції Новоукраїнка на північній околиці міста. 8-й механізований корпус атакував німців у північно-східній частині міста. 111-та стрілецька дивізія перебувала у Новомар'янівці.

7-ма гвардійська армія просунулася уперед на 17 км і визволила 26 населених пунктів. 50-та стрілецька дивізія впритул підійшла до міста Новоукраїнка і готувалася до його штурму. 36-та гвардійська стрілецька дивізія оволоділа висотами 132.1, 186.7. 409-та стрілецька дивізія вийшла до села Сомове, 53-тя стрілецька – до Новогоріївки, 297-ма стрілецька захопила Ганнівку, Верхньо-Татарівку та Софіївку. 72-га гвардійська стрілецька взяла Новоолексіївку, північну околицю Лозоватки та Бешбайраки, а 81-ша гвардійська дивізія оволоділа трьома висотами на південний схід. 8-ма гвардійська повітрянодесантна захопила хутір Шевченка, Мар'янівку та Мале Дрюкове.

6-та танкова армія закінчувала зосередження у Вапнярці: 5 механізований корпус стояв у Вапнярці, 5-й танковий рухався до неї від Глубочка.

104-й стрілецький та 5-й гвардійський механізований перебували у місця постійного розташування.

Авіація ворогуючих сторін бойових дій не вела через погані метеоумови. Також погода негативно вплинула на зв'язок¹⁵³.

Війська 57-ї армії, виконуючи наказ командира, продовжили наступ вночі з 15 на 16 березня. Ворожі війська продовжували спроби відірватися від радянських. На річці Сугокля та на ближніх підступах до

¹⁵³ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 71 – 72.

Бобринця ворожі ар'єргарди намагалися зупинити просування уперед частин 68-го стрілецького корпусу, але були відкинуті з проміжного рубежу оборони.

Війська корпусу обійшли місто з півночі та північного заходу силами 113-ї та 93-ї стрілецьких дивізій та з півдня силами 223-ї стрілецької. Німецьким підрозділам не залишилося нічого іншого, як відходити з міста. В результаті до кінця дня підрозділи 68-го стрілецького корпусу вийшли на рубіж Грузька, висота 172.0, Володимирівка, 1 км на південний захід від Обланки, 1 км на південний схід від Дубравки.

64-й стрілецький вийшов на лінію курган +2,5 у 2,5 км на схід від Тарасівки, висота 183.4, Новокиївка, Кетрисанівка, Новоолександрівка.

Втрати армії склали 17 загиблих та 34 поранених бійців. У полон було взято 82 полонених вояки з 76-ї та 161-ї піхотних дивізій, а також 20 коней, 20 мотоциклів, 3 сховища з боєприпасами, 2 міномети, 2 авто та 1 сховище військового майна. Просування військ армії уперед складало 16 – 18 км, ними загалом було визволено 46 населених пунктів, враховуючи районний центр місто Бобринець¹⁵⁴.

17 березня 1944 р. наступ приніс військам Другого Українського фронту ще 15 – 25 км визволеної території радянської України. Армії лівого флангу оволоділи великим залізничним вузлом, районним центром містом Новоукраїнка та важливим залізничним вузлом Помічна. У центрі 2-га танкова армія стрімким ударом оволоділа містом Ямпіль, де захопили непошкоджену переправу (понтонний міст), і, користуючись цим, з ходу форсувала річку Дністер, переслідуючи відступаючого ворога.

Загалом за день війська фронту оволоділи 200 населеними пунктами, у тому числі містами Новоукраїнка, Брацлав, Ямпіль, Рудниця, Новоолександрівка, вузловою залізничною станцією Помічна.

Трофеями фронту стали 50 гармат, до 1000 різних авто, сховища боєприпасів, озброєння та військового майна. У полон було взято до 1000 полонених з різних німецьких та румунських підрозділів, а також «хіві».

У той же час ворожі війська вперто обороняли місто Бельці, намагаючись не дати військам 2-го Українського фронту обійти з півдня Вінницьке угруповання німецьких військ.

¹⁵⁴ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 17.

Т-34-85 на підходах до р. Дністер.

Фото взято із сайту <https://flibusta.site>

Радянська розвідка доповідала про безперервний рух транспорту та військової техніки по шосе Сербі – Могилів-Подольський, який тривав з 10 березня. Біля самого міста скупчилося багато військових частин, переважно румунських. Ворог забирав у місцевого населення худобу і відганяв у глиб своєї території. Крім того, румуни конфіскували трактори на потреби власної армії, а також для вивезення на власну територію¹⁵⁵.

40-ва армія тим часом підійшла до рубежу Шпиківка, Петрівка, Жабокрин. На цьому рубежі у другій половині дня армія змушена була припинити просування через ворожі контратаки, що здійснювалися силами до піхотної дивізії.

27-ма армія разом з підрозділами 6-ї танкової армії вийшли на рубіж населених пунктів: Голова Русова – Велика Русова – Курінь Русавський – Сапежанка – Покутіне – Садківці – Тарасівка – Саїнка – Сокол – Бабчинці¹⁵⁶.

¹⁵⁵ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 72 – 73.

¹⁵⁶ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 73.

Ліворуч від неї 52-га армія вийшла на лінію Миронівка, Нечуївка, Качківка, Вільшанка, Попелюхи.

4-та гвардійська армія також зустріла запеклий опір ворожих частин і наприкінці 17 березня призупинила просування. 62-га гвардійська стрілецька дивізія вела бій на рубежі Файнгород, Батрацьке. 6-та гвардійська повітрянодесантна дивізія билася за Гонорівку. 5-та гвардійська повітряно-десантна дивізія дійшла до рубежу Луги-Старе – Вербка. 80-та гвардійська стрілецька дивізія визволила село Анютіне та місто Ольгопіль. 69-та гвардійська тримала оборону по р. Савранка до містечка Піщана. 7-ма та 41-ша гвардійські стрілецькі дивізії перебували на попередніх рубежах.

53-тя армія правим флангом вийшла на р. Південний Буг. 25-та гвардійська стрілецька дивізія зайняла Гренівку. 89-та гвардійська стрілецька дивізія визволила села Михайлівка та Кошаро-Олександрівка. 94-та гвардійська стрілецька дивізія увійшла до Прибилівки та Люшневатой, 233-тя стрілецька – до Надіївки та Молдовки, 84-та гвардійська стрілецька взяла Роздол та Свірневату, а 6-та гвардійська повітрянодесантна – Костянтинівку. 110-та гвардійська, 373-тя стрілецькі та 1-ша гвардійська повітрянодесантна дивізії здійснювали марш до району переправ через Південний Буг. 54-й укріплений район розташувався у селі Покотилове.

5-та гвардійська армія продовжувала визволення Добровеличківського району Кіровоградської області. 214-та стрілецька дивізія дійшла до Мар'янівки та північної околиці Вівсянки. 213-та стрілецька дивізія вийшла на північну околицю Коритного та до Добрянки. 14-та гвардійська стрілецька дивізія визволила Любимівку та Добротимофіївку, а також зайняла висоту 173.9. 299-та стрілецька дивізія зайняла рубіж Добровеличківки та висоти 203.6. 9-та гвардійська повітрянодесантна дивізія вийшла на підступи до висоти 203.6 та Новомихайлівки. 95-та гвардійська стрілецька дивізія тримала Новомихайлівку, північну околицю Піщаного Броду, 13-та гвардійська стрілецька – висоти 177.4, 165.5, 97-ма – Новофедорівку. 111-та стрілецька дивізія залишалася у попередньому районі.

Також у цей день спільними зусиллями підрозділів 7-ї та 5-ї гвардійських армії, а також 7-го механізованого корпусу було визволено районний центр Кіровоградської області Новоукраїнку, а також залізничні станції Новоукраїнка та Помічна.

Насправді на територію району, переслідуючи відступаючі підрозділи 106-ї німецької піхотної дивізії, першими увійшли частини 5-ї гвардійської армії. Разом з піхотою 7-ї гвардійської наступ вів 7-й механізований корпус. 13 березня його 16-та механізована бригада, яка перебувала на станції Плетений Ташлик, отримала наказ продовжити наступ у напрямку міста Новоукраїнка. У ході наступу 13 – 15 березня 1944 р. бригада втратила усі свої танки – 3 Т-34 та 1 СУ-85 були підбиті, 2 танки Валентайн вийшли з ладу через непрохідні ґрунтові шляхи.

До 16.00 15 березня 16-та механізована бригада разом з 9-ю гвардійською повітрянодесантною та 97-ю гвардійською стрілецькою дивізіями узяли село Кам'яний Міст, що був останнім укріпленим вузлом 106-ї піхотної дивізії вермахту на шляху до Новоукраїнки.

16 березня 1944 р. з 8.00 бригада відновила наступ, але була зупинена на підступах до міста Новоукраїнка. О 14.00 бригада повторила спробу, проте подолати оборону 106-ї піхотної дивізії знову не вдалося, і бригада розпочала підготовку до бойових дій вночі. Через невдачу у просуванні вперед був відсторонений від командування командир 1-го мотострілецького батальйону старший лейтенант Вербицький. Тимчасовим виконуючим обов'язки командира став лейтенант Залстов.

17 березня о 4.00 мотострільці 16-ї механізованої бригади 7-го мехкорпусу відновили наступ. До 6.00 вони оволоділи північною околицею та залізничною станцією Новоукраїнка. Також у бою за станцію Новоукраїнка взяли участь частини 32-го гвардійського стрілецького корпусу (13-та, 95-та і 97-ма гвардійські стрілецькі дивізії). Також у боях взяли участь частини 409-ї стрілецької дивізії. За звітом бригади до 8.00 її підрозділи повністю оволоділи Новоукраїнкою і виставили заслін у районі Бійні¹⁵⁷.

Тим часом, до міста наблизилися підрозділи 7-ї гвардійської армії. Частини 27-го гвардійського корпусу армії вступили на територію району 13 березня 1944 р., силами 53-ї стрілецької дивізії оволодівши селом Приют. До 7.00 16 березня війська 50-ї стрілецької дивізії оволоділи селами Воронівка та Олексіївка і вийшли на підступи до Новоукраїнки. Підрозділи 106-ї дивізії німців розпочали відходити у південно-західному напрямку.

¹⁵⁷ Журнал боевых действий 7-й гвардейской армии. 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 341. Оп. 5312. Д. 690. Л. 18.

16 березня командувач армією наказав частинам 27-го гвардійського стрілецького корпусу двома дивізіями (50-та та 36-та гвардійська стрілецькі) наступати на Новоукраїнку з півдня. Безпосередньо Новоукраїнку визволяли 17 березня 1944 р. частини 50-ї стрілецької дивізії. До 19.00 частини дивізії підійшли на 1,5 км на схід від міста. Тут підрозділи німців мали підготовлені заздалегідь окопи та вогневі точки і почали чинити сильний вогневий опір. До 3.00 17 березня ворог вів інтенсивний вогонь з кулеметів та систем залпового вогню.

О 3.00 німці розпочали відхід на південний захід. До 6.00 у місті було чути вибухи, що означало знищення німецькими вояками майна, яке вони не встигали вивезти. Частини 50-ї стрілецької дивізії до 4.00 підтягували тили та поповнювали боєзапас. О 4.00 передові загони дивізії вступили у місто. До 7.00 17 березня 1944 р. 50-та стрілецька дивізія зайняла центр міста і продовжувала захищати Новоукраїнку від дрібних груп ворожих вояків на південно-західній околиці. До 12.00 підрозділи дивізії вийшли до Новофедорівки, а до 14.00 – до східної частини станції Помічна та Герасимівки, де зав'язався рукопашний бій¹⁵⁸.

Армійський звіт стверджує, що бійці 50-ї стрілецької дивізії діяли у взаємодії з танкістами 27-ї танкової бригади. У той же час звіт 27-ї гвардійської танкової бригади вказує, що танкісти 17 березня 1944 р. визволяли село Рівне і у боях за Новоукраїнку участі не брали. 16 березня 12 танків Т-34 та одна самохідна артустановка СУ-122 бригади разом з піхотою увійшли до Рівного. Дійшовши до р. Ташлик, бригада зупинилася через те, що були відсутні переправи, придатні для бронетехніки. 17 березня 1944 р. танкісти бойових дій не вели, ремонтуючи матеріальну частину¹⁵⁹.

У цей же день частини 7-ї гвардійської армії визволили важливу залізничну станцію Помічна. Продовживши просування на захід, 18 – 19 березня 1944 р. радянські війська вийшли з території району. За бойові заслуги 13-та гвардійська Полтавська ордена Леніна Червонопрапорна стрілецька дивізія нагороджена орденом Суворова II-го сту-

¹⁵⁸ Журнал боевых действий 5-й гвардейской армии. 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 328. Оп. 4852. Д. 318. Л. 16.

¹⁵⁹ Журнал боевых действий бронетанковых и механизированных частей 7-й гвардейской армии. 04.07.1943 – 02.08.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 341. Оп. 5330. Д. 71. Л. 49.

пеня, 97-ма гвардійська Полтавська стрілецька дивізія – орденом Богдана Хмельницького, 50-та Запорізько-Кіровоградська стрілецька дивізія – орденом Бойового Червоного прапора¹⁶⁰.

Наказом Верховного Головнокомандування № 072 від 29 березня 1944 р. за визволення міста Новоукраїнка, залізничних вузлів Новоукраїнка та Помічна військовим частинам та з'єднанням присвоєно звання «Новоукраїнських»: 53-й стрілецькій дивізії (генерал-майор А. Є. Освієнко); 213-й стрілецькій дивізії (генерал-майор І. Ю. Буслаєв); 7-му механізованому корпусу (генерал-майор танкових військ Ф. Г. Катков); 45-й гарматно-артилерійській бригаді (підполковник А. Б. Русак); 114-му винищувально-протитанковому артилерійському полку (полковник Я. Г. Павлик); 265-му гарматному артилерійському полку (підполковник І. М. Богушевич); 309-му гвардійському мінометному полку (підполковник О. І. Дениченко)¹⁶¹.

При цьому втрати 16-ї механізованої бригади склали 17 пораних бійців, 97-ї гвардійської стрілецької дивізії – 6 вбитих та 29 пораних (16 – 17 березня), 50-ї стрілецької дивізії – втрати не уточнені.

Продовживши просування на захід, 50-та стрілецька дивізія армії оволоділа Герасимівкою та Кам'янкою. 36-та гвардійська стрілецька оволоділа висотою 230.9. 409-та стрілецька дивізія зайняла Миколаївку. 53-тя стрілецька дивізія взяла хутір Соколівка, 297-ма стрілецька дивізія – села Тимофіївку і Котівку та північну околицю Варварівки. 72-га стрілецька дивізія оволоділа східною околицею Варварівки, а 81-ша гвардійська стрілецька – хутором Сорокіна. 8-ма гвардійська повітряно-десантна дивізія взяла висоту 186.9 та хутір Ровенці¹⁶².

2-га танкова армія головними силами тримала Ямпіль, а мотопіхотою вела бій за створення плацдармів на правому березі р. Дністер.

5-та гвардійська танкова армія досягла рубежу Піщанка – Дмитрашівка – Вербка.

5-й гвардійський кавалерійський корпус вів бій у районі Куцої Балки та Прогрес. Однією дивізією корпус оволодів село Підгур'я та Чаусове і вів бій за переправу через річку Південний Буг.

¹⁶⁰ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 20.

¹⁶¹ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 21.

¹⁶² Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 73 – 74.

104-й стрілецький корпус вийшов до району Гайсин. 78-ма гвардійська стрілецька дивізія продовжувала марш до району села Бандурове.

5-та повітряна армія здійснила 240 літако-вильотів, в тому числі 78 літако-вильотів здійснено на штурмовку, 61 – на прикриття військ біля переправ, 31 – на розвідку, 25 – на супровід та 45 – на транспортування вантажів¹⁶³.

17 березня 1944 р. війська 57-ї армії продовжували наступальну операцію по території Бобринецького району. Характер бойових дій суттєво не змінився: ворожі війська під прикриттям заслонів автоматників намагалися відірватися, радянські намагалися не відставати від них, визволяти територію, завдавати втрат ворогу, не зменшувати темпи наступальної ходи.

Протягом дня війська армії просунулися уперед на 12 – 19 км та оволоділи 59 населеними пунктами. 68-й стрілецький корпус вийшов на західну околицю Дончиного, Лашкула, висоти 193.8, 1,5 км на південний захід від висоти 188.1, на захід від Ульяновки та Іванівки.

64-й стрілецький корпус підійшов на півкілометра на схід від Жахівки 2-ї, східні схили висот 167.3 та 146.8. 52-га стрілецька дивізія вела бій за Володимиро-Ульянівку. 93-тя стрілецька оточила колону противника біля висоти 229.4 і захопила 70 полонених.

Загалом за добу частинами армії було взято 281 полоненого, 260 автомашин, 14 гармат, у тому числі 9 придатних до використання, 8 мотоциклів, 4 причеми, 20 возів з харчами та боєприпасами, 2 сховища зерна та інше майно. Втрати армії були незначні¹⁶⁴.

18 березня 1944 р. 2-й Український фронт досяг однієї з головних цілей Умансько-Ботошанської наступальної операції. А саме: у цей день 2-га танкова армія, 52-га армія, 33-й стрілецький корпус 27-ї армії, дві дивізії 4-ї гвардійської армії та 29-й танковий корпус 5-ї гвардійської армії вийшли до р. Дністер на ділянці Садківці – Грушка шириною 80 км.

Передові загони з ходу форсували Дністер і до кінця дня оволоділи плацдармом на правому березі цієї річки, що мав глибину до 10 км та ширину по фронту до 15 км. У процесі наступу війська 2-го Українського оволоділи 227 населеними пунктами, у тому числі районними

¹⁶³ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 74 – 75.

¹⁶⁴ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 17 – 18.

центрами містами: Шпиків, Черневці, Ямпіль, Піщанка, Сороки, зокрема, розташованими на правому березі Дністра¹⁶⁵.

Німецькі війська поспіхом відступали. За даними радянської розвідки, що базувалася на свідченнях військовополонених та трофейних документах, 34-та та 17-та піхотні дивізії вермахту відступали західніше від лінії Умань, Гайсин, Вапнярка, Томашпіль, Могилів-Подільський. Уздовж цієї лінії до Дністра відступала 75-та піхотна дивізія. Ліворуч від 75-ї тікали 82-га піхотна та підрозділи 16-ї танкової дивізій. Далі на схід відступала 320-та піхотна дивізія, а ліворуч від неї вздовж лінії, виключаючи Хмелівку, Глodosи, Малу Вільшанку, на південний захід просувалася по непролазній грязюці 106-та піхотна. Останньою ліворуч на ділянці 2-го Українського відходила 282-га піхотна дивізія, маючи з правого боку від себе Злинку, Новоолексіївку, Піщаний Брід.

Незважаючи на погану погоду та розмоклі шляхи, а також втрату величезної кількості автомашин, тягачів та інших транспортних засобів, німецькі частини відкочувалися досить швидко і не дали себе оточити радянським військам.

Також радянське командування відзначало, що втрата сили-силенної артилерії і танків не давало можливості німцям ефективно стримувати радянські війська. Натомість на цей період на румунських аеродромах зосередилася значна частина літаків 1-го та 4-го авіаційних корпусів, а також 1-го румунського авіаційного корпусу, які активно діяли по радянських військах, виконуючи до 400 – 500 літако-вильотів навіть у погану погоду¹⁶⁶.

Не зважаючи на це, 40-ва армія оволоділа 32 населеними пунктами, просунувшись вперед до 20 км по території українського Поділля. 27-ма армія у районі сіл Березівка, Лесничівка, Садківці була декілька разів контратакована силами до полку піхоти з танками з напрямку від Рикичинців та Политанки. Радянські підрозділи відбили усі контратаки.

Тим часом, правифлангові підрозділи армії вийшли до р. Дністер на ділянці Бронниця – Яруга і розпочали форсування річки. 5-й ме-

¹⁶⁵ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 76.

¹⁶⁶ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 77 – 78.

ханізований корпус 6-ї танкової армії вела бій у районі села Сербі, а 5-й танковий корпус армії підходив до столиці ще не зовсім радянської Буковини міста Чернівці¹⁶⁷.

52-га армія вийшла до Дністра у районі між Яругою та Ямполем і оволоділа плацдармом на ділянці Кременчук, Генерал-Поеташ, Шептелич, Рублениця, Сороки.і У цьому ж районі 2-га танкова армія готувала до переправи свої танки.

4-та гвардійська армія разом з 5-ю гвардійською танковою армією просувалися далі по території Одещини і форсували р. Дністер. При цьому 4-та гвардійська армія оволоділа селом Єгорень, а мотопіхота танкової армії форсувала р. Дністер і зайняла село Сороки.

53-тя армія все ще просувалася по території районів Одеської області, що після війни відійшли до Кіровоградщини. Війська армії визволили 18 населених пунктів і вели бій уздовж лінії Південного Бугу. 25-та гвардійська стрілецька дивізія вийшла до Гренівки, виключаючи Сабатинівку. 89-та гвардійська стрілецька взяла Михайлівку, Кошаро-Олександрівку і Люшнювате. 233-тя стрілецька зайняла Зелену Леваду. 84-та стрілецька – висоту 132.4 біля Зеленої Левади. 6-та стрілецька дивізія оволоділа Олександрівкою. 110-та стрілецька дивізія переправлялася під ворожими бомбами у районі Хашуватого. 1-ша гвардійська повітрянодесантна дивізія проходила Таужну, а 375-та стрілецька – Юзефівку – Йосипівку.

5-та гвардійська армія після визволення Новоукраїнки продовжила наступ по території Вільшанського району Одеської області. 214-та стрілецька дивізія оволоділа Капітанівкою. 213-та стрілецька дивізія визволила Сухий Ташлик. 14-та гвардійська дивізія взяла Юзефпіль та західну частину Вільшанки, а 299-та стрілецька зайняла південну частину Вільшанки та хутір Кацика. 9-та гвардійська повітрянодесантна дивізія вийшла на висоту 175.2 біля хутора Кацика. Зліва від неї наступала 95-та гвардійська стрілецька дивізія, що просувалася між висотою 175.2 та Новомиколаївкою. 13-та гвардійська стрілецька дивізія визволила Новомиколаївку та Михайлівку. 97-ма гвардійська дивізія оволоділа містечком Любомирка, а 111-та стрілецька увійшла до Піщаного Броду.

7-ма гвардійська армія пройшла до 20 км, долаючи опір тилкових підрозділів німців та окремих відступаючих частин вермахту.

¹⁶⁷ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 78.

50-та стрілецька дивізія досягла Новолюбомирки та висоти 206,2 поряд з нею. 36-та гвардійська стрілецька дивізія визволила станцію Глиняна, 406-та стрілецька дивізія – село Перепелиця, 53-тя стрілецька – Рябоконсьво, 297-ма – Орлове Поле. 72-га гвардійська стрілецька дивізія взяла Новоіванівку. 81-ша гвардійська стрілецька дивізія оволоділа хутором Вольний. 8-ма гвардійська повітрянодесантна дивізія захопила Прищепівку.

5-й гвардійський кавалерійський корпус у районі дитколонії відбив ворожу атаку силою до полку з танками з напрямку Болеславчика. Потім силами двох полків 63-ї кавалерійської дивізії був форсований Південний Буг у районі сіл Токарівка, Покутне і зав'язав бій за Велику Мечетну і Болеславчик.

104-й стрілецький корпус закінчував зосередження біля Брацлаву. 78-ма гвардійська стрілецька зосереджувалася у районі Бандурового.

Ворожа авіація виконала до 400 літако-прольотів по радянських переправах. Групи до 30 літаків у кожній намагалися їх зруйнувати, прориваючись через вогонь радянських зеніток та атаки радянських винищувачів. У відповідь 5-та повітряна армія виконала 280 літако-вильотів¹⁶⁸.

18 березня 1944 р. війська 57-ї армії 3-го Українського фронту просунулися уперед на 13 – 15 км і визволили 43 населених пункти.

Українські селяни повертаються до рідних домівок.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

¹⁶⁸ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 78 – 80.

Як і раніше бойові дії армії зводилися до переслідування відступаючого супротивника і бойовим зіткненням з його ар'єргардами. При цьому, якщо раніше противники армії відступали у південному та південно-західному напрямках, то тепер напрямок відступу змінився на західний та південно-західний. Крім того, ворожі війська пришвидшили відступ, кидаючи техніку без пального, а також залишаючи без підтримки тиллові підрозділи, серед особового складу яких все частіше стали траплятися колишні громадяни СРСР різних національностей.

68-й стрілецький корпус зламав опір ворожих підрозділів на рубежі Дочине – Ніколо-Бабанка. До кінця дня корпус вийшов до перехрестя, що за півкілометра на північний схід від висоти 152.1, до висоти 148.1, на схід від Хуторянки, Олексіївки, півкілометра на південний захід від висоти 162.2, висоти 161.4.

64-й стрілецький корпус просунувся уперед до 17 км за добу. Наприкінці дня підрозділи корпусу вели бій за висоту 185.8, точку 0,5 км на схід від висоти 187.6, висоту 170.7, Новобогданівку, Новокосянтинівку.

Радянські частини взяли у полон 66 вояків вермахту, до 400 автомашин у майже непошкодженому вигляді, 18 різних гармат, 6 тракторів, 3 сховища та 7 амбарів зі збіжжям, а також до 300 голів рогатої худоби¹⁶⁹.

19 березня 1944 р. правофлангові армії 2-го Українського фронту продовжили форсувати Дністер на ділянці Брониця – Кузьмин. Новим завданням для радянських військ стало розширення узятого з боями плацдарму і розвиток наступу на територію Молдови.

У результаті активних дій війська фронту оволоділи 85 населеними пунктами, у тому числі достатньо великими містечками Мурафа та Джурин. У цей ж день війська 27-ї армії разом з 5-м механізованим корпусом 6-ї танкової армії стрімким ударом оволоділа містом Могилів-Подільський і усіма силами досягла річки Дністер на ділянці Серебря – Яруга.

Ворог намагався не дати радянським військам розширити плацдарм, використовуючи свій резерв – 9-ту румунську піхотну дивізію. Одночасно німецьке командування намагалося перегрупувати різноманітні частини, що відступили за Дністер, поповнити їх і організувати нову лінію оборони на підступах до Молдови та румунського кордону.

Радянськими військами було взято у полон до 300 ворожих вояків, які належали 106-й, 320-й, 161-й, 293-й, 355-й піхотним, 39-й легко-

¹⁶⁹ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 18.

піхотній дивізіям німців та 5-й і 9-й піхотним дивізіям румун. Напрямок на місто Бельці німці намагалися прикрити бойовою групою, що складалася з 867-го, 842-го, 359-го та 580-го охоронних батальйонів, 213-м саперного батальйону та 827-ї легкої колони, а також підрозділів 9-ї піхотної дивізії румун¹⁷⁰.

40-ва армія у цей день оволоділа 20 населеними пунктами і форсувала р. Мурафа у районі Федорівка, Хоменці. 27-ма армія та 6-та танкова армія після взяття Могилів-Подільського вела бій за розширення плацдарму і переправу усієї піхоти на правий берег Дністра. Також до міста підходив 5-й танковий корпус 6-ї танкової¹⁷¹.

52-га армія продовжувала переходити через Дністер. Військам армії вдалося розширити плацдарм на правому березі ще на 5 км у глибину. 2-га танкова армія мотопіхотою утримувала плацдарм на правому березі Дністра у районі Шолкань, Сороки і прискорено переправляла на правий берег танкові частини. 4-та гвардійська армія правофланговими дивізіями повністю переправилися на правий берег Дністра зліва від 2-ї танкової і готувалася переправити на плацдарм решту підрозділів.

53-тя армія все ще долала річку Південний Буг. Двома дивізіями, 25-ю та 89-ю гвардійськими, армія форсувала Південний Буг у районі Пужайкове – Осички. 94-та гвардійська стрілецька вийшла до району села Завалля. 110-та гвардійська та 375-та стрілецькі, а також 1-ша гвардійська повітряно-десантна дивізія переправлялися через р. Південний Буг, через мости у районі Хашуватого, рухаючись через Мощену, Таужну. 233-тя стрілецька дивізія намагалася пробитися до річки у районі Люшнюватої. 84-та стрілецька рухалася маршем у районі Зеленої Левади, а 6-та стрілецька дивізія намагалася захопити переправи у районі Вітульдова Броду та Довгої Пристані¹⁷².

5-та гвардійська армія просунулася до р. Південний Буг, але подолати цю водну перешкоду не змогла. Підрозділи армії зупинилися і розпочали перегруповування. Час від часу спалахували сутички з дрібними підрозділами німців, що запізнилися до переправ або були забуті у тих чи інших населених пунктах, не знаючи про те, що радянські

¹⁷⁰ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 80 – 81.

¹⁷¹ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 81.

¹⁷² Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 82.

частини вже в них у тилу. 214-та стрілецька дивізія тримала позиції у селах Грузьанка та Капітанівка, 14-та гвардійська стрілецька – Кочубеївку та Прогрес. 9-та гвардійська повітрянодесантна дивізія захищала районний центр Вільшанка від тилкових ворожих підрозділів, «забутих» німцями при відступі. 95-та гвардійська стрілецька отаборилася у Станковатому, 13-та гвардійська – у Михайлівці, 299-та – у районі Лозуватого та Юхимівки, 213-та – у районі Шепілівки, 98-ма гвардійська – біля села Оброчна Стаття (8 км від Лисої Гори). 111-та стрілецька перебувала на марші.

7-ма гвардійська армія провадила перегруповання одночасно з просуванням по території Кіровоградської, Одеської та Миколаївської областей. Впродовж дня армія визволила від окупантів 23 населених пункти. 53-тя стрілецька дивізія оволоділа Новопавлівкою та Трудолюбівкою, 297-ма стрілецька дивізія взяла під контроль хутір Колодязний, села Новогригоріївка та Кручена Балка. 72-га гвардійська стрілецька дивізія визволила Воеводське, хутір Петровський та висоту 185. 81-ша гвардійська стрілецька дивізія вийшла на східну околицю села Новокрасне, а 8-ма гвардійська повітрянодесантна взяла Обухівку та Сергіївку. 27-й гвардійський стрілецький корпус у складі 50-ї, 409-ї та 36-ї гвардійської стрілецьких дивізій готувався до маршу до нового району бойових дій.

5-й гвардійський кавалерійський корпус відбивав ворожі контратаки у районі Синюхин Брід, Болеславчик, а також трьома полками форсував Південний Буг біля сіл Іванівка, Токарівка, Покутіне.

104-й стрілецький корпус марширував у районі Юрківки, 78-ма гвардійська стрілецька дивізія – у районі Голдашівки.

Ворожа авіація, як і раніше, головні зусилля спрямувала на руйнування переправ через Дністер у районі міста Ямпіль. Налёти здійснювалися групами до 50 – 100 літаків практично увесь день. Загальна активність сягнула 500 літако-прольотів на добу. Радянська авіація спромоглася відповісти лише 135 літако-вильотами. У повітряних боях було збито 5 ворожих літаків¹⁷³.

На ділянці 3-го Українського фронту війська 57-ї армії у цей день продовжували переслідування противника, який тепер намагався якнайшвидше відійти за р. Південний Буг, щоб спробувати там зупинити

¹⁷³ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 78 – 83.

війська 3-го Українського, які нарешті набрали високий темп наступу. Безпосередньо війська 57-ї армії подолали 13-20 км та визволили 32 населених пункти.

Німецькі війська спробували контратакувати 64-й стрілецький корпус на підходах до р. Мертвовод. В атаку з рубежу Вікторівка, Кам'яний потік, Карлівка чотири рази переходили групи у 50 – 100 солдатів за підтримки артилерійсько-мінометного вогню. Проте усі атаки були відбиті і радянське з'єднання продовжило просуватися уперед. Корпус досяг східного берегу р. Мертвовод і села Вікторівка, та точки півкілометра на південь від Кам'яного Поток. До кінця доби усі підрозділи корпусу повністю перейшли річку.

68-й стрілецький корпус просунувся на окремих напрямках до 15 км і у другій половині дня форсував річки Камишувата та Мертвовод і оволодів селом Братське, яке на той час було районним центром Кіровоградської області. Наприкінці дня підрозділи корпусу вже були на лінії на схід від селища Сергіївське, села Северинівки, висоти 142.7 та висоти 129.7.

Трофеями армії стали 30 автомашин, 4 вози, 3 кулемети, 26 гвинтівки, 13 коней, до 2300 тонн ячменю. У полон потрапили 64 вояки вермахту. Армія втратила 19 вбитих та 58 поранених¹⁷⁴.

20 березня 1944 р. радянські війська продовжували формувати плацдарми на правому березі Дністра. Армії лівого флангу 2-го Українського фронту продовжували форсування річок Синюхи, Чорного Ташлика та Південного Бугу, поступово підтягуючись до правобережних сусідів.

Війська маршала Конєва головні зусилля спрямували на розширення плацдарму на правому березі Дністра на ділянці Могилів-Подільський, Кузьмин і до кінця доби спромоглися просунутися на окремих напрямках на відстань до 15 км.

На лівому фланзі війська 2-го Українського вийшли на підступи до Первомайська. Серед населених пунктів, які були визволені у цей день військами фронту, переважали молдовські та подільські міста, містечка та села. Серед інших були згадані Синюхин Брід, Лиса Гора, Новокрасне та залізнична станція Підгорна.

¹⁷⁴ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 19.

Фактично, майже вся територія Кіровоградської області і значна частина Одеської області були визволені від окупантів, і перед військами фронту постали завдання зі звільнення Молдавії та розгрому Королівства Румунія, одного з головних союзників гітлерівської Німеччини, який завжди постачав на південний напрямок Східного фронту найбільший людський контингент серед усіх сателітів Третього Рейху.

Німецьке командування, у свою чергу сподівалося, що радянські війська вичерпали свій наступальний потенціал і можна буде зупинити їх просування до кордонів Румунії на рубежі Дністра та його притоків, використавши навіть ті сили, що залишилися після розгрому під Уманню.

Для того, щоб відновити лінію фронту, вороже командування зосередило вздовж Дністра 15 більш-менш повних піхотних дивізій, у тому числі 3 – 4 румунських, 8 німецьких танкових дивізій, які залишилися майже без танків та штурмових гармат, одну піхотну (моторизовану) дивізію, 2 артилерійські дивізії та одну зенітну, 9 окремих полків, у тому числі український та козачий полки, 14 окремих батальйонів, серед них – охоронні та саперні, а також 13 окремих артдивізіонів. Також на лінії оборони ворогом було використано 5 бойових груп, що склалися із залишків розбитих дивізій, унтер-офіцерську школу та штурмовий (штрафний?) батальйон 8-ї польової армії¹⁷⁵.

3 радянських з'єднань 40-ва, 27-ма, 6-та танкова, 52-га, 2-га танкова та 4-та гвардійська армія билися за розширення плацдармів на правому березі р. Дністер. Частина радянських підрозділів вже перейшла на територію Молдавії. 5-та гвардійська танкова армія продовжувала наступ по території Одеської області у напрямку населеного пункту Кодима.

53-тя армія вела бій за оволодіння селами Шляхове та Юзефівка Одеської області. При цьому 75-й стрілецький корпус вийшов з підпорядкування армії і перейшов до складу 5-ї гвардійської армії.

5-та гвардійська армія разом з танкістами 7-го механізованого корпусу нарешті форсувала Південний Буг у районі села Вітульдів Брід і оволоділа селом Осипівка. 84-та стрілецька дивізія 75-го стрілецького корпусу перебувала у Зеленій Ливаді, 6-та стрілецька – у Вітульдівому Броді, Олександрівці та Осипівці, 233-тя стрілецька – у районі Люшняватої.

¹⁷⁵ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 86 – 87.

33-й гвардійський стрілецький корпус армії просувався силами 14-ї гвардійської стрілецької та 9-ї гвардійської повітрянодесантної дивізій у районі Довгої Пристані, 214-ї стрілецької дивізії – у районі Капітанівки.

32-й гвардійський корпус у складі 97-ї гвардійської стрілецької, 95-ї гвардійської стрілецької та 13-ї гвардійської стрілецької дивізій вийшов на лінію Лащова, Іларіонівка, Станіславчик, Новоолександрівка, на захід від Бандурки. 48-й стрілецький корпус вийшов з підпорядкування 5-й гвардійській та рухався до переправ у Хашуватому.

7-ма гвардійська армія тим часом оволоділа 16 населеними пунктами і завершувала визволення районів, що пізніше відійдуть до Кіровоградської області.

25-й гвардійський стрілецький корпус армії у складі 53-ї та 297-ї стрілецьких дивізій від бої на підступах до станції Бандурка та села Отрадне і Благодатне.

24-й гвардійський стрілецький корпус силами 72-ї гвардійської стрілецької дивізії захопив центр села Благодатне, 81-ї гвардійської стрілецької – околиці сіл Арбузине та Садова, 8-ї гвардійської повітряно-десантної – район Арбузиного та Мар'янівки.

27-й гвардійський стрілецький корпус у складі 36-ї гвардійської, 50-ї та 409-ї стрілецьких дивізій вийшов зі складу армії і здійснював марш до району переправ у районі Хашуватого для переправи через Південний Буг.

5-й гвардійський кавалерійський корпус вів бій за село Велика Мечетна, оволодів селом Синюхін Брід, станцією Підгорна і зав'язав бій за місто Первомайськ.

104-й стрілецький, 5-й гвардійський та 8-й механізований корпус у боях участі не брали, перебуваючи у резерві командувача фронтом.

Німецька авіація майже цілодобово атакувала переправи через Дністер та бойові порядки радянських військ, здійснивши не менше 500 літако-прольотів. Радянська авіація відповіла 289 бойовими літако-вильотами. Над переправами було збито 4 ворожих літаки¹⁷⁶.

20 березня частини 57-ї армії 3-го Українського фронту переслідували підрозділи LXVII-го корпусу німців у західному та південно-західному напрямках. Перед Південним Бугом противник розпочав кон-

¹⁷⁶ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 87 – 90.

трати з метою пригальмувати просування армії і дати можливість головним силам перейти на правий берег річки. Атаки супроводжувалися сильним артмінометним та кулеметним вогнем. Також ворожі літаки-розвідники почали не лише спостерігати за радянськими військами, але й вели по них кулеметний вогонь та скидали дрібні бомби, хоча і без суттєвого успіху.

Проте усі контратаки було відбито частинами армії. Війська армії просунулися за добу на 8 – 14 км і оволоділи 21 населеним пунктом. Частини 68-го стрілецького корпусу продовжували вести бій за село Мар'янівку, Новоселівку, висоти 131.8, 136.3.

64-й стрілецький корпус вів бій за висоту 120.9, село Метеличка та пасіку у цьому ж районі.

З радянської сторони загинуло 24 вояки і ще 51 було поранено. Натомість було взято 29 полонених, до 200 автомашин, 2 мотоцикли, 7 велосипедів, 3 сховища з харчами¹⁷⁷.

21 березня 1944 р. війська 2-го Українського остаточно вийшли за межі сучасної Кіровоградщини. Правофлангові армії фронту продовжили переправу на правий берег Дністра і вели бій за розширення плацдарму на ньому. Частини 52-ї армії просунулися уперед на 30 км і перерізали залізницю Окнинне – Бельці. В результаті на Ришканівському напрямку плацдарм досяг 80 км по фронту і до 40 км у глибину. Лівифлангові армії завершували подолання Південного Бугу і продовжували наступ на місто Первомайськ¹⁷⁸.

53-тя армія провадила перегрупування. На правому фланзі армія просунулася на 8 км і оволоділа селами Шляхове, Ракулове, Юзефівка. 375-та стрілецька дивізія увійшла до Піщаної, 110-та гвардійська стрілецька дивізія взяла південну околицю села Піщана та східну околицю Крижовлина. 25-та гвардійська стрілецька дивізія перебувала на південній околиці Шляхового. 94-та гвардійська стрілецька оволоділа селом Ракулове, 89-та гвардійська – висотою 219 та Юзефівкою. 2-га повітрянодесантна дивізія переходила Південний Буг у районі Пужайкового. 54-й укріплений район зайняв рубіж Чемирпіль – Михайлівка вздовж північного берега р. Південний Буг¹⁷⁹.

¹⁷⁷ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 19.

¹⁷⁸ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 90.

¹⁷⁹ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 92 – 93.

Війська 5-ї гвардійської армії продовжували форсування Південного Бугу. Німці ще сподівалися скинути радянські війська назад до водної перешкоди. У районі Великої Мечетної війська армії відбивали ворожі контратаки. 233-тя стрілецька дивізія вийшла до Сергіївки та Люшнюватої. 84-та стрілецька дивізія займала Зелену Ливаду і одним полком переправилася на південний берег Південного Буг у районі Тарнуватої. 6-та стрілецька дивізія пододала річку і вела бій у районі Осіпівки та на північній околиці Великої Мечетної. 14-та гвардійська стрілецька дивізія також перейшла Південний Буг та оволоділа селом Токарівка. 214-та стрілецька перебувала у районі Олександрівки, 97-ма гвардійська стрілецька дісталася Болеславчика, 95-та гвардійська – хуторів Орлянських та 2 км на схід. 13-та гвардійська стрілецька дивізія зайняла станцію Підгірна та село Вербова Балка¹⁸⁰.

У районі Великої Мечетної також кілька днів вів бій 5-й гвардійський кавалерійський корпус. Корпус відбив кілька ворожих контратак. Після підходу частин 5-ї гвардійської армії кавалеристи отримали наказ передати позиції піхоті та рушати до району Вільшанка, Піщанка, Дмитрашівка¹⁸¹.

У цей же день війська 5-ї гвардійської армії завершили очищення від ворога останній районний центр, який зараз відноситься до Кіровоградської області – Вільшанку, та продовжили переправу через Південний Буг у першому напрямку. Ще 18 березня 1944 р. у журналі бойових дій 14-ї гвардійської стрілецької дивізії згадується, що її 41-й гвардійський стрілецький полк очищав Вільшанку від ворожих військ. 20 – 21 березня 1944 р. дивізія приступила до форсування річки. Вочевидь, це означало, що Вільшанка на той момент була вже очищена від ворожих вояків¹⁸².

7-ма гвардійська армія оволоділа загалом 20 населеними пунктами і вийшла до р. Південний Буг на ділянці Мигія, Іванівка. 25-й гвардійський стрілецький корпус досяг рубежу хутір Гаївський, село Курибчине. 24-й гвардійський стрілецький корпус оволодів рубіжем Семенівка, Іванівка та північною околицею Костянтинівки.

¹⁸⁰ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 93.

¹⁸¹ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 94.

¹⁸² Журнала боевых действий 14-й гвардейской стрелковой дивизии 23.09.1943 – 30.04.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 1076. Оп. 1. Д. 20. Л. 89 – 90 об.

36-та гвардійська стрілецька дивізія була відкликана з маршу, виведена зі складу 27-го гвардійського корпусу та передана до складу 25-го гвардійського. 297-ма стрілецька дивізія була передана зі складу 25-го гвардійського корпусу до складу 27-го гвардійського і розпочала марш до району зосередження 27-го гвардійського корпусу¹⁸³.

Ворожа авіація наприкінці березня збільшила власну активність. 21 березня вона здійснила 600 літако-прольотів. Натомість 5-та повітряна армія 2-го Українського фронту знову відстала від власних частин, а також мала проблеми з постачанням пального та боєприпасів. Відповідно, вона спромоглася виконати лише 123 літако-вильоти за добу. У повітряних боях було збито 5 літаків супротивника¹⁸⁴.

Таким чином, вже 21 – 22 березня 1944 р. війська 2-го Українського фронту подолали річку Дністер у 200 км смузі. У руках радянських військ опинився великий плацдарм у районі Могилів-Подільського. При цьому було створено загрозу одночасно як для 1-ї танкової армії німців, що опинилася під загрозою оточення 1-м Українським фронтом, так і для німецької групи армій «А», якій разом з румунами вдалося загальмувати наступ 3-го Українського фронту на рубежі Південного Бугу.

При цьому Ставка Верховного Головнокомандування вважала, що для оточення та знищення 1-ї танкової армії цілком достатньо сил одного 1-го Українського. Тому 22 березня 1944 р. командувач 2-м Українським отримав директиву на наступ уздовж обох берегів Дністра до Чорного моря, аби не допустити відходу групи армій «А» за річку Дністер. Таким чином, 2-й Український мав допомогти фронту Руслана Малиновського подолати ворожу оборону по Південному Бугу, а потім разом з 3-м Українським оточити та розгромити супротивника. Паралельно правий фланг фронту Івана Конєва мав оволодіти містом Кишинів та вийти на р. Прут¹⁸⁵.

21 березня 1944 р. за межі Кіровоградської області вийшли і війська 57-ї армії 3-го Українського фронту. У ніч на 21 березня вони зламали опір противника на рубежі села Арбузинка Одеської області і просунулися вперед на 10 – 15 км, вийшовши на східний берег річки Південний

¹⁸³ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 93.

¹⁸⁴ Выписка из журнала боевых действий 2-го Украинского фронта 01.03.1944 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1139. Л. 94.

¹⁸⁵ Великая Отечественная война. 1941 – 1945. Военно-исторические очерки. Книга третья. Освобождение. Москва, 1999. С. 44 – 45.

Буг. Біля Південного Бугу, у районі селища Бугського та Олександрівки, війська армії зустріли вогонь з автоматичної зброї, артилерійський обстріл та нальоти ворожої авіації, яка групами по 2 – 6 літаків бомбардувала та обстрілювала підрозділи 19-ї стрілецької дивізії. Частини 57-ї армії розпочали укріплення власних позицій та підготовку форсування річки Південний Буг. Також командування фронту посилювало армію 9-м стрілецьким Червонопрапорним стрілецьким корпусом¹⁸⁶.

Війська 2-го Українського фронту долають р. Дністер.

Фото взято із сайту «Военный альбом» (<https://waralbum.ru>)

Тим часом, війська 2-го Українського фронту змінили напрямок наступу і продовжили наступ. В результаті 25 березня 1944 р. передові загони 27-ї та 52-ї армії вийшли на річку Прут, по якій до 22 червня 1941 р. проходив державний кордон СРСР та Королівської Румунії. Наступного дня, 26 березня, радянські війська вже зайняли 85-кілометрову ділянку колишнього кордону. На цьому було завершено Уманську, або Умансько-Ботошанську, як її називали у радянській історіографії, наступальну операцію.

Також підрозділи 54-го укріпрайону 23 – 25 березня вели розвідку, підтягували війська і тили, накопичували боєприпаси, готуючи фор-

¹⁸⁶ Выписка из журнала боевых действий 57-й армии. 01.03 – 31.03.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 413. Оп. 10372. Д. 361. Л. 19 – 20.

сування Південного Бугу, по правому берегу якого все ще трималися підрозділи німецьких 13-ї танкової та 112-ї піхотної дивізії німців.

26 березня укріплений район розпочав форсування Південного Бугу та р. Саврань у районах Саврань, Чемирпіль, Сабатинівка, Михайлівка, Кошаро-Олександрівка. Бійцям кулеметно-артилерійських батальйонів району вдалося захопити плацдарм на правому березі річки Південний Буг. Далі підрозділи укріпрайону переслідували супротивника у південному напрямку і захопили містечко Саврань, села Вільшанка, Дубинівка, Полянецьке, Білоусівка Піщанського району Одеської області. 54-й укріпрайон тримав рубежі до 28 березня, після чого вийшов з бою і рушив маршем до Кам'янець-Подільського¹⁸⁷.

Одночасно 40-ва армія 2-го Українського взяла місто Хотин, що мало б закрити для 1-ї танкової армії німців вихід з оперативного оточення. Проте німецькі війська під керівництвом нового командувача групою армій «Південь» генерала Хубе, призначеного замість Манштейна, який остаточно скомпрометував себе в очах Гітлера через втраті Лівобережної України, захисного рубежу вздовж Дніпра та Правобережної України, прорвалися у іншому напрямку і зусилля 40-ї армії виявилися марними.

З іншого боку, завдяки активним діям 2-го Українського фронту успіху добився 3-й Український фронт, який 26 березня подолав р. Південний Буг, два дні потому визволив обласний центр Миколаїв, а 10 квітня 1944 р. – місто Одесу.

Проте подальші спроби 2-го та 3-го Українських фронтів просування у глибину румунської території виявилися марними, і на початку травня 1944 р., після невдачі Тиргу-Фрумоської наступальної операції, наступ був припинений, і радянські війська перейшли до оборони, борючись за утримання плацдармів на правому березі р. Прут та підготовкою рішучого наступу в напрямку Південно-Східної Європи¹⁸⁸.

¹⁸⁷ Описание марша частей 54-го укрепрайона. 26.02 – 13.06.1944 // ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1007. Л. 20.

¹⁸⁸ Великая Отечественная война. 1941 – 1945. Военно-исторические очерки. Книга третья. Освобождение. Москва, 1999. С. 45 – 47.

ПІСЛЯМОВА

Бойові дії 2-го Українського фронту взимку 1943 – 1944 рр. відбувалися у рамках Дніпровсько-Карпатської стратегічної наступальної операції, хронологічні межі якої визначаються тепер з 23 грудня 1943 р. до 6 травня 1944 року. Під час цієї стратегічної операції, що відбувалася майже безперервно, бійці 2-го Українського фронту на ділянці шириною 260 км пройшли відстань 300 – 400 км, долаючи у середньому по 2 – 4 км на добу. Війська фронту послідовно здійснили Кіровоградську, Корсунь-Шевченківську, Умансько-Ботошанську наступальні операції і завершили визволення території Кіровоградської області від німецьких військ та їх союзників.

На шляху від Митрофанівки, Суботців та Аджамки до Дністра загинули у боях, померли від поранень, хвороб та нещасних випадків 66 тис. солдат та офіцерів 2-го Українського, отримали поранення та захворіли 200,9 тис. військовослужбовців. Загалом це складає майже 267 тис. вояків. Якщо вирахувати середньодобові втрати, то виходить, що за кожні 2 – 4 км визволеної території платили власним життям та здоров'ям у середньому 2301 військовослужбовець зі складу 2-го Українського фронту¹.

¹ Великая Отечественная война 1941 – 1945 гг. Кампании и стратегические операции в цифрах. В 2 томах. Том II / М. Э. Морозов, В. Т. Елисеев, К. Л. Кулагин, С. А. Липатов, Б. Н. Петров, А. А. Черняев, А. А. Шабает. Москва, 2010. С. 289 – 292.

Німці у абсолютному значенні зазнали менших втрат. Адже вони оборонялися, у більшості випадків обираючи вигідні позиції та маючи достатньо протитанкової, польової та зенітної артилерії, яка могла успішно «розбиратися» з будь-якою радянською бойовою технікою, а разом з тим і зі стрілецькими підрозділами Червоної армії.

Так, підрозділи 8-й польової армії, що була головним супротивником 2-го Українського фронту у січні 1944 р., втратили близько 17,5 тис. вояків вбитими та пораненими, а у лютому – 4 195 вояків. Крім того, на частку військ 1-го та 2-го Українського припадають близько 19 тис. німецьких вояків, що були вбиті під час боїв навколо Корсунь-Шевченківського. Також у цих боях близько 11 тис. німців було поранено². Німецькі дані про втрати у березні 1944 р. на даний момент невідомі, за винятком цілком достовірних радянських відомостей про 11 тис. військовополонених, взятих на шляху від Уманщини до Придністров'я. Таким чином, можна припустити, що за три місяці бойових дій у Центральнорайонському регіоні ворожі війська, що протистояли арміям маршала Конєва, втратили не менше 55 – 60 тис. вояків, з яких 15 – 20 тис. назавжди залишилися в українській землі.

Вагомим важелем німецької оборони залишалися танкові і танково-гренадерські дивізії вермахту та СС, що знову і знову гальмували і зупиняли наступальні пориви радянських військ. За необхідності німецькі танки могли діяти окремими мобільними загонами по 2 – 8 машин, що, користуючись відставанням радянської артилерії, а також відсутністю у радянських військ будь-яких протитанкових засобів, що могли б ефективно вражати німецьку бронетехніку з дистанції хоча б 500 – 700 м, примушували радянські стрілецькі підрозділи зупинятися та окопуватися, втрачаючи дорогоцінний час, необхідний для виконання наказів командування.

У випадку зустрічі з радянськими танковими та механізованими з'єднаннями, що найчастіше діяли щільною масою броні та вогню, німецькі танкісти та екіпажі штурмових гармат могли самі зосере-

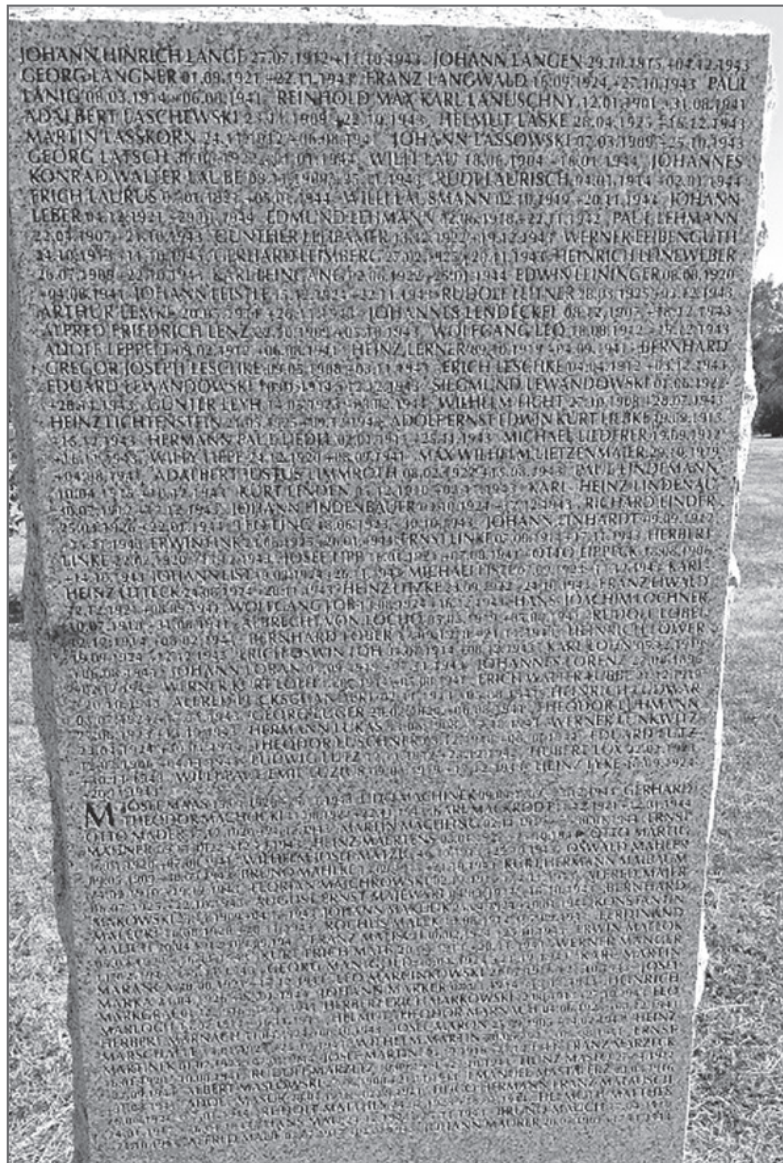
² Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсунском «котле». С. 340 – 352.

дити велику масу бронетехніки, яка мала перед радянськими танками перевагу у товщині броні, дальності бою довгих 75- або навіть 88-мм гармат, а також у якості підготовки екіпажів, що вміли маневрувати та стріляти краще за більшість радянських танкістів.

Найстрашнішим ворогом радянських танкістів традиційно вважався важкий танк «Тигр». Проте «тигри» на кіровоградській ділянці фронту були нечастими гостями. Натомість у бойових порядках німецьких танкових дивізій все частіше стали зустрічатися «пантери» – танки потужні, здатні з дистанції більш ніж кілометр нищити все, що було на озброєнні у радянських підрозділів. При цьому жоден з радянських протитанкових засобів не міг нічого вдіяти з «пантерою», якщо відстань була більша від 400 м.

У результаті довгий час німецьким танковим дивізіям вдавалося, з одного боку, швидко вибивати радянські танки, зменшуючи потужність радянських броньованих кулаків, що прокладали шлях піхоті. З іншого боку, німецькі танки могли нищити радянську піхоту, що не могла допомогти власним танкістам долати німецькі позиції. При цьому радянська артилерія великого калібру постійно відставала від радянських танкових та стрілецьких підрозділів, у той час як німецька польова артилерія не мала проблем з вибором цілей, що самі йшли на неї. Саме через подібні нюанси залишилася незавершеною Кіровоградська операція, а також не була доведена до переможного знищення ворожого угруповання Корсунь-Шевченківська.

У результаті крім втрат у живій сили радянські війська зазнали значних збитків у техніці. У лютому 1944 р. тільки 5-а гвардійська танкова армія генерала Ротмістрова, що підтримували 2-й Український фронт, втратила у боях 374 танки та самохідні артилерійські установки. У сіневих боях 1944 р. головний танковий таран фронту втратив у боях 451 офіцера, 1 269 старшин та сержантів, та 2 580 рядових бійців вбитими, пораненими та зниклими без вісти. Аналогічні втрати 5-ї гвардійської, 2-ї та 6-ї танкових армій за березень місяць сягнули 2 735 танкістів, мотострільців, артилеристів

Пам'ятна плита з іменами німецьких військовослужбовців, що загинули за часів Другої світової війни. Село Карлівка. Військове кладовище.

Фото Вадима Колечкіна

та саперів різних звань та спеціальностей, що автоматично наводить на думку про серйозні втрати бронетехніки і по цих місяцях³.

Проте у радянських була суттєва перевага перед німцями – вони воювали на власній території і могли поповнюватися в міру її визволення. З початку визволення області призов вели армійські комісії. Загалом з жовтня 1943 р. до початку лютого 1944 р. було призвано офіцерського складу 180 осіб, рядового та сержантського складу 32466 осіб, призовників, що не служили в армії, 5427 осіб, разом – 38073 особи. З лютого призовом стали займатися військові комісаріати. До 1 липня 1944 р. було призвано ще 68 933 особи. Серед них офіцерського складу 1 187 осіб, сержантського та рядового складу 62 878 осіб, призовників 14868 осіб⁴. За рахунок цього, а також підходу поповнення з інших регіонів Радянського Союзу, вдавалося постійно підтримувати бойовий склад стрілець-

Військово-меморіальне кладовище, м. Кропивницький.

Фото Вадима Колечкіна

³ ЦАМО РФ. Ф. 240. Оп. 2779. Д. 1140, 861, 1136.

⁴ Дані військового відділу Кіровоградського обкому КП(б)У // Державний архів Кіровоградської області Ф. П-429. Оп. 4. Спр. 81. Арк. 4.

**Цвинтар німецьких військовослужбовців.
село Карлівка, Кропивницький район Кіровоградської області.**

Фото Вадима Колечкіна

ких дивізій на рівні 1000 – 1500 бійців при загальній чисельності дивізії у 3 – 4 тис. військовослужбовців.

Натомість кількість вояків, яку отримували як поповнення німецькі піхотні і танкові дивізії не покривало загальної кількості втрат. Так, танкові дивізії вже у лютому 1944 р. мали некомплект особового складу від 2900 до 4500 вояків. Стосувалося це, головним чином, так званого бойового складу дивізійних груп. Піхотні дивізії за штатної чисельності 12 тис. військовослужбовців дуже часто налічували 5 – 6 тис. бійців, при цьому бойовий склад дивізійної групи на березень 1944 р. ледве сягав 1,5 – 2 тис. вояків. Слід зазначити також, що кількість німецьких дивізій на лінії фронту завжди була на порядок меншою, ніж радянських.

Невпинно зменшувалася чисельність боєздатних танків у підрозділах вермахту. Так на 20 листопада 1943 р. 1-ша танкова дивізія мала 140 танків, 13-та танкова – 32 танки, 14-та – 52 броньовані машини, танково-гренадерська дивізія «Велика Німеччина» – 31 боєздатний танк⁵. Незважаючи на періодичне поповнення, а також прибуття танків з ремонту на середину лютого 1944 р. 1-ша танкова дивізія мала лише 20 боєздатних танків, 13-та танкова дивізія – 7 танків, 14-та танкова дивізія – 14 танків та 4 штурмові гармати на ходу⁶.

З радянського боку, незважаючи на величезні втрати, перед кожною наступальною операцією чисельність танків на окрему танкову армію вдавалося доводити до 100 – 130 одиниць щонайменше. Також радянські танкові та механізовані корпуси перед кожною наступальною операцією отримували посилене поповнення. Хоча втрати бронетехніки під час проривів ворожої оборони були досить значними, після виходу на оперативний простір рухомі з'єднання радянських військ все ще мали достатньо бронеодиниць, аби успішно діяти по ворожих тилах як передові загони фронту, у той час як ворожі підрозділи втрачали не тільки самі танки, але й постачання паливом та боєприпасами, тилові ремонтні бази, і мусили кидати навіть придатні до використання бойові машини, втрачаючи усі козирі, крім хіба що авіації.

Крім того, радянські танкові з'єднання мали не тільки величезні резерви за рахунок масового виробництва та постачання від союзників. Радянські танки були прості у обслуговуванні і придатні до ремонту у польових умовах, на відміну від тієї ж «пантери», яку можна було надійно відремонтувати лише у заводських умовах. Тому відновлення чисельності танкових частин мало для німців певні складнощі. А зі зменшенням кількості танків на передовій та у резерві суттєво знижувалася і стійкість ворожої оборони.

⁵ Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии, 1939 – 1945 гг. Москва, 2002. С. 412.

⁶ Фогель Г. Потерпевшие победу. Немцы в Корсуньском «котле». С. 382 – 383, 388 – 390.

Тому стратегія постійного, майже безперервного наступу, якої дотримувалося радянське командування під час боїв на Правобережній Україні, у кінцевому підсумку дала бажаний результат. Німецькі війська, незважаючи на окремі успіхи, врешті-решт виснажилися не тільки матеріально, але й були подавлені морально, що і призвело до повного краху ворожої оборони у березні 1944 р. і виходу радянських військ до Карпат та кордонів Молдови на початку квітня 1944 року.

НАУКОВО-ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**Колечкін Вадим Петрович
Шевченко Борис Леонідович**

БИТВА ЗА ЦЕНТРАЛЬНУ УКРАЇНУ.

**Військове протистояння між Червоною армією і вермахтом
на Кіровоградщині у січні – березні 1944 року**

Коректор:
Дарина Третяк

Верстка:
Вячеслав Сорокін

*Ця книга підготовлена згідно з планом роботи Кіровоградського обласного
відділення пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України»
та в рамках співпраці з Кіровоградською обласною організацією
Національної спілки краєзнавців України*

Підписано до друку 16.04.2021. Формат 60х84 1/16
Папір офсет. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 24,7
Зам. № 2372. Наклад 50 прим.

Поліграфічно-видавниче підприємство
ТОВ «Поліграф-Сервіс»
Свідectво про реєстрацію серія ДК №3386
25006, м. Кропивницький, вул. Садова, 88-А
тел./факс: (0522) 33-85-34, 33-83-72
моб.: (067) 521 24 81
E-mail: ps338534@gmail.com
www.poligraf-service.com.ua